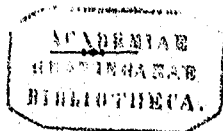

MANNEN
VAN
BETEKENIS

IN
ONZE DAGEN.
LEVENSSCHETSEN EN PORTRETTE

BIJEENGEBRACHT DOOR
N. C. BALSEM.

HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK.
1879.

INHOUD.

KARL MARX, door Mr. A. Kerdijk.....	Blz.	1
DR. AUGUSTUS PETERMANN, door Prof. C. M. Kan	"	85
FRANÇOIS JULES PAUL GRÉVY, door N. C. Balsem.....	"	111
GRAAF ANDRASSY, door Mr. J. A. van Gilse.....	"	143
DR. W. R. BARON VAN HOVELL, door G. H. van Soest	"	199
T. J. STEELTJES.....	"	233
LORD BEACONSFIELD, door D. C. Nijhoff.....	"	269
EMANUEL GEIBEL, door W. J. Manssen.....	"	295
FÉLIX ANTOINE PHILIPPE DUPANLOUP, door N. C. Balsem.	"	339

KARL MARX.

KARL MARX.

't Is een opmerkenswaardig feit, dat socialistische en communistische bewegingen, door vermenging met politieke elementen den naam van sociaal-democratie verdienend, nog nooit zulk een omvang bereikt, noch zulk een innerlijke kracht bezeten hebben als thans in Duitschland. Terwijl die sociaal-democratie in het licht ontvlambare Frankrijk na de groote ontzuivering van 1871 van het tooneel verdwenen schijnt, terwijl zij in het practisch koele Engeland reeds vóór dertig jaren overwonnen en door gezonder krachtsontwikkeling vervangen werd, is zij in het land der denkers en der dichters tot een ware volksepidemie gegroeid, sedert de Deutsche natie onder de leiding van haar genialen staatsman een volk der daad geworden is. Een vorig geslacht zou ongeloovig geglimlacht hebben over de voorspelling, dat het daartoe komen zou. "Toen Lorenz von Stein" — dus schrijft Roscher ¹ — "in 1842 zijn beroemd werk over het socialisme en communisme van het hedendaagsche Frankrijk in 't licht gaf, klonk dit voor het Deutsche publiek grootendeels als een sprookje uit verre verte." En thans? Haar aanhangers tellend bij honderdduizenden in stad en land,

¹ In zijn "Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland", bl. 1020.

haar denkbeelden verkondigend zelfs van het spreekgestoelte der volksvertegenwoordiging, is de Duitsche sociaal-democratie een macht geworden, schrikverwekkend ook voor wie niet tot de angstvalligen behooren. Niet slechts tegen den staat en den bestaanden regeeringsvorm, meer nog tegen het levensbeginsel der burgerlijke samenleving is haar streven gericht. Dat streven moet in beter banen worden geleid, of wij gaan een sociale revolutie tegemoet, zooals de geschiedenis er nog geen aanschouwd heeft. De uitzonderingsmaatregelen, waardoor de Duitsche wetgever het kwaad keeren wil, moge men, vooral als niet doeltreffend, veroordeelen; dat het herboren Duitsche rijk een hoogst gevaarlijke crisis doorleeft, kan slechts met onbegrijpelijke lichtvaardigheid worden miskend. De rol door dat rijk sedert een tiental jaren op internationaal gebied gespeeld, ook de steeds toenemende vestiging van Duitschers in bijkans alle landen aan deze en aan gene zijde van den Oceaan, geven aan het verschijnsel beteekenis voor gansch de beschaafde wereld; en iets meer nog dan algemeen mensche-lijke belangstelling wettigt de aandacht, alom daaraan geschonken.

Niet minder opmerking verdient het, dat de Duitsche sociaal-democratie op wetenschappelijken grondslag staat. Wie haar met vrucht bestrijden wil, moet de onwaarheid kunnen aantoonen van de wetenschappelijke stellingen waarvan zij uitgaat, of de onjuistheid van de gevolgtrekkingen die zij daaruit maakt. Wat in allerlei vorm, met woord en schrift, der menigte gepredikt wordt (of tot vóór korten tijd, tot de uitvaardiging der socialistenvet, gepredikt werd), is geput uit werken, die, ondanks hun eenzijdigheid, ondanks den harts-tocht die ze ontsiert, onloochenbaar wetenschappelijke waarde hebben. Laat men Marlo en Rodbertus ter zijde, omdat zij nooit rechtstreekschen invloed op de massa hebben uitgeoefend, dan blijven nog Engels, Marx en Lassalle aanspraak maken op de erkenning, dat de revolutionaire Duitsche arbeidersbeweging voor-gangers bezit, die nog iets anders zijn dan doldriftige dweppers

en holle phrasenmakers. In het hanteeren van het ontleedmes der wetenschappelijke critiek zal men niet licht hun meerderen aanwijzen; en op hen allen is toepasselijk het trotsche woord, eens door Lassalle gesproken: zij dragen de volle wapenrusting van de gansche beschaving hunner eeuw. Engels, die reeds in 1844 in de "Deutsch-französische Jahrbücher" betoogde, dat de zoogenaamde wetenschap der staathuishoudkunde slechts een onzedelijke rechtvaardiging eener volkomen gedemoraliseerde werkelijkheid is, en die in zijn het daaropvolgende jaar verschenen werk over "die Lage der arbeitenden Klassen in England" aan het voorbeeld van dit land trachtte te bewijzen, dat de tegenwoordige huishouding der volken, met haar fabrieken en machines, haar geldverkeer en vrijen handel, noodwendig moet uitloopen op de diepste ellende der massa, indien niet het communisme reddend tusschenbeide treedt; Marx, die boekdeelen schreef om door redeneering en door feiten aan te toonen, dat bij de bestaande productie-methode de steeds grooter wordende uitzuiging van den arbeid door het kapitaal onvermijdelijk is, zoodat aan verbetering van het lot der arbeiders langs den weg van geleidelijke hervorming niet kan worden gedacht; Lassalle, die meesterlijk de kunst verstond, aan afgetrokken denkbeelden een tastbare gedaante te geven en de zware goudstukken, welke slechts voor enkelen bruikbaar zijn, om te zetten in de kleine munt, die in ieders bezit komen kan — deze drie mannen hebben het zaad uitgestrooid, waaruit bij een ontelbare schare de overtuiging is opgeschoten, dat geen verbetering van het maatschappelijk gebouw meer baten kan, maar dat zijn grondslagen zelve door andere moeten vervangen worden. Hoe bedroevend zulks naar veler schatting ook moge zijn, de waarheid is, dat het gevaar waardoor men de samenleving bedreigd acht, gesmeed werd in de werkplaats der wetenschap.

En door geen der genoemden is op den ontwikkelingsgang der Duitsche arbeidersbeweging zulk een overwegenden invloed geoe-

fend als door Karl Marx. Vooral sedert die beweging, na Lassalle's ontijdigen dood, meer en meer haar nationaal karakter verloor en de volle uitdrukking werd van den strijd van het proletariaat, dat geen vaderland kent, is zij — waarschijnlijk wel niet rechtstreeks, maar toch ongetwijfeld middellijk — onder de leiding gekomen van den man, die uit een der voorsteden van Engeland's hoofdstad zijn draden spant. Daar woont hij sedert 1850; naar men zegt, in behagelijke en onafhankelijke financiële omstandigheden, hoewel hijzelf ergens mededeelt ¹, “wegens de gebiedende noodzakelijkheid eener beroepsbezigheid”, jarenlang journalistischen arbeid te hebben verricht. In allen gevalle leidt hij er de levenswijze dier “easy classes”, dier “bourgeoisie”, waaraan hij den ondergang gezworen heeft. Ik zeg dat geenszins om op zijn voorvechterschap van het proletariaat in verband met die levenswijze een ongunstig licht te doen vallen; want ongerijmd is de bewering, dat het samengaan van het een met het ander uitsluitend uit onzuivere bedoelingen kan worden verklaard. Te ongerijmd, waar het een man geldt, die er duidelijk genoeg op heeft gedrukt, dat bij het maatschappelijk onrecht, door hem gewraakt, “de individus slechts betrokken zijn, voor zoover zij de verpersoonlijking zijn van historisch noodzakelijke economische toestanden, de dragers van bepaalde klasseverhoudingen en klasse-belangen.” ² En voor hen, wien zulk een oorlogsverklaring, tegen de maatschappelijk bevoorrechten waartoe Marx zelf behoort, een raadsel is, schreef hij reeds in 1847 — in het manifest der communistische partij, waarvan wij later meer zullen hooren: “In tijden, waarin de klassenstrijd zijn beslissing nadert, neemt het ontbindingsproces bij de heerschende

---

¹ In de voorrede van zijn werk: “Zur Kritik der politischen Oekonomie”, bl. VII.

² In het voorwoord van zijn “Das Kapital”, bl. XI.

klasse zelve, in de geheele oude maatschappij, een zóó hevig en scherp karakter aan, dat een klein gedeelte dier heerschen- de klasse zich van haar afscheidt en zich aansluit bij de revo- lutionaire klasse, die de toekomst in handen heeft. Evenals vroeger een deel van den adel overging tot de bourgeoisie, zoo gaat thans een deel der bourgeoisie tot het proletariaat over; en wel een deel dier bourgeois-ideologen, die tot het rechte begrip der gansche historische beweging zich hebben weten te verheffen.”

Trouwens er zijn nog andere banden, die bij Marx een zon- derlinge tegenstelling vormen met de denkbeelden, die hij belijdt. In de Israëlieten, zooals zij door hun veerkrachtig verzet tegen den druk der eeuwen geworden zijn, moet hij de meest typische vertegenwoordigers zien van het kapitalistisch beginsel, dat hij verfoeit — en toch is het Semitisch bloed, dat in zijn aderen vloeit. Na het kapitaal, dat overal den dwingeland speelt, is de Pruisi- sche staat het voorwerp van zijn fellen haat, van zijn verachting te- vens¹ — en toch stond zijn wieg in de woning van een hoog- geplaatst Pruisisch staatsambtenaar bij het mijnwezen te Trier. In de revolutie, die hij wil voorbereiden, moet de Pruisische staat, zooals die historisch zich ontwikkeld heeft, tegronde gaan — en toch is zijn levensgezellin een freule von Westphalen, een zuster van

---

¹ Ziehier een uitspraak, waarin de verachting, dunkt mij, niet 't minst luide zich doet hooren: “Wie er op uitging, den Pruisischen staat omver te werpen en te dien einde de vernietiging der maatschappij als middel predikte, zou gelijk zijn aan dien waanzinnigen ingenieur, die de aarde in de lucht wilde laten springen om een mesthoop uit den weg te ruimen. Maar al is het einddoel de omverwerping der maatschappij, als middel daartoe is noodig de politieke revolutie, en deze sluit in zich den val van den Pruisischen staat, evenals een aardbeving de omverwerping van het kippenhok in zich sluit.” (“Enthüllungen über den Kommunisten-Prozesz zu Köln”, bl. 7).

hem, die mede zijn naam gaf aan het ministerie Manteuffel-Westphalen, dat als kampioen van den Pruisischen staat in Januari 1851 het beruchte woord sprak: "Met de revolutie moet onvoorwaardelijk gebroken worden." Waarlijk, noch afstamming, noch opvoeding, noch maagschap heeft hem geleid op den weg, dien hij bewandelt. Zijn vermetel breken met alles wat hem voor een gansch andere loopbaan scheen te hebben bestemd, geeft op zich zelf in de verte nog geen grond voor een zedelijk onteerend vonnis. Het *kan* de uitwerking zijn van toomelooze eer- en heerschzucht; maar het *kan* even goed ten bewijze strekken van dien hoogen geestesadel, die in den dienst der waarheid voor niets terugdeinst. Wie durft het wagen, hier in gemoede een keuze te doen? Zeker kost het vaak moeite, aan afschuw voor het doel dat hij beoogt geen twijfel te paren omtrent de eerlijkheid van zijn streven. Terwijl het duivelsche woord: "denn Alles was besteht, is werth dasz es zu Grunde geht," voor Marx de slotsom van zijn denken schijnt te zijn, is het alsof hij verlangt naar het oogenblik, waarop hij bij de verwezenlijking zijner wenschen, in zijn dictatorsmantel gehuld, een "Hab' ich doch meine Freude d'ran" zal kunnen laten hooren. Waar zijn propaganda er door kan worden gebaat, wordt hij niet afgeschrikt door een vervalsching der geschiedkundige waarheid, die met het ambt van hoogepriester eener nieuwe heilsverkondiging kwalijk te rijmen is. Koel berekenend, de zorg voor zijn persoonlijke veiligheid zelden of nooit uit het oog verliezend, slechts daar waar geen gevaar te duchten is zich vertoonend, maar overigens uit de stilte van zijn studeervertrek de daden van anderen leidend en besturend, verdient hij misschien de vergelijking, door Mehring tusschen hem en Lassalle gemaakt: "hier de tats van den leeuw, daar het koud fonkelend oog der slang". Maar met dat al acht ik mij niet gerechtigd verder te gaan dan den twijfel, en waag ik het niet uit

---

¹ "Die deutsche Socialdemocratie, ihre Geschichte und ihre Lehre," bl. 55.

een zedelijk oogpunt een stellig oordeel te vellen over dezen merkwaardigen man. Zelf koos hij tot levensleus den hooghartigen raad van den grooten Florentijnschen dichter: "Segui il tuo corso, e lascia dir le genti"¹; laat ons zijn beginselen bestrijden, zijn richting betreuren, vonnissen, verfoeien zoo men wil; maar laat ons niet de vierschaar spannen over de drijfveeren, die hem gemaakt hebben tot hetgeen hij is.

En zien wij hem thans de eerste schrede zetten op die veelbewogen loopbaan, die vermoedelijk ook hijzelf niet in de toekomst gelezen heeft, toen hij in 1841 op drie-en-twintigjarigen leeftijd — 5 Mei 1818 is hij geboren — als privaat-docent zich kwam vestigen aan de hoogeschool te Bonn. Zijn eigenlijk studievak was dat der rechten geweest; maar dit was tamelijk wel door hem verwaarloosd geworden, althans als nevenzaak behandeld naast de studie der geschiedenis en der wijsbegeerte. Daaraan had hij bij voorkeur, zoowel aan de Rijsche hoogeschool als te Berlijn, zich gewijd; en toen hij met den doctorstitel naar Bonn terugkeerde, was het een kalme akademische loopbaan, die vóór hem lag. Doch die kalmte zou niet van langen duur zijn: nauwelijks was een jaar verstreken, of hij werd medegesleept in den stroom der politieke beweging, die juist toen tot nieuw leven scheen ontwaakt.

Men weet, hoe onder de regeering van Frederik Willem III het Pruisische volk beloond was voor zijn vaderlandlievende toewijding gedurende de vrijheidsoorlogen tegen Napoleon. De belofte tot invoering van algemeene rijksstenden, waarvoor op 22 Mei 1815 het koninklijk woord was verpand, was spoedig verloochend onder den drang der reactie, die onder Metternich's invloed in gansch Duitschland ten troon zat; miskenning der volksrechten en der vrijheid op elk gebied had de gemoederen verbitterd;

---

¹ Ga uws weegs, en laat de wereld praten.

de verwijdering tusschen vorst en volk was van 1830 tot 1840 steeds grooter geworden; en zoo had de troonsbestijging van Frederik Willem IV, na den dood zijns vaders op 7 Juni 1840, groote verwachtingen gewekt.¹ Zij was alom begroet als het begin van een nieuw tijdperk, waarin niet slechts milder beginselen het staatsbestuur zouden kenmerken, maar eindelijk ook der natie het haar toekomende aandeel in het staatsbestuur zou worden verleend. Niet 't minst in de Rijnprovincie was de stemming een opgewekte en het vertrouwen in den nieuwen monarch groot geweest; want niet alleen had deze daar reeds vroeger bij een bezoek als kroonprins aller harten gewonnen, ook had het er een uitstekenden indruk gemaakt, dat een zijner eerste regeeringsdaden was geweest de tenietdoening van den maatregel, die een man als Ernst Moritz Arndt als slachtoffer der reactie volle twintig jaren van zijn kathedraal aan de Bonnsche hoogeschool verwijderd had gehouden. Wel had een zekere mate van ontgoocheling niet lang op zich laten wachten. Op de juichkreten, die bij het kroningsfeest te Koningsbergen waren aangeheven, was weldra de officieele verklaring gevolgd, dat de koning geenszins geacht wilde worden in te stemmen met het verlangen naar ontwikkeling der bestaande toestanden in den geest der belofte van 22 Mei 1815. Een allesbehalve gunstig teeken was het geweest, dat hij bij de huldigingsplechtigheid te Berlijn met stemverheffing verkondigd had, "zijn kroon van God alléén te bezitten en het recht te hebben tot de bijvoeging: wee hem die het waagt daaraan te raken." Maar het vertrouwen in zijn goede bedoelingen was te groot, om spoedig geheel te worden opgegeven. Bleef de verwachte opheffing der gehate dagbladcensuur al uit, men zag ten minste een eersten stap op den goeden weg en tevens de aankondiging van doortastender hervorming in het zoogenaamde "kerstgeschenk",

¹ Zie o. a. Förster: "Geschichte Prenzens seit 1840 bis auf die Gegenwart", bl. 60 vlg.

toen de dagbladpers, bij verordening van 24 December 1841, althans van enkele drukkende bepalingen werd bevrijd. Ook bleef men hopen op 's konings medewerking, om aan de bestaande provinciale landdagen allengs meer het karakter van een vertegenwoordiging der natie te geven. Die landdagen, waarvan men verwachtte dat zij zich tot de tolken maken zouden van de wenschen des volks, trokken sterker dan ooit tevoren de algemeene aandacht; bij de verkiezingen, die zij noodig maakten, openbaarde zich frisscher leven; er ontwikkelde zich een beweging, waarvan men zich gouden bergen voorstelde; en deze beweging was het, die thans Marx uit zijn studeervertrek in het worstelperk van het openbare leven lokte.

Te Keulen was een dagblad opgericht — “die Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe” — bestemd tot verspreiding van vrijzinnige denkbeelden op het gebied van staat en maatschappij. Daarin schijnt Marx gedurende den eersten tijd van zijn verblijf te Bonn eenige artikelen geschreven te hebben, die zulk een opgang maakten, dat in den loop van 1842 het redacteurschap der courant hem aangeboden en door hem aanvaard werd. Zoo werd hij medeleider van het orgaan dierzelfde liberale bourgeoisie — mannen als Kamphausen en Hansemann, toekomstige grootheden van het liberale lentefeest van 1848, waren de oprichters en hoofdeigenaars van het blad —, die hij op verderen leeftijd ten bloede toe bestrijden zou. Hij was toen dan ook nog ver verwijderd van het standpunt, dat hij later zou innemen. Wel moge, ten bewijze van den goeden wil om “geavanceerd” te zijn, een flauw, filosofisch gekleurde echo van het fransche communisme en socialisme in de “Rheinische Zeitung” zich hebben doen hooren; maar in een polemiek met de “Allgemeine Augsburger Zeitung” erkende Marx zelf, dat zijn studiën hem alsnog niet in staat stelden, die Fransche richtingen goed te beoordeelen.¹ Bij het door-

¹ “Zur Kritik der politischen Oekonomie,” voorrede bl. IV.

bladeren van den ouden jaargang der "Rheinische Zeitung" vond ik zelfs, naar aanleiding van het vroeger vermelde werk van Lorenz von Stein, in het nummer van 16 Maart 1843, de volgende uitspraak, die zeker merkwaardig genoeg is, indien zij uit de pen van Marx zelf is gevloeid: "Niet door voorname redeneering, maar door een humane en rechtvaardige huishouding van staat moet het communisme worden tegengewerkt." Trouwens het waren in den regel minder omvattende kwestieën, die in de kolommen van het blad besproken werden. Het waren vrij wel dezelfde onderwerpen, die in den Rijnschen Landdag in behandeling kwamen; en deze, in plaats van (zooals velen verwacht hadden) aan den algemeenen politieken toestand der monarchie zijn aandacht te wijden, hield zich bij voorkeur bezig met de stoffelijke belangen der provincie. Nu eens was het de kwestie van den houtdiefstal in het Eifelgebergte, dan weer die van de verdeeling der grondstukken; den eenen keer gold het den toestand der Moezelboeren, een andermaal den strijd tusschen vrijen handel en beschermend stelsel, waarbij de industriele districten der Rijnprovincie zoo van nabij betrokken waren. Maar ook bij de bespreking van zulke kwestieën — op scherper toon en met meer democratische strekking dan den eigenaars van het blad aangenaam was — bleek het mogelijk, met de regeering in gevaarlijke botsing te komen; en weldra zou de "Rheinische Zeitung" ondervinden, hoe voorbarig de algemeene vreugde over het "kerstgeschenk" van 1841 in zake de dagbladcensuur was geweest. De dagen van het blad waren geteld, en deze eerste periode van de openbare werkzaamheid van Marx kwam tot een onverwacht spoedig einde. Uit het nummer van 28 Januari 1843 vernamen zijn lezers, dat het ministerie den Keulschen regeeringspresident von Gerlach gelast had, "zich dagelijks het gansche blad, nadat het door de censuur was goedgekeurd, te laten voorleggen, het afdrucken en uitgeven daarvan nooit toe te staan alvorens het zelf te hebben door-

gezien, en het verschijnen van eenig nummer geheel te verhinderen, zoo hij daarin, ondanks de censuur, nog afkeurenswaardige artikelen of plaatsen vinden mocht"! Te zelfder tijd verscheen een ministerieele beschikking, volgens welke de courant met 1 April van dat jaar moest ophouden te bestaan; alle pogingen om dat doodvonnis te doen herroepen, bleven vruchteloos; en het nummer van 31 Maart bracht een afscheidsgroet, waarin deze even waardige als weemoedige woorden voorkwamen: "Ja, hoort allen onze bekentenis, ook de "Rheinische Zeitung" heeft gezondigd tegen den geest des tijds, en daarom moet zij tot de dooden gaan; maar tot die dooden, wier onrecht het recht eener roemrijke toekomst is. Het onrecht, de onware grondslag der "Rheinische Zeitung" was haar enthousiasme voor het nieuwe licht, dat na langdurige duisternis de toppen der Duitsche bergen begon te kleuren; maar het was slechts een prophetisch schijnlicht, niet het morgenrood van den nieuwen dag voor Deutschland. Het was onverstandig en onredelijk, de warmte, voortgebracht door den roes der overtuiging, te houden voor den levenden adem der lente . . ." Ik weet niet, of Marx zelf die woorden ter neer geschreven heeft; maar wel spreekt dezelfde bitterheid over de teleurstelling, die op hooggespannen verwachtingen was gevolgd, uit een brief, dien hij omstreeks dienzelfden tijd in de roef eener Hollandsche trek-schuit — waarschijnlijk was een bezoek aan bloedverwanten de reden van zijn verblijf hier te lande ¹ — aan zijn vriend Ruge schreef: ² "Voorzoover ik hier uit de bladen zien kan, is Deutschland diep in de modder gezakt en zakt het daarin steeds dieper. Ik verzeker u, al voelt men niets minder dan nationalen trots, men voelt

¹ Misschien is het slechts weinigen bekend, dat een onzer meest geziene advokaten en de echtgenooten van twee predikanten der hervormde kerk in ons vaderland tot de nog levende bloedverwanten van Marx behooren.

² Deze briefwisseling is afgedrukt in de "Deutsch-französische Jahrbücher", bl. 17 vlg.

toch nationale schaamte; zelfs in Holland. De kleinste Hollander is nog een staatsburger in vergelijking met den grootsten Duitscher."

Karl Marx en Arnold Ruge — de samenkoppeling hunner namen zal thans beiden wel niet aangenaam zijn; want terwijl Marx het zich tot eer rekent, als onverzoenlijke vijand van het herboren Duitschland te worden aangemerkt, kon in de "Gegenwart" van 24 Augustus II. met betrekking tot Ruge geschreven worden: "Op een moediger en reiner voorvechter kan het nieuwe Duitsche rijk zich niet beroemen." Maar in den tijd, waarvan hier sprake is, zijn zij tweelingstrijders geworden en was hun bondgenootschap het uitvloeisel zoowel van de omstandigheden als van gemeenschappelijke wetenschappelijke overtuiging. Of liever, in het jaar 1843 stond Marx nog op den tweesprong, dien Ruge reeds achter zich had. Zijn werkkring als dagbladredacteur, had Marx in de "verlegenheid" gebracht — de uitdrukking is van hemzelf — over zoogenaamd stoffelijke belangen te moeten medespreken. Zoo was hij tot de bestudeering van economische vraagstukken gekomen; bij het wijsgeerig licht, dat hij daarop had laten vallen, was twijfel bij hem gerezen aan de rechtmatigheid van het bestaande; en toen de praktische werkzaamheid hem werd afgesneden, verlangde hij naar niets meer, dan zich weder geheel te wijden aan die wijsbegeerte, als welker onverschrokken belijder Ruge reeds op den voorgrond was getreden.¹ Beiden waren gevoed met Hegelsche filosofie; maar beiden hebben, zij het ook op verschillend gebied, de wapenen, door haar hun in de handen gedrukt, gekeerd juist tegen datgene, wat zij verdedigd had. Hegel had de onaantastbaarheid van kerk en staat verkondigd; uit den schoot zijner school was thans een nieuw radicalisme verzeen, dat de grondslagen van kerk, staat en maatschappij zou trachten te on-

¹ Zie Julian Schmidt's "Geschichte der deutschen Literatur seit Lessing's Tod," bl. 302 vlg.

dermijnen. De Hegelsche stelling: wat bestaat is redelijk, werd thans aldus omgekeerd: alleen het redelijke heeft recht van bestaan, en wat daarmee niet overeenkomt moet verdwijnen. Het was de verkondiging van het niets ontziende recht der critiek; en het was als zoodanig de leus geweest van de "Hallische Jahrbücher", die sedert 1838, onder den invloed van het pas uitgekomen beroemde werk van Strauss, onder redactie van Echtermeijer en Ruge verschenen was. Geen geringere dan Ludwig Feuerbach was hun voornaamste medewerker geweest. Zij hadden vooral op theologisch-philosophisch gebied zich bewogen, maar toch ook met politieke kwestien uit wijsgeerig oogpunt zich bezig gehouden. In het begin van 1843 had het tijdschrift een manifest van Ruge's hand gebracht, waarin de democratie tot leidend denkbeeld van den nieuwen tijd werd geproclameerd; en het politiek gezag had daarop geantwoord met het verbod, de "Jahrbücher" verder te doen verschijnen — weinige dagen nadat ook de "Rheinische Zeitung" ten grave was gedaald. Was het wonder, dat deze beide mannen thans tot elkander kwamen?

Toen kort daarop Ruge zich te Parijs met der woon gevestigd had, vroeg hij de medewerking van Marx voor een nieuw tijdschrift dat, te Parijs uitgegeven en bevrijd van de ondragelijke banden der censuur, de nieuwe denkbeelden zonder eenig voorbehoud verkondigen zou. Marx nam het aanbod gretig aan. "Dus te Parijs," zoo antwoordde hij hem uit Kreuznach in Sept. 1843, "de oude hoogeschool der wijsbegeerte en de nieuwe hoofdstad der nieuwe wereld... De onderneming moge al dan niet tot stand komen, in elk geval zal ik einde dezer maand te Parijs zijn; want de lucht hier dreigt mij tot een lijfeigene te maken, en in Duitschland zie ik in 't geheel geen speelruimte voor een vrije werkzaamheid." Zoo verliet hij zijn vaderland; en kenschetsend voor den geest, waarin hij in den vreemde zijn nieuwe taak ging aanvaarden, is wat hij in dienzelfden brief er had bijgevoegd: "Al be-

staat er ook geen twijfel over het "vanwaar", des te meer verwarring heerscht er ten aanzien van het "waarheen". Niet alleen, dat een algemeene anarchie onder de hervormers is uitgebroken, ook zal een ieder zichzelf moeten bekennen, dat hij geen juiste voorstelling heeft van datgene, wat worden moet. Intusschen is het juist weder een verdienste der nieuwe richting, dat wij niet dogmatisch de wereld als 't ware anticipceeren, maar eerst door de critiek der oude wereld de nieuwe vinden willen... Niet onze zaak is het, de toekomst te construeeren en iets pasklaar te maken voor alle tijden; maar des te zekerder is het, wat wij voor het oogenblik te volbrengen hebben — ik bedoel *de niets ontziende critiek van al het bestaande*, niets ontziende in dien zin, dat de critiek zoo min voor haar eigen uitkomsten bevreesd is als voor botsing met de bestaande machten."

De eerste aflevering van het tijdschrift, dat, met de namen der twee vrienden op den omslag, het daaropvolgende jaar onder den titel "Deutsch-französische Jahrbücher" het licht zag, bevatte twee stukken van de hand van Marx; beide overvloeiend van proeven dier Hegelsche dialectiek, die ook zijn latere geschriften kenmerkt, beide de richting verradend waarin de vrijwillige banneling zijn filosofisch-sociale studiën voortzette.

Het eene ¹ was een bespreking van Bruno Bauer's destijds geruchtmakende polemiek over de Joden-emancipatie; en geenszins heeft hij later, van zijn standpunt, behoeven te herroepen wat hij toen reeds schreef als slotsom van zijn betoog: "Wat is de wereldlijke grond van het Jodendom? De practische behoefte, de zelfzucht. Wat is de wereldlijke eeredienst van den Jood? De woeker. Wat is zijn wereldlijke God? Het geld. Welaan, de emancipatie van den woeker en van het geld, dus van het practische, werkelijke Jodendom, zou de zelfemancipatie van onzen tijd zijn.

¹ Bl. 182 vlg.

Een maatschappelijke organisatie, die de levensvoorwaarden van den woeker, dus de mogelijkheid van den woeker, zou opheffen, zou ook den Jood onmogelijk maken . . . De Joden-emancipatie is ten slotte de emancipatie der menschheid van het Jodendom."

En merkwaardiger nog is zijn "Einleitung zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie" ¹, waarin de sociale revolutie voorspeld wordt, die het proletariaat, zich vormend door de ontwikkeling der industrie, bergt in zijn schoot. "Verkondigt het proletariaat de ontbinding der heerschende wereldorde, zoo verraadt het slechts het geheim van zijn eigen bestaan, want het is de feitelijke ontbinding dier wereldorde. Verlangt het proletariaat de opheffing van den bijzonderen eigendom, zoo verheft het slechts tot beginsel der samenleving, wat de samenleving reeds tot zijn beginsel verheven heeft, wat in hem als negatief resultaat der samenleving zonder zijn toedoen reeds belichaamd is." De voorbereiding dier sociale revolutie is de taak der wijsbegeerte, want "evenals de filosofie in het proletariaat haar stoffelijke, zoo vindt het proletariaat in de filosofie zijn geestelijke wapenen. En om daartoe te geraken, heeft zij slechts de sociale gevolgtrekkingen te maken uit hetgeen Marx noemt "het fundament der ongodsdienstige critiek: de mensch maakt den godsdienst, niet de godsdienst den mensch." De godsdienst is de hersenschim, die de mensch zich schept om het anders ondragelijke leven dragelijk te maken. Zoo is "de godsdienstige ellende tegelijkertijd de uitdrukking van en een protest tegen de werkelijke ellende . . . De godsdienst is de opium des volks. De afschaffing daarvan als een denkbeeldig geluk, sluit in zich den eisch om tot werkelijk geluk te geraken. De eisch, illusien over den toestand op te geven, is tevens de eisch, een toestand op te geven, die illusien noodig heeft. De critiek van den godsdienst is tevens de critiek van het jammerdal, welks heiligenschijn de godsdienst

¹ Bl. 71 vlg.

is . . . Zij ontgoochelt den mensch, opdat hij denke en handele, als een tot verstand ontwaakte de hand sla aan de werkelijkheid; opdat hij om zichzelf en daarmede om zijn werkelijke zon zich bewege. De godsdienst is slechts de zon der verbeelding, die om den mensch zich beweegt, zoo lang deze zich niet beweegt om zichzelf . . . De critiek van den hemel verandert in die der aarde, de critiek van den godsdienst in die van het recht, de critiek der theologie in die der politiek."

De "Deutsch-französische Jahrbücher" schenen het orgaan te zullen worden van de aanhangers der nieuwe beweging in en buiten Duitschland. Engels zond voor de eerste aflevering uit Manchester zijn "Umrisse zu einer Kritik der National-Oekonomie", Jacoby uit Koningsbergen de stukken betreffende zijn vrijspraak door het hoogste gerechtshof in zake zijn beroemde "Vier Fragen, beantwortet von einem Ostpreuszen"; Heine en Herwegh — toen beiden te Parijs gevestigd — leverden poëtische bijdragen ¹. Doch bij die eerste aflevering is het gebleven. Voor Strodtmann's mededeeling ², dat verschil van inzicht tusschen de redacteurs met betrekking tot het communisme daarvan de oorzaak is geweest, heb ik elders geen bevestiging gevonden; ³ maar zeker is het, dat Ruge, ondanks Heine's aandrang, weigerde de leiding te aanvaarden van een Duitsch weekblad, dat onder den titel "Vorwärts" reeds sedert eenigen tijd te Parijs verschijnend, thans onder den invloed van Marx een sterk communistische kleur ging dragen. Intusschen evenmin voor langen tijd. De algemeene strekking van het blad,

¹ Heine's bijdrage was een spotgedicht op den koning van Beieren, onder zijn "Zeitgedichte" opgenomen in Dl. XVII, bl. 237 zijner werken.

² "Heine's Leben und Werke" II, bl. 406.

³ Laat mij hierbij echter aanteekenen, dat Marx zijn vroegere vriend later "dat vijfde rad aan den staatswagen der Europeesche centraal-democratie" heeft genoemd. ("Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln", bl. 6).

meer misschien nog zijn ruwe aanvallen tegen Duitschland's gekroonde hoofden, leidden tot diplomatieke tusschenkomst. De Pruisische gezant overhandigde aan het Fransche ministerie een nota, waarin beweerd werd, dat zich te Parijs een revolutionaire Duitse propaganda gevormd had, die opruiende geschriften drukken en in Duitschland verspreiden liet, en een bepaalde revolutie in Duitschland voorbereidde. Bij het strenge onderzoek, dat daarvan het gevolg was, werd niets gevonden dan het bestaan van het radicale blad. En toen de Pruisische regeering, men zegt, door tusschenkomst van Alexander von Humboldt, op maatregelen bleef aandringen, teekende Guizot op 11 Januari 1845 een besluit, volgens hetwelk alle medewerkers van de "Vorwärts" binnen 24 uren Parijs en ten spoedigste gansch Frankrijk te verlaten hadden. Heine ontkwam aan dat bevel door de onjuiste veronderstelling, dat hij genaturaliseerd Franschman was; Herwegh vond als Zwitsersch burger bescherming bij den gezant der republiek; Ruge keerde naar Dresden terug; Marx zocht en vond aanvankelijk een veilige woonplaats te Brussel.

Hij kwam er samen met Friedrich Engels, die omstreeks dienzelfden tijd eveneens in België's hoofdstad zich vestigde; en de drie jaren, met dezen daar te Brussel doorgebracht, zijn beslissend geworden voor zijn verder leven.

Want hij voltooide er die voorbereidende studiën van het samenstel en de geschiedenis der menschelijke maatschappij, waardoor een einde kwam aan zijn twijfel omtrent het "waarheen", dien hij nog in 1843, in zijn brief aan Ruge, beleden had. Hij is toen volbloed communist geworden. Doch het was een communisme, dat hij niet verkondigde als een navolger van die dweepers, die op de vleugelen hunner verbeelding een rijk van toekomstige aardse gelukzaligheid ontwierpen, maar dat vóór hem in de toekomst lag als de noodwendige laatste schakel in de keten der historische ontwikkeling. Die opvatting verdedigde hij in zijn "Misère

de la philosophie" ¹, dat hij in antwoord op Proudhon's "Philosophie de la misère" het licht deed zien. Hetzelfde schijnt ook de strekking geweest te zijn van een groot werk in twee deelen, dat de Deutsche philosophie na Hegel op de ontleedtafel legde en voor den druk gereed gemaakt werd, maar nooit verschenen is. ² "In breede trekken" — zoo heeft hij later het resultaat zijner toenmalige onderzoekingen en overpeinzingen omschreven — "in breede trekken kunnen de aziatische, antieke, feudale en modern burgerlijke wijzen van voortbrenging als progressieve tijdperken van de economische regeling der samenleving worden aangeduid. De burgerlijke productie-verhoudingen zijn de laatste antagonistische vorm van het proces der maatschappelijke voortbrenging; antagonistisch niet in den zin van individueel antagonisme, maar in dien van een antagonisme, dat voortspruit uit de maatschappelijke levensvoorwaarden der individus. Doch de voortbrengingskrachten, die in den schoot der samenleving zich ontwikkelen, scheppen tevens de stoffelijke voorwaarden om dat antagonisme te doen ophouden. Zoo eindigt dus met dezen vorm van maatschappelijke regeling de vóorgeschiedenis der menschelijke samenleving."

Met andere woorden — het proletariaat, dat door en met de tegenwoordige wijze van voortbrenging ontstaan en opgegroeid is, zal, zoodra het tot volle ontwikkeling is gekomen, aan het bestaande antagonisme een einde maken door het communisme, dat de eindvorm wezen zal, waartoe de gansche vóorgeschiedenis der menschelijke samenleving en harer gebrekkige organisatie-vormen leiden moest. Die volle ontwikkeling van het proletariaat veronderstelt zijnerzijds inzicht in zijn waren toestand en begrip van

¹ Tot mijn leedwezen is het mij niet gelukt, daarvan een exemplaar machtig te worden; evenmin als van zijn te zelfder tijd — ook in het Fransch — verschenen "Discours sur le libre échange."

² Zie de voorrede van zijn "Zur Kritik der politischen Oekonomie, bl. VI.

zijn roeping; tot dat inzicht en dat begrip moet het gebracht worden, en — Marx wordt agitator, weldra de drijvende kracht van het Verbond der Communisten, dat met zijn manifest Europa verschrikt.

Wat is dat Verbond der Communisten eigenlijk geweest? Gelijk over het algemeen de geschiedenis der geheime revolutionaire vereenigingen, die in de eerste helft dezer eeuw door Duitschers op Franschen, Engelschen en Zwitserschen bodem opgericht zijn, nog moet geschreven worden, zoo ligt ook de oorsprong van dit verbond nog in een geheimzinnig duister gehuld. Zeker is het, dat het omstreeks 1846 te Londen zijn zetel heeft gehad; maar waarschijnlijk is het tot stand gekomen aan de oevers der Seine. Althans Marx zelf zegt er van, ¹ dat het "in 1836 te Parijs gesticht is, oorspronkelijk onder anderen naam". En daarmede stemt overeen, wat bij strafrechtelijke vervolgingen aan 't licht gekomen is; ² nl. dat na 1830 onder de Duitschers, die 't zij als handwerklieden 't zij als politieke vluchtelingen te Parijs vertoefden, verscheiden geheime vereenigingen van republikeinsch-communistische strekking hebben bestaan, welke in de voornaamste landen en ook in

¹ "Herr Vogt", bl. 34. Op dit polemisch geschrift van Marx tegen Karl Vogt kom ik later terug.

² Zie Wermuth en Stieber, "Die Communisten-Verschwörungen des 19ten Jahrhunderts", I, bl. 9 vlg. Een zonderling en thans zeldzaam boek. Om den titel geheel weer te geven, moet ik er nog bijvoegen: "Im amtlichen Auftrage zur Benützung der Polizei-Behörden der sämtlichen deutschen Bundesstaaten auf Grund der betreffenden gerichtlichen und polizeilichen Acten dargestellt." Het eerste deel bestaat voornamelijk uit documenten, statuten, circulaires enz. van geheime vereenigingen. Het tweede — een soort biographisch woordenboek van het communisme — geeft in een alphabetisch register de namen en eenige wetenswaardigheden van alle personen, die bij de bedoelde vervolgingen betrokken zijn geweest. Dat schijnt het beruchte "zwarte boek" der Duitse politie te zijn.

Duitschland zelf haar vertakkingen hadden. Die geheime genootschappen droegen verschillende namen: — “der Volksverein”, “der Bund der Deutschen”, “der Bund der Gerechten”, “der Bund der Geächteten”, — en vermoedelijk is uit een dezer, het Verbond der Communisten voortgekomen.

Zijn organisatie, zooals die allengs geworden is, wordt door Marx aldus beschreven ¹: “Een zeker aantal leden vormde een “gemeente”, verschillende gemeenten in dezelfde stad een “kreits”, een grooter of kleiner getal kreitsen groepeerde zich om een “hoofdkreits”; aan de spits van het geheel stond het “centraal bestuur”, dat op een congres van afgevaardigden van alle kreitsen gekozen werd, maar bevoegd was zich zelf aan te vullen en in dringende gevallen voorloopig door anderen zich te doen vervangen.” Doch die organisatie bleef der wereld onbekend. Oningewijden zagen niets dan het verrijzen van zoogenaamde “Arbeiter-Bildungsvereine”, welker leden op gezette tijden — meestal eens per week — bijeenkwamen tot gezellig verkeer en tot bespreking van onderwerpen van algemeen belang, die bibliotheken stichtten en onderwijs-cursussen voor haar leden in het leven riepen. In waarheid echter waren deze arbeiders-vereenigingen voor het verbond, dat meestal bij haar oprichting en leiding betrokken was, slechts een uitstekend middel om eenerzijds betrouwbare aanhangers te winnen, anderzijds ongemerkt propaganda te maken voor zijn denkbeelden; terwijl het in de handwerkslieden, die volgens Deutsche gewoonte tot uitoefening van hun bedrijf van plaats tot plaats trokken, zijn aangewezen en onbezoldigde apostelen vond.

Nu was Karl Marx reeds gedurende zijn verblijf te Parijs met de aldaar gevestigde leiders van het verbond, gelijk trouwens ook met de hoofden der meeste Fransche geheime vereenigingen, in persoonlijke aanraking gekomen; doch officieel aangesloten had

---

¹ “Herr Vogt”, t. a. p.

hij zich niet. Dat deed hij evenmin, toen hij, na zijn vestiging te Brussel, aan de oprichting van een Duitsch "Arbeiter-Bildungsverein" aldaar den stoot gaf. Maar wel begon hij er werkzaam te zijn in den geest van het verbond — of liever, op dat verbond den stempel te drukken van zijn geest. Een scherp geteekend programma had het toen nog niet. Wel streefde het ongetwijfeld naar omverwerping van den regeeringsvorm in Duitschland en droomde het van toekomstige aardse zaligheid; wel vindt men in een der oude statuten zijn doel aldus aangeduid¹: "Duitschland's bevrijding van het juk van smadelijke knechtschap en de vestiging van een toestand, die, zooveel menschelijke voorzorg vermag, den terugkeer tot het oude verhindert. Het bereiken van dit hoofddoel is alleen mogelijk door sociale en politieke gelijkheid, vrijheid, burgerdeugd en volkseenheid in 't leven te roepen en te bestendigen." Maar het bleef bij zulke algemeenheden, die ruimte lieten voor alle revolutionaire plannen, voor alle socialistische of communistische luchtkasteelen, welker aanhangers dan ook in bonte mengeling hun plaats vonden in de gelederen van het verbond. Den scherpen blik van Marx kon het niet ontgaan, dat die vaagheid van het programma en dat gebrek aan overeenstemming tusschen de leden de gansche beweging met onvruchtbaarheid sloegen. Hij begreep, dat deze vóór alles behoefte had aan éénheid van beginsel, aan een duidelijke strijdleus, waarom allen zich te scharen hadden; en die te bevorderen, werd zijn doel. Friedrich Engels was daarbij zijn medewerker. In verscheiden brochures, die — deels gedrukt, deels gelithographeerd — verspreiding vonden, onderwierpen zij de verschillende richtingen, die in het verbond haar vertegenwoordigers vonden, aan een scherpe beoordeeling; terwijl zij betoogden, dat het niet gold een hopelooze poging tot verwezenlijking van het een of ander utopistisch stelsel, maar

¹ Wermuth en Stieber, t. a. p., I bl. 181.

het bewuste ingrijpen van het proletariaat als zoodanig in het ontwikkelingsproces der maatschappij. Die geschriften trokken de aandacht van het centraal bestuur te Londen in die mate, dat het tegen het einde 1846 een zijner leden naar Brussel zond, om Marx en Engels tot rechtstreeksche deelneming aan het verbond te bewegen. Aanvankelijk werd dit door dezen geweigerd. Doch toen zij vernamen, dat het centraal bestuur besloten had, te Londen een congres te beleggen, om daar de door hen verkondigde denkbeelden in den vorm van een openlijk manifest als de officieele leer van het verbond te doen erkennen, en toen er bijgevoegd werd dat daartoe hun persoonlijke medewerking niet kon worden gemist, gaven zij toe en aanvaardden zij het lidmaatschap met de opdracht, bedoeld manifest te ontwerpen. In het najaar van 1847 werd het congres gehouden door afgevaardigden uit Zwitserland, België, Frankrijk, Engeland en Duitschland; en na hevige debatten van verscheiden weken bleven Marx en Engels meester van terrein. ¹ Want vooreerst werden nieuwe statuten vastgesteld, in welker eerste artikel thans duidelijk genoeg verklaard werd: "Het doel van het verbond is de val der bourgeoisie, de heerschappij van het proletariaat, de opheffing der oude, op klassen-tegenstelling berustende burgerlijke maatschappij en de grondvesting eener nieuwe samenleving zonder klassen en zonder persoonlijken eigendom." ² En gewichtiger nog was de goedkeuring van het door hen ontworpen "manifest der communistische partij", dat spoedig daarna in zes talen gedrukt — in het Engelsch, Fransch, Duitsch, Italiaansch, Vlaamsch en Deensch — over Europa verspreid werd.

Dit manifest, met onmiskenbaar talent opgesteld, hoewel het hier en daar woorden bevat, die de meesten met mij als de taal van den ge-

¹ "Herr Vogt", bl. 35.

² Wermuth en Stieber, t. a. p., I bl. 239.

wetenloozen opruier beschouwen zullen, is mijns inziens het belangrijkste document, waarop uit een agitatorisch oogpunt in de gansche sociaal-democratische literatuur te wijzen valt ¹. Had ik over onbepaalde ruimte te beschikken, ik zou het hier in zijn geheel opnemen. Daaraan valt echter niet te denken, daar het vier of vijf vel druks van dit geschrift zou beslaan. Doch een overzicht, dat — hoewel zoo beknopt mogelijk — toch nog tamelijk breedvoerig wezen zal, moet hier een plaats vinden.

Op den voorgrond staat, wat met een verwijzing naar de oudheid en de middeleeuwen wordt toegelicht, dat de geschiedenis van alle samenleving tot nu toe een geschiedenis van klassenstrijd is geweest: “steeds hebben onderdrukkers en onderdrukten tegenover elkander gestaan”. En zoo is het nog. Want “de uit den ondergang der feudale samenleving ontstane moderne burgerlijke maatschappij heeft de klassen-tegenstellingen niet opgeheven; zij heeft slechts nieuwe klassen, nieuwe voorwaarden der onderdrukking, nieuwe vormen van den strijd in de plaats der oude doen treden”. Toch is er verschil met het verleden: “ons tijdperk, dat der bourgeoisie, onderscheidt zich daardoor, dat het de klassen-tegenstellingen vereenvoudigd heeft; de geheele maatschappij splitst zich meer en meer in twee groote legerkampen, in twee groote onmiddellijk tegenover elkander staande klassen: *de bourgeoisie* en *het proletariaat*.”

“*Bourgeoisie*” is een andere naam voor “*het kapitaal*” in de eigenaardige rol, die het speelt in de hedendaagsche nijverheid; de typen der “moderne bourgeois” zijn “de industrieele millionairs, de hoofden van gansche industrieele legers.” Die “moderne

---

¹ Het gansche stuk is o. a. te vinden in het “Leipziger Hochverraths-prozess. Ausführlicher Bericht über die Verhandlungen des Schwurgerichts zu Leipzig in dem Prozess gegen Liebknecht, Bebel und Hepner wegen Vorbereitung zum Hochverrath, vom 11—26 März 1872”, bl. 97 vlg.

geois-fabrikant zelf — een dwingelandij, die te kleingeestiger, te hatelijker, te verbitterender is, omdat winstbejag openlijk als haar einddoel wordt erkend . . . . Hoe minder vaardigheid en krachtsinspanning de handenarbeid eischt, d. i. hoe meer de nijverheid zich ontwikkelt, des te meer wordt de arbeid der mannen verdrongen door dien der vrouwen. Verschil van geslacht en leeftijd heeft voor de arbeidende klasse geen sociale beteekenis meer; er zijn slechts arbeidswerktuigen, die naar leeftijd en geslacht verschillende kosten veroorzaken . . . De vroegere kleine tusschenstand, de kleine industrieelen, kooplieden en renteniers, de handwerkslieden en boeren, al deze klassen zinken weg in het proletariaat; deels omdat haar gering kapitaal voor het drijven der groot-industrie niet toereikend is en in de mededinging met grooter kapitalen het onderspit delft, deels omdat haar technische bekwaamheid door nieuwe wijzen van voortbrenging van haar waarde wordt ontdaan." Daarbij komt nog, dat "de arbeider, wanneer zijn uitzuiging door den fabrikant zóóver gevorderd is, dat hij van dezen zijn arbeidsloon in gereed geld uitbetaald krijgt, de prooi wordt van de andere bestanddeelen der bourgeoisie, van den huiseigenaar, den kruidenier, den geldschieder enz." Is het wonder, dat "de strijd van het proletariaat tegen de bourgeoisie begint van het eerste oogenblik van zijn bestaan"?

Die strijd heeft intusschen verscheiden stadiën — achtereenvolgens met een individueel, een plaatselijk en een nationaal karakter — moeten doorloopen, alvorens te kunnen treden in het tegenwoordig tijdperk, waarin "*alleen het proletariaat een werkelijk revolutionaire klasse uitmaakt.*" "De tusschenstanden toch, de kleine industrieel, de kleine koopman, de handwerksman en de boer, zij allen bestrijden de bourgeoisie slechts om hun bestaan als tusschenstanden voor ondergang te vrijwaren. Zij zijn dus niet revolutionair, maar conservatief. Wat meer is, zij zijn reactionair, zij zoeken het rad der geschiedenis terug te wentelen. Zijn zij revolutionair,

zoo zijn zij zulks met het oog op den overgang tot het proletariaat dat hen wacht, zoo verdedigen zij niet hun tegenwoordige maar hun toekomstige belangen, en verlaten hun eigen standpunt, om zich op dat van het proletariaat te plaatsen."

Al de levensvoorwaarden van den proletariër zijn in openbaren strijd met die der oude maatschappij: "hij is zonder eigendom; zijn verhouding tot vrouw en kinderen heeft niets meer gemeen met de burgerlijke betrekking des gezins; de moderne industrieele arbeid en zijn onderwerping aan het kapitaal — dezelfde in Engeland als in Frankrijk, in Amerika als in Duitschland — hebben hem van alle nationaal karakter beroofd; de wetten, de zedelijkheid, de godsdienst zijn voor hem slechts evenzoo veel burgerlijke vooroordeelen, waarachter evenzoo veel burgerlijke belangen zich verschuilen . . . Het proletariaat, de onderste laag der tegenwoordige maatschappij, kan zich niet opheffen zonder het geheele, op hem rustende gebouw der officieele samenleving in de lucht te doen springen." En dat het daartoe komen zal, dat "de bourgeoisie niet in staat is de heerschende klasse te blijven," is te zekerder, omdat "de arbeider een pauper wordt, het pauperisme sneller toeneemt dan bevolking en rijkdom," en dus "de bourgeoisie onmachtig is het bestaan harer slaven, zelfs binnen de grenzen hunner slavernij, te waarborgen . . . Haar ondergang en de overwinning van het proletariaat zijn even onvermijdelijk."

Doch nu komt de vraag: "*in welke verhouding staan de communisten tot de proletariërs in 't algemeen?*" En het antwoord luidt: "De communisten zijn geen op zichzelf staande partij tegenover andere arbeiderspartijen; zij hebben geen belangen, afgescheiden van die van het gansche proletariaat; zij hebben geen afzonderlijke beginselen, waarnaar zij de proletarische beweging plooiën willen." Wat hen onderscheidt, is "dat zij . . . steeds de gemeenschappelijke, van alle nationaliteit onafhankelijke belangen van het gansche proletariaat tot hun recht doen komen en de beweging

in haar geheel vertegenwoordigen. Practisch zijn zij het meest beliste, steeds voorwaarts drijvende gedeelte der arbeiderspartijen van alle landen; theoretisch staan zij, door hun inzicht in de voorwaarden, den gang en de algemeene resultaten der proletarische beweging, boven de overige massa van het proletariaat." En "die theoretische leerstellingen der communisten berusten geenszins op denkbeelden en beginselen, door dezen of genen wereldhervormer uitgevonden of ontdekt; zij zijn slechts de algemeene uitdrukking der feitelijke gegevens van een bestaanden klassenstrijd, van een historische beweging die voor onze oogen voorwaarts schrijdt."

Vooreerst *de kwestie van den eigendom*. "De afschaffing der tot nu toe bestaande eigendomsvormen is niet iets, dat het communisme in 't bijzonder eigen is"; want "alle eigendomsvormen waren steeds aan voortdurende historische wisseling onderworpen", zooals b. v. "de fransche revolutie den feudalen eigendom afschafte ten gunste van den burgerlijken. Wat het communisme kenmerkt, is niet de afschaffing van den eigendom in 't algemeen, maar de afschaffing van den burgerlijken eigendom," welke "de laatste en volkomen uitdrukking is van die voortbrenging en toeëigening, die op klassen-tegenstelling, op exploitatie van den een door den ander berusten — in dien zin kunnen de communisten hun theorie samenvatten in de woorden: opheffing van den bijzonderen eigendom." Men zegt, dat de communisten "den persoonlijk verworven, door eigen arbeid verkregen eigendom willen afschaffen, die den grondslag uitmaakt van alle persoonlijke vrijheid, werkzaamheid en zelfstandigheid;" maar "verschafft de loonarbeid van den proletariër hem eigendom?" Neen, "hij schept het kapitaal, d. i. den eigendom die den loonarbeid exploiteert en alleen vermeederen kan onder de voorwaarde, nieuwen arbeid voort te brengen om dien op nieuw te exploiteeren... De gemiddelde prijs van den loonarbeid is het minimum van het arbeidsloon, d. i. de som der levensmiddelen, die noodig zijn om den arbeider als arbeider in het leven

te houden; en wat dus de loonarbeider door zijn werkzaamheid zich toeigent, is slechts juist toereikend om het naakte leven te reproduceeren." "Gij ontstelt er van, dat wij (zoo gaat het manifest voort) den bijzonderen eigendom willen opheffen; maar in uw bestaande maatschappij is de bijzondere eigendom voor negen tienden harer leden opgeheven: hij bestaat juist daardoor dat hij voor negen tienden niet bestaat. Gij verwijt ons dus, dat wij een eigendom willen opheffen, die tot noodzakelijke voorwaarde heeft, dat de ontzaggelijke meerderheid zonder eigendom is." Men heeft "de tegenwerping gemaakt, dat met de afschaffing van den bijzonderen eigendom alle werkzaamheid ophouden en een algemeene luiheid zich openbaren zou;" doch "indien dat zoo was, moest de burgerlijke samenleving reeds lang door luiheid te gronde zijn gegaan, want die thans arbeiden, verwerven geen eigendom, en die thans eigendom verwerven, arbeiden niet." De zaak is, dat het verschil tusschen de burgerlijke maatschappij en een communistische hierop neerkomt: "In de burgerlijke is de levende arbeid slechts een middel om den opgestapelden arbeid (d. i. het kapitaal) te vermeerderen; in de communistische is de opgestapelde arbeid slechts een middel om de levenssfeer der arbeiders ruimer en rijker te maken."

In de tweede plaats *de afschaffing van het huisgezin*. Men zegt, dat de communisten "de intiemste betrekkingen verbreken willen, door de sociale opvoeding in de plaats der huiselijke te doen treden." Maar den verdedigers van het bestaande wordt geantwoord: "Staat niet ook uw opvoeding onder den invloed der samenleving? Onder dien der maatschappelijke toestanden, te midden waarvan gij opvoedt, der rechtstreeksche en middellijke inmenging door scholen enz.? De communisten hebben de inwerking der maatschappij op de opvoeding niet uitgevonden, zij veranderen slechts den aard daarvan en onttrekken de opvoeding aan den invloed der heerschende klassen." Men roept: "Gij communisten wilt de vrouwen-

gemeenschap invoeren;" maar "de bourgeois ziet in zijn vrouw slechts een werktuig ter voortbrenging", en "hij begrijpt niet, dat het er om te doen is, aan de positie der vrouwen als bloote voortbrengingswerktuigen een einde te maken." "Overigens is niets belachelijker dan de hoog zedelijke verontwaardiging onzer bourgeois over de vermeende officieele vrouwengemeenschap der communisten. Dezen behoeven de vrouwengemeenschap niet in te voeren, zij heeft bijna altijd bestaan. Onze bourgeois, er niet mede tevreden dat — om van de officieele prostitutie in 't geheel niet te spreken — *de vrouwen en dochters hunner proletariërs te hunner beschikking staan, vinden er een hoofdvermaak in, over en weer elkanders echtgenooten te verleiden (!)* Het burgerlijk huwelijk is in werkelijkheid de gemeenschap der gehuwde vrouwen. Men zou hoogstens den communisten kunnen verwijten, dat zij, in stede van een schijnheilig bedekte, een officieele, openlijke vrouwengemeenschap willen invoeren."

Verder *de nationaliteitskwestie*. Vooreerst "hebben de proletariërs geen vaderland; men kan hun niet ontnemen, wat zij niet bezitten." Maar bovendien "verdwijnen de nationale slagboomen en de tegenstellingen tusschen de volken reeds meer en meer met de ontwikkeling der bourgeoisie, door de handelsvrijheid, de wereldmarkt, de gelijkvormigheid der industriele voortbrenging en der daarmede gepaard gaande levensbetrekkingen." Men kan dus slechts zeggen, dat "de heerschappij van het proletariaat die nog meer zal doen verdwijnen." En dat zal ook, want "tegelijk met de tegenstelling der klassen in elke natie, vervalt ook de vijandelijke stelling der natiën tegenover elkander."

Eindelijk *de godsdienst- en zedelijkheidskwestie*. Men zegt: "het communisme schaft de eeuwige waarheden, den godsdienst en de zedelijkheid af, in plaats van ze te hervormen; het handelt daardoor in strijd met alle voorafgaande historische ontwikkeling." Maar "welke gedaante de samenleving tot nu toe hebbe

aangenomen, steeds is de exploitatie van het eene gedeelte der maatschappij door het andere het feit, dat allen eeuwen, die achter ons liggen, gemeen was. Geen wonder derhalve, dat het sociale bewustzijn aller eeuwen, trots alle verscheidenheid, in bepaalde gemeenschappelijke vormen zich beweegt, bewustzijnsvormen die eerst door geheele vernietiging der klassen-tegenstelling volkomen teniet gaan."

Kunnen op die wijze, volgens het manifest, alle bedenkingen worden weerlegd, zoo komt het er op aan te weten, wat het streven van het communistisch proletariaat eigenlijk is. Nu zagen wij reeds, dat "de eerste schrede der arbeidersrevolutie de verheffing van het proletariaat tot heerschende klasse is." Welnu, "*het proletariaat zal zijn politieke heerschappij gebruiken, om geleidelijk alle kapitaal te onttrekken aan de bourgeoisie, alle voortbrengingswerktuigen in handen van den staat, d. i. van het als heerschende klasse georganiseerde proletariaat, te centraliseeren en de hoeveelheid voortbrengingskrachten zoo snel mogelijk te doen groeien.*" "*Dat kan natuurlijk slechts geschieden door despotisch ingrijpen in het eigendomsrecht*". Maar er zijn overgangsmaatregelen noodig; en die, welke "in de verst gevorderde landen tamelijk algemeen in toepassing komen kunnen", zijn de volgende:

1°. Onteigening van den grondeigendom en gebruik der grondrente voor staatsuitgaven.

2°. Zware progressieve belasting.

3°. Afschaffing van het erfrecht.

4°. Confiscatie van het eigendom van alle emigranten en rebellen.

5°. Centralisatie van het crediet in handen van den staat door een nationale bank met staatskapitaal en uitsluitend monopolie.

6°. Centralisatie van het verkeerswezen in handen van den staat.

7°. Vermeerdering der nationale fabrieken en der voortbrengingswerktuigen, vruchtbaar-making en verbetering der landerijen naar een algemeen plan.

8°. Gelijke arbeidsdwang, oprichting van industrieele legers, vooral voor den akkerbouw.

9°. Vereeniging van landbouw en industriebedrijf, en geleidelijke opheffing van het verschil tusschen stad en land.

10°. Openbare en kosteloze opvoeding van alle kinderen; verbod van den fabriekarbeid der kinderen in zijn tegenwoordigen vorm; verband tusschen de opvoeding en de stoffelijke voortbrenging, enz. enz."

Dat alles zijn intusschen slechts voorloopige maatregelen in het tijdperk van overgang: *het einddoel zal zijn, "dat de klassenonderscheidingen verdwijnen en alle voortbrenging zich concentreert in handen der vereenigde individus."*

Trouwens ¹ de communisten weten zeer goed, dat zij, "al tegenwoordigen zij de toekomst der beweging," toch voor 't oogenblik "te strijden hebben voor het bereiken der dadelijk voor de hand liggende behoeften en belangen der arbeidende klasse." En die zijn natuurlijk verschillend in de onderscheiden landen. Zoo staan de communisten in Engeland in één gelid met de Chartisten; in Noord-Amerika met de agrarische hervormers; in Frankrijk met "de socialistisch-demokratische partij tegen de conservatieve en radicale bourgeoisie"; in Zwitserland met "de radicalen", al bestaat die partij "deels uit democratische socialistten in Franschen geest, deels uit radicale bourgeois"; in Polen met "de partij die een agrarische revolutie tot voorwaarde der nationale bevrijding maakt"; in Duitschland met "de bourgeoisie tegen de absolute monarchie en den feudalen grondeigendom." "In één woord, de communisten ondersteunen overal elke revolutionaire

---

¹ Terwille van den lezer, wiens geduld toch reeds op een zware proef werd gesteld, laat ik hier achterwege het overzicht van dat gedeelte van het manifest, waarin andere socialistische en communistische richtingen dan de geschetste aan een critiek worden onderworpen.

beweging tegen de bestaande maatschappelijke en staatkundige toestanden." Maar daarbij "verzuimen zij geen oogenblik, bij de arbeiders een zoo helder mogelijk bewustzijn van de vijandelijke tegenstelling tusschen bourgeoisie en proletariaat wakker te roepen." En zoo luidt dan ook het slotwoord van het manifest:

"De communisten verklaren openlijk, dat hun doel slechts bereikt kan worden door de gewelddadige omverwerping van alle bestaande maatschappelijke orde. De heerschende klassen mogen sidderen voor een communistische revolutie. De proletariërs hebben daarbij niets te verliezen dan hun ketenen; een wereld hebben zij te winnen.

*"Proletariërs van alle landen, vereenigt u!"*¹

Men ziet, dat de oorlogsverklaring tegen de bestaande maatschappelijke orde aan duidelijkheid niets te wenschen overliet. Zoowel Marx als anderen hebben later ontkend, dat het Verbond der Communisten een eigenlijk samenzwerend karakter droeg. "Het verbond" — dus schreef hij in 1853² — "was geen verbinding van samenzweerdere, maar een vereeniging die de organisatie der proletariërs in 't geheim bewerkstelligde, omdat het Duitsche proletariaat *igne et aqua* van woord, schrift en vereeniging verstoken werd gehouden." En in gelijken geest sprak Liebknecht in 1872³: "Uit het manifest... blijkt zonneklaar, dat deze veelbelasterde vereeniging wel revolutionair was, daar zij

¹ Vrij algemeen wordt verondersteld, dat deze strijdlus 't eerst door Marx en Engels in het manifest van 1847 is aangeheven. Maar die veronderstelling is onjuist, indien door Wermuth en Stieber, t. a. p., I bl. 54, terecht wordt medegedeeld, dat zij gevonden is als een soort motto op stukken van ouder dagteekening, die van Duitsche arbeidersvereenigingen te Londen afkomstig waren.

² "Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln," bl. 48.

³ "Leipziger Hochverrathsprozess," bl. 10 en 11.

naar doortastenden ommekeer der sociale en politieke toestanden streefde, doch dat juist omdat zij de revolutie als een organisch proces opvatte, elke mechanische revolutie-makerij haar vreemd was, daar voor de ontwikkeling der menschelijke samenleving wetten gelden, die wij opsporen moeten en waarover alleen een dwaas zich kan willen heenzetten . . . Een organisatie met zulke beginselen heeft met een vereeniging van samenzweerdere van beroep evenveel overeenkomst als de waarheid met den logen." Hoe is zulk een bewering te rijmen met het manifest en de statuten zelve? Zij bevat deze waarheid, dat Marx en de zijnen een te goed inzicht hadden in de feitelijke machtsverhoudingen om den tijd voor een groote gewelddadige communistische revolutie gekomen te achten, zoodat voorshands niets te bereiken viel dan het organiseeren der scharen, waarmede eenmaal met kans van slagen de gewelddaad zou kunnen worden gewaagd. Maar overigens is zij slechts een proeve van dat spelen met het woord "revolutie", waarvan zoowel Marx en Lassalle als de Duitsche sociaal-democratische partij te allen tijde de kunst verstaan hebben — nu eens daarmede aanduidend die ingrijpende veranderingen in het leven van staat en maatschappij, die door de historische ontwikkeling *vreedzaam* in haar werk kunnen gaan, dan weder wel degelijk op 't oog hebbend pogingen om *met geweld* het bestaande omver te werpen. Reeds in 1844 had Marx geschreven ¹: "Het wapen der critiek kan intusschen de critiek der wapenen niet overbodig maken; het materiele geweld moet met materieel geweld ten val worden gebracht." Wie kan bovendien meenen, dat een man als hij naïef genoeg was één oogenblik in den waan te leven, alsof het door hem geteekende doel zonder geweld voor verwezenlijking vatbaar was?

Hoe dit zij, op het congres te Londen waren Marx en Engels

---

¹ In de "Deutsch-französische Jahrbücher", bl. 79.

er in geslaagd, hun denkbeelden als de officieele leer van het verbond te doen erkennen; 't was niet meer dan natuurlijk, dat dit voortaan ook meer rechtstreeks onder hun leiding kwam. Mogelijk echter, dat de voorteekenen der naderende gebeurtenissen in Frankrijk 't meest hebben bijgedragen tot het besluit, door het Londensche centraal bestuur genomen, om als zoodanig af te treden, den zetel naar Brussel over te brengen en het bestuur van den hoofdkreits aldaar, waarin zoowel Engels als Marx zitting namen, met de opperleiding te belasten. En nauwelijks was dit geschied, of uit Parijs kwam de mare der Februari-omwenteling, die met haar aanvankelijk overwegend sociaal karakter bij velen zoo groote verwachtingen wekte.

Intusschen zou Marx andermaal ondervinden, dat de arm van den Pruisischen staat verder reikte dan de grenzen van zijn vaderland. Zijn propaganda onder de Duitsche arbeiders te Brussel, alsmede zijn betrekking tot het communisten-verbond, waren voor de Pruisische regeering vermoedelijk geen geheim gebleven; en toen hij nu in een Brusselsch dagblad eenige hevige artikelen tegen haar liet drukken, gaf hij haar daardoor een aanleiding, zich officieel te kunnen beklagen over de gastvrijheid, die den om zijn intellectueele kracht gevreesden vijand werd verleend. Het Belgische gouvernement was waarschijnlijk te eerder geneigd, aan die klacht gehoor te schenken, omdat Marx ook een belangrijke rol speelde in een, eveneens te Brussel gevestigde, internationale democratische vereeniging, waarvan Jottrand (vroeger lid der voorloopige regering van 1830) voorzitter was, en die het gevaarlijk moest achten voor de rust des lands. ' Als men geloof mag hechten aan mededeelingen, die wel uit onzuivere bron gevloeid, maar — voorzoover mij bekend — door Marx nooit tegengesproken zijn, dan had deze schriftelijk en op zijn eerewoord beloofd, gedurende

---

' 'Herr Vogt", bl. 154.

zijn verblijf in België van politiek geschrijf zich te zullen onthouden, zoodat de schending dier belofte voor de regeering een reden te meer was, hem dat verblijf verder te kunnen ontzeggen. Bij een ten zijaent gedane huiszoeking werden bewijzen in menigte gevonden van zijn revolutionaire bemoeiingen; en op 2 Maart 1848 teekende koning Leopold, op voordracht van den minister Rogier, een besluit, waarbij hem gelast werd, binnen zekeren tijd het land te verlaten. ¹

Hij behoefde niet lang in het onzekere te verkeeren, waarheen hij zijn schreden wenden zou; want juist den dag tevoren had Ferdinand Flocon als lid van het voorloopig bewind der Fransche republiek en "in naam van het Fransche volk" hem geschreven: ² "De bodem der Fransche republiek is het toevluchtsoord voor alle vrienden der vrijheid. De dwingelandij heeft u verbannen; het vrije Frankrijk heropent zijn poorten voor u, voor u en voor allen die strijden voor de heilige zaak der verbroedering van alle volken." Trouwens was Parijs — in afwachting van het oogenblik dat de over Europa opstekende storm ook Duitschland bereiken zou — de aangewezen plaats voor hem. Daar waren alle elementen der samenleving aan het gisten; men leefde er nog in de dagen, toen de burgerlijke bestanddeelen van het voorloopig bewind boeleerden om de gunst der arbeiders, — was er geen ruimte voor de hoop, dat het der uiterste richting, mits onder een leiding die onverschrokkenheid aan doorzicht paarde, gelukken kon in troebel water te visschen en een vermetelen slag te slaan? Ik verbeeld mij, dat in dien geest moet gesproken zijn in de vergadering van het centraal bestuur van het communistenbond, toen dit, den 3den Maart voor de laatste maal te Brussel bijeengekomen, de volgende beslissing nam: ³

¹ Wermuth en Stieber, t. a. p., II bl. 79.

² "Herr Vogt," bl. 187.

³ Wermuth en Stieber, t. a. p., I bl. 65.

“Het centraal bestuur, overwegend:

dat onder de bestaande omstandigheden alle vereeniging van bondsleden en vooral van Duitschers te Brussel onmogelijk is;

dat de leiders van het bond aldaar 't zij reeds gevangen genomen of verdreven zijn, 't zij elk uur hun verdrijving uit België tegemoet zien;

dat Parijs op dit oogenblik het middenpunt der gansche revolutionaire beweging is;

dat de tegenwoordige omstandigheden een zoo krachtig mogelijke leiding van het verbond eischen, en dat daarvoor een tijdelijk onbepaalde macht onvoorwaardelijk noodig is,

besluit:

1°. Het centraal bestuur wordt naar Parijs overgebracht.

2°. Het Brusselsche centraal bestuur geeft aan het bondslid Karl Marx onbepaalde volmacht om voor 't oogenblik alle bondsaangelegenheden te besturen, behoudens zijn verantwoordelijkheid tegenover het nieuw te vormen bestuur en het eerstvolgende congres.

3°. Het machtigt Karl Marx, zoodra de omstandigheden zulks veroorloven, te Parijs uit daarvoor geschikte personen een centraal bestuur zijner keuze saam te stellen en te dien einde bondsleden, die niet te Parijs wonen, daarheen te ontbieden.”

Karl Marx in het brandpunt der volksbeweging van 1848, als 't ware de gast van het voorloopig bewind van Frankrijk, en met discretionaire macht bekleed over een wijdvertakte geheime vereeniging, welker leden op zijn roepstem rondom hem zich zouden komen scharen, — wie weet welke rol hij er in de bloedige Juni-dagen zou hebben gespeeld, indien niet de loop der gebeurtenissen hem had doen besluiten, na vijfjarige afwezigheid, naar zijn vaderland terug te keeren.

De val van Lodewijk Filips was daar het signaal geweest voor een luidruchtig verzet tegen het absolutisme, dat nog kort tevoren gemeend had, door hernieuwing der heilige alliantie alle

gevaar te kunnen bezweren.¹ In bijkans alle Duitsche staten had de eisch van binnenlandsche hervorming weerklonken; tevens was met den dag de nationale beweging gegroeid, die droomde en zong van de vrijheid en grootheid van een éénig Duitschland. Ook Berlijn had zijn Maart-revolutiedagen beleefd. Niet slechts had, ten gevolge daarvan, Frederik Willem IV liberalen als Kamphausen en Hansemann tot raadslieden der kroon moeten verheffen en den vereenigden landdag een kieswet moeten doen voorleggen voor een constitueerende vergadering, die eindelijk geroepen scheen te zullen worden, aan Pruisen de in 1815 toegezegde grondwet te schenken; maar de dreigende houding der Berlijnsche bevolking had hem ook genoopt, den nationalen stroom te dienen en, in zijn beroemde proclamatie van 21 Maart 1848, "aan zijn volk en aan de Duitsche natie" te verklaren, dat hij "tot redding van Duitschland aan de spits van het gemeenschappelijk vaderland" zich plaatste. Op 31 Maart was in de Paulskerk te Frankfort het Duitsche vóórparlement bijeengekomen om te besluiten, dat een nationale vergadering — door rechtstreeksch stemrecht, zonder onderscheid van vermogen, stand en godsdienstige gezindheid, gekozen — in Mei te zelfder plaatse zetelen zou, ten einde in volle souvereiniteit een toekomstige rijkgrondwet tot stand te brengen. Die verkiezingen openden een arbeidsveld ook voor de uiterste partijen. Wel had reeds in het vóórparlement een constitutioneel-monarchische meerderheid zich geopenbaard en had deze weerstand geboden aan het verlangen der radicalen naar dadelijke afkondiging der republiek. Wel werd een poging dezer laatsten, om onder Hecker's en Struve's aanvoering in Baden de republiek uit te roepen, gewapenderhand onderdrukt; terwijl het evenmin moeite kostte de Duitsche arbeiders, die uit Frankrijk

---

¹ Zie Förster, t. a. p., bl. 253 vlg. en Müller's "Politische Geschichte der neuesten Zeit", bl. 221 vlg.

onder Herwegh over den Rhijn getrokken waren, uiteen te jagen. Doch waar de revolutionaire stroom nog wassende was, bleef voor elke richting de hoop dien te kunnen beheerschen recht van bestaan behouden. Waar alles op losse schroeven scheen te zijn gesteld, behoefde geen enkele oplossing der heerschende onzekerheid als ondenkbaar ter zijde te worden gesteld. In allen gevalle was de mogelijkheid niet afgesneden, indien het slechts gelukte de onderste lagen der maatschappij tot krachtsontwikkeling te brengen, de beweging over 't hoofd te doen groeien van hen, die niets beoogden dan een machtig Duitschland, beperking der vorstelijke macht en erkenning van de staatkundige rechten der natie. Wellicht stond ook in Duitschland een sociaal-democratische revolutie voor de deur; en Marx spoedde er heen, om van de feitelijk onbelemmerde persvrijheid gebruik te maken tot prediking zijner denkbeelden.

Hij begaf zich naar Keulen; en ongetwijfeld was het goed van hem gezien, juist de Rhijnprovincie te kiezen voor de werkzaamheid, waartoe hij zich geroepen achtte. Eenerzijds toch moest het voor den scherpziende reeds toen duidelijk zijn, dat het al-of-niet slagen der nationale beweging afhing van de houding, die Pruisen tegenover haar zou blijven aannemen. Anderzijds was de Rhijnprovincie dat gedeelte der Pruisische monarchie, waar het absolutisme den sterksten tegenstand vond: zij was in menig opzigt al de andere deelen van den staat vooruit, zij had de zegeningen der groote Fransche omwenteling genoten, de linker Rhijnsoever kende geen feudalisme meer, de adel was van zijn voorrechten beroofd, de in talloze grondstukken verdeelde bodem was uit zijn handen en die der kerk overgegaan in het bezit der boeren, die vrije grondeigenaars waren evenals in Frankrijk; 't was een Keulsche deputatie geweest, die niet 't minst had bijgedragen om Frederik Willem IV tot het doen van concessiën aan den volkswil te bewegen, toen zij van de dreigende stemming aan

den Rijn gesproken had en zelfs een losscheuring van de monarchie had laten doorschemeren voor het geval dat geen hervormingen werden toegestaan in vrijzinnigen geest; 't waren Rhijnlanders geweest, die ten gevolge van de Berlijnsche Maart-dagen met de vorming van een liberaal ministerie waren belast. En eindelijk was door den betrekkelijk hoogen ontwikkelingsgraad der nijverheid, met den besten waterweg van Duitschland en den delfstofrijken rijkdom van den grond als natuurlijke hulpbronnen, nergens meer sociale brandstof opgehoopt dan daar. De voornaamste takken van nijverheid — de textiel-industrie, het mijnwezen, machinefabrieken en metaal-industrie — waren er op een oppervlakte van weinige vierkante mijlen sterk vertegenwoordigd en gaven werk aan een voor Duitschland ongehoord dichte bevolking; er was een uitgebreide handel, ophooping van kapitalen, vrijheid van den grondeigendom; in de steden een krachtige bourgeoisie en een ontelbaar proletariaat, te platten lande kleine zelfstandige boeren onder den druk van schulden; de bourgeoisie heerschend over het proletariaat door de loonsbetrekking, over de boeren door haar hypothecaire schuldvorderingen, over de kleine burgerij door de macht harer concurrentie; ¹ — waarlijk, zoo ergens dan was hier het terrein, dat een man als Marx vruchtbaeren arbeid beloofde.

Terwijl het Verbond der Communisten als zoodanig in die dagen zijn arbeid staakte, omdat het ijveren voor zijn doel langs anderen weg mogelijk was, ² werd door een zich noemend "Comité", waarvan Marx deel uitmaakte en waarschijnlijk de ziel was, een document verspreid, dat "de eischen der communistische partij in Duitschland" behelsde. Die eischen waren o. a. de volgende: geheel Duitschland wordt tot een éénige en ondeelbare

¹ Zie Engels: "Die deutsche Reichsverfassungs-Campagne" in de "Neue Rheinische Zeitung, politisch-ökonomische Revue", Januari 1850, bl. 41 vlg.

² "Herr Vogt", bl. 35.

³ Wermuth en Stieber, t. a. p., I. bl. 68.

republiek verklaard; de vorstelijke en andere feudale landgoederen, alle mijnen enz. worden in staatseigendom veranderd, op die landgoederen wordt de landbouw in 't groot en met de nieuwste hulpmiddelen der wetenschap gedreven ten nutte der gemeenschap; de hypotheeken op het grondeigendom der boeren worden verklaard staatseigendom te zijn en de interesten voor die hypotheeken door de boeren aan den staat uitbetaald; in streken, waar het pachtwezen ontwikkeld is, wordt de grondrente of pachtsom als belasting opgebracht aan den staat; alle verkeersmiddelen: spoorwegen, kanalen, stoombooten, wegen, postkerijen enz. neemt de staat in zijn hand, zij worden in staatseigendom veranderd en ter beschikking van de onbemiddelde volksklasse gesteld; beperking van het erfrecht; invoering van sterk progressieve belastingen en afschaffing der verbruiksbelastingen; oprichting van nationale werkplaatsen; de staat waarborgt het levensonderhoud aan alle arbeiders en zorgt voor hen, die tot den arbeid ongeschikt zijn. Het stuk eindigde als volgt: "t Is in het belang van het Duitsche proletariaat, van den kleinen burger- en boerenstand, met alle kracht aan het doorzetten van bovengenoemde maatregelen te arbeiden. Want alleen daardoor kunnen de millioenen, die tot nu toe in Duitschland door een gering aantal geëxploiteerd zijn en die men ook voortaan in onderdrukking houden wil, tot hun recht en tot die macht geraken, die hun als de voortbrengers van allen rijkdom toekomt."

En 't was in den geest dier eischen, dat Marx thans gedurende een jaar de hoofdredactie voerde van de "Neue Rheinische Zeitung, Organ der Demokratie", een verjonging van haar voorganger van 1841, doch reeds door haar naam zelf den afstand aangevend, die haar van deze scheidde, en volgens de uitspraak van Engels: ¹ "in het Duitschland van 1848 het éénige orgaan van

¹ T. a. p., bl. 43.

het proletariaat, niet door phrasen en betuigingen van goeden wil alléén, maar overeenkomstig zijn werkelijke belangen." In den zoeven genoemde vond Marx ook nu weder een trouwen bondgenoot; onder de medewerkers verdient Ferdinand Freiligrath een afzonderlijke vermelding; en niet onwaarschijnlijk is het, dat ook de toen nog jeugdige Lassalle — destijds te Dusseldorp een der hoofden van het volksverzet en zeker met Marx in persoonlijke betrekking — bijdragen leverde voor het blad, dat zonder aarzeling kleur bekende. De "Kreuzzeitung", het orgaan der jonkerpartij, getuigde dat dit blad, in een Pruisische vesting verschijnend, in revolutionaire stoutheid zelfs de Fransche bladen van 1793 en 1794 overtrof. Het verheerlijkte de socialistische partij te Parijs, toen deze tegen de nationale vergadering, waarin zij slechts de uitdrukking der heerschende bourgeoisie zag, in open opstand kwam en in den vierdaagschen gruwelijken strijd door Cavaignac's kartetsen ter neer geworpen werd: "de ziel der Juni-revolutie" — zoo schreef Marx ¹ — "was de ziel onzer courant." Wel verre van de invoering van den republikeinschen regeeringsvorm als het éénig noodige te beschouwen en zich tevreden te betuigen met de gematigd republikeinsche denkbeelden, die in het parlement te Frankfort hun woordvoerders vonden, luidde zijn verklaring: "De eigenlijke oppositie der "Neue Rheinische Zeitung" begint eerst in de driekleurige republiek." Toen in Mei 1849 een officieel regeeringsstuk beweerde, dat "de Neue Rheinische Zeitung in haar jongste artikelen steeds beslister te voorschijn trad met haar opruiing tot verachting van de bestaande regeering, tot gewelddadige omverwerping en tot invoering der sociale republiek,"

---

¹ In de "Neue Rheinische Zeitung" van 19 Mei 1849. Later, in zijn "Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte", bl. 8, heeft Marx dien arbeiders-opstand van Juni 1848 "de grootste gebeurtenis der Europeesche burgeroorlogen" genoemd.

teekende de redactie daarbij aan: "de jongste artikelen verschillen in strekking en woordenkeus geen jota van het eerste, dat wij leverden." In het nummer van 7 November 1848 werd de overtuiging uitgesproken, "dat er slechts één middel was om den moorddadigen doodstrijd der oude samenleving en de bloedige barensweeën der nieuwe maatschappij af te korten, te vereenvoudigen, te concentreeren; slechts één middel — het revolutionair terrorisme." Een nieuwjaarsartikel eindigde met de voorspelling: "Revolutionaire verheffing der Fransche arbeidersklasse en wereldkrijg, ziedaar de inhoudsaankondiging voor het jaar 1849." En toen Marx, als mede-ondertekenaar eener proclamatie, waarbij tot het weigeren van de betaling der belastingen en tot "verzet tegen den vijand" werd aangezet, voor de jury terecht gestaan had, maar door deze vrijgesproken was,¹ schreef hij in het nummer van 10 Februari 1849: "Toch gold het hier buiten kijf een geval van opripping tot oproer en burgeroorlog; de aangeklaagden maakten er ook geen geheim van, dat onder den "vijand" de binnenlandsche vijand, de gewapende macht der regeering, moest worden verstaan."

Vele lezers zullen reeds begrepen hebben, wat de aanleiding tot de zooeven vermelde proclamatie was geweest. De Maart-dagen waren aan het Pruisische hof en in de Pruisische regeeringskringen reeds lang vergeten; de reactie was in vollen gang en het ministerie Brandenburg als haar werktuig aan het bewind gekomen; op 12 November 1848 was Berlijn in staat van beleg verklaard, nadat weinige dagen tevoren de stad Brandenburg was aangewezen om voortaan de plaats van samenkomst der volksvertegenwoordiging te zijn; en de meerderheid dezer laat-

---

¹ Marx, "Zwei politische Prozesse, verhandelt vor den Februar-Assisen zu Köln, 1849." Ook bij de tweede dier beide vervolgingen, die een betrekkelijke kleinigheid — belediging van het openbaar ministerie — betrof, werd Marx vrijgesproken.

sten had op dien regeeringsmaatregel geantwoord met het besluit: "Het ministerie Brandenburg is niet langer gerechtigd, belastingen te heffen en over staatsgelden te beschikken." Dit besluit miste allen politieken zin, tenzij het ten doel had, desnoods feitelijk tegenstand tegen het regeeringsgezag uit te lokken; in allen gevalle scheen het der niterste richting een schoone kans te bieden, om de bevolking op dien weg mede te sleepen. Wel moest het Marx intusschen duidelijk zijn geworden, dat voor 't oogenblik het proletariaat alléén onmachtig was en zonder samenwerking met het democratische gedeelte der bourgeoisie niets vermocht. Doch misschien juist daarom te meer had hij voor de jury verklaard: ¹ "In de moderne burgerlijke maatschappij zijn er slechts klassen, geen standen meer; haar ontwikkeling bestaat juist in den strijd dier klassen; maar deze zijn vereenigd tegenover de (geboorte-)standen en hun koningschap van Gods genade;" en trouwens reeds in het manifest van 1847 had het geheeten: "In Duitschland strijdt de communistische partij, zoodra de bourgeoisie revolutionair optreedt, gemeenschappelijk met deze tegen de absolute monarchie en den feudalen grondeigendom." De vraag was nu maar, of de democratische elementen der bourgeoisie, waar het op handelen aankwam, bereid zouden zijn met het proletariaat gemeene zaak te maken. En een oogenblik had het den schijn, alsof het daartoe komen zou. Het Frankforter parlement had op 28 Maart de eindelijk tot stand gekomen rijkgrondwet plechtig afgekondigd en tevens Frederik Willem IV tot "keizer der Duitschers" gekozen, maar deze had de hem aangeboden keizerskroon geweigerd, als bezoedeld door de smet der demagogie; en toen de Pruisische tweede kamer, op voorstel van Rodbertus, de rechtsgeldigheid der nieuwe rijkgrondwet uitdrukkelijk had erkend, had de regeering door de ontbinding der kamer tegen het Deutsche

¹ T. a. p., bl. 59.

parlement en zijn werk openlijk partij gekozen. De daardoor ontstane opgewondenheid was groot, vooral in de Rijnprovincie. Een congres van afgevaardigden der voornaamste Rhijnische gemeenteraden, bijna uitsluitend bestaande uit vertegenwoordigers der bourgeoisie, richtte een oproeping tot de bevolking, om met alle beschikbare middelen der rijksgroondwet getrouw te blijven. In verscheiden steden vormden zich revolutionaire comités; te Elberfeld, Dusseldorp, Iserlohn en nog enkele plaatsen kwam het tot bloedige botsing tusschen de bevolking en de troepen der regeering. Doch den laatsten viel het niet moeielijk den tegenstand te breken. De tijd om dien behoorlijk te organiseeren was gering, de verwarring en besluiteloosheid op het beslissende oogenblik waren volkomen geweest; een poging van Engels, om de leiding in handen te nemen, mislukte door wantrouwen van den kant der burgerlijke elementen; de reactie zegevierde ook in de Rijnprovincie, en een der eerste vruchten harer overwinning was het doodvonnis over de "Neue Rheinische Zeitung" die den opstand gepredikt had. Den 19den Mei verscheen haar laatste nummer, nadat Marx drie dagen te voren van de regeering de volgende kennisgeving ontvangen had: "Den redacteur en chef Dr. Karl Marx wordt het gastrecht ontnomen, ¹ dat hij zóó smadelijk geschonden heeft; en daar hij een vergunning tot verder verblijf in den Pruisischen staat niet verkregen heeft, wordt hem gelast, dien binnen 24 uren te verlaten. Mocht hij hieraan niet vrijwillig voldoen, zoo zal hij met dwang over de grenzen worden gebracht."

Dat laatste nummer der "Neue Rheinische Zeitung" maakt op

---

¹ Hoe kon er sprake van zijn, het "gastrecht" op te zeggen aan Marx, die toch geboren Pruisisch onderdaan was? Die vraag vindt haar antwoord in de mededeeling van Wermuth en Stieber (t. a. p., II bl. 79), dat Marx in 1845, gedurende zijn verblijf te Brussel, de zoogenaamde "Entlassung aus dem preuszischen Unterthanenverband" gevraagd en verkregen had. Hij schijnt toen het plan gekoesterd te hebben, zich in Amerika te vestigen.

hem, die de zeldzame gelegenheid vindt ¹ het ter hand te nemen, een zonderlingen indruk. Want het is geheel met roode letter gedrukt; en in die kleur der sociale revolutie bracht het van de hand van Freiligrath een laatste wapenkreet, waarin de woede van den overwonnene zich lucht geeft en tevens de dag der wrake aankondigd wordt. Mij dunkt, dat het gedicht waard is, in zijn geheel onder het oog des lezers te worden gebracht:

“Kein offner Hieb in offner Schlacht —
 Es fallen die Nücken und Tücken,
 Es fällt mich die schleichende Niedertracht
 Der schmutzigen West-Kalmücken!
 Aus dem Dunkel flog die tödtende Schaft,
 Aus dem Hinterhalt fielen die Streiche —
 Und so lieg' ich nun da in meiner Kraft,
 Eine stolze Rebellenleiche!

Auf der Lippe den Trotz und den zuckenden Hohn,
 In der Hand den blitzenden Degen,
 Noch im Sterben rufend: “die Rebellion!” —
 So bin ich mit Ehren erlegen.
 O, gern wohl bestreuten mein Grab mit Salz
 Der Preusze zusamt dem Czaren —
 Doch es schicken die Ungarn, es schickt die Pfalz
 Drei Salven mir über die Bahre!

Und der arme Mann mit zerrisznem Gewand,
 Er wirft auf mein Haupt die Schollen;
 Er wirft sie hinab mit der fleiszigen Hand,
 Mit der harten, der schwielenvollen.
 Einen Kranz auch bringt er aus Blumen und Mai'n,
 Zu ruh'n auf meinen Wunden;
 Den haben sein Weib und sein Töchterlein
 Nach der Arbeit für mich gewunden.

¹ Ik vond die gelegenheid in de akademische bibliotheek te Bonn.

Nun Ade, nun Ade, du kämpfende Welt,
 Nun Ade, ihr ringende Heere!
 Nun Ade, du pulvergeschwärtzes Feld,
 Nun Ade, ihr Schwerter und Speere.
 Nun Ade — doch nicht für immer Ade!
 Denn sie tödten den Geist nicht, ihr Brüder!
 Bald richt' ich mich rassend in die Höh',
 Bald kehr ich reisiger wieder!

Wenn die letzte Krone wie Glas zerbricht,
 In des Kampfes Wottern und Flammen,
 Wenn das Volk sein letztes "Schuldig!" spricht,
 Dann stehn wir wieder zusammen.
 Mit dem Wort, mit den Schwert, an der Donau, am Rhein,
 Eine allzeitgetreue Gesellin
 Wird dem Throne zerschmetternden Volke sein
 Die Geächtete, die Rebellin!"

Zoo verliet dus Marx voor den tweeden keer zijn geboorteland — ditmaal gedwongen en om tot heden niet meer blijvend ¹ daarheen terug te keeren. Met Engels begaf hij zich eerst naar Baden en de Paltz, waar juist eveneens de vaan van den opstand was geplant; maar slechts om zich te overtuigen, dat ook daar de poging een ijdele blijken zou. Op de terugreis naar Bingen gevangen genomen, aanvanke-lijk naar Darmstadt, vervolgens naar Frankfort gevoerd en eindelijk weder op vrije voeten gesteld, vertrok hij kort daarop met een zending van het democratisch centraal comité naar Parijs, om daar de Duitsche revolutionaire partij te vertegenwoordigen bij de laatste stuiptrekking tegen de veldwinnende reactie, door de socia-
 listen ter wraakneming over het bloedbad van Juni des vorigen

¹ Mehring, in zijn "Die deutsche Socialdemocratie, ihre Geschichte und ihre Lehre" bl. 58, deelt mede, dat Marx in den laatsten tijd enkele malen voor korten tijd Duitschland weder heeft bezocht, o. a. na het tot stand komen van de sociaal-democratische arbeiderspartij (t. a. p., bl. 105).

jaars voorbereid. ¹ Doch hun krachten waren uitgeput; ook oefende de samenwerking met de radicale kleine burgerij een verlammen-den invloed uit; en toen andermaal in de Juni-maand het burgerbloed in de straten van Frankrijk's hoofdstad stroomde, was hun nederlaag spoedig beslist. ² De staat van beleg werd afgekondigd, socialistische bladen werden opgeheven, politieke vergaderingen verboden — geen wonder, dat de Fransche regeering een gewillig oorleende aan Pruisen's aandrang tot scherpe bewaking van den ban-neling. Zij gaf Marx de keus tusschen interneering in Morbihan en dadelijk vertrek uit Frankrijk. Hij koos het laatste, stak het kanaal over en vond eindelijk te Londen een woonplaats, die hij niet meer verlaten zou.

Hoe weinig hij er aan dacht de wapenen neer te leggen, bleek alras door de uitgave van een maandschrift¹, waaraan hij, met de bijvoeging "politisch-ökonomische Revue", den naam gaf van het blad, dat in Duitschland zelf het voertuig zijner gedachten was geweest. In het begin van 1850 verscheen de eerste, reeds in October van dat jaar de laatste aflevering. De voornaamste arti-kelen, die het behelsde, heb ik reeds aangehaald; het waren die van Marx zelve en van Engels over de gebeurtenissen der voor-afgaande twee jaren. Maar ter kenschetsing geef ik hier een plaats aan enkele strophen van een lied der wrake, door Louis Ménard kort na de Parijsche Juni-dagen gedicht en thans door diens "vriend" in de vierde aflevering van het tijdschrift opgenomen:

"Quand le jour espéré, le jour inévitable
Des justes expiations
Viendra pour balayer une race coupable
Au vent des révolutions;

¹ Engels, "Die deutsche Reichsverfassungs-Campagne", in de Revue der Neuen Rheinischen Zeitung, 1e afl., bl. 73 en 2e afl., bl. 37.

² Marx, "1848--1849. Die Folgen des 13 Juni", t. a. p., 3e afl. bl. 6 vlg.

Alors, tous les pleureurs qui parlent de clémence,
 Ceux à qui le bourreau fait peur,
 Ceux pour qui la justice est colère et vengeance,
 Le crime faiblesse et malheur,

Reviendront nous crier que la peine est impie,
 Qu'il faut pardonner, non punir,
 Et, quand le sang versé veut du sang qui l'expie,
 On parlera de repentir.

.....
 Pas de grâce, pensons à la mort de nos frères,
 A tant de maux inexpiés,
 Et que leur souvenir en profonde colère
 Transforme les laches pitiéés.

.....
 Oh, qu'ils ont bien d'avance absous nos représsailles!
 Quand nos bras seront déchainés,
 Pensons aux morts: il faut de grandes funérailles
 A nos frères assassinés."

Trouwens was de reconstructie van het Verbond der Communisten het eerste werk van Marx geweest na zijn vestiging te Londen, waar ook Engels, Eccarius, Wolff, Schramm, Schapper, Willich, Liebknecht en zooveel anderen -- louter bekende namen voor wie in de geschiedenis der revolutionaire arbeidersbeweging geen vreemdeling is -- achtereenvolgens een veilige haven kwamen zoeken. Der reactie ten spijt werden zendelingen naar Duitschland afgevaardigd, ten einde in de voornaamste plaatsen op nieuw betrekkingen aan te knooien; en uit stukken, bij gerechtelijke onderzoekingen gevonden, schijnt te blijken, dat men op nieuwe revolutie-uitbarstingen de hoop gevestigd hield. Maar met het oog daarop werd het noodig geacht, scherper de gedragslijn te trekken, die het proletariaat te volgen had. Dubbel lezenswaardig in dat opzicht is een circulaire van het centraal bestuur aan de

leden van het bond, ¹ van Maart 1850, waarin het proletariaat ernstig gewaarschuwd werd tegen de strikken, door de democratische kleine burgerij gespannen om zijn zelfstandig optreden te voorkomen. Die democratische kleine burgerij zou in de revolutie, die vóór de deur stond, het gezag veroveren; zij moest dan niet de verraderlijke rol kunnen spelen, waarvan het proletariaat in 1848, van den kant der liberale bourgeoisie, het slachtoffer was geweest. Daarom was het reeds thans de plicht "der arbeiders, en vooral van het verbond, naast de officieele democraten een geheime en openlijke verbinding der arbeiderspartij tot stand te brengen, en elke "gemeente" van het verbond tot een middenpunt en een kern van arbeidersvereenigingen te maken, waarin het standpunt en de belangen van het proletariaat onafhankelijk van burgerlijke invloeden besproken konden worden." Daarom moesten "de arbeiders, ten einde in den aanstaanden revolutiestrijd tegenover de partij, welker verraad in de eerste ure der overwinning beginnen zou, krachtig en dreigend te kunnen optreden, gewapend en georganiseerd, zoodra doenlijk van geweren, geschut en munitie voorzien worden." Daarom ook "zou het centraal bestuur, zoodra zulks eenigszins mogelijk bleek, na den val der bestaande regeeringen, zich naar Duitschland begeven en terstond een congres bijeenroepen, ten einde de noodige voorstellen te doen tot centralisatie der arbeidersclubs onder een gemeenschappelijke leiding in het middenpunt der beweging."

Geenszins intusschen vleide Marx zichzelf en anderen met de hoop, dat het zelfs bij een goede uitvoering dier maatregelen tot verwezenlijking van het programma van het verbond komen zou. Hij was tevreden, indien ook deze gelegenheid slechts werd gebruikt om bij het proletariaat het inzicht te versterken in de behoefte aan zelfstandige partijvorming, aan een oefenschool voor de toe-

¹ Wermuth en Stieber, t. a. p., I bl. 251 vlg.

komst. Over 't algemeen is zijn gansche levenswerkzaamheid niet te begrijpen dan van dit standpunt: de verwezenlijking zijner denkbeelden ligt in een ver verschieft, noch de maatschappelijke toestanden noch het proletariaat zelf zijn daarvoor thans reeds rijp, alle revolutionaire beweging (hoe wenschelijk ook op zichzelf) heeft voorshands slechts de beteekenis van opvoeding en voorbereiding. 't Ligt voor de hand, dat zulk een standpunt niet naar den zin is van dweepers, die bergen meenen te kunnen verzetten en de stem der koele berekening voor de stem des verraads houden. Zulke dweepers ontbraken niet in de omgeving van Marx; onder de leiding van Willich en Schapper vormden zij in het centraal bestuur een minderheid, die tegen zijn leiding zich verzette; en eindelijk kwam het in de zitting van 15 September 1850 tot een botsing. Marx sprak toen het volgende: "In de plaats der critische opvatting stelt de minderheid een dogmatische, een idealistische in de plaats van de materialistische. In stede van werkelijke toestanden wordt voor haar de bloote wil het drijfkracht der revolutie. Terwijl wij tot de arbeiders zeggen: "Gij hebt nog 15, 20, 50 jaren burgerkrijg en oorlog tusschen de volken door te maken, niet alleen om de toestanden te wijzigen, maar ook om uzelf te veranderen en tot politieke heerschappij te bekwamen," zegt zij integendeel: "Wij moeten dadelijk tot heerschappij geraken, of wij kunnen ons wel te slapen leggen." ¹ De zitting eindigde met een breuk tusschen de twee partijen, met een splitsing van het verbond in twee fractiën, die beide de ware standaarddragers der beweging beweerden te zijn, elkander over en weer vonnisten als scheurmakers en afvalligen, en het aan wederzijdsche liefderijke beoordeeling niet ontbreken lieten. De fractie Willich-Schapper verklaarde in een partij-manifest: ² "De meerderheid bestond uit

¹ Deze woorden uit het notulenboek der vergadering zijn door Marx aangehaald in zijn "Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln", bl. 6.

² Wermuth en Stieber, t. a. p., I bl. 276.

Marx en Engels; uit Schramm, die op bevel van Marx in het centraal bestuur opgenomen en een soort politieke bravo was; verder uit Pfänder en Bauer, die vroeger bij elke gelegenheid hun haat tegen Marx en Engels openlijk gelucht hadden, maar thans zich bij hen voegden, om onder hun hoede de arbeidersvereniging voor £ 16 te kunnen bestelen; eindelijk uit Eccarius, dien men wist te winnen door de vleierij, dat hij de eenige werkelijk ontwikkelde proletariër was." Marx daarentegen op zijn beurt sprak van die "individus, die eenerzijds hun persoonlijke onbeduidendheid onder den theatermantel van samenzweringen opblazen, anderzijds hun bekrompen eerezucht op den dag der eerstvolgende revolutie wenschen te bevredigen, bovenal echter voor 't oogenblik gewichtig schijnen en door de democratische marktschreeuwers begroet worden willen." Ja, hij ging zelfs zoover, zijn oude bondgenooten van heulen met de politie te beschuldigen, toen deze door het bekende Keulsche communisten-proces de proletarische beweging een nieuwen slag zocht toe te brengen¹.

Laat mij bij dat proces nog even stilstaan wegens de zonderlinge dingen, die daarbij aan 't licht kwamen. Het werd gevoerd tegen verscheiden personen, die in Mei 1851 te Leipzig en te Keulen gevangen genomen waren en eindelijk, na een preventieve gevangenschap van anderhalf jaar, voor den rechter stonden. Daarbij moest het bewijs geleverd worden, dat de beschuldigten zendingen van het Communistenverbond en partijgangers van Marx waren; en nu werden in den loop der verhandelingen van wege de politie mededeelingen gedaan, die dat bewijs boven allen twijfel schenen te verheffen. Zij kwamen hierop neer, dat Marx te Londen een nieuw centraal bestuur gevormd had; dat het oorspronkelijk notulenboek der zittingen van dat bestuur in handen der politie gevallen was; dat daaruit onder meer bleek, hoe de

¹ "Enthüllungen" enz., bl. 48 en 49.

aangeklaagden zelfs in de gevangenis nog steeds met Marx in briefwisseling waren; en dat dit gewichtig bewijsstuk, o. a. door Liebknecht als secretaris geteekend, thans aan het gerechtshof kon worden overgelegd. Wat bleek echter het geval te zijn? Dat het "oorspronkelijk notulenboek" een vervalscht stuk was, door of op bestelling van de politie zelve vervaardigd! Zoodra namelijk het gebeurde ter kennis van Marx kwam, rees bij dezen terstond verdenking tegen zekeren Hirsch uit Hamburg, die zich vroeger als vluchteling en communist in zijn gezelschap gedrongen had, maar weldra wegens vermoeden van spionage daaruit verwijderd was. En zijn verdenking was niet ongegrond. Want hij wist zich het notulenboek eener arbeidersvereeniging te verschaffen, waarvan Hirsch een tijd lang secretaris was geweest; hij zond dit naar Keulen, en — het bleek geschreven te zijn door dezelfde hand, die het vervalschte document had opgesteld! Het gelukte later zelfs, Hirsch voor den Londenschen magistraat in Bow-street de verklaring te doen afleggen, dat hij onder leiding van Greif (een politiebeambte, die aan het Pruisische gezantschap te Londen verbonden was) en Fleury (koopman voor de leus, vroeger politiek vluchteling, maar reeds lang Pruisisch spion) het notulenboek had saamgeflansd! ¹ Werpt deze vreemde geschiedenis niet een eigenaardig licht op de middelen, waarmede het Pruisische staatsgezag de zaak der maatschappelijke orde meende te moeten dienen?

Met dit Keulsche proces verlies ik overigens den draad in de geschiedenis van het Communistenbond, waaromtrent ik in bijzonderheden getreden ben, omdat deze den lezer zeker niet bekend waren en omdat die tevens de geschiedenis is van den

---

¹ Zie de "Enthüllungen" enz., die — een meesterstukje van polemieek en van bewijsvoering tevens — eerst in 1853 te Boston en te Bazel in 't licht gegeven, later in het Leipziger sociaal-democratische dagblad "der Volksstaat" overgedrukt en in 1875 nog eens afzonderlijk verschenen zijn.

man, die er de ziel van was. 't Is mij onbekend, of het nog lang bestaan heeft. In 1872 heeft Liebknecht er van gezegd: ¹ "Het loste zich op, nadat het zijn roeping had vervuld. Het in Deutschland ontwakende politieke leven maakte een geheime propaganda overbodig." Doch ik waag het, de verklaring dier oplossing voornamelijk hierin te zoeken, dat de reactie oppermachtig meester bleef van het terrein, dat de hoop op spoedig vernieuwde revolutie-uitbarstingen moest worden opgegeven, en dat voorhands aan eenige krachtsontwikkeling van het proletariaat niet te denken viel. Zooveel is zeker, dat de werkzaamheid van Marx als agitator tijdelijk een einde nam; eerst een tiental jaren later, met de geboorte der Internationale, zou hij andermaal als zoodanig zich doen gelden.

Toch heeft Marx intusschen een leven van rusteloozen arbeid geleid. Als journalist leverde hij gedurende eenigen tijd bijdragen aan de "Neue Oder-Zeitung" ², maar was hij vooral, tot den Noord-Amerikaanschen burgeroorlog, onafgebroken medewerker der "New York Tribune" ³, waarin, behalve een geregelde Engelsche correspondentie met zijn naanteekening, een lange reeks hoofd-artikelen van zijn hand over Europeesche en Aziatische internationale politiek een plaats vond. ⁴ In het Duitsch-Amerikaansche maandschrift "die Revolution" verscheen, onder den titel "Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte", een later herdrukte geschiedenis van den coup d'état van 2 December 1851, waarin hij van den eenen kant over Napoleon III een onteerend vonnis velt, maar van den

¹ "Leipziger Hochverrathsprozess", bl. 11.

² "Herr Vogt", bl. 139.

³ "Zur Kritik der politischen Oekonomie", voorrede bl. VII.

⁴ O. a. artikelen over Palmerston's Russische politiek, welke artikelen in Engeland ook afzonderlijk als brochures uitgegeven zijn; b. v. "Palmerston und Poland", "Palmerston, what has he done?" enz.

anderen kant met groote scherpzinnigheid "aantoont, hoe de klassenstrijd in Frankrijk omstandigheden en toestanden in 't leven riep, die het een middelmatig en grotesk personage mogelijk maaken de heldenrol te spelen." ¹ Toen Karl Vogt, als natuurvorscher gunstiger bekend dan als politicus, hem van allerhand minder eervolle handelingen had beticht, weerlegde hij, in zijn herhaaldelijk vermeld geschrift "Herr Vogt", niet alleen die beschuldigingen, maar richtte hij daarin bovendien tegen den democratischen bondgenoot van het Fransche imperialisme een vernietigenden aanval. Doch bovenal was het de hervatting zijner sociaal-economische studiën, welke in die jaren hem bezig hield en waaraan wij de twee werken te danken hebben, die — wat men ook zeggen moge van hun strekking, ja, hoe men zelfs oordeele over de daarin gevolgde methode — ongetwijfeld tot het belangrijkste behooren, dat op het gebied der economische wetenschap in onzen tijd is voortgebracht.

Van die beide werken van Marx bezitten wij slechts het eerste deel. Toen hij in 1859 dat van "Zur Kritik der politischen Oekonomie", waarin het kapitaal behandeld wordt, verschijnen liet en in de voorrede het gansche veld omschreef, dat hij achtereenvolgens wenschte te doorloopen — kapitaal, grondeigendom, loonarbeid; staat, buitenlandsche handel en wereldmarkt —, voegde hij daarbij de mededeeling: "De gansche stof ligt vóór mij in den vorm van monographieën, in ver uiteen liggende tijdperken mijns levens tot eigen leering, niet voor den druk, ter neer geschreven; de samenhangende omwerking daarvan zal afhangen van uitwendige omstandigheden." Doch in plaats van dat plan ten uitvoer te leggen, gaf hij in 1867 het eerste deel van "Das Kapital", in welks eerste hoofdstuk de inhoud van het vroegere werk niet slechts kort herhaald, maar op verschillende punten verbeterd en scherper geformuleerd werd. Ook toen gaf hij een schets van hetgeen hij

---

¹ Voorrede, bl. IV.

in de volgende deelen hoopte te behandelen; maar ook nu heeft hij aan dat voornemen nog geen gevolg gegeven. Toch mag hetgeen hij geleverd heeft, voor de kennis van den wetenschappelijken grondslag zijner sociale denkbeelden voldoende worden geacht.

Ik zou niet durven te beweren, dat dit eerste deel van "Das Kapital", met zijn 800 kleingedrukte bladzijden van groot formaat, een aanlokkelijk boek is. Veeleer mag worden gezegd, dat ook voor hem, die gaarne eenige inspanning zich getroost, de lezing geen gemakkelijke taak is. Reeds de terminologie is voor een gewoon sterveling een ware pijniging. Hoe overweldigend ook de vloed der feitelijke gegevens zij, die sommige hoofdstukken onderscheidt, toch zijn er op dit gebied niet veel boeken, waarin afgetrokken redeneering zich zóó breed maakt; en niet ten onrechte heeft de Laveleje er van geschreven: ¹ "Het is abstract als een wiskunstige verhandeling, en vrij wat vermoeiender om te lezen." Ondanks de levendigheid van stijl, waar de schrijver bestaande toestanden schetst of op de verdedigers van het bestaande zijn scherpe pijlen afschiet, is zijn werk een toonbeeld van die logheid in het weergeven der gedachten, van die — ik zou bijna zeggen, die zucht om de voorstelling duister te maken, welke helaas zoo menigen wetenschappelijken arbeid onzer oostelijke naburen bijkans ongenietbaar doen zijn. 't Is waar, dat die opmerking uitgelegd kan worden als een vonnis over mijzelven en over mijn geestelijk onvermogen in het verteren van de zware kost der wetenschap. Dat zij zoo. Maar als Marx in zijn voorrede, met betrekking tot het hoofdstuk over den waardevorm, zegt: "Ik raad den aan dialectisch denken niet volkomen gewenden lezer, dit gedeelte over te slaan en in de plaats daarvan het aanhangsel te lezen, waarin beproefd is, de zaak zoo eenvoudig en zelfs zoo schoolmeesterachtig uiteen te zetten als de wetenschappelijke

---

¹ In de "Revue des deux Mondes" van 1 Sept. 1876, bl. 133.

inkleeding toelaat"; en als dan ook dat aanhangsel nog een boutje om aan te kluiven blijkt te zijn, dat vermoedelijk menig-een zal afschrikken — dan veroorloof ik mij te gelooven, dat de schrijver zelf van schuld niet is vrij te pleiten.

Zeker is het gewaagd, den gang der zoo ingewikkelde rede-neering in weinige volzinnen te willen samenvatten; maar toch meen ik, dat het in hoofdzaak geschieden kan als volgt. De waarde van alle voorwerpen, die door de menschen onderling worden geruild — d. i. de *ruil*waarde, wel te onderscheiden van de *gebruiks*waarde, die door de nuttigheid van het voorwerp voor het menschelijke leven wordt bepaald — hangt af van de hoeveelheid arbeid, noodig om ze te vervaardigen. Natuurlijk niet in dien zin, dat een voorwerp, door een stumper met langdurigen arbeid vervaardigd, grooter waarde zou hebben dan hetgeen door een bekwaam werkman in korten tijd wordt voortgebracht; maar zóó opgevat, dat, onder herleiding van alle soorten van arbeid tot gewonen handenarbeid, de normaal vereischte, de (zooals Marx het uitdrukt) "maatschap-pelijk noodige" arbeidstijd de maatstaf der waarde is. Het kapitaal brengt geen nieuwe waarde voort, want het vervaardigde voorwerp bevat daarvan niet meer dan voor de voortbrenging is gebruikt; de arbeid alleen schept waarde. En toch geniet hij er het bezit niet van. Want terwijl de kapitaalbezittende ondernemer tusschen den arbeider en diens product zich indringt, is de arbeidsprestatie zelve een koopwaar, die de ondernemer koopt voor een prijs, welke met de voortbrengingskosten van den arbeid gelijk staat; en deze kosten bedragen juist zooveel als de arbeider noodig heeft om te kunnen leven en verder te kunnen werken. Terwijl de arbeider b. v. 12 uren daags werkt, ontvangt hij als loon, omdat zulks voor zijn levensonderhoud toereikend is, slechts een waarde, die in 6 uren arbeidstijd kan worden voortgebracht. Zoo ontstaat, door de loonsbetrekking tusschen den niet-bezittenden arbeider en den kapitalistischen ondernemer, een verschil tusschen de waarde,

die eerstgenoemde voortbrengt, en die welke hij ontvangt; en dit verschil of deze "meer-waarde" is het, die het kapitaal als onverdiende winst opsteekt, om daardoor steeds te vermeerderen. Zelfs staan den kapitalist nog eenige middelen ten dienste, om zijn winst te doen groeien: hoe grooter aantal arbeiders hij bezigt, des te meer malen eigent hij zich het "meer-product" toe van de werkuren boven die, waarin elk arbeider de waarde van zijn loon voortbrengt; hoe langer van duur de werktijd is, des te grooter ook is het voordeel, dat de werkman den ondernemer afwerpt; hoe vruchtbaarder deze met behulp van machines den arbeid weet te maken, des te geringer wordt het uren-tal, dat als equivalent der arbeidswaarde gelden kan. Daarbij komt nog iets. Onder de heerschappij van kapitaal en vrije mededinging wisselen, bijna met de zekerheid eener natuurwet, tijden van industrieelen bloei af met tijden van slapte en kwijning. Komen deze laatste, dan ontslaan de ondernemers de overbodig geworden arbeiders, die door de armenzorg op kosten der gemeenschap in het leven gehouden moeten worden, totdat de ondernemers hen weder gebruiken kunnen. Dat is "het reserveleger der nijverheid", dat in gunstiger tijden de arbeidsmarkt weder betreedt en dan de arbeiders, die intusschen aan het werk gebleven zijn, verhindert de vruchten te plukken, die anders de vermeerderde vraag naar arbeid hun zou afwerpen. Dat alles is niet het gevolg van persoonlijke willekeur, maar het onvermijdelijke uitvloeisel der kapitalistische productie-methode. Het is het geheim der "plus-makerij" — een onrechtvaardige en heillooze toestand, die noodwendig daarmede eindigen moet, dat de arbeider zelf, of liever de gemeenschap, in het bezit komt van de voortbrengingsmiddelen, d. i. van het kapitaal.

Ziedaar zoo kort doenlijk hoofdinhoud en strekking weergegeven van het geruchtmakende boek, dat spottend, maar ook met trots, "de bijbel der socialisten" is genoemd. In waarheid is zijn inhoud het tuighuis, waaruit de sociaal-democratische partij haar

wapenen haalt; en indien van den eenen kant de sociaal-democratische beweging door practische hervormingen moet worden gekeerd, anderzijds is het niet minder noodig haar voortgang te stuiten door weerlegging van de theoretische beschouwingen, die haar voedsel geven en kracht. 't Spreekt van zelf, dat die weerlegging niet past in het kader van dit geschrift; doch enkele opmerkingen mag ik niet achterwege laten.

Voorheen zeide ik, dat de vloed van feitelijke gegevens, waarop Marx zich beroept, overweldigend is. En inderdaad, uit de blauwboeken waarin de uitkomsten der groote Engelsche arbeid-enquêtes zijn neergelegd, uit de verslagen der fabriek-inspecteurs en van het gezondheidstoezicht in het Vereenigd koninkrijk, heeft hij met zeldzame vlijt, van de nachtzijden der industriele ontwikkeling in het land, waar die ontwikkeling 't eerst heeft plaats gegrepen en 't verst gevorderd is, een beeld ontworpen, dat even bedroevend als leerrijk moet worden genoemd. Doch met dat al is zijn methode niet de inductieve, die de waarneming der feiten tot uitgangspunt heeft en daaruit de gevolgtrekkingen afleidt, welke het wetenschappelijk stelsel vormen; zij is de deductieve, die één stelling vooropzet, al de andere door redeneering daaraan vastknoopt en uit den voorraad der feiten slechts put tot toelichting en versterking van het beweerde. Welnu, die vooropgezette stelling is bij Marx de leer van den arbeid als bron en maatstaf van alle ruilwaarde. Geef hem de juistheid dier stelling toe, en ge zijt gevangen in het ijzeren dwangbuis zijner onverbiddelijke logica, die u van stap tot stap verder brengt, u tegen wil en dank medesleept tot de slotsom, waarvoor ge terugdeinst. Zie in, dat die stelling onjuist is; en al het overige, hoe kunstig ook opgebouwd, stort ineen als een kaartenhuis. Is de arbeid werkelijk bron en maatstaf der waarde, dan rust ook de vloek der ongerechtigheid op onze menschelijke samenleving, zoolang hij, die alléén de waarde voortbrengt, van het product zijner voortbrenging verstoken blijft; dan heeft wel het

kapitaal aanspraak op rente, hoogstens op risico-premie, maar geldt voor de eigenlijke winst het oude aphorisme van Brissot de Warville, dat eigendom diefstal is. Is daarentegen de waarde-meter elders te zoeken, is het de nuttigheidsgraad der voorwerpen, die hun ruilwaarde bepaalt; m. a. w., heeft de onderscheiding tusschen *ruilwaarde* en *gebruikswaarde* in dit opzicht geen recht van bestaan en dekken beide begrippen hier elkander —, dan is de “meer-waarde”, die de ondernemer in het product bezit boven de betaalde arbeidsloonen en de overige voortbrengingskosten, niet (zooals Marx het voorstelt) een roof, aan de arbeiders gepleegd, maar een vergoeding voor de hoogste economische functie, de bevrediging van de dringendste behoeften der samenleving door de grootst mogelijke besparing van kosten.”¹ Mij dunkt, dat in deze leer het punt ligt, waarop tegen het door Marx gepredikte nieuwe evangelie de aanval moet worden gericht. Een leer overigens, die hij wel verbeterd en tot haar uiterste consequentiën uitgewerkt heeft, doch die hij voorbereid, bijkans voltooid vond door de grootste meesters zijner wetenschap. Reeds bij Adam Smith is zij in kiem aanwezig; Ricardo heeft haar onomwonden uitgesproken. En zoo komt in allen gevalle Marx deze waarlijk niet gering te schatten verdienste toe, de herziening bevorderd te hebben van een leer, die gedurende geslachten ten onrechte beleden is.

Doch laat ons weder een stap terug doen in de tijdsorde, die ik door de bespreking van “Das Kapital” verbroken had. Want toen dit werk verscheen, was voor Marx de tijd van ongestoord rustige studie weder lang voorbij en had hij sedert drie jaren zijn taak als agitator weder opgevat.

Op 28 September 1864 was de “Internationale arbeidersvereeni-

---

¹ Brentano, “Die Arbeiterversicherung gemäsz der heutigen Wirtschaftsordnung”, bl. 13.

ging" tot stand gekomen, waarin door hem zulk een belangrijke rol zou worden gespeeld. Men schijnt wel te moeten aannemen, dat het stekje, waarvan later de beruchte Internationale is gegroeid, geplant is gedurende de Londensche wereldtentoonstelling van 1862, toen deze door Fransche werklieden werd bezocht met een half officieele zending ter bestudeering van de wonderen der nijverheid. ¹ De Engelsche arbeiders waren toen midden in hun strijd tegen het kapitaal, dien zij voerden met het geweldige wapen der trade-unions; de herinnering vooral aan de groote Londensche werkstaking in de bouwvakken van 1859, die Odger op den voorgrond had doen treden, was nog niet uitgewischt; reeds niet nieuw meer was het denkbeeld, door samenwerking met arbeiders in andere landen de macht der vakvereenigingen te verhoogen; en 't lag voor de hand, dat tot voorbereiding daarvan het bezoek der Fransche werklieden een uitstekende gelegenheid bood. Dezen werden dan ook ontvangen met den welkomsgroet, "dat de tijd niet meer ver verwijderd was, waarin de arbeiders der verschillende landen zouden inzien, dat hun belangen dezelfde waren"; het antwoord der Franschen luidde: "dat de arbeiders van alle landen hand in hand moesten gaan, om door een heilig verbond aller krachten hun vrijheid te veroveren"; en toen zij het Kanaal weder overstaken, brachten zij naar hun vaderland de denkbeelden mede, die in de Parijsche werkplaatsen een gretig onthaal vonden. In afwachting van een nieuwe gelegenheid, om de in beginsel ontworpen verbinding een stap verder te brengen, bleven de Fransche en Engelsche broeders met elkander in schriftelijk verkeer; en die gelegenheid kwam met den Poolschen opstand van 1863, toen het Londensche kabinet onder Palmerston's leiding aan Rusland's zijde stond, Napoleon daarentegen den opstand begunstigde en het dus niet ongaarne zag, dat

---

¹ Zie Rudolf Meijer: "Der Emancipationskampf des vierten Standes", I bl. 101 vlg.

op de houding der Engelsche regeering een druk werd uitgeoefend van den kant der werklieden. Zulk een demonstratie nu was de ook door Marx bijgewoonde bijeenkomst, die te Londen op 28 September 1864, in St. Martin's Hall, Long Acre, door Engelschen, Duitschers, Franschen, Polen en Italianen gehouden werd, en waarin de Internationale geboren is. Of liever, de Poolse kwestie was slechts een voorwendsel voor een deel van hen, die de vergadering hadden belegd. Reeds in een adres, door Odger gesteld en tot de Parijsche werklieden gericht, was niet slechts warme instemming met de pogingen der Poolse opstandelingen betuigd, maar tevens met niet minder klem de strijd tusschen arbeid en kapitaal omschreven als een vraagstuk van internationalen aard. "Door de verdeeling van den arbeid" — zoo had het daarin geheeten — "is de mensch slechts een mechanisch werktuig, en de vrije handel zonder de solidariteit der arbeiders zal een onverzoenlijker en vreeselijker slavernij over de menschheid brengen dan die geweest is, welke onze vaders in de dagen der groote revolutie hebben afgeschud. Dat is geen kreet van den haat, maar van den nood! Wij arbeiders van alle landen moeten vereenigd een dam opwerpen tegen het verderfelijke stelsel, dat de menschheid in twee geheel verschillende klassen scheidt — een menigte hongerlijdende, onwetende wezens en een kaste vetbuikige mandarijnen." En diezelfde geest heerschte in de vergadering van St. Martin's Hall. Behalve het naastbijliggende politieke doel kwamen algemeene sociale toestanden ter sprake; men werd het er over eens, dat het grondeuvel dier toestanden allerwege hetzelfde was, dat bij gelijkheid van belangen gemeenschappelijk handelen noodig was om die te krachtiger te kunnen bevorderen; men besloot tot de oprichting eener internationale vereeniging; er werd een voorloopige algemeene raad benoemd met de opdracht, de noodige voorbereidende maatregelen te nemen; en Karl Marx was een dergenen, die daarvoor werden aangewezen.

't Lijdt geen twijfel, dat in het geboorteuur der Internationale

lang niet allen, die haar in 't leven hielpen roepen of met toejuicing begroetten, dezelfde richting waren toegedaan en hetzelfde doel beoogden. Er waren er — voornamelijk Engelschen, ook Franschen zooals het tegenwoordige lid van den senaat Tolain, — die niets anders bedoelden dan door internationale samenwerking den invloed te versterken van de vakvereenigingen, welke niet tegen de grondslagen der bestaande maatschappij in verzet komen, maar op die grondslagen tegen de kapitaalmacht strijden tot erlanging van gunstiger voorwaarden voor den arbeid. Dat waren de vertegenwoordigers der richting, die een man als Jules Simon moet hebben genoopt aanvankelijk zijn naam te schrijven op de ledenlijst, en die den geschiedschrijver Henri Martin deze woorden in de pen moet hebben gegeven: "Wij hebben het gevoel, dat er iets groots in de wereld is gebeurd, en dat de zaal in Long Acre in de geschiedenis beroemd zal worden. Wij weten, dat de koude des doods, die op de oppervlakte onzer burgerlijke samenleving ligt, niet tot het hart des volks is doorgedrongen, en dat de bronnen van ons leven niet zijn opgedroogd." ¹ Anderen — het waren vooral Italianen — hoopten de nieuwe vereeniging tot een drijfkracht te maken voor hun republikeinsche, uitsluitend politiek revolutionaire oogmerken. Een derde groep eindelijk had niets meer of minder op het oog dan een groot internationaal verbond, dat de aaneensluiting van het proletariaat aller landen tot een zelfstandige sociaal-politieke partij prediken en den strijd tegen de grondslagen zelve der burgerlijke samenleving ten doel hebben zou. 't Behoeft wel nauwelijks te worden gezegd, dat in deze laatste groep Karl Marx een der voornaamsten was.

De tijdsomstandigheden waren dan ook wel van dien aard, dat met beter kans van slagen dan voorheen de wederopvatting van oude plannen door hem kon worden beproefd. Schier allerwege

---

¹ Yorke, "Geheime Geschichte der Internationale", bl. 34.

was bij de arbeidersbevolking nieuw of krachtiger leven te bespeuren. In Frankrijk was in de dagen van het keizerrijk vrij wat nieuwe brandstof opgestapeld en begon de socialistische partij, van de slagen van 1848 bekomen en door het keizerlijk bewind om nevendoeleinden half en half begunstigd, het hoofd weder op te steken. In Duitschland had zooeven de meteorachtige verschijning van Lassalle haar roeping vervuld en het sociaal-revolutionaire zaad kwistig uitgestrooid. Het was wel niet dat zaad geweest, dat Marx voor het beste hield; want het had te veel het nationale merk gedragen van den Pruisischen bodem, waarop het was geteeld; en gedurende Lassalle's leven had Marx in hem meer een mededinger dan een bondgenoot gezien¹. Maar er was toch een begin gemaakt met het bebouwen van den akker, en 't gold nu slechts het aangevangen werk beter voort te zetten. Engeland ein-

¹ Uit een brief van Lassalle aan Bernhard Becker, uit het jaar 1863, (zie diens "Geschichte der Arbeiterbewegung Ferdinand Lassalle's", bl. 63) blijkt, dat hij in het jaar tevoren — dus kort vóór zijn optreden als agitator — Marx te Londen had bezocht. Maar Becker voegt, waar hij over genoemd jaar 1863 handelt, daarbij, dat Lassalle reeds lang niet meer met Marx in schriftelijk verkeer stond. Voorzooover ik weet, heeft deze dan ook de beweging, door Lassalle in het leven geroepen, nooit ondersteund. Wel daarentegen schijnt Lassalle Marx van tegenwerking zijner pogingen te hebben verdacht; en vermoedelijk had hij dezen op 't oog, toen hij, 20 Juli 1863, aan den secretaris der algemeene Duitse arbeidersvereniging Vahlteich schreef: "Niets is moeilijker en verwarder dan het Londensche terrein." Zeker pleit het niet ten gunste van Marx, dat hij eenige jaren later in een nootaanteekening, op bl. VIII van de voorrede van "Das Kapital", deze woorden schreef: "Zoo Lassalle al de algemeene theoretische stellingen zijner economische werken... bijna woordelijk, tot zelfs met de door mij gevonden terminologie, aan mijn geschriften ontleend heeft, en wel zonder vermelding van de bron waaruit hij putte, dan vond die handelwijze waarschijnlijk haar grond in redenen van propaganda. Ik spreek natuurlijk niet van zijn detail-beschouwingen en practische gevolgtrekkingen, waarmede ik niets te maken heb."

delijk had zijn ledenrijke en machtige trade-unions; en zoo het slechts gelukte, deze verder mede te sleepen dan haar eigenlijk programma, konden zij uitstekende troepen vormen, geoefend door jarenlangen strijd en uitmuntend door geestelijke zoowel als stoffelijke krachten. Wel is waar mocht, juist ten einde die trade-unions te winnen, ¹ het ware doel niet terstond al te duidelijk op den voorgrond worden gesteld; maar aangenomen dat zulks een bezwaar was, dan kon dit toch allengs overwonnen worden door geleidelijk en stap voor stap uit het gestelde beginsel de gevolgtrekkingen te maken, die in den aanvang verzwegen of slechts even aangeduid werden.

Toch scheen het een oogenblik, alsof de nieuwgeboren vereeniging een gansch anderen weg zou opgaan dan Marx naar den zin was. De Italiaansche leden van den voorloopigen algemeenen raad waren aanhangers van Mazzini en dienden ontwerpen van een manifest en van statuten in, welke door den ouden Italiaanschen samenzweerder zelf waren opgesteld. Het was Mazzini's bekend republikeinsch programma, met eenige socialistische phrasen doorweven, maar met kracht gericht tegen den klassenstrijd, die juist de hefboom zijn moest van de beweging, door Marx gewenscht.

---

¹ 't Is bekend, dat zulks toch niet gelukt is. De overgrootste meerderheid der Engelsche trade-unions heeft haar standpunt en haar programma gehandhaafd. Juist naarmate de Internationale zich verder ontwikkelde, is zij bij de arbeidende klasse in Engeland minder populair geworden. En toen, in 1872, het Haagsche congres besloten had, den zetel naar New-York te verplaatsen, schreef "the Beehive", het hoofdorgaan der Engelsche trade-unions, naar aanleiding van dat besluit: "Het zal wel, toen daarover in den Haag beraadslaagd werd, veel tegenkanting van de zijde der leden gevonden hebben; maar wij meenen, dat in Engeland juist de beste vrienden der Internationale overtuigd zullen zijn, dat hoe verder zij weg is, hoe beter — vooral zoo ook de heer Marx, haar hoofd, in die landverhuizing mocht begrepen zijn." (Zie de "Concordia, Zeitschrift für die Arbeiterfrage", van 3 Oct. 1872).

Deze haastte zich dan ook zijnerzijds ontwerpen in te dienen; het waren de zijne, waarmede de meerderheid zich vereenigde en die later door het congres te Genève bekrachtigd zijn; en zoo was hij er andermaal in geslaagd, ook op deze vereeniging, die het proletariaat aller landen ten strijde roepen ging, den stempel te drukken van zijn geest.

Ziehier in hoofdzaak de overwegingen, die aan de vaststelling der statuten voorafgingen¹. De vrijmaking der arbeidende klassen moet door de arbeidende klassen zelve veroverd worden; de strijd voor die vrijmaking beteekent niet een strijd voor klasse-privileges en monopolie, maar voor gelijke rechten en plichten, voor de afschaffing van alle klasse-heerschappij. De economische afhankelijkheid, waarin de man van den arbeid zich bevindt tegenover hem, die het monopolie heeft van de arbeidswerktuigen en van de bronnen des levens, vormt den grondslag van de knechtschap in elken vorm, van de maatschappelijke ellende, van de geestelijke vernedering en van de politieke onzelfstandigheid. Derhalve is de economische vrijmaking der arbeidende klasse het groote doel, waaraan elke politieke beweging als middel alléén ondergeschikt moet zijn. Doch alle op dit groote doel gerichte krachtsinspanningen hebben tot nu toe schipbreuk geleden op het gebrek aan solidariteit tusschen de vele takken van arbeid in elk land en op de afwezigheid van broederlijken eenheidsband tusschen de arbeidende klassen der verschillende landen. De vrijmaking van den arbeid is noch een plaatselijk noch een nationaal, maar een maatschappelijk probleem, dat alle landen omvat, die de moderne samenleving kennen. En daar de oplossing van dat probleem afhangt van de medewerking der meestgevorderde landen, is een

---

¹ Zoowel de statuten als het manifest — het zoogenaamd "inaugureel adres" — vindt men in hun geheel afgedrukt in het "Leipziger Hochverrathsprozess enz.", bl. 140 vlg.

internationale vereeniging noodig om die samenwerking van het proletariaat te verkrijgen.

De opwekking tot die samenwerking was dan ook de strekking van het manifest, waarin op den voorgrond werd gesteld "het groote feit, dat de ellende der arbeidende klassen in de jaren 1848 tot 1864 niet vermindèrd is, hoewel juist dat tijdperk in de jaarboeken der geschiedenis zonder voorbeeld is ten aanzien van de ontwikkeling der nijverheid en de uitbreiding van den handel." Hoe droevig des ondanks, b. v. in Engeland, de toestand der groote menigte gebleven is, wordt aangetoond met tal van feiten, aan officieele stukken ontleend; en met nadruk wordt er op gewezen, dat Gladstone zelf, toen hij als kanselier der schatkist in het parlement de verbazende toeneming der zoogenaamde nationale welvaart prees, daarbij moest voegen: "*Deze bedwelmende vermeerdering van rijkdom en macht bepaalt zich geheel en al tot de bezittende klassen.*"¹ Is bij voorkeur het voorbeeld van Engeland ge-

---

¹ Deze woorden heb ik in den tekst cursief laten drukken, omdat zij aanleiding gegeven hebben tot een polemiek, die Marx van een zeer ongunstige zijde doet kennen.

In de "Concordia" van 7 Maart 1872 werd aangetoond, dat Marx juist het omgekeerde van hetgeen Gladstone werkelijk had gezegd, dezen in den mond gelegd had. Want volgens Hansard's "Parliamentary debates", 3° series, vol. 170, bl. 243 vlg. had Gladstone, na de toeneming der nationale welvaart in 't algemeen met cijfers te hebben aangetoond, aldus gesproken: "*Wat mij betreft, moet ik zeggen, dat ik met leedwezen en met groote bezorgdheid deze buitengewone en bijna bedwelmende toeneming zou gadeslaan, indien ik gelooven moest, dat zij zich bepaalde tot de klasse van personen, die als in goeden doen te beschouwen zijn. . . . Maar het is een zaak van diepen en onschatbaren troost, te bedenken dat, terwijl de rijken rijker werden, de armen minder arm geworden zijn.*" Ik wil mij niet verstouten te bepalen, of de kloof, die de uiterste grenzen van rijkdom en armoede scheidt, breder of nauwer is geworden dan in vroeger tijden. Maar wanneer wij den ge-

kozen, omdat dit "aan de spits van Europa's nijverheid en handel staat", "met een andere locale kleur en ietwat geringer af-

middelen toestand van den Britschen werkman in 't oog vatten, hij moge veldarbeider of mijnwerker, gewoon daglooner of ambachtsman zijn, zoo weten wij uit veelvuldige en boven verdenking verheven getuigenissen, dat in de laatste 20 jaren een zoodanige vermeerdering zijner middelen en levensonderhoud heeft plaats gegrepen, dat wij die bijna voorbeelde-loos verklaren mogen in de geschiedenis van elk land en elk tijdvak."

Men ziet, hoe in 't oog springend de tegenstelling is tusschen het oorspronkelijke en het citaat; en de "Concordia" deed dan ook de uitspraak: "Marx heeft den volzin formeel en materieel gelogen." Had deze nu eenvoudig erkend, dat hij uit de derde hand geciteerd had (en wel uit een derde hand, die nu bleek niet betrouwbaar te zijn), dan zou de beschuldiging van "lengen" zeker te hard en hij eenvoudig schuldig geweest zijn aan het vergriep, in een stuk van zóó groote beteekenis als zijn manifest, de bedoelde woorden te hebben aangehaald, zonder Hausard na te slaan, die te Londen natuurlijk onder zijn bereik was. Maar die bekentenis zou bij zijn volgelingen het geloof hebben verzwakt aan zijn onovertroffen belesenheid, zijn waarheidsliefde en onfeilbaarheid. Wat deed hij daarom? Hij had de onbeschaamdheid, in het sociaal-democratische orgaan "Der Volksstaat" van 1 Juni daaropvolgend — dus drie maanden later — zijn citaat te handhaven met de bewering, dat de "Times" van 17 April 1863, daags na het debat in kwestie, Gladstone's woorden juist zoo had afgedrukt als hij die aangehaald had: ja, hij ging zelfs zóóver, daardoor het bewijs geleverd te achten, dat "Gladstone zoo slim was geweest, in zijn bij Hausard achterna te zamen geflansde uitgave, de in den mond van een Engelschen schatkanselier dan ook compromitteerende plaats weg te smokkelen." De onbeschaamdheid, zeg ik; want in haar nummer van 4 Juli kon de "Concordia" thans ook de betrokken woorden van de "Times" overnemen en bewijzen, dat Marx ditmaal werkelijk gelogen had — het city-blad had juist hetzelfde opgeteekend, wat in Hausard te lezen stond!

De aanleiding tot deze polemiek moge op zichzelf van weinig of geen beteekenis zijn; als bijdrage tot de kennis van de middelen, waarmede Marx zich niet ontziet zijn propaganda te dienen, scheen zij mij belangrijk genoeg om deze lange uitweiding te rechtvaardigen.

metingen planten de Engelsche toestanden zich voort in alle landen, waar de industriele ontwikkeling voorwaarts schrijdt." "In alle landen van Europa staat het thans als onomstootelijke waarheid vast — onloochenbaar voor elken onbevangen onderzoeker en betwist alleen door hen, die er belang bij hebben, bij anderen bedriegelijke verwachtingen te wekken, — dat noch de volmaaktheid der machines, noch de toepassing van de wetenschap op nijverheid en landbouw, noch de hulpmiddelen en kunstgrepen van het verkeer, noch nieuwe koloniën of landverhuizing, noch de verovering van nieuwe markten, noch de vrije handel, noch dat alles te zamen, de ellende der werkende menigte vermag weg te nemen; dat veeleer op den valschen grondslag van het bestaande elke nieuwe ontwikkeling der scheppende arbeidskracht slechts de strekking heeft, de sociale tegenstellingen scherper en den socialen strijd heviger te maken." 't Is waar, dat "na dertigjarigen, met bewonderenswaardige volharding gevoerden strijd de Engelsche arbeidende klassen, gebruik makend van een voorbijgaande botsing tusschen de aristocratie van den grond en die van het geld, de tien-uren-wet hebben doorgedreven", dat "de meeste regeeringen van het vasteland zich genoodzaakt zagen, de Engelsche fabriekwetgeving in meer of minder beperkten vorm eveneens in te voeren"; en "die tien-uren-wet was niet slechts een groot practisch voordeel, het was de zegepraal van een beginsel: voor de eerste maal werd op klaarlichten dag de staathuishoudkunde der bourgeoisie geslagen door die der arbeidende klasse." 't Is ook waar, dat "de beteekenis van de groote sociale proefnemingen der productieve coöperatie niet hoog genoeg kunnen worden geschat." Want "metterdaad, in plaats van met argumenten, hebben zij bewezen dat voortbrenging, op groote schaal en in overeenstemming met de voorschriften der moderne wetenschap, kan plaats hebben zonder de aanwezigheid eener klasse van werkgevers, die een klasse van werknemers in haar dienst heeft; dat

de arbeidswerktuigen, om vruchten te dragen, niet als een middel tot heerschappij over en tot uitzuiging van de arbeiders zelve behoeven te worden gemonopoliseerd; en dat de loonarbeid, evenals slavenarbeid en lijfeigenschap, slechts een voorbijgaande en ondergeschikte vorm is, ten ondergang gewijd en bestemd te verdwijnen voor den vereenigden arbeid, die zijn taak vervult met gewillige hand, blijden zin en vroolijk gemoed." Maar toch "hebben de ervaringen in het tijdperk van 1848 tot 1864 boven twijfel verheven, dat de coöperatieve arbeid, hoe uitstekend ook in beginsel en hoe nuttig hij in de practijk ook moge zijn, zoolang hij tot den engen kring van op zichzelf staande proefnemingen door weinige arbeiders zich bepaalt, nooit bij machte zijn zal, den wasdom van het monopolie in meetkunstige reden tegen te houden, de groote menigte te bevrijden of zelfs maar den druk harer ellende merkelyk te verlichten . . . . Om de nijvere menigte te redden, moet de coöperatieve arbeid tot nationale afmetingen ontwikkeld en dus door staatsmiddelen bevorderd worden. In strijd daarmede echter zullen de eigenaars van den grond en van het kapitaal steeds hun politieke voorrechten gebruiken om hun economisch monopolie te verdedigen en te vereeuwigen. Wel verre van de vrijmaking van den arbeid in de hand te werken, zullen zij voortgaan haar elken mogelyken hinderpaal in den weg te leggen . . . . Daarom is het de plicht der arbeiders, politieke macht te veroveren." "Eén factor ter overwinning bezitten zij — hun aantal; maar getallen leggen slechts dan gewicht in de schaal, zoo zij nauw vereenigd op een bewust doel worden gericht. De ondervinding van het verleden heeft geleerd, dat geringschatting van den band der broederlykheid, die tusschen de arbeiders der verschillende landen bestaan en hen aansporen moest, in hun strijden voor vrijmaking schouder aan schouder te staan, door een algemeene verijdeling hunner onzamenhangende pogingen wordt gestraft." En zoo heet het ook thans:

“Proletariërs aller landen, vereenigt u!”

Vergelijkt men dit “inaugureel adres” met het communistisch manifest van 1847, dan valt het niet te miskennen, dat het veel meer zich aansluit bij het bestaande, op het eigenlijke doel minder klem legt. De latere geschiedenis der Internationale geeft het recht tot de veronderstelling, dat men hier slechts te doen had met een tactiek, voorgeschreven door den wensch om de meer gematigde vakvereeningen te ontzien en te winnen. Trouwens moest het wederaanheffen van de oude strijdleus reeds terstond voor hen, die met de geschiedenis der proletarische beweging bekend waren, een voldoende waarschuwing zijn. Door niets bovendien had Marx aanleiding gegeven tot de veronderstelling, dat zijn inzichten gewijzigd waren. En het werpt dan ook een treurig licht op de zedelijkheid der Pruisische regeeringsmannen, dat Lothar Bucher, toen reeds Bismarck's medewerker, in 1865 — dus terwijl laatstgenoemde midden in zijn felle twisten met de liberale meerderheid van het huis van afgevaardigden stond — tot Marx de uitnoodiging richtte, in den officieelen Pruisischen “Staatsanzeiger” maandelijksche artikelen te schrijven over de bewegingen der geldmarkt en der handelsmarkt in 't algemeen. Er werd zelfs opzettelijk op gedrukt, dat hem volle vrijheid zou gelaten worden, “zijn eigen wetenschappelijke overtuiging” te volgen: “alleen (zoo schreef Bucher) zal het met 't oog niet op de redactie, maar op den kring der lezers — haute finance — raadzaam wezen, dat des Pudels Kern doorschijnend zij alleen voor ingewijden.”¹ 't Was het

¹ Lothar Bucher was een vluchteling van 1848; en ten bewijze van zijn vroegere denkwijze diene, dat zijn naam in het register van “het zwarte boek” van Wermuth en Stieber (II, bl. 34) niet ontbreekt. Later is hij de vriend, een tijdlang de vertrouweling geweest van Lassalle, die hem den eigendom zijner wetenschappelijke en polemische geschriften heeft vermaakt. Maar kort na diens dood heeft hij een betrekking aanvaard aan het Pruisische ministerie van buitenlandsche zaken en is hij Bismarck's vertrouwd medewerker geworden. In den

absolutisme, dat den communistischen revolutionair te hulp riep tot bestrijding der liberale bourgeoisie! Laat mij er voor de eer van Marx bijvoegen, dat het aanbod door hem geweigerd werd. Zelfs al heeft men terecht van hem geschreven: ¹ "Indien hij de koningen haatte, zoo haatte hij de kapitalisten nog meer; liever nog zou hij een Croesus van zijn goud dan een keizer van zijn kroon hebben beroofd" — nooit, zoover ik weet, heeft hij ter bestrijding der liberale bourgeoisie zijn pen geleend aan de vertegenwoordigers van het absoluut gezag en woorden gesproken als die, naar men zegt, eens gebezigd werden door Lassalle: ² "Maar dit, vrienden, belooft mij: indien het ooit komen mocht tot een strijd tusschen het koningschap van Gods genade, ter eene en deze ellendige bourgeoisie ter andere zijde, dan zweert mij dat gij aan de zijde van het koningschap staan zult tegenover de bourgeoisie."

't Is mijn voornemen niet, hier thans nog uit te weiden 't zij over de samenstelling 't zij over de in- en uitwendige geschiede-

---

afgelopen zomer heeft hij als secretaris en archivaris van het Berlijnsche congres dienst gedaan; en het was bij die gelegenheid, dat Marx in de "Daily News" van 13 Juni de in den tekst vermelde onthulling deed. Wel trachtte Bucher de beteekenis daarvan te verkleinen door, in een ingezonden stuk in de "Norddeutsche Allgemeine Zeitung", te beweren: 1° "Van het "eigen wetenschappelijk standpunt" van den heer Marx stond in mijn brief niets", 2° "Niemand, niet eens de redacteur van den "Staatsanzeiger", heeft van deze briefwisseling geweten of vernomen." Maar het wederwoord van Marx was afdoende. Uit Bucher's brief van 8 October 1865 deelde hij letterlijk de volgende woorden mede: 1° "Wat den inhoud (der gewenschte artikelen) betreft; spreekt het van zelf dat gij uitsluitend uw wetenschappelijke overtuiging volgt." 2° "Toen mij gevraagd werd, of ik iemand kon aanbevelen, heb ik geantwoord, dat niemand zulks beter zou kunnen doen dan gij. Daarop heeft men mij verzocht, mij tot u te wenden." En na die nadere mededeelingen heeft Bucher niets meer van zich laten hooren!

¹ Yorke, t. a. p., bl. 28.

² Mehring, t. a. p., bl. 37.

nis der Internationale. Reeds de ruimte, waarover ik te beschikken kreeg, zou daartegen een onoverkomelijk bezwaar zijn. Maar ik mag het bovendien onnoodig achten, daar het een zoowel als het ander breedvoerig beschreven is in boeken, waarheen ik den belangstellenden lezer verwijzen kan.¹ Men zal daaruit kunnen zien, dat Karl Marx — al had hij slechts als secretaris-correspondent voor Duitschland zitting in den te Londen gevestigden algemeenen raad — de ziel en de ware leider ook dezer vereeniging is geweest. Dat op de congressen aanvankelijk kwestieën betreffende werkstakingen en den strijd tegen het kapitaal op de bestaande maatschappelijke grondslagen meer op den voorgrond traden; maar dat allengs ook besluiten genomen werden, die tegen deze grondslagen zelve waren gericht — ik noem b. v. het congres te Bazel in 1869, verklarend “dat de maatschappij het recht heeft, den eigendom van grond en bodem in gemeenschappelijk eigendom te

---

¹ Ik noem o. a. Villetard's “L'histoire de l'Internationale”; Testut's “Le livre de l'Internationale” en “Association internationale des travailleurs”; Jäger's “Der moderne Socialismus”, en Rudolf Meijer, t. a. p.

Anders is het met de schets, die ik overigens getracht heb van het leven en de bemoeiingen van Marx te ontwerpen. Beantwoordt die schets niet aan de verwachting, zoo bedenke men, dat (voor zoover mij bekend) nog door niemand geleverd is, wat ik thans heb beproefd. Wie zich de moeite getroosten wil, b. v. de laatstgenoemde twee werken op te slaan, zal bespeuren hoe weinig ter algemeene kennis gekomen is van het leven van dezen man, wiens naam in aller mond is. Het beste overzicht vindt men nog bij Mehring, t. a. p., bl. 56 vlg. Zoo kon ik er dus niet mede volstaan de gegevens, door anderen bijeengebracht, tot een leesbaar geheel te verwerken; zelf moest ik het lastige werk verrichten, die gegevens te verzamelen, en 't spreekt van zelf, dat zulks mij slechts ten deele is gelukt. Ik ben mij dan ook bewust van het onvolledige van mijn arbeid en wensch dien slechts beschouwd te hebben als een proeve, die zeker den naam van gebrekkige proeve verdient, maar toch voor 't oogenblik betrekkelijke waarde hebben kan.

veranderen, en dat deze verandering een noodzakelijkheid is." Dat in 1871 een uitvoerig stuk van den algemeenen raad aldus eindigde: ¹ "Het Parijs der arbeiders, met zijn Commune, zal te allen tijde beroemd zijn als de voorlooper eener nieuwe samenleving. Zijn martelaren hebben een plaats in het groote hart der arbeidende klasse. Zijn verdelgers zijn reeds vastgenageld aan den eeuwigen schandpaal der historie, en al de gebeden hunner priesters zullen niet bij machte zijn, hen daarvan te bevrijden." Dat van den eenen kant het ledental en de macht der vereeniging buitengemeen schenen te groeien ², maar dat van den anderen kant teekenen van ontbinding zich openbaarden, zoowel door het heimelijk verzet van Bakounine, die met zijn "Alliance internationale de la démo-

¹ Dit stuk, in zijn geheel vertaald door Villetard, t. a. p., bl. 327 vlg., is ook afzonderlijk verschenen onder den titel: "The civil war of France. Address of the general council of the international working men's association."

² Zoo werd o. a. in het verslag van den algemeenen raad aan het congres te Lausanne in 1867 medegedeeld, dat in het verstreken jaar in Amerika alléén \$70.000 door de Internationale tot ondersteuning bij werkstakingen zou zijn uitgegeven (Rudolf Meijer, t. a. p., I bl. 112). Of zijn het ledental en de macht der Internationale steeds te hoog aangeslagen, omdat men te onvoorwaardelijk geloof hechtte aan de cijfers, die door haar zelve bekend werden gemaakt? Als een bijdrage tot de beantwoording dier vraag vermeld ik hier een brief van Marx aan Bracke, het bestuurslid der sociaal-democratische arbeiderspartij in Duitschland, dd. 24 Maart 1870, waarin bij de herinnering, dat deze zijn driemaandelijksch bericht over den stand der beweging had in te zenden, de volgende opmerkenswaardige woorden gevoegd werden: "Ik verzoek u, bij zulk een bericht te bedenken, dat het niet voor het publiek geschreven wordt en dus de feiten zonder vernis, zakelijk geheel juist uiteen te zetten." Naar aanleiding van een klacht over financiële moeielijkheden eindigt de brief als volgt: "Tot troost de mededeeling, dat de finantiën van den algemeenen raad onder het nulpunt staan, bestendig groeiende negatieve grootheden." (Zie Bracke: "Der Braunschweiger Ausschusz der socialdemocratischen Arbeiterpartei in Lötzen und vor dem Gericht", bl. 154.)

cratie socialiste" een bond in het verbond zocht te vormen, als door de onderlinge oneenigheden tusschen de groepen der verschillende natiën. En dat het eindelijk op het Haagsche congres in 1872 tot een botsing gekomen is, die — voor Europa althans — als het einde van den bloeitijd der Internationale kan worden beschouwd.

Dit congres, op 5 September en volgende dagen van genoemd jaar gehouden, was het eerste, dat door Marx persoonlijk werd bijgewoond. 't Gold daar dan ook niet meer of minder dan de vraag, of de algemeene raad, dien hij beheerschte, in zijn bevoegdheid tot het uitoefenen van gezag over alle deelen van het verbond zou gehandhaafd worden — m. a. w. of de Internationale als sociaal-politieke éénheid, onder gemeenschappelijke leiding stelselmatig strevend naar hetzelfde doel, zou blijven bestaan. Guillaume uit Neufchatel was de woordvoerder van hen, die deze vraag ontkennend beantwoord wenschten te zien, toen hij ongeveer aldus sprak: ¹ "Er loopen tegenwoordig twee denkbeelden door de Internationale. Het eene luidt, dat zij *de uitvinding is van een knap man met een onfeilbare maatschappelijke en staatkundige theorie*, ² *waartegen niemand het recht heeft in verzet te komen*. Zoo de verbinding van een aantal mannen, met een oppermachtigen algemeenen raad aan de spits tot handhaving van dat orthodoxe denkbeeld, een Internationale uitmaakt, dan heeft men er een. Maar hij en degenen, die zijn meening deelen, ontkennen dat de Internationale in het hoofd eens mans haar oorsprong heeft. Het denkbeeld van een internationaal verbond van den arbeid is het product van de economische toestanden, die

¹ Rudolf Meijer, t. a. p., bl. 135 vlg.

² Yorke, t. a. p., bl. 5 laat een lid der Internationale op de vraag: "Dus hebt gij een plan gereed?" aldus antwoorden: "Een plan? Karl Marx heeft er een ontworpen. Alles zal te zijner tijd in orde worden gebracht; onze plicht is het voor te bereiden, te studeeren, goede beginselen te verspreiden en onze afdelingen sterk te maken."

ons omringen. En daar nu deze zakelijke voorwaarde van het bestaan der Internationale aanwezig is en den vereenigingsband vormt, is er geen behoefte aan een hoofd om haar tegen ketterij te beschermen." De aanval werd afgeslagen; de meerderheid bleef Marx en den algemeenen raad getrouw. 't Stond gelijk met een votum van vertrouwen, toen een voorstel van Vaillant aangenomen werd, waarin o. a. deze woorden voorkwamen: ¹ "De arbeidende klasse kan in haar strijd ter vrijmaking niet anders doen dan een politieke partij vormen, die, van alle partijen der bezittende klassen afgescheiden, vijandig tegenover deze alle staat; deze aaneensluiting der arbeidende klasse tot een zelfstandige politieke partij is noodzakelijk om de zegepraal der sociale revolutie en haar einde, de afschaffing van alle klassen, te verzekeren." Zelfs werden Guillaume en Bakounine van hun lidmaatschap vervallen verklaard. Maar juist daarom te meer wekte het bij velen ook zijner vrienden verbazing, toen op voorstel van Marx besloten werd, den zetel van den algemeenen raad van Londen naar New-York te verleggen. Hij verdedigde dat voorstel door er op te wijzen, "dat Amerika de wereld der arbeiders bij uitnemendheid wordt, dat jaarlijks een half miljoen menschen — arbeiders — daarheen verhuist, en dat uit den aard der zaak de Internationale diepe wortels schieten moet in een bodem, waarop de arbeider heerschappij voert." Doch er zijn er, die de ware reden zoeken in de omstandigheid dat Marx, ondanks de te zijnen gunste gevallen beslissingen, de teugels aan zijn handen voelde ontglippen dat hij verder verzet tegen zijn gezag en diepgaande scheuring in de vereeniging voorzag; en dat hij daarom een eervollen aftocht zocht, waartoe het verleggen van den zetel naar gene zijde van den Oceaan hem den weg baande.

Daargelaten of deze verklaring juist is, in allen gevalle haastte

---

¹ Rudolf Meijer, t. a. p., bl. 140 vlg.

Marx zich duidelijk te verklaren, dat hij er niet aan dacht, aan de bevordering der proletarische beweging zich te onttrekken. In een daags na de sluiting van het congres uitgesproken redevoering, te Amsterdam gehouden, bezigde hij o. a. deze woorden: "De arbeider moet éénmaal de politieke suprematie veroveren om de nieuwe regeling van den arbeid tot stand te brengen; hij moet de oude staatkunde, die de oude instellingen in stand houdt, ten val brengen, of het zal hem gaan als de eerste Christenen, die zulks versmaad en verzuimd hadden en wier rijk daarom nooit van deze wereld geworden is. Maar wij hebben volstrekt niet beweerd, dat voor het bereiken van dat doel de middelen steeds dezelfde moeten zijn. Wij weten, dat met de instellingen, zeden, overleveringen der onderscheiden landen rekening moet gehouden worden; en wij ontkennen niet, dat er landen zijn, zooals Amerika, Engeland en, indien ik zijn instellingen goed begrijp, ook Holland, waar de arbeiders tot hun doel geraken kunnen door vreedzame middelen. Doch indien dat waar is, dan moeten wij ook erkennen, dat *in de meeste staten van het vasteland het geweld de hefboom onzer revolutie zijn moet; op het geweld zal te zijner tijd een beroep moeten worden gedaan*, om eindelijk de heerschappij van den arbeid te vestigen. De revolutie is solidair; wij vinden er een sprekend voorbeeld van in de Commune van Parijs, die gevallen is, omdat niet gelijktijdig in alle hoofdsteden, te Berlijn, te Madrid enz. een groote revolutionaire beweging uitgebroken is in verband met dien geweldigen opstand van het proletariaat van Parijs. Wat mij betreft, ik zal voortarbeiten aan mijn taak, aan de vestiging dier voor de toekomst zoo vreeselijke solidariteit der arbeiders. Neen, ik zal mij uit de Internationale niet terugtrekken; en het overige mijns levens zal, evenals de werktijd die achter mij ligt, gewijd blijven aan het voorbereiden van de zegepraal der sociale denkbeelden, die — wij zijn er zeker van — eenmaal leiden zullen tot de heerschappij van het proletariaat."

Omtrent dat overige zijns levens heb ik niets meer te berichten, al mag men veilig aannemen, dat hij zijn werkzaamheid inderdaad niet heeft gestaakt. Vooral niet met betrekking tot de Duitsche revolutionaire arbeidersbeweging, welker ontwikkeling in de richting, die zij sedert Lassalle's dood meer en meer is opgegaan, voor een overwegend deel zijn werk is geweest. 't Is bekend, dat in die beweging — afgezien van eidelooze twisten, die in persoonlijke veeten en onderling wantrouwen hun grond hadden — jarenlang twee stroomen elkander gekruist, vaak genoeg elkander vinnig bestreden hebben. De eene der stroomen, door Von Schweitzer geleid, had het spoor, door Lassalle nagelaten, gevolgd en getracht, de beweging haar nationaal karakter te doen behouden. De andere, waarvan Liebknecht de talentvolste woordvoerder is geweest, totdat het hem gelukte in Bebel een niet minder begaafd medestrijder te winnen, heeft van den aanvang onder den invloed van Marx gestaan. En het is deze laatste stroom, die ten slotte gezegevierd, den anderen medegesleept heeft.

Is Mehring's mededeeling ¹ juist, dan heeft Von Schweitzer — ongetwijfeld de meest begaafde van allen, die om Lassalle zich hadden geschaard — kort na den dood van laatstgenoemde (31 Aug. 1864) er bij Marx op aangedrongen, naar Duitschland te komen en diens agitatorische erfenis te aanvaarden. Deze mededeeling klinkt vreemd, omdat Von Schweitzer de denkwijze van Marx goed genoeg kennen moest om te weten, dat diens leiding hem niet naar den zin zou kunnen zijn. Doch hoe dit zij, zeker is het, dat spoedig genoeg een gelegenheid kwam, die tusschen deze beide mannen een onherstelbare breuk deed ontstaan en tevens het uitgangspunt werd van dien jarenlangen strijd in den boezem der Duitsche arbeiderspartij, waarop ik zooeven doelde. Terwijl de onbe-

¹ T. a. p., bl. 66 vlg. Daarheen en naar Rudolf Meijer, t. a. p., I bl. 209 vlg. verwijs ik den lezer, die aangaande de ontwikkeling der Duitsche sociaal-democratie nadere bijzonderheden wenschte te kennen.

duidende Bernhard Becker tot Lassalle's opvolger als voorzitter der algemeene Deutsche arbeidersvereening werd aangewezen, nam Von Schweitzer de hoofdredactie op zich van het partijblad "Der Socialdemokrat", dat met 1 Jan. 1865 te Berlijn verschijnen zou. Hij vroeg en verkreeg toezegging tot medewerking o. a. van Marx en Liebknecht, wier namen dan ook als zoodanig in het eerste nummer werden vermeld. Doch hoe groot was niet hun ontsteltenis, toen in Februari Von Schweitzer's vijf zoogenaamde "Bismarck-artikelen" verschenen, waarin, naar aanleiding van den Deenschen veldtocht, diens politiek verheerlijkt werd. "In Deutschland tot handelen in staat" — zoo luidde het slot — "zijn slechts twee factoren: Pruisen en de natie. Pruisische bajonnetten of vuisten van Deutsche proletariërs — een derde zie ik niet." En er werd bijgevoegd: "Een Pruisische regeering, die... de Frederiksche politiek wederopvat, kan niet stilstaan na een kleine overwinning; zij moet verder op de betreden baan — voorwaarts, zoo noodig "met bloed en staal"!" M. a. w. de oplossing der Deutsche kwestie door Pruisen, en daardoor de bevestiging van het monarchaal beginsel als steunpilaar van het maatschappelijk gebouw, werd mogelijk en wenschelijk verklaard. Tusschen den verkondiger van zulke denkbeelden en Marx met de zijnen, lag een kloof, die samenwerking ondoenlijk maakte. De band met den "Socialdemokrat" werd met ophef verbroken; Liebknecht, die Marx sedert 1850 uit Londen kende en daar zijn overtuigd volgeling geworden was, vestigde zich te Leipzig, om van hier — van particularistische, anti-Pruisische neigingen met slim overleg gebruik makend, Pruisenhaat parend aan bewondering voor de sociale denkbeelden van Marx — voor de internationale richting propaganda te maken.

Wel slaagde Von Schweitzer er in, het gezag in de algemeene Deutsche arbeidersvereening te veroveren, daar hij — nadat Töleke en Perl, Becker's even onbeteekenende opvolgers waren geweest — te Brunswijk, in Mei 1867, tot voorzitter gekozen werd.

Doch intusschen klom het verzet en nam de tegenstelling tusschen de nationale en internationale elementen een steeds scherper karakter aan. In het te Leipzig uitgegeven blad "Der Volksstaat" werden de leiders der Lassalleaansche vereeniging met schimp en smaad overladen, als geheime handlangers der Pruisische regeering van verraad aan de arbeiderszaak beschuldigd. Toen ook is Bebel, die vroeger een warm aanhanger der geavanceerd liberale partij was geweest, in het gelid getreden, en onder diens invloed was het, dat door een congres van afgevaardigden van "Arbeiter-Bildungsvereine", in September 1868 te Neurenberg gehouden, besluiten genomen werden, geheel overeenkomend met de overwegingen, die aan de vaststelling van de statuten der Internationale waren voorafgegaan. Een poging om van de algemeene Deutsche arbeidersvereeniging zelve zich meester te maken, mislukte; want toen Bebel en Liebknecht in haar algemeene vergadering te Barmen, in Maart 1869, Von Schweitzer in staat van beschuldiging kwamen stellen, werd deze door de overgrootste meerderheid in 't gelijk gesteld. Maar juist die mislukte poging gaf den doorslag tot zelfstandig handelen. Te Eisenach; in Augustus 1869, werd de scheiding een voldongen feit; met een te Brunswijk gevestigd bestuur, maar met Liebknecht en Bebel als redacteurs van den "Volksstaat" tot feitelijke leiders, kwam de "sociaal-democratische arbeiderspartij" tot stand, om tegen de algemeene Deutsche arbeidersvereeniging den strijd voort te zetten, die met den ondergang van één van beide eindigen moest.

Deze sociaal-democratische arbeiderspartij is terecht een soort Deutsche afdeling der Internationale genoemd. Zij moge zich als zoodanig, met het oog op de Deutsche vereenigingswetgeving, nooit officieel hebben aangesloten; ¹ dat haar bestuur met Marx en den

¹ Bij Bracke, t. a. p., bl. 151, vindt men een verklaring in dien geest, door Marx afgelegd voor den Lord Mayor van Londen.

algemeenen raad in voortdurende betrekking heeft gestaan, is voldoende bewezen. ¹ Trouwens reeds in de constitueerende vergadering te Eisenach was besloten: "Overwegend, dat de bevrijding van den arbeid noch een plaatselijk noch een nationaal, maar een sociaal vraagstuk is, dat alle landen met moderne samenleving omvat, beschouwt de sociaal-democratische arbeiderspartij zich, voorzoover de wetten op het recht van vereeniging zulks veroorloven, als een tak der Internationale arbeidersvereeniging en sluit zij zich bij haar streven aan." De Internationale moge in Duitschland betrekkelijk nooit veel leden hebben geteld; ² zij die de revolutionaire arbeidersbeweging aldaar tot volle ontwikkeling hebben gebracht, waren doortrokken van haar geest en erkenden in Marx den hoogepriester van het nieuwe evangelie, dat zij verkondigden. ³ Hij was hun raadsman, hun scheidsrechter bij ernstige geschillen. ⁴ Zijn denkbeelden waren het, die op het spreekgestoelte van de volksvergaderingen, in de kolommen van de dag- en week-

¹ Zie het "Leipziger Hochverrathsprozess", bl. 235, en Bracke, t. a. p., bl. 154.

² In het Leipziger proces (t. a. p., bl. 137) zeide Bebel, dat door het Duitse partijbestuur "naar zijn schatting wel niet veel meer dan duizend kaarten van lidmaatschap der Internationale uitgegeven zullen zijn."

³ Zoo spreekt Bracke, t. a. p., bl. 7, van Marx, "dessen geistige Ueberlegenheit Jeder von uns auerkannte."

⁴ O. a. in 1870, toen tusschen het partijbestuur ter eene en Liebknecht als hoofdredacteur van het partijorgaan ter andere zijde ernstige moeilijkheden rezen door verschil van inzicht omtrent de houding, die naar aanleiding van den Fransch-Duitschen oorlog moest worden aangenomen. Het partijbestuur, waarin vooral Bracke zijn invloed deed gelden, kon zich niet geheel onttrekken aan den nationalen stroom, dien de groote gebeurtenissen in beweging brachten; doch het liep in den strik, door Liebknecht gespannen met het voorstel, het geschil aan het oordeel van Marx te onderwerpen. 't Spreekt van zelf, dat door dezen ten gunste van Liebknecht werd beslist. (Bracke, t. a. p., bl. 3 vlg.)

bladen, in de almanakken en brochures der partij, onder de menigte werden verspreid. Toen Von Schweitzer in Juli 1871 in arrenmoede het voorzitterschap der algemeene Duitsche arbeidersvereniging neerlegde en uit het strijdperk zich terugtrok, was de geheele terzijdestelling der Lassalleaansche overlevering nog slechts een kwestie van tijd. Op het congres te Gotha, in Mei 1875, is dan ook de éénheid der partij in den geest van Marx tot stand gekomen. En zoo is de Duitsche sociaal-democratie het belangrijkste en zorgwekkendste verschijnsel geworden, dat zijn prediking heeft voortgebracht.

Het Verbond der Communisten, de Internationale arbeidersvereniging, de Duitsche sociaal-democratische arbeiderspartij — zie daar de schakels van de keten, door de agitatorische werkzaamheid van Marx gevormd; ziedaar tevens de onmiddellijke vruchten van den levensarbeid van dezen zeldzaam begaafden man, wiens streven en werken ik oprecht betreur, maar wiens beteekenis niet te miskennen valt. Bij het schetsen van zijn levensgang en bij de ontwikkeling zijner denkbeelden, die daden geworden zijn, heb ik van bestrijding in den regel mij onthouden. Die onthouding scheen mij geboden door den aard van dit geschrift. Maar toeh hoop ik, dat het bij den lezer de overtuiging versterken zal, gelijk die bij mij door de bestudeering van mijn onderwerp versterkt is, dat de geweldige beweging, die in de geheele beschaafde wereld zich van de arbeidersbevolking meester maakt, van den kant aller ernstige mannen iets meer verdient dan een onverschillig schouderophalen of een beroep op den sterken arm van den staat, om zoo noodig met geweld de maatschappelijke orde te handhaven. Noch het een, noch het ander kan aan den tijd, dien wij beleven, zijn gevaarlijk karakter ontnemen: dat gevaar kan slechts worden gekeerd door onverpoosden arbeid tot verbetering van den stoflijken, geestelijken en zedelijken toestand der groote menigte,

die te midden van de beschaafde samenleving onzer hooggeroemde negentiende eeuw een droevig bestaan leidt, zonder in evenredige mate te deelen in den vooruitgang der beschaving. Die arbeid moet verricht worden door de individus, door samenwerking van alle maatschappelijke krachten, door de groote gemeenschap van den staat. Billijke eischen moet worden ingewilligd, gezonde krachtsontwikkeling moet bevorderd worden; want alleen daardoor zal de groote massa der werklieden op den duur onttrokken worden aan de verleidende stem der socialistische en communistische prediking, die hun en ons allen ten verderve strekken kan.

En als het ten slotte de vraag geldt, of al het talent, al de kennis, al de arbeid van een Marx onvruchtbaar zijn geweest voor het geluk en den vooruitgang der menschheid, dan waag ik het op die vraag een ontkennend antwoord te geven. Neen, van algeheele onvruchtbaarheid behoeft ook hier geen sprake te zijn. Hij heeft de oogen van velen, die zijn leerstellingen en zijn doel verfoeien, toch helpen openen voor den omvang en den ernst der ziekten, waaraan onze samenleving lijdende is. Hij heeft krachten gewekt, die aanvankelijk op een betreurenswaardig dwaalspoor mogen zijn geleid, maar, na loutering, ten goede werken kunnen. Roscher — een man, dien zeker niemand van sociaal radicalisme verdenken zal — heeft een viertal jaren geleden geschreven: ¹ “Of de socialisten door het wakker schudden van de goede, door het in toom houden van de slechte elementen in de hogere klassen meer nut stichten dan zij schaden door de demoralisatie der lagere klassen, zal geheel afhangen van den [graad van ware geestelijke gezondheid, dus van inzicht, godsvrucht, menschenliefde en karaktersterkte, die in het volk leeft.” Niet al deze woorden kan ik tot de mijne maken; maar zij bevatten een waar-

¹ “Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland”, bl. 1024.

heid, die ook op den grooten meester zelf van het hedendaag-
sche socialisme van toepassing is. Aangenomen, dat Karl Marx
gedreven is door haat en heerschezucht, niet door toewijding aan
hetgeen hij voor waar houdt, — en ik herhaal, dat ik ten deze
geen eindoordeel wensch te vellen, — ook dan nog zal hij blijken
geweest te zijn

“Ein Theil von jener Kraft,
Die stets das Böse will und stets das Gute schafft.”

A. PETERMANN.

DR. AUGUSTUS PETERMANN.

Toen voor eenige maanden de treurige tijding weerklonk, dat ook Dr. Petermann was afgereisd naar een rijk, geheimzinniger dan Afrika's binnenlanden of het gebied van den Poolgod, wekte dat bericht in de geleerde en beschaafde wereld de meest ongeveinsde belangstelling.

Van waar die algemeene deelneming in een verlies, dat toch slechts door ééne wetenschap werd geleden; van waar die algemeene bekendheid met den vertegenwoordiger van een vak, dat overigens nog geenszins zoo algemeen gewaardeerd wordt?

Wellicht maakte die dood op velen een smartelijker indruk door de omstandigheid, dat ook deze verdienstelijke geleerde de Parcen behulpzaam was geweest bij 't afsnijden van zijn levensdraad, en trof velen de gedachte, dat met Petermann niet alleen zulk een uitstekende "productive und agitatorische Kraft", maar tevens de beste kenner onzer planeet ten grave was gedaald. Ook leden misschien velen, die met dezen held der aardrijkskunde in betrekking stonden, als 't ware een persoonlijk verlies.

Door dit alles kan dan verklaard worden de diepere aandoening, die bij zoovelen door het bericht van Petermann's dood werd opgewekt. Doch daarmede is nog niet verklaard de erkenning, die bij zoo vele anderen van 't schier onherstelbare verlies wordt aangetroffen; een erkenning, die geleid heeft tot een zoo algemeene bekendheid met zijnen naam en een zoo algemeene, soms onbewuste waardeering zijner verdiensten.

Wanneer wij in deze bladen het leven van Petermann beschrijven en, naar de behoefte van ons hart, een woord van hulde brengen aan hem, dien ook wij als behulpzaam geleerde en welwillend raadsman leerden kennen, dan wenschen wij vooral de gronden voor die algemeene, zooals wij zeiden, soms onbewuste bewondering op te sporen en tot bewuste klaarheid te brengen. Overigens willen wij ongaarne in deze biografie stilstaan bij levensomstandigheden, lotgevallen of persoonlijke eigenschappen, die met deze bekendheid in weinig of geen verband staan, en welke bij den ernstigen geleerde, die van het eene land naar het ander verhuisde, om daar van de eene studeerkamer in de andere plaats te nemen, zoo weinig eigenaardigs en prikkelends opleveren. Petermann was nu eens en moest volgens zijn aanleg zijn, wat sommigen niet zonder ironie en soms minachtenden spot "een kamer-geograaf" hebben genoemd. Hij mengde zich slechts in het sociale gewoel, wanneer de zaak, die hij voorstond, bekend gemaakt en verdedigd moest worden; wanneer hij de lauwheid en onverschilligheid van de duitsche regeeringen of der duitsche natie had te bekampen of zijne soms zeer eigenaardige meeningen in wetenschappelijke vraagstukken tegen vakgenooten of buitenlanders had te verdedigen.

Wie den kamer-geograaf wil leeren kennen en daardoor den grooten invloed verklaren, dien hij uitoefende, de bewondering en de bekendheid, die hij verwierf, — hij zal met hem van de eene studeerkamer naar de andere moeten verhuizen, om na te gaan hoe

hij zich te Potsdam zelve als geograaf vormt; hoe hij in Schotland en te Londen als gevormd geograaf op de gebeurtenissen der geografische wereld zijn weldadigen invloed uitoefent; hoe hij te Gotha die gebeurtenissen beheerscht, de wetenschap, waaraan hij zijn geheele leven heeft gewijd, tot een aanzienlijke hoogte brengt, en daarvoor die belangstelling wekt, welke zijn naam tot zoo groote bekendheid heeft gebracht.

I.

PETERMANN'S LEVEN EN WERKEN TE POTSDAM.

August Petermann werd den 18^{den} April 1822 uit onbemiddelde ouders te Bleicherode bij het Harzgebergte geboren. Op veertienjarige leeftijd bezocht hij het gymnasium te Nordhausen en zou, op verlangen zijner moeder, tot den geestelijken stand zijn opgeleid, wanneer hij niet door zijn bijzonder talent voor het teekenen van kaarten en zijn liefde voor geografische lectuur boven zijn medeleerlingen had uitgemunt. Dat talent werd beslissend voor de keuze van zijn beroep en voor zijn geheelen levensloop.

In het jaar 1839, toen Petermann dus den zeventienjarigen leeftijd bereikt had, richtte professor Heinrich Berghaus, de oom en schoonvader van Dr. Hermann Berghaus, die te Gotha woonde, met hulp en medewerking van Alexander von Humboldt, te Potsdam een "geographische Kunstschule" op. Petermann's vader, die te Bleicherode den post van griffier vervulde, las de openlijke aankondiging van professor Berghaus betreffende die school, trad met dezen in correspondentie en zond de teekeningen en kaarten van zijn zoon over. Berghaus erkende terstond het talent van den jongen Petermann, nam hem in April 1839 als kind in zijn gezin op en vervulde, naar 't schijnt, geheel en al de rol der onbemiddelde ouders.

Wij moeten thans melding maken van een man, die op Petermann's lot en studiën van grooten invloed is geweest, van Dr. Henry Lange¹, tegelijk met Petermann als kweekeling van de geografische kunstschool opgenomen. Lange nam, dewijl hij finantiël geheel onafhankelijk was, ten opzichte van de familie Berghaus een geheel andere plaats in dan Petermann, doch dit belette niet dat de beide jonge mannen weldra vrienden werden en elkander op elke wijze, al naarmate hun geestelijke of finantiële vermogens dit toelieten, ondersteunden.

Het verblijf ten huize van Berghaus was voor Petermann, behalve door zijn kennismaking met den jongen Lange, nog in zoo menig ander opzicht van groot nut. Vooreerst heerschte er in dat gezin een opgewekte, vriendelijke en aangename toon, die niet anders dan heilzaam op zijn karakter en studielust konden werken. Verder stonden hem daar de voor die dagen zoo voortreffelijke bibliotheek en kaarten-verzameling ten dienste, welke Berghaus in staat hadden gesteld zijne uitstekende werken en zijn zoo merkwaardige physische atlassen, waarover straks meer, te vervaardigen.

Natuurlijk hadden de leerlingen der Kunstschool ook het voorrecht, daar of in Berghaus' woning de reizigers te ontmoeten, die zich in die dagen rondom mannen als von Humboldt en Berghaus groepeerden.

Dat de begeerte, om de wereld niet alleen door kaarten te leeren kennen, toen meermalen zoowel bij Petermann als bij Lange is opgekomen, behoeft aan geen twijfel onderhevig te zijn. De reden echter, waarom althans Petermann die begeerte bedwong en bedwingen moest, was gedeeltelijk gelegen in de moeilijkheid, die onbemiddelde reizigers, vooral in den tijd tusschen

---

¹ Bij ons te lande het meest bekend door zijn *Schulatlas*, samen met Liechtenstern, en door zijn *Atlas zur Industrie und Handelsgeographie*, samen met Dr. Klun bewerkt.

1840 en '50 ondervonden, om de noodige ondersteuning te vinden, gedeeltelijk ook in de eigenaardige verhouding, waarin hij tot de familie Berghaus stond en gestaan had. Niet vrijwillig dus schaarde Petermann zich in de gelederen der huiszittende geografen: ook bij hem bestond eens de levendige behoefte, om ver van huis te gaan en de leemten in onze kennis van den aardbol door persoonlijk onderzoek te helpen aanvullen.

Doch om naar de woning van Berghaus terug te keeren. Met een der bovenbedoelde reizigers kwam Petermann in nadere aanraking. Het was niet de geringste, maar de eerste onder hen, zoowel door veelzijdigheid van kennis als door de uitgestrektheid zijner reizen; het was niemand anders dan Alexander von Humboldt. Zooals wij boven zagen, had hij tot de oprichting der Kunstschool krachtig medegewerkt. Na de oprichting bezocht hij ze meermalen en liet zijne kaarten daar vervaardigen. Met de samenstelling van een dezer werd Petermann belast. Het was die, welke behoort bij het beroemde werk van von Humboldt, dat den titel "Asie Centrale" draagt. Met hoeveel genoegen en trots zich Petermann later die kennismaking herinnerde, is meermalen gebleken.

Was dus het verblijf in Berghaus' woning op zich zelf reeds leerzaam voor den jongen Petermann, niet minder was dit de opleiding aan de Kunstschool. Het onderwijs was daar onder de uitstekende leiding van Berghaus zoowel theoretisch als praktisch. Immers aan de oefeningen in het opmeten en opnemen, in kartografie, het graveeren in koper, de lithografie en de oefeningen in de techniek, paarden zich ernstige wetenschappelijke studiën. Vooral de bewerking van den grooten *Physikalischer Atlas*, waarmede Berghaus toen juist bezig was, schonk ruimschoots gelegenheid tot oefeningen van beiderlei aard. Zooals Behm in zijn necrologie van Petermann zoo juist opmerkt, (*Mittheil.* 1878, No. X): "brachten de voorstudies tot de enkele kaarten, welke de meest uiteenloopende

onderdeelen der physische geografie voorstelden ¹, de leerlingen der kunstschool in kennis met de bronnen en oefenden hen in het kritisch gebruik daarvan. De teekeningen gaven hun overvloedig gelegenheid zich te oefenen in grafische voorstellingen, het gebruik maken van de ruimte en zoovele andere zaken, die bij 't vervaardigen van kaarten te pas komen. Petermann heeft zich daar te Potsdam de gave eigen gemaakt om wetenschappelijk onderzoek met praktische oefeningen in de techniek te verbinden, en dat op een wijze als slechts weinige geografen dit vermochten."

Was het dus deze *Physikalischer Hand-Atlas*, waardoor Berghaus zijne leerlingen zoowel theoretisch als practisch vormde, en speelt deze toen reeds in Petermann's leven een groote rol, hij zou nog verder grooten invloed op zijne lotgevallen uitoefenen. Het was toch deze atlas, die de vrienden eerst van elkander scheidde, om hen later weder (doch toen in den vreemde) te vereenigen. Ziehier de toedracht der zaak.

Een schotsch geograaf, Alexander Keith Johnston, de vader van den thans te Londen levenden geograaf, vatte het denkbeeld op om den atlas van Berghaus te vertalen of liever daarvan gebruik te maken bij de samenstelling van een dergelijken atlas voor Engeland. Aan Petermann en Lange werd opgedragen om de teekeningen voor de eerste bladen van dit werk ² te vervaardigen. Hierdoor kwam

---

¹ De lezer gelieve zich te herinneren, dat hier natuurlijk geen sprake is van den bij ons te lande zooveel bekender *Physikalischer Schulatlas*, maar van den *Physikalischer Hand-Atlas*, welke de afdeling meteorologie en klimatografie in 15 bladen, die der hydrologie in 16, der geologie in 15, die van het aardmagnetisme in 5, die der plantengeografie in 8, der zoölogische geografie in 12, die der anthropologie in 4, die der ethnografie in 19, dus de gezamenlijke afdelingen door ruim 90 kaarten voorstelt.

² Uitgekomen onder den titel: *Physical Geography. Illustrating in a series of original designs, the elementary Facts of Geology, Hydrology, Meteorology and Natural History* etc.

Lange met Keith Johnston in correspondentie, die weldra zijne verplaatsing naar Edinburg ten gevolge had. Lange vertrok met de belofte dat hij alles zou aanwenden, om ook Petermann een plaats te bezorgen, hetgeen in 1845 geschiedde. Met het vertrek van Petermann uit Potsdam naar Edinburg sluiten wij echter het eerste tijdperk van zijn leven, om thans over te gaan tot

II.

PETERMANN'S VERBLIJF TE EDINBURG EN TE LONDEN.

Te Edinburg had Lange voor zijn vriend, bij zijne komst in die stad, het pad geheel gebaad. Hij nam hem op in zijn huis en leidde hem binnen in den kring zijner kennissen en met hem bevriende families. Geen wonder dat Petermann de twee te Edinburg gesleten jaren onder de gelukkigste zijns levens rekende.

Doch ook voor zijn wetenschappelijke vorming was dat verblijf in de hoofdstad van Schotland alles behalve zonder vrucht. Evenals te Potsdam werkten de beide vrienden weder te zamen aan den *Physical Atlas* en aan zoovele andere werken als in die jaren op het geografisch Instituut van Johnston vervaardigd werden. Doch bovendien werden de Schotsche hooglanden in alle richtingen door hen doorkruist, terwijl zij op die tochten met den barometer voor hoogtemetingen, den geologischen hamer en den botaniseertrommel gewapend waren. Een later te Londen verschenen schets van het Grampian-gebergte is de vrucht dezer tochten geworden.

Evenwel, zooals wij zeiden, het verblijf te Edinburg duurde slechts twee jaren. Nog in hetzelfde jaar, waarin Lange de stad verliet (April 1847), om over Frankrijk naar Duitschland terug te keeren, achtte Petermann, die verscheidene kaarten voor den "Physical Atlas" geheel zelfstandig bewerkt had, ¹ zich rijp om zelf een lithografisch instituut

¹ Ook reeds te Potsdam had Petermann een zelfstandig werk geleverd. Wij bedoelen zijn: "Erzeugnisse des deutschen Gewerfleisses in ihrer Na-

voor kaarten op te richten en verplaatste zich daartoe naar Londen, waar hij een *Geographical Establishment. Engraving, Lithographic and Printing Office* in 't leven riep. Hoe klein dat *establishment* ook heeten mocht, de werken, welke er vervaardigd werden, trokken weldra de aandacht. O. a. was dit in hooge mate het geval met den in 1850 verschenen *Atlas of Physical Geography with descriptive letter press*, dien Petermann met Thomas Milner uitgaf, en waarvan bevoegde rechters getuigden, dat hij menig nieuw idee bevatte en menige eigenaardige voorstelling te zien gaf. Wanneer wij hier nog bijvoegen, dat ook een hydrografische en ethnografische kaart van de Britsche eilanden het Instituut verliet ¹, dan zal men zich niet verwonderen, dat Petermann weldra den titel van *Geographer to the Queen* verkreeg, tot lid van de beroemde *Royal Geographical Society* benoemd, en tot medewerking aan het *Athenaeum* en de *Encyclopedia Britannica* voor het geografisch gedeelte uitgenoodigd werd.

Mocht dus zijne vestiging te Londen geslaagd heeten, van nu aan begint ook zijn bredere ontwikkeling als geograaf en zijn optreden als stemgerechtigd lid der geografische maatschappij. Vooreerst werkte daartoe natuurlijk krachtig mede het verblijf in de groote wereldstad, waar zich zijn blik zooveel beter verruimen kon dan te Potsdam of zelfs te Edinburg. De kennis, welke hij opdeed van de engelsche taal en geografische litteratuur, brachten hem natuurlijk in kennis met de engelsche opvattingen van de aardrijkskunde, die geenszins in alles met de duitsehe overeenkomen, en met zoovele onderdeelen dezer wetenschap,

---

tionalausstellung zu Berlin. Nach geographischer Verbreitung zusammengestellt in der geographischen Kunstschule zu Potsdam."

¹ Onder den titel: *Physical Statistical maps of the British Isles, showing the Geographical Distribution of the Population and Inland Hydrography.*

die bij een zeevarende en koloniseerende handelsmogendheid beter dan elders of meer uitsluitend beoefenaars vinden. Zagen wij boven, dat Petermann meer dan eenig ander geograaf wetenschap en techniek in zich vereenigde, thans zij opgemerkt dat weinig geografen zoozeer als hij met de rijke litteratuur, door Engelschen en Duitschers op 't gebied der geografie geleverd, hebben kunnen en moeten kennis maken.

Doch nog in twee andere opzichten was dit zevenjarig verblijf te Londen (1847—54) voor Petermann van onberekenbaar nut. Zooals hij te Potsdam met duitsche reizigers in aanraking was gekomen, verschaften hem de vergaderingen der Royal Geographical Society de gelegenheid om nogmaals met ontdekkers van den eersten rang kennis te maken. Op de bijeenkomsten toch dier Society, wier bestuur steeds uit specialiteiten van den eersten rang en den hoogsten stand bestaat, wier leden allen terecht hun lidmaatschap als een eere-titel achter hun naam vermelden en het recht hebben aan geografische discussies deel te nemen, — op die bijeenkomsten, zeg ik, voeren bijna uitsluitend zij het woord, die zich door hun reizen en persoonlijk onderzoek nog weder bijzonder voor de geografische wetenschap verdienstelijk hebben gemaakt en de kennis van den aardbol door nieuwe ontdekkingen verrijkt hebben. Hoe veel winst een man als onze Petermann uit de ontmoeting en samenspreking met zulke reizigers, leden en bestuursleden heeft kunnen trekken, ligt in den aard der zaak. Daar voorts onder die reizigers zooveel waren, die de tochten in 't hooge Noorden van Amerika als poolreizigers en tot het opsporen der sedert '49 verdwenen Franklin-expeditie hadden medegemaakt, kan het ook wel geen wonder heeten dat Petermann daar te Londen het eerst die ernstige liefde voor het poolonderzoek opvatte, welke hem zijn geheele leven door zoo krachtig bezielde en dat hij op zijne beurt door woord en geschrift tot het voortzetten van het onderzoek naar de Franklin-expeditie opwekte of het belang van het poolonderzoek aanwees. De geschriften, welke hij

reeds te Londen daarover in het licht gaf, dragen den titel: *On the distribution of arctic animal life; Sir John Franklin; The sea of Spitsbergen and Wal Fisheries in the arctic regions* ¹ enz.

Nog een andere omstandigheid was oorzaak, dat Petermann van zijn verblijf te Londen groot voordeel trok: wij bedoelen zijne kennismaking met den pruisischen gezant, den uitstekenden geleerde Ridder von Bunsen, die ook als geograaf op eene voldoende hoogte stond om de verdiensten van Petermann naar waarde te schatten.

Schonken zijne relaties met dezen edelman hem reeds de gelegenheid om in Engeland den steun en de medewerking te verkrijgen, die hij noodig had, niet minder waren zij hem van nut bij het aanknoopen van betrekkingen met duitsche geleerden, waardoor hij op nieuw in de gelegenheid gesteld werd om tot het ontsluiten van onbekende gedeelten van den aardbol krachtig mede te werken. Op tweërlei wijze ontvouwde Petermann daarbij een niet genoeg te waardeeren werkzaamheid. Vooreerst trad hij met zijn landgenooten, Dr. Barth en Dr. Overweg (en wel weder ten huize van zijn vriend Lange te Berlijn) in overleg, om hen aan de expeditie, welke in 1849, door het engelsche gouvernement uitgerust en door Richardson aangevoerd, naar Soedan vertrok, te doen deelnemen; ten anderen zorgde hij voor het publiceeren der door deze expeditie verkregen resultaten ² en vestigde hij bij herhaling de aandacht op het belang daarvan. De fortuin heeft Petermann ongetwijfeld bij zijne bemoeiingen voor deze expeditie in alle opzichten gediend. Vooreerst verkregen de reizigers, zooals bekend is, de schitterendste resultaten. Langs een tot dusver onbekenden weg door de West-Sahara drongen zij tot Koeka door, en bereisden na den dood van Richardson de landen om het Tsadmeer, terwijl Dr. Barth, na den

¹ *Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik* I, 2 Heft, p. 90. Petermann's biograaf is in dit tijdschrift de bekende Dr. J. Chavanne.

² Onder den titel: *Account of the Expedition to Central-Africa.*

dood van Dr. Overweg, alleen, de voornaamste steden van West-Soedan bezocht, Timboektoe bereikte, den Midden-Niger leerde kennen, langs de route, vroeger door Clapperton gevolgd, terugkeerde en, door zijn route van 3000 mijlen en het onderzoek der aan die route grenzende landen, over de natuur en de bewoners van Noord-Afrika een geheel ander licht wierp. Dat Petermann dus een dankbaar werk te verrichten had, toen hij nog vóór de verschijning van Barth's vijf lijvige deelen het beschaafde publiek in Europa van deze tochten op de hoogte hield, en ze door zijne uitstekende kaarten zoo duidelijk voorstelde, zullen mijne lezers zeker gaarne willen gelooven.

Maar nog op andere wijze waren Petermann's bemoeiingen met deze expeditie voor hem zelve van groot gewicht. Immers Barth's onderzoekingen in de afrikaansche binnenlanden hadden een geest van onderzoek opgewekt en maakten bovendien het voortzetten der reizen naar Afrika noodzakelijk, daar Barth zelf een tijdlang in Afrika vermist werd en de hem nagezonden Dr. Vogel later spoorloos verdween. Zooals elders uitvoeriger door ons is aangetoond¹, stelde Duitschland er zijn eer in Vogel op te sporen, gelijk Engeland miljoenen aan het terugvinden der overblijfselen van de Franklin-expeditie ten koste had gelegd. Welnu, bij dit alles nam Petermann een levendig aandeel aan de bedrijvigheid, die de deutsche natie in die dagen ten toon spreidde. Hoewel die bemoeiingen gedeeltelijk eerst in het derde tijdvak van Petermann's leven vallen, willen wij het gezegde toch reeds hier door een enkel voorbeeld ophelderen.

Toen de jeugdige Vogel, te Londen aan de sterrewacht geplaatst en door Petermann en von Bunsen in bescherming genomen, van zijn lust had doen blijken om zijn eervolle en aangename betrekking in de engelsche hoofdstad te verwisselen met de onrustige

---

¹ Vgl: *Ontdekkingsreizen van den nieuweren tijd*, Utrecht, J. L. Beijers 1871, p. 160.

en gevaarlijke reizigersloopbaan en reeds in 1852 op het punt had gestaan zich bij Inglefelds noordpool-expeditie aan te sluiten, wist Petermann hem in 1853 over te halen, om Barth, van wien men sedert zijn verre reis naar Timboektoe niets vernomen had, in Afrika te gaan opsporen. Toen de beide reizigers elkander diep in het afrikaansche binnenland hadden gevonden, Barth naar Europa teruggekeerd was en Vogel in Wadaï spoorloos verdween, was het weder Petermann, die de pogingen van het comité te Gotha, 't welk zich vereenigd had om gelden bijeentebrengen, ten einde naar Dr. Vogel onderzoek te kunnen doen, met raad en daad krachtig steunde. Alle reizigers, die door dit comité werden uitgezonden, alle leden dus der duitsche expeditie, die tot 1864 langs zeer verschillende wegen tot Wadaï trachtten door te dringen, hebben zich met Petermann in verbinding gesteld, of liever ontvingen ten gevolge van zijn energie en volharding, welke Behm terecht "staunenswerth" noemt, de middelen om hunne expedities te ondernemen en te voleindigen.

Zooals reeds uit het bovenstaande is gebleken, had Petermann door zijn verblijf te Londen niet opgehouden belang te stellen in de gebeurtenissen en personen, die in de geografische wereld van zijn vaderland op den voorgrond traden. Binnen kort zou hij zich weder geheel in de duitsche wereld bewegen.

Toen ridder von Bunsen zich in 1854 uit het staatkundig leven terugtrok en naar Duitschland terugkeerde, ontving Petermann van Wilhelm en Bernhard Perthes een uitnoodiging, om zich aan zijn Instituut te Gotha te verbinden. Zooals een onbekend biograaf in de *Deutsche Geographische Blätter* (Jahrgang II, pag. 254) verzekert, had Petermann den raad van zijn hooggeplaatsten beschermer opgevolgd, toen hij aan die uitnoodiging gehoor gaf. Hoe 't ook zij, hij verliet Londen en trad het derde tijdperk van zijn leven in. Wij volgen hem ook daar bij 't bespreken van

III.

PETERMANN'S VERBLIJF TE GOTHA.

Eerst te Gotha ontwikkelde Petermann zijne werkzaamheid in haar volle kracht en verkreeg hij den invloed en de bekendheid, waarop wij in onze Inleiding hebben gewezen.

Het Instituut der gebroeders Perthes was wel in staat, om hem voor zijne *establishment* te Londen schadeloos te stellen. De zoo bekende boekhandel had zich wel eerst kort te voren door de oprichting van een geografisch Instituut uitgebreid, doch was toch reeds sedert lang door de uitgave van statistische of geografische werken bekend. Wij noemen onder dezen de *Gothasche Hofkalender*, de kaarten van von Sydow en, *last not least*, den beroemden *Handatlas* van Stieler, waarop wij later terugkomen.

Het lag echter in den aard der zaak dat het zoo pas opgerichte Instituut nog zeer veel uitbreiding aan kaarten-materiaal behoefde en den beroemden naam, dien het eerst later verwierf, nog veroveren moest. Petermann was alleszins de geschikte persoon om daarbij behulpzaam te zijn. Behalve zijn degelijke kennis van het vak bracht hij naar Gotha mede zijn vaardigheid in de engelsche taal, zijn relaties met engelsche geografen, zijn ervaring, in het *establishment* opgedaan en zijn verbindingen met de beroemdste reizigers van dien tijd.

Voor al zijne relaties met reizigers trachtte hij voortdurend aan te houden en uit te breiden. Wij wezen er boven reeds op, dat hij tot het bijeenbrengen der fondsen voor de reizen van Vogel, von Heuglin, Steudner, Kinzelbach en von Beurmann, allen leden der duitsche expeditie, krachtig medewerkte. Wij voegen hier thans bij, dat hij tevens onder allerlei bezwaren en moeiten de voor hunne reizen noodzakelijke voorbereidende maatregelen trof, hen van Gotha uit met raad en daad bijstond, hunne werken publiceerde en de aandacht zoowel van de beoefenaars der aardrijks-

kunde als van gouvernementen, handelaren of industriëlen op het gewicht dier ontdekkingen vestigde.

Doch niet enkel de leden der deutsche expeditie ondervonden zijn steun. Toen Rohlf's zeven jaren lang Noord en West-Afrika, de Sahara en Soedan bereisde, om, langs een zeer ongewonen weg, den Binoë afzakkende, bij de kust van Guinea weder te verschijnen te komen, ondervond hij meermalen Petermann's steun, die hem grootendeels de noodige geldmiddelen bezorgde en zonder wien, zooals de kloeke reiziger volgaarne erkent, hij onmogelijk zooveel tot de uitbreiding der kennis van N. Afrika had kunnen bijdragen. Toen Mauch, die zich met de grootste opofferingen en ontberingen tot de loopbaan van Afrika-reiziger had voorbereid, en, in Zuid-Afrika aangeland, in zijn reizen door hoogst gebrekkelijke middelen belemmerd werd, was het weder Petermann, die een inschrijving voor hem opende, de aandacht op dezen verdienstelijken reiziger vestigde, en terecht begreep, hoeveel de nauwkeurige kennis van Zuid-Afrika tusschen de Vaal en de Zambezi door diens reizen zou winnen.

't Valt dus gemakkelijk te begrijpen, dat al deze reizigers zich verplicht achtten hun journalen en kaarten ter publicatie toe te vertrouwen aan Petermann, van wiens wetenschappelijke nauwgezetheid en technische bedrevenheid zij bovendien zoo ten volle overtuigd konden zijn. Het Instituut te Gotha verkreeg daardoor binnen kort een vermaardheid, die ook andere reizigers noopte zich met die geografische inrichting in verbinding te stellen; zijn orgaan, de *Mittheilungen*, werd binnen kort de eerste bron voor de aardrijkskundige wetenschap, bevatte de meeste oorspronkelijke kaarten en de jongste reisverhalen.

Het zal hier de plaats zijn om over deze *Mittheilungen* in eenige bijzonderheden te treden. Zooals bekend is, had Berghaus, toen Petermann te Gotha kwam, reeds sedert geruimen tijd een *Geografisches Jahrbuch* uitgegeven. Toen nu, in 1854, de vroe-

ger door Petermann gedeeltelijk te Londen gepubliceerde berichten, brieven, schetskaarten en journalen van Barth en Vogel nog steeds in grooten getale aan zijn adres te Gotha inkwamen, besloot hij met deze en andere zaken het jaarboek van Berghaus onder den titel *Petermann's Geografisches Jahrbuch* voort te zetten. Nog vóór de uitgave echter van het eerste deel onderging het plan en daarmee ook de naam een belangrijke wijziging. Men besloot geen jaarboek uit te geven, maar een tijdschrift, en wel in zoogenoemde "zwanglosen Heften", dat den titel zou dragen van *Mittheilungen aus J. Perthes' Geographischen Anstalt*. Dat de stof om ze maandelijks geregeld te doen uitkomen niet ontbrak, zal uit het bovengezegde reeds gebleken zijn; als bijzonderheid zij nog vermeld dat de eerste nummers, in 1855 uitgekomen en waarin de berichten der duitsche reizigers Barth en Vogel waren opgenomen, terstond, hoewel in groot getal gedrukt, moesten herdrukt worden.

Wat nu den inhoud der *Mittheilungen* en Petermann's aandeel aan de redactie betreft, men zal zeker niet verwachten, dat wij hier ook slechts een oppervlakkig denkbeeld van dien zoo rijken inhoud zullen geven of een opgave van de vele kaarten, waarmede Petermann ze verrijkte.

Toch zij een enkele algemeene opmerking daarover hier in het midden gebracht. Vooreerst bleek al aanstonds, hoe breed de aardrijkskunde door Petermann werd opgevat. Wat bedoelt zij volgens hem? "Zij wil," zooals hij zich in de voorrede van zijn eerste nummer uitdrukt, "voldoen aan de begeerte van den mensch om de planeet, waarop hij geboren werd, in haar geheelen omvang te leeren kennen. Na te gaan, hoe de mensch, trots ziekten en gevaren, doordringt tot de onbekende binnenlanden der verschillende werelddeelen en de met ijs omgeven uiteinden der aarde; hoe hij de hoogste toppen der ten hemel reikende bergen beklimt en met zijn peillood tot de grondelooze diepte der zee

afdaalt; hoe hij de verschijnselen van lucht, water en het binnenste der aarde verklaart en de schuilhoeken van het gele metaal, dat de wereld regeert, naspoort of profetisch aanwijst; eindelijk hoe hij de gordels der hem zoo nuttige planten en dieren, zooals de natuur die heeft bepaald, bestudeert — dat alles is het rijk van den geograaf onzer dagen; een groot gebied van mensche-lijke kennis, zóó groot als onze voorvaderen het nooit vermoed hadden.”

Eigenaardig staat tegenover deze breede opvatting der wetenschap de soberheid van taal, de kernachtigheid van stijl, waarop de redactie reeds van den beginne af aan gesteld was, en die de *Mittheilungen* zoozeer onderscheiden. Het meeste gewicht wordt op de kaart gelegd; in den tekst wordt beknoptheid ten dringendste aanbevolen. “Daardoor,” zegt Petermann, in diezelfde voorrede, “zullen zich onze *Mittheilungen* van alle dergelijke geschriften onderscheiden, dat zij op zorgvuldig bewerkte en zuiver uitgevoerde kaarten het eindresultaat van nieuwe onderzoekingen te zamen vatten en grafisch voorstellen. Nooit zal in eenig nummer de kaart ontbreken. . . . Wat den tekst betreft, *so soll in demselben Weit-schweifigkeit vermieden werden.*”

Zoo iemand, dan is Petermann aan dit beginsel trouw gebleven. Wat hij aan tekst leverde was zeer weinig en altijd beknopt, om daarentegen zijn meeste en beste krachten aan 't leveren van zoovele en uitstekende kaarten te besteden. Kunnen wij die kaarten hier onmogelijk opnoemen, wij kunnen ze toch in zekere rubrieken verdeelen, die over de werkzaamheid van onzen geograaf of cartograaf een helder licht werpen en de steeds aangroeiende beteekenis der *Mittheilungen* verklaren.

Tot de eerste rubriek van al deze door Petermann zelven bewerkte kaarten kunnen wij brengen de fysisch-statistisch-ethnografische, aan welke vooral de eerste deelen der *Mittheilungen* zoo rijk zijn, toen Petermann nog pas van Londen was teruggekeerd en van deze

behandeling der aardrijkskunde eene bijzondere studie gemaakt had.¹

Tot een tweede rubriek rekenen wij de kaarten, welke een trouw beeld geven van de ontdekkingsreizen, in de verschillende werelddeelen afgelegd. Treedt eerst Afrika daarbij bijzonder op den voorgrond, weldra worden de reizen in Australië, Nieuw-Zeeland, den grooten Oceaan, N. Amerika, Achter-Indië, China en de arctische gewesten niet minder uitvoerig en nauwkeurig beschreven.

Een eigenaardige plaats nemen eindelijk die kaarten in, welke Petermann, naar aanleiding van de politieke gebeurtenissen van den dag, in zijn *Mittheilungen* opnam. Midden-Azië, zooals het door Engelschen en Russen werd bereisd; Kaukasië, zooals het door Rusland was onderworpen; de slagvelden van Boheme ten tijde van den duitsch-oostenrijkschen krijg; Elzasz-Lotharingen en Frankrijk na den oorlog van 1870; Abessynië en de goudkust in den tijd toen zij met Engeland oorlog voerden; Marokko, China, Zuid-Afrika, de San Juan-Archipel en zoovele andere terreinen, waarop door den loop der politieke gebeurtenissen de aandacht gevestigd was, werden in Petermann's *Mittheilungen* door den hoofdredacteur in kaart gebracht.

Dat stafofficieren en hooggeplaatste ambtenaren, ministers en diplomaten den Gothaschen cartograaf daardoor leerden kennen en waardeeren en ook het groote publiek van Petermann en zijne *Mittheilungen* hoorde spreken, ligt in den aard der zaak. De naam Petermann kreeg meer en meer, ook bij niet geografen, een welbekenden klank.

Doch wij mogen niet langer bij de *Mittheilungen* stilstaan, daar wij Petermann's werkzaamheid nog op zoo menig ander gebied hebben na te gaan.

¹ Als voorbeelden noemen wij de Physikalisch-Statistische kaarten van Oostenrijk, Hongarije, Gallicië, Zevenbergen, Italië, de Krim, Siberië, Spanje, het Amoer-gebied, Voor-Indië, enz.

Toen wij boven zeiden, dat Petermann meer tijd schonk aan de kaarten dan aan den tekst van zijn tijdschrift, hadden wij een uitzondering moeten maken voor alles, wat op poolzaken betrekking had. Immers daarover heeft Dr. Petermann een lange reeks van artikelen geschreven, waarin hij niet enkel de arctische geografie besprak, maar ook dikwijls zijn eigen standpunt had te verklaren en te verdedigen.

Dat standpunt was en bleef steeds in menig opzicht afwijkende van dat van vele andere geografen. Waren Engelschen en Amerikanen van meening, dat de weg naar de poolgewesten langs de westkust van Groenland moest gezocht worden, door de Smithsoud, het Kane-bassin en het Kennedy-Channel — Petermann vergeleek dien tocht steeds met den hals eener flesch en ontried den weg door zeestraten die met ijs opgevuld, en ten slotte toch door Groenland van het eigenlijke poolbekken waren afgesloten. Achtten anderen het doordringen tot het poolbekken tusschen Spitsbergen en Nova-Zembla, door het pakij's heen, een onmogelijkheid — Petermann ried juist dien weg aan en hield die ijsmassa voor een meer of minder breedten, tijdelijken gordel van ijs, volkomen doordringbaar, en waar achter een open poolzee gelegen was. Stelden de meeste geografen zich het poolbekken voor als een watermassa, geheel of gedeeltelijk met ijs gevuld, — volgens Petermann strekte zich Groenland, bij wijze van landtong, oyer dat poolbekken heen tot aan de Behringstraat uit. Kwamen in onze dagen vele voorstanders van het onderzoek der poolgewesten van de liefde voor de pooljacht terug, en achtte men een gelijktijdig, langzaam doordringen, gepaard met streng wetenschappelijk onderzoek, verkieslijker, Petermann verdedigde den eigenlijken pooltocht, het eigenlijk geografisch onderzoek, het ontdekken en zoo noordelijk mogelijk doordringen. Achtten eindelijk vele geografen de zee beoosten Nova-Zembla een ijskelder en ten eenemale gesloten — Petermann voorspelde dat minstens eenige maanden van het jaar de zee vrij van ijs zoude zijn en

geloofde dat de Karische zee genaakbaar was, reeds lang voor dat Nordenskiöld het door zijn reizen bewezen had.

Wij hebben elders ¹ uitvoerig uiteen gezet, hoe dapper en degelijk Petermann zijne theorieën, volgens sir George Back "in de warme studeerkamer uitgebreed", wist te verdedigen en voor zijne meening over den besten weg naar de Pool en de open Poolzee in de Royal Geographical Society zelfs tal van aanhangers wist te winnen. Geen wonder echter, dat hij, na alles gedaan te hebben wat in zijn vermogen was om vreemde expedities te steunen, ook al kozen zij andere koersen dan hij aanbeval, eindelijk zijn uiterste krachten inspande, om zijne eigene natie tot het uitrusten van een pooltocht, en dan natuurlijk langs een door hem aangezezen weg, volgens een door hem opgegeven instructie, te bewegen.

Met schier ongeloofelijke inspanning wist hij, nadat het duitsehe gouvernement en het National-Verein hem ellendig in den steek hadden gelaten, van de deutsche natie de schamele som bijeen te krijgen, waarmede de kleine *Germania*, een schip van 80 ton, dat den 24sten Mei 1868 de haven van Bremen verliet, kon bekostigd worden.

"Möge der Segen Gottes mit diesem, dem ersten deutschen Unternehmen der Art sein," schreef Dr. Petermann in de eerste woorden der instructie, "und dasselbe zur Ehre des Vaterlandes und zur Ehre der Wissenschaft und menschlichen Thatkraft zu Ende geführt werden."

Die bede werd niet verhoord. Het mocht de *Germania* niet gelukken de oostkust van Groenland te bereiken, laat staan de 1000 thlr. te verdienen, die op het bereiken van den 90sten breedtegraad ² gesteld waren. Ook verder was het geluk niet met de

¹ *Gids* 1868, p. 255.

² Zoo iemand, dan is Dr. Behm, die jaren lang met Petermann samen werkte en hem in dagen van voor- en tegenspoed heeft gekend, in staat

duitsche schepen, die het werk van de *Germania* weder opvatten. De later uitgeruste expeditie bereikte ter nauwernood den 77sten breedtegraad en kwam slechts één graad noordelijker dan Sabine en Clavering reeds in 1823 gekomen waren. De schepen *Germania* en *Hanza* raakten in het ijs vast; de bemanning dreef op ijsschollen langs de groenlandsche kust en moest door een deensche brik gered worden.

Met Petermann's mislukte pogingen om de juistheid zijner denkbeelden en den toestand van het poolbekken door een eigene expeditie in het licht te stellen en de Duitsche natie een schitterend aandeel in de poolondernemingen te doen nemen, eindigen geenszins zijne bemoeiingen met het arctisch onderzoek in 't algemeen. Vollharding was een deugd, welke hij in hooge mate bezat of van de kloeke reizigers had overgenomen, met wie hij in aanraking kwam en wier moed hij zelf menigmaal had aangewakkerd. Ook was zijne belangstelling in dat onderzoek te zuiver en diep, om door tegenspoed of kleingeestige overwegingen van persoonlijken of nationalen aard te verflauwen. Integendeel, geen expeditie, die na 1869 de noordelijke zeeën bezocht, of zij werd door Petermann met vreugde begroet en gesteund en met de meeste belangstelling gevolgd en beschreven. Tot de deensche en zweedsche tochten, tot de oostenrijksch-hongaarsche expeditie, werkte hij door raad en daad krachtig mede. In de plannen eener Nederlandsche expeditie, zooals zij door het Nederlandsch Aardrijkskundig Ge-

---

daarover te oordeelen. Petermann nu bezat, volgens dien geleerde, behalve een sterk lichaam, dat alle vermoeienissen, agitaties en inspanning gemakkelijk verdroeg, "eine Willenskraft, die keine Schranken gelten liess, eine bewunderenswürdige Ausdauer und seltene Rührigkeit. . . ein groszes Geschick Menschen und Dinge, namentlich auch die Tagespresse und die öffentliche Meinung seinen Zwecken dienstbar zu machen, Scharfsinn im Auffinden immer neuer Mittel und Wege, wenn die alten nicht zum Ziele führen wollten." U. s. w.

nootschap rijpelijk werden overwogen, voordat het comité tot de daad zelve meende te moeten overgaan, stelde hij zooveel belang, dat hij daarover met president en secretaris in uitvoerige briefwisseling trad. Slechts door plotseling opgekomen verhindering werd hij van zijn vast voornemen teruggehouden, om de daartoe belegde vergadering bij te wonen en zijn denkbeelden over het plan dier onderneming persoonlijk toe te lichten.

Met nog ééne opmerking wenschen wij de beschrijving van Petermann's werkzaamheid in zake het arctisch onderzoek te eindigen.

Hadden de verschillende resultaten der jongste expedities het aantal aanhangers der door Petermann gekoesterde denkbeelden over de open Poolzee en de methode van poolonderzoek niet doen vermeerderen — in zijne meening aangaande de bruikbaarheid van den siberischen handelsweg werd hij geheel in 't gelijk gesteld. Met niet minder ijver als op het onderzoek van Groenland en de open Poolzee had hij jaren lang aangedrongen op voortzetting der sedert Barendsz' overwintering grootendeels gestaakte reizen naar het Noord-oosten. Aan gene zijde van Nova-Zembla moest z. i. de zee gedurende eenige maanden open liggen en toegang verschaffen tot Ob en Jenissei, langs welke de siberische produkten konden worden afgevoerd, om verder over zee, langs een veel gemakkelijker en korter weg, naar Noord en West-Europa te worden verscheept. Het onderzoek, 't welk hij eerst uit wetenschappelijke gronden (het nagaan van de werking des golfstreams, ook aan gene zijde van Nova-Zembla) aanbeval, leidde later als van zelve tot praktische resultaten. Thans, na de gelukkige reizen van Nordenskiöld en de behouden terugkomst van zoovele met rijke lading bevrachte schepen, kan de handelsweg als gebaad beschouwd worden. Petermann heeft dus de voldoening kunnen smaken, dat nog bij zijn leven zoowel zijne denkbeelden over de gesteldheid der Karische zee als zijn gunstige meening over de

bruikbaarheid van den siberischen handelsweg volkomen juist bevonden werden.

Wij keeren na deze beschrijving van Petermann's veelomvattende bemoeiingen voor arctische ondernemingen, bemoeiingen die hem zooveel agitatie en zoo dikwijls teleurstellingen bezorgden, andermaal naar de stille studeerkamer te Gotha terug, waar wij den onvermoeid werkzamen geleerde een arbeid zien verrichten, die minder gerucht maakte, doch daarom niet minder belangrijk mag heeten: wij bedoelen het vervaardigen der nieuwe kaarten voor den wereldberoemden atlas van Stieler en voorts het vormen van leerlingen, die, gelijk hij zelf eens door Berghaus werd opgeleid, onder zijn toezicht tot zelfstandige geografen moesten opgroeien. Wat Stieler's atlas betreft, slechts iemand, die zoo hoog staat als Petermann zelf, kan daarover een juist oordeel vellen. Wij bedoelen Petermann's evenknie, zijn opvolger als redacteur der *Mittheilungen*, reeds vroeger als uitgever van het *Geogr. Jahrbuch* bekend, een der degelijkste geleerden van onzen tijd, Dr. E. Behm. Aan zijne hand willen wij dus de waarde van den Atlas in het licht stellen.

De hoofdverdienste van Stieler's *Hand-Atlas* bestaat volgens Dr. Behm wel daarin, dat hij door voortdurende verbeteringen en aanvullingen, door snel op elkander volgende uitgaven, op de hoogte van den tijd gehouden werd. Wel hebben ook Dr. Hermann Berghaus en C. Vogel daartoe krachtig medegewerkt, maar de hoofdverdienste komt Dr. Petermann toe. Zijne kennis van de kaarten-literatuur, zijn uitgestrekte relaties, zijn onophoudelijk streven om zich in 't bezit stellen van alles wat hem voor dien atlas nieuwe stof zou kunnen leveren, dit alles is voor ieder die de jongste ontdekkingen bijhoudt, op elke steeds nieuwe uitgaaf duidelijk te lezen. De vroeger reeds zoo gunstig bekende atlas verkreeg dan ook vooral door zijne medewerking een bij uitstek goeden naam. Reeds de 50ste uitgave, de "Jubel-Ausgabe" van 1866

tot '68, had een buitengewoon groot debiet, maar de aftrek der editie 1871—75 overtrof eerstgenoemde nog verre. Krachtig gesteund door den boekhandel in het binnen- en buitenland, steeg de op-
laag tot meer dan 11000, een aantal, dat van zulk een kaart-
werk wel buitengewoon groot mag heeten.

Meer echter nog dan dit groote debiet bewijst de waardeering, door de eerste kenners van land- en volkenkunde of andere zeer bevoegde rechters aan dezen atlas geschonken. Toen de beroemde von Richt-
hofen China in alle richtingen had doorkruist, schreef hij Petermann, dat zijn kaart, die een overzicht gaf van dat rijk in 't algemeen, meer met de werkelijkheid overeenkwam dan eenige andere kaart van China.

Petermann's kaart van Australië in 9 bladen, samengesteld uit een menigte detailkaarten, reisroutes, reisberichten enz., geldt ook in Australië zelf, waar autoriteiten en privaatpersonen hem sedert vele jaren de bouwstoffen tot die kaart geleverd hebben, onvoorwaardelijk voor de beste kaart van dat werelddeel. Ja in Amerika bekennen de geografen volmondig, dat de kaart in 6 bla-
den, die Petermann van de Unie vervaardigde, het verreweg wint van alle kaarten, welke de concurrentie daar in het land zelf in 't leven riep. Daarom zonden zij hun nieuwe opnemingen en opmetingen, waarmede men in de laatste jaren in 't Westen der Unie zoo ijverig bezig is geweest, zoo spoedig en volledig moge-
lijk naar Gotha. Zij wisten toch, dat deze zoo verschillende elemen-
ten daar door Petermann's kundige hand tot een voortreffelijk geheel zouden verwerkt worden.

Met de samenstelling of vernieuwing der kaarten van dezen atlas, die ook niet weinig er toe bijgedragen heeft om Petermann's naam over de geheele aarde bekend te maken, hangt de opleiding van leerlingen nauw samen. De gelegenheid, welke Berghaus vond in zijn *Physikalischer Handatlas*, zocht Petermann in zijn nieuwe uitgaven van Stieler's kaartwerk. Die opleiding was voor beide partijen zeer gewenscht. Zelfs voor een Petermann toch zou het

samenstellen van zoovele kaarten, waarbij tal van bronnen geraadpleegd en zooveel correspondentie met alle landen der aarde gevoerd moest worden, onmogelijk geweest zijn, indien hij niet van den dag af, waarop hij aan 't hoofd van het Instituut te Gotha gesteld werd, leerlingen tot zich getrokken had, die hij tot een steeds meer zelfstandig hulp verleenende bij 't vervaardigen zijner kaarten opleidde. Meer dan tien hunner heeft hij als 't ware van meet af gevormd en met zooveel takt in de eerste technische oefeningen, daarna in den vollen omvang van het vak, eindelijk in de kritiek der kaarten-litteratuur onderwezen, dat velen reeds een goeden naam op 't gebied der cartografie hebben verkregen. Welk een dienst hij daardoor aan de geografie bewees, zal ieder kunnen beoordeelen, die bij ondervinding weet, hoe weinig cartografen grooter verdiensten bezitten dan een zekere kunstvaardigheid, m. a. w., hoe gering het aantal wetenschappelijke cartografen moet genoemd worden.

Tot zoover over dien atlas en die leerlingen, welke een zoo krachtig getuigenis afleggen van Petermann's eigene vruchtbare en regelmatige werkzaamheid, van zijn talent om een school te vormen en, ook nog na zijn dood, voor de wetenschap welke hij lief had, practisch nuttig te zijn. Waarlijk onze geleerde kon nog iets meer dan in het warme studeervertrek theorieën te vormen!

Dat de tijd hem bij zijn streven gunstig was en hij geholpen werd door de versnelde gemeenschapsmiddelen, door de in onze dagen zoozeer aangewakkerde lust voor reizen en wetenschappelijk onderzoek, door het ontstaan van allerlei geografische genootschappen en tijdschriften, valt niet te ontkennen. Juist echter het kennen en gebruiken van zijn tijd vormt het kenmerk van den man, die voor zijn tijd wenscht te leven; ook mag bij vele der hier genoemde gunstige omstandigheden de vraag gedaan worden, of zij Petermann bij 't verkrijgen zijner resultaten hebben geholpen, dan wel of zij niet veeleer een gevolg van zijn krachtige werkzaamheid moeten genoemd

worden. Hoe 't ook zij, zeker niet zonder eigene verdiensten bereikte Petermann de hoogte waarop hij stond. Doch wat meer is, tegelijk met en juist door de verbetering van zijn eigen positie en de krachtige wijze, waarop hij zich als geograaf ontwikkelde, bracht hij de wetenschap, waaraan hij zooveel verplicht was, tot een hooger standpunt van ontwikkeling. Van nu af treedt hij op als agitator in den goeden zin ten behoeve van ondernemingen, die voor wetenschap en handel beide nuttig waren. Bij voortdurend nam of lokte hij een krachtig initiatief uit, wist hij de verflauwende belangstelling van reizigers, gouvernementen en geleerde lichamen op nieuw aan te wakkeren en zoodoende de belangstelling der groote massa voor geografische ondernemingen en daardoor voor de geografie zelve wakker te schudden.

De aard zijner populariteit, of liever de achting die hij in zoo verschillende kringen genoot, blijkt dan ook wel uit de verschillende belooningen, die hem geschonken werden. De hertog van Saksen Coburg Gotha benoemt hem tot professor; de universiteit te Göttingen schonk hem het doctoraat *honoris causa*; gouvernementen verleenden hem ridderorden, die zelden de borst van een particulier versieren; het engelsche geografische genootschap schonk hem de groote gouden medaille, die anders slechts gegeven wordt aan ontdekkingsreizigers, die bijzondere resultaten verkregen hadden; geleerde genootschappen benoemden hem tot eereid; de afgelegenste eilanden, bergtoppen en baaien droegen zijn naam en de jurys van talrijke tentoonstellingen schonken hem het eermetaal.

Wij zouden thans ook afscheid kunnen nemen van de studeerkamer te Gotha, wanneer wij ons niet nog eenmaal daarheen moesten begeven, om ons te verplaatsen — bij het lijk van Dr. August Petermann.

De lezer vergeve mij den schrillen overgang. Hij is toch niet schriller dan het feit zelf, dat een man in de kracht zijns levens, bewust van de hooge waarde, welke dat leven voor maatschappij en wetenschap bezit, bekroond met alle eerbewijzingen, welke

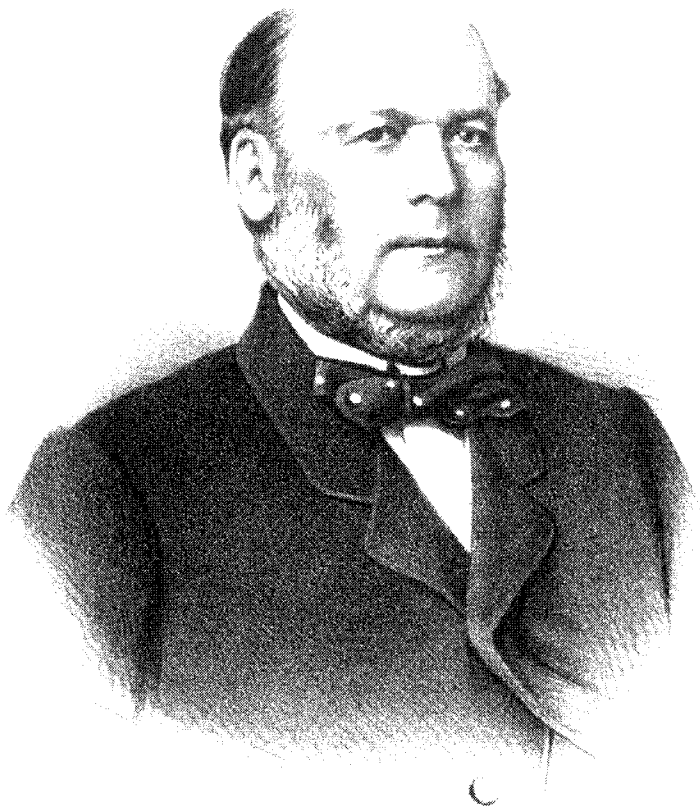
wij uit de handen onzer medemenschen kunnen ontvangen, zich zelve den levensdraad afsnijdt.

Wie zal echter den eersten steen op hem werpen? Wie kent den strijd, dien hij streed en den invloed, door het lichaam op het weerstandsvermogen van den eerst ondermijnden, toen overwonnen geest uitgeoefend? Wie weet, welke kwellung het huiselijk leven, voor zooveel onzer de bron van stil genot en het toevluchtsoord voor de beoeringen daar buiten, hem heeft opgeleverd? ¹ Waar een man te gronde gaat, die, na zoo veel moeilijkheden te hebben overwonnen, na zoo dikwijls den moed van anderen te hebben angevuurd, zich niet meer opgewassen acht tegen den strijd des levens; waar iemand, die zoo groot nut sticht en daarvan zooveel voldoening smaakt, voor zijn leed geen afleiding weet te vinden in ernstige bezigheid en ook hem het *odium vitae* te machtig kan worden — daar betaamt het ons ernstig na te denken, en niet te veroordeelen! Het sombere uiteinde van dit sieraad zijner wetenschap en van zijn vaderland; het diep tragische dezer laatste wanhopige daad van een vroeger zoo werkzamen en krachtigen geest, weerhoude ons van een oppervlakkige kritiek.

Ernst en dankbaarheid stemmen tot een: "Zacht ruste zijn asche."

¹ Dat er verband mag gezocht worden tusschen Petermann's treurig uiteinde en zijn huiselijk leven, zou ik meenen te mogen opnemen uit de woorden van zijn biograaf in de *Geog. Blätter*, iemand, die volgens de redactie "dem Verstorbenen längere Zeit nahe gestanden hat." Het slot van diens biografie luidt aldus: "Im Jahre 1856 verheirathete sich Potermann mit Miss Clara Leslie, welche ihm zwei Töchter gab. Diese Ehe schien bis vor drei Jahren eine glückliche zu sein; dann trennte sich seine Frau von ihm; er verheirathete sich in diesem Jahre zum zweiten Mal. Am 25sten September nahm sich Petermann in einem Anfalle von Schwermuth das Leben. Nach vorgefundenen Briefen zu urtheilen, scheint Petermann schon Wochen vorher mit Selbstmordgedanken umgegangen zu sein. An dem genannten Tage Morgens fand man ihn todt in seinem Studirzimmer".

J. GREVY

FRANÇOIS JULES PAUL GRÉVY.

't Is gebleken dat de maarschalk Mac-Mahon recht had om in toorn te ontsteken over Gambetta's beroemd geworden dilemma: *se soumettre ou se démettre*. Gambetta had zijn eisch onjuist geformuleerd; hij had moeten zeggen: *se soumettre et se démettre*. De generaal die zoo dapper te paard steeg, met den wijwarterskwast aan den sabel, geflankeerd door de heeren de Broglie en de Fourtou, om Frankrijk te redden uit de doodende omarming der republiek en terug te brengen onder de heilzame tucht van een *gouvernement de l'ordre moral*, geeft blijkbaar den moed op. Nu Frankrijk geen de minste begeerte meer schijnt te gevoelen om terug te keeren tot de monarchale vleeschpotten van Egypte, maar met roekeloze verblinding in steeds ijlander vaart voort naar den afgrond van republiek en liberalisme, nu is het den maarschalk eindelijk gaan verdrieten, nog langer onwillig te worden meegesleurd in de achterhoede der algemeene beweging, zoodat hij ten laatste besloot om voor goed aftetreden van het tooneel, waarop hij geschitterd heeft — door zijne onhandigheid.

De republiek heeft den militairen wapenrok afgelegd en zal thans de proef nemen met den tabberd van een eerzaam advocaat.

't Feit is natuurlijk van beteekenis, zoowel omdat de presidentszetel thans niet meer door een bonapartistisch soldaat, maar door een eerlijk en bezadigd republikein wordt ingenomen, maar vooral ook om de gemakkelijheid en de bedaardheid waarmee Mac-Mahon verdwenen en Jules Grévy verzezen is. Opmerkelijk verschijnsel! Het gesternte van Mac-Mahon is ondergegaan — en we hebben geen straatrumoer noch barricaden-spektakel gehad!

Inderdaad Frankrijk heeft in de laatste jaren de stoutste droomen der optimisten overtroffen en verbazing en bewondering afgeperst, zelfs van niet weinige pessimistische onheilsprefeten die, voorgelicht door het verledene, over de toekomst der jeugdige republiek bedenkelijk het hoofd schudden. 't Moet worden toegestemd, dat de redenen die zij voor hun twijfel aanvoerden en nog aanvoeren, niet van belang ontbloot zijn, en indien wij ze even aanstippen, 't geschiedt slechts om de gelukkige verrassing, die Frankrijk ons bereid heeft, te sterker te doen uitkomen, en tevens den lezer en ons zelve te waarschuwen, dat we door het aanvankelijk behaalde succes ons niet zoodanig moeten laten verblinden, dat we geen oog meer zouden hebben voor de moeielijkheden waarmede de republiek in de toekomst ongetwijfeld nog te worstelen zal hebben.

Vooreerst mocht het, volgens hen die de toekomst der republiek donker inzagen, aan onze opmerkzaamheid niet ontgaan, dat Frankrijk, dertien eeuwen lang door koningen bestuurd, tot in merg en been een monarchaal land is. Zonder rekening te houden met het verschil tusschen amerikaansche en fransche toestanden, heeft de gemakkelijheid waarmee de Vereenigde Staten na den vrijheidsoorlog hunne republiek vestigden, Lafayette en de zijnen misleid. Immers de onwrikbare vrijheidsmannen, die na hun glorierijken strijd tegen Oud-Engeland hun gemeenebest grondvestten, waren sedert meer dan een menschengeslacht aan zelfbestuur gewoon. In Frankrijk daarentegen heeft het monarchale despotisme

der Bourbons, Orleansen en Napoleons alle zelfstandigheid zoodanig uitgewischt, dat de Franschen geen ontzag meer schijnen te kunnen gevoelen voor eene regeering, wier zware hand zij niet overal in het staatsleven ontdekken. Frankrijk, *le bon enfant*, moet geregeerd worden, en het moet tevens voelen dat het geregeerd wordt. *Nous voulons despotiquement une constitution populaire*, zeiden de Jacobijnen. Voor een bewind dat hen raadpleegt, dat speelruimte laat voor de vrijheid, koesteren zij slechts minachting, en gewoonlijk jagen zij het weg met eene verontwaardiging, die niet grooter zijn kon indien het een despoot gold. Naarmate het jongste keizerrijk vrijzinniger werd, werd het ook onstuimiger aangevallen; de drie vergaderingen der groote omwenteling zijn telkens door het volk overrompeld; Lamartine, de uitverkorene der natie, werd in '48 in de Kamer door het volk openlijk beleedigd, en hoe de regeering der nationale verdediging in October 1870 gevangen genomen en bijna op het altaar des vaderlands geofferd werd, herinneren we ons allen nog levendig. Zal het nu beter gaan...?

In Amerika heerscht in den grond der zaak eenstemmigheid ten opzichte der groote beginselen van regeeringsbeleid. Er zijn geen adelijke geslachten met hunne tradities, geen erfelijke vee ten tusschen de verschillende standen der maatschappij. In Frankrijk daarentegen is de haat tusschen de verschillende partijen zeer hevig.

Is die erfelijke haat thans geheel verdwenen...?

In Amerika zijn de kerkgenootschappen zoo talrijk dat ze elkander onschadelijk maken en geen invloed op de politiek uitoefenen; in Frankrijk daarentegen bestaan feitelijk op godsdienstig gebied slechts twee partijen: fanatieke ultramontanen en fanatieke libre-penseurs, zoodat Mirabeau volkomen recht had toen hij zeide: *om Frankrijk te demonarchizeeren moet men beginnen met Frankrijk te dekatholizeeren.*

Heeft het ultramontanisme reeds opgehouden eene macht te zijn in Frankrijk...?

Bovendien, het stichten eener republiek in een ouden, monarchalen staat is altijd eene hachelijke onderneming, een sprong in het duister die nooit duurzaam geslaagd is. Niets is gemakkelijker dan de eerste stap. Men brengt een koning op het schavot, of wel men breekt de straten op en belegert de Tuilerieën, of ook men springt op de tafel en verklaart de dynastie der Napoleons vervallen van den troon. Niets is moeilijker dan hetgeen nu volgen moet! De republiek vervangt de oude monarchie; de erfelijke soeverein maakt plaats voor den geboren soeverein: het volk. Maar ziedaar ons al aanstonds overgeleverd aan een soeverein, op wien geen oogenblik te vertrouwen valt. Het volk treedt op den voorgrond! Maar het volk, verstandelijk, zedelijk en staatkundig opgevoed, eeuwen lang gemaatregeld en gecommandeerd, grijpt in het blinde en schreeuwt in het blinde. Vrijheid zonder de noodige kennis om haar te gebruiken — maar dat is immers niets anders dan een woord, en een gevaarlijk woord bovendien, waarmee men de tirannie van eenige weinigen inruilt tegen het brutale geweld van den grooten hoop. Vrijheid zonder zelfstandigheid van karakter en zelfverloochenende toewijding, — maar dat is immers niets anders dan eene uitgebreide worsteling tusschen de eierzucht van den een en de eierzucht van den ander om de vooraanzitting in den raad der volken, of het grootste gedeelte van den algemeenen buit. De *vox populi* is in Frankrijk vooral een allerzonderlingst instrument, met tal van hartstochten besnaard, waarop nu eens de priester en dan weer de socialist allerlei liedjes weet te spelen. Gij hoort haar geluid, maar gij weet niet van waar het komt, en nog veel minder waar het heen gaat. Heden is het: *Vive la République!* — morgen: *Vive l'Empereur!* Hierbij komt de abstract-logische geest, waarmee de Franschen sinds de dagen van Rousseau staatkundige vraagstukken behandelen. De

zoo uiterst ingewikkelde problemen van het volksleven lossen zij in een ommezien op, als ware het een regel van drieën. "Of een enkel man, of het volk is onze soeverein," zeggen ze. Maar is het volk soeverein, dan behoort deze soeverein met 40 millioen hoofden en zinnen ook werkelijk te regeeren. Dan moet hij over alles meepraten, in alle dingen medebesturen en altijd zijn wil weten te doen eerbiedigen. *Ils sont nos chefs — donc il faut qu'ils nous obeissent!* — De meerderheid van de eenen citizen boven den ander is voor hun gevoel een ergerlijk majesteitsvergrijp. Toen Hébert verklaarde: *kerktorens zijn in strijd met het gelijkheidsbeginsel, ik dring er op aan dat zij afgebroken worden,*" was hij eenvoudig belachelijk, maar toen St. Just, nadat de Girondins onder de bijl der guillotine gevallen waren, in de conventie verklaarde: *niemand heeft het recht in uwe tegenwoordigheid deugzaam en vermaard te zijn; een vrij volk en eene volksvergadering zijn niet gemaakt om iemand te bewonderen,*" — toen gaf hij slechts uitdrukking aan het alverwoestend en alles nivelleerend karakter der fransche volkssouvereiniteit.

Merkwaardig is dan ook de verschrikkelijke snelheid, waarmee de republieken in Frankrijk hare helden verbruikt hebben! De leiders zijn nauwelijks opgestaan, of hun val begint reeds. Gedurende den strijd is hun gezag oppermachtig. Maar zoodra de slag voor goed gewonnen is, verdwijnt hun invloed. Dat zij leiders zijn en leiders willen blijven, is in het oog van het soevereine volk eene niet te dulden onbeschaamdheid, en "*met heimelijk genoegen*" — 't is een woord van Edgar Quinet, en hij kende zijn volk — "*ziet de menigte steeds de leiders, die te veel op den voorgrond staan, vallen; hun val begroet men als eene welkome hulde aan het beginsel der volkssouvereiniteit.*" De menigte die Danton op de handen gedragen had, bespote hem, toen hij met Camille Desmoulins de guillotine besteeg. "*Reste donc tranquille*", zeide Danton met fiere verontwaardiging tegen zijn vriend: "*reste donc*

tranquille et laisse là cette vile canaille." Zoo regeert gedurende eenigen tijd, te midden eener klimmende verwarring, het souvereine volk, in naam der vrijheid, gelijkheid en broederschap, tot de maatschappij genoeg omgewoeld is en de verwarring het punt bereikt heeft, waarop de eene of andere dynastieke fortuinzoeker loerde, en hij het oogenblik gekomen acht om den veelhoofdigen soeverein met schroot en kanonnen te lijf te vallen. Staat het volk thans zooveel hooger in het vaderland van Daudet en Emile Zola...?

Daarbij komt, zoo vervolgde men, dat het vertegenwoordigende regeeringsstelsel voor het fransche volk niet past. De parlementaire regeeringsvorm berust op samenspreking en onderling overleg. Maar ziedaar iets dat in Frankrijk volkomen onmogelijk is! Ondanks hun onnavolgbaar oratorisch talent, kunnen de Franschen niet rustig discussiëren. In de salons en de estaminets valt het hun uiterst moeilijk naar iemand anders dan zich zelve te luisteren. Men verlangt niet te hooren, zelfs niet gehoord te worden; men verlangt te spreken. Ieder valt zijn buurman in de rede, en zegt het zijne, zonder zich te bekommeren over hetgeen een ander zegt of te zeggen heeft. Innig overtuigd van de alleenzalmakende kracht der politieke geloofsbelijdenis, die hij omhelst, ziet hij in zijne tegenstanders niets dan gewetenlooze en zelfzuchtige vijanden van "de waarheid", die hij met smaad en schimpredenen achtervolgt, ter gelegener tijd zijn degen door de keel stoot of een arm afschiet. Onder zulke omstandigheden is het niet te verwonderen, dat de parlementen de regeeringloosheid al tijd krachtig in de hand gewerkt en aldus den weg voor een vernieuwd despotisme geëffend hebben.

Bestond er nu tusschen de republikeinen zelven de noodige eensgezindheid, dan ware de toekomst der republiek wellicht verzekerd. Doch hunne gelederen zijn uit zeer uiteenloopende schakeeringen samengesteld, te beginnen met de conservatieve republiek

van Thiers en Dufaure en te eindigen met het radicalisme der geavanceerden, met Gambetta in het midden en Louis Blanc aan den uitersten linkervleugel. Tusschen de republiek, die Parijs begeert en waarvoor het te gelegener tijd de straten opbreekt en de Tuilerieën verbrandt, en de uiterst schroomvallige republiek waarbij de provincie, uit gebrek aan beter, zich voorloopig neerlegt, gaapt een afgrond. Zoolang de legitimistische en bonapartistische partijen de republiek bestookten en zij geregeerd werd door een gewezen maarschalk van het keizerrijk, zullen de republikeinen als een gesloten phalanx schouder aan schouder strijden voor haar bestaan, maar als straks de oppositie regeeringspartij geworden is, als op de gelegde grondslagen der volkssouvereiniteit het nieuwe gebouw moet worden opgetrokken, als allerlei ernstige vraagstukken van wetgeving ter tafel gebracht, het openbaar onderwijs hervormd, de verhouding tusschen kerk en staat geregeld, de betrekking tusschen kapitaal en arbeid besproken zullen worden, zal het dan aan de republikeinsche partij gegeven worden de quadratuur van den cirkel te ontdekken en eene oplossing te vinden, die zoowel aan de clericalen als aan de libre-penseurs voldoet, en waarmee zoowel de rijke fabrikanten te Lyon, Ryssel, Roubaix, Marseille en Parijs vrede hebben, als de socialistische werklieden, die in hunne meesters kortweg roovers zien, zich voedende met het zweet en bloed hunner onderhoorigen?

't Moet worden erkend, dat de bezwaren die tegen de levensvatbaarheid van den republikeinschen regeeringsvorm in Frankrijk konden worden ingebracht, waarlijk niet uit de lucht gegrepen waren! Geboren onder bescherming der pruisische kanonnen, ten doop gehouden door eene nationale vergadering wier overwegende meerderheid uit onverbeterlijke royalisten was samengesteld, en die zich slechts bij de voorloopige republiek nederlegden, omdat zij voorshands de mogelijkheid niet inzagen, om ééne koningskroon onder drie kroon-pretendenten te verdeelen, heeft dan ook jaren lang

het zwaard van Damocles, Mac-Mahon, der jeugdige republiek boven het hoofd gehangen. Een oogenblik zelfs scheen de weg naar Parijs voor Hendrik V geëffend; de verzoening tusschen het huis van Orleans en Bourbon was tot stand gekomen, de graaf van Chambord had den graaf van Parijs op het kasteel Frohsdorf met tranen in de oogen omhelsd, de president der republiek werd door den toekomstigen koning van Frankrijk bewierrookt als "den ridderlijken Bayard der moderne wereld," — men weet dat Frankrijk en *de wereld* sinds menschen geheugenis één en hetzelfde zijn; — en de maarschalk, niet ongevoelig voor den lof hem door koninklijke lippen toegezwaaid, had op zijne beurt verklaard: "dat de chassépots bij den aanblik der witte vlag van zelve zouden losbranden." De verbonden monarchalen hadden alles reeds in gereedheid gebracht, toen de schitterende toekomst, die Frankrijk onder de leiding van het oude koningshuis scheen te gemoet te gaan, plotseling verduisterd werd door diezelfde witte vlag, en door de gemoedsbezwaren van den graaf van Chambord, die, als een legitimist *sans peur et sans reproche*, niet te bewegen was om over het tricolore vaandel der gehate revolutie heen te stappen. De zelfontbranding der van blijdschap huppelende chassépots bleef achterwege, en de Bayard der moderne wereld moest zich getroosten om nog gedurende zeven jaren voor monarchaal zaakwaarnemer te fungeeren, en met het hem opgedragen septennaat aan de reactionaire partijen den noodigen tijd te verschaffen om nieuwe mijnen te leggen, nieuwe combinaties te scheppen en te gelegener tijd den mislukten arbeid te hervatten.

Aan goeden wil ontbrak het den maarschalk, en vooral *madame la maréchale* niet. Aan daden van krijgshaftig machtsbetoon evenmin. Het septennaat werd -- zonderling genoeg! — niet voorafgegaan maar gevolgd door de constitutioneele wetten, en de nationale vergadering, al scheen zij ook des maarschalks leus! *J'y suis et j'y reste*, overgenomen te hebben en al klemde zij zich ook krampachtig vast aan hare sinds lang verjaarde rechtstitels, was nu wel

genoodzaakt de volksstem te raadplegen en overeenkomstig de constitutie de gevreesde verkiezingen uit te schrijven. Wel kon het aan hare scherpziende oogen niet ontgaan, dat zij daarmede het doodvonnis der royalistische partij uitlokte, maar zij troostte zich met het denkbeeld, dat de overheid niet te vergeefs het zwaard draagt, en dat het aan de dapperheid van den hertog van Magenta wel gelukken zou, de republikeinsche meerderheid in de nieuwe kamer, zoo niet het hoofd af te slaan, dan toch stevig te muilbanden!

Ten deele althans werd zij in hare gunstige meening omtrent den president der republiek niet teleurgesteld. Gelijk Lodewijk XIV weleer vertoornd naar Parijs snelde, en met de karwats in de hand de edelmogende heeren staten-generaal uiteendreef; aldus meende de maarschalk op 14 Mei 1877, dat de tijd gekomen was om het gematigd republikeinsch ministerie Jules Simon te ontslaan, de republikeinen de deur van hun eigen huis uit te zetten, en met behulp der zware ruitery, onder bevel van de heeren de Broglie en de Fourtou — de ridderlijke Bayards van des grooten konings naneef — het weerbarstige Frankrijk uit de morsige republikeinsche stegen en hollen te verjagen, en den grooten koninklijken weg op te drijven. De onzinnige kloppjacht nam nu een aanvang; — men noemde dat: *le gouvernement de l'ordre moral* — prefecten en onderprefecten, maires en vrederechters, die van "slechte" beginselen verdacht waren, werden bij honderdtallen afgezet; met ongehoorde rechtsverkrachting werd op de verkiezingen gewerkt; met eene zeldzame volharding legde het serviele ambtenaars-personeel aan alle republikeinsche orgeldraaiers, straatzangers, café-chantants en rederijkerskamers het zwijgen op, — en Frankrijk — we konden onze oogen nauwelijks gelooven! — bleef rustig. Zelfs het zenuwachtige en prikkelbare Parijs greep niet naar de straatsteenen, maar vergenoegde zich met *bon mots* en *calembours*. De republikeinsche meerderheid kwam zegevierend uit de stembus, en toen de maarschalk en zijn staf, ondanks den ondub-

belzinnigen volkswil, niet schenen te willen wijken, maar de republikeinen met de punt van hun degen dreigden, volhardde Frankrijk met eene bewonderenswaardige zelfbeheersching bij zijne kalme en waardige houding. Met angstig ongeduld grepen wij destijds iederen morgen naar de dagbladen, in de niet ongegronde vrees, dat de telegraaf ons te avond of te morgen het bericht zou mededeelen, dat te Parijs de straatkeien op nieuw aan 't woord waren, en dat Frankrijk ten aanschouwen van Europa, onder het gedreun der oude "Marseillaise", aan de welbekende geschiedenis zijner uitspattingen weer een nieuw spektakelstuk toegevoegd had — toen de 13de December ons uit onze zwaarmoedige droomen tot het verrassende besef deed ontwaken, dat we slechts met een blij-eindigend treurspel te doen hadden, en dat het procès tegen Gambetta's dilemma: *se soumettre ou se démettre* geëindigd was met eene volledige toewijzing van den eisch, door den onbeschaamden advokaat aan den onoverwinnelijken hertog gesteld. Mac-Mahon bezweek voor het ernstige woord van Grévy, "den eerlijksten man dien hij ooit ontmoet had"; — de maarschalk had het fier soldatenhoofd gebogen voor de waardige onverzettelijkheden van den volkswil. Met vroolijken moed wijdde Frankrijk zich nu aan zijne schitterende wereldtentoonstelling. De republiek, zegevierend uit de tegen haar gerichte aanvallen te voorschijn gekomen, moest volgens Gambetta nu hare winterkwartieren betrekken en zich versterken. Straks, als het Champ de Mars den vreemdeling in verrukking gebracht, en Europa bij vernieuwing overtuigd zou hebben van den onuitputtelijken rijkdom des lands en de bewonderenswaardige veerkracht waarmee de natie zich uit de vernedering van Sédan had weten op te heffen, dan zou de republiek hare winterkwartieren verlaten en nog grooter dingen doen: zij zou Europa genezen van de dwaling als zou het monarchale Frankrijk voor den republikeinschen regeeringsvorm ongeschikt zijn. . . . .

De verkiezingen voor de algemeene raden op het laatst des vorigen

jaars gehouden, voorspelden reeds dat de dagen van het laatste bolwerk der reactionaire partij gesteld waren, en toen de uitkomst zelfs de verwachting van Gambetta overtrof en de republikein-sche partij eene meerderheid erlangde in den Senaat ¹, was het oog-en-blik gekomen waarop de republikeinen hunne defensieve houding ver-laten en de hand slaan konden aan de veelbelovende hervormingen, die zij in hun vaandel geschreven hadden. Op hunne beurt meenden zij nu tot eene drijfjacht tegen de amptenaren, die "slechte", d. w. z. reactionaire beginselen huldigden, te moeten overgaan. Te recht of te onrechte, wij zullen het niet beslissen, maar bedenkelijk is het ongetwijfeld altijd, immers storend voor de rustige ontwikke-ling van het staatsleven, wanneer in een land de amptenaarswereld in den draaikolk der politieke partijen medegesleurd, en de zege of de nederlaag eener richting voor den staatsdienaar niet slechts eene politieke, maar eene broodkwestie tevens wordt. Doch hoe dit ook zij, de noodige overeenstemming tusschen de beide wet-gevende lichamen was nu bereikt, en de gemakkelijkheid waarmee de maarschalk-president zich in zijn rol van onderdanigheid sinds 13 Dec. scheen te schikken, wettigde het vermoeden, dat het hoofd van den staat ook thans wel eindigen zou met *se soumet-tre*. Men vergiste zich! Op 31 Januari werd Parijs wakker ge-maakt door het verblijdend bericht, dat de maarschalk zijne koffers gepakt had, en dat het Elysée door Jules Grévy reeds betrokken was. — Geen enkele spiegelruit was stuk geslagen en geen enkel gewerschot gelost.

Onmachtig om tegen den stroom op te roeien, niet ge-

¹ De senaat bestaat uit 300 leden, waarvan 75 als onafzetbare leden door de nationale vergadering, en 225 voor den tijd van 9 jaren met periodieke aftreding van $\frac{1}{3}$ om de drie jaar, benoemd worden door de departemen-ten en de koloniën, namelijk door de algemeene, de arrondissements- en de gemeenteraden. De samenstelling dezer lagere besturen is dus van groote beteekenis voor de politieke richting van den senaat.

zind om zijne oude wapenbroeders te verloochenen, weigerde Mac-Mahon aan het verlangen zijner ministers te voldoen en de legercommandanten van hun post te ontzetten. Op 30 Januari diende hij zijn ontslag in, en reeds op den avond van dien dag benoemden de in congres vergaderde kamers, met 536 van de 713 stemmen, Jules Grévy voor den tijd van zeven jaren tot president der Fransche republiek.

In een zoo snel levenden tijd als den onzen, nu allerlei verrassende gebeurtenissen elkander met eene verbijsterende vlugheid verdringen, kan het geen kwaad, dat wij met een paar potloodstrepen ons geheugen te hulp komen; al ware het slechts om den indruk te verlevendigen van de schitterende wijze waarop Frankrijk zijn onrustig verleden gelogenstraf en de zwaarmoedige gedachten beschaamd heeft, waarmee niet weinige onheilsprefeten de jonge republiek bij hare geboorte het "Welkom in 't leven!" toezochten.

Men behoeft nog niet tot die soort van Franschen te behooren, in wier oogen Frankrijk het middelpunt van het heelal, Parijs de centraalzon der wereld en het overige menschdom slechts geschapen is met de bijzondere en uitsluitende bestemming om Frankrijk en Parijs te bewonderen -- om den arbeid der republiek gedurende de acht jaren van haar bestaan, en de waardige houding der republikeinen inderdaad "bewonderenswaardig" te vinden. De milliarden werden aan den overwinnaar betaald; het fransche grondgebied lang vóór den bepaalden tijd van pruisische soldaten gezuiverd; Parijs, door de Pruisen belegerd en door de commune vermoord, verrees uit zijne puinhopen frisscher en vroolijker dan ooit; handel en industrie wisten zich uit de schijnbaar doodelijke slagen die toegebracht waren, met eene onsterfelijke jeugd te verheffen; het land werd met een onneembaren gordel van versterkingen omringd, het leger zoodanig gereorganiseerd, dat in 1881

niet minder dan drie millioen goed geoefende en goed gewapende soldaten in 't gelid geroepen kunnen worden; de wereldtentoonstelling bracht den vreemdeling in verrukking, en dat alles te midden der telkens herhaalde samenzweringen van ultramontanen, legitimisten, orleanisten en bonapartisten. Hoe ook ten bloede toe getergd, de republikeinen bleven ondanks de geweldenarijen van de heeren de Broglie en de Fourtou de mannen van orde en wet, die hunne kalmte bewaarden met eene zelfbeheersching, welke wij bij dit prikkelbare volk van politieke dweepers voor onmogelijk gehouden zouden hebben; de rust werd geen oogenblik gestoord; Gambetta's machtig woord en vaderlandlievende bedachtzaamheid boezemde aan de bourgeoisie en de provincie vertrouwen in op de republiek; de royalistische nationale vergadering maakte plaats voor eene republikeinsche kamer; straks viel ook in den senaat de reactionaire partij, en nu Mac-Mahon zijn zetel geruimd heeft voor Grévy, heeft de republiek in alle takken van bestuur, in de wetgevende en uitvoerende macht, de zege behaald.

Dit alles is zeker verblijdend merkwaardig, en verwonderen kan het ons niet, dat Gambetta's orgaan, de "République Française", triumfantelijk uitroept: "*Na eene bange crisis van vele jaren leven wij sinds 30 Januari eindelijk onder de republiek. Die dag was de begrafenis van het persoonlijk gouvernement. Europa zal er door getroffen zijn! Nu is het niet langer mogelijk te beweren dat de republiek niet met de zeden en den landaard van het fransche volk strookt!*" — Is deze ontboezeming niet van zekere, trouwens zeer verklaarbare, opgewondenheid vrij te pleiten, 't is toch niet minder waar, dat Europa werkelijk getroffen is door de gebeurtenissen der laatste dagen. En wat nu het overige aangaat — Europa is oud en de ouderdom maakt omzichtig. Ze heeft op politiek gebied in Frankrijk en elders reeds zooveel gezien en beleefd; ze heeft reeds zoo menigmaal opgemerkt hoe, zelfs bij een volk zoo kalm en zoo weinig hartstochtelijk als het

onze, eene staatkundige richting ongemeen sterk kan zijn als oppositie om straks, als zij aan het bewind geroepen is, ten gevolge van huiselijke twisten en kleingeestige veeten, roemloos in één te zakken, dat Europa, bij volkomen waardeering van hetgeen reeds verricht werd, vermoedelijk wachten zal op de daden der republikeinen als regeeringspartij, eer zij van heeler harte durft verklaren, *dat het niet langer mogelijk is te beweren dat de republiek niet met de zeden en den landaard van het fransche volk strookt.*

Van haar tegenwoordigen president heeft de republiek zeker geen gevaar te vreezen, en Gambetta's orgaan heeft volkomen recht, te verklaren dat met het optreden van Grévy het persoonlijke gouvernement ter aarde besteld is; — ten minste voor den tijd van 7 jaar. Republikein en democraat van de jeugd af, vast overtuigd dat in het hedendaagsche Frankrijk het volk door het volk zelf bestuurd moet worden, onwrikbaar maar tevens bezadigd, zonder persoonlijke eerzucht, min of meer bevreesd zelfs voor de volksgunst, daarbij voorgelicht door eene nauwkeurige studie van Frankrijk's ongelukken en de verborgen klippen waarop de democratie telkens schipbreuk geleden heeft, kent hij de gevaren, waaraan de republiek telkens van de zijde harer presidenten blootgesteld was, van zeer nabij. De tegenwoordige inrichting der republiek beantwoordt zeker niet aan zijn ideaal. De scheiding der machten, een onafhankelijke president, een onafhankelijke senaat en eene onafhankelijke vertegenwoordiging, zijn in zijne oogen noodlottige overblijfselen van het koningschap, in strijd met het democratische beginsel en waaruit in het verledene niets dan conflicten en revoluties geboren zijn. 't Is zelfs de vraag, of de waardigheid waartoe hij geroepen werd, wel zijne volle sympathie bezit; althans bij de discussie over de constitutie van 1848 heeft hij in eene, bijna zeide ik profetische, redevoering de maar al te wezenlijke gevaren geschetst, die de republiek van haar toekomstigen president bedreigden. 't Was in het jaar 1848. De generaal Cavaignac had de socialistische

woelingen onderdrukt, en onder bescherming van den staat van beleg zou te Parijs, in November, de constitutie door de nationale vergadering te boek gesteld worden. Het beginsel, volgens welk men door scheiding der machten het evenwicht van het staatsbestuur moest trachten te bewaren, was wel in zooverre verlaten, dat in de nieuwe constitutie geen plaats voor het aristocratische huis der pairs was overgebleven, maar de onafhankelijkheid van den te kiezen president der republiek moest toch worden bestendigd. Evenals de nationale vergadering, zou het tijdelijke hoofd van den staat zijn lastbrief ontvangen van het soevereine volk en door de algemeene volkskeuze aangewezen worden. Grévy, destijds reeds een der vice-presidenten van de nationale vergadering, streed met al de macht zijner overtuiging tegen deze toepassing eener volkssouvereiniteit die de republiek onvermijdelijk te gronde zou richten. Om zoo mogelijk het gevaar te keeren, diende hij op Art. 20 van de ontworpen constitutie het beroemd geworden amendement Grévy in.

Het luidde aldus: *Het hoofd van het uitvoerend bewind wordt gekozen door de nationale vergadering.* — De constitutie verlangde volksstemming.

Hij voert den titel van president van den ministerraad. — De constitutie noemde hem President der Fransche Republiek.

Hij wordt gekozen voor een onbepaalden tijd. — De constitutie bepaalde 3 jaar.

Hij kan ieder oogenblik ontslagen worden.

Hij benoemt en ontslaat de ministers.

“Bij de schitterende discussie van gisteren,” zeide hij o. a. tot toelichting van zijn amendement, “heeft de heer de Tocqueville gezegd dat het gezag, hetwelk in het ontwerp onder den naam van president der republiek omschreven wordt, niets onrustbarends heeft, en dat het weinig beteekent. Oordeelt zelve!

Ik stem den heer de Tocqueville toe, dat de president niet zulk een wezenlijk aandeel heeft bij de samenstelling der wetten als het oude koning-

schap; ik erken dat zijne macht ten opzichte der buitenlandsche aangelegen heden niet zoo uitgebreid is, — maar wat het binnenland betreft, en daarop komt het bij het vraagstuk dat ons bezighoudt vooral aan, is de macht van den president even omvangrijk als van het koningschap. Hij beschikt over het leger, hij benoemt de burgerlijke en militaire ambte naren, hij verleent al de gunsten en beschikt over al de hulpmiddelen en krachten, die binnen het bereik waren van koning Louis Philippe. Maar wat de koning niet had, en aan den president der republiek een veel ge dachter invloed verleent, het is dat hij de nitverkorene van het alge meen stemrecht zijn zal, het is dat hij zal kunnen steunen op de onme telijke macht van millioenen stemmen.

Ik zeide dat het feit, dat hij door het volk gekozen zal worden, aan den president der republiek eene buitensporige macht verleenen zal. Of zijt gij vergeten, dat juist de verkiezingen van het jaar X aan Bonaparte de macht verleend hebben om den troon te herstellen en dien zelf in bezit te nemen? En dan zegt gij nog, dat gij eene democratische republiek wilt stichten! Ik bid u, wat zoudt gij nog meer moeten doen, indien gij de monarchie wildet restaureeren? Zulk eene macht, opgedragen aan één man, ouverschillig of ge hem koning of president noemt, is eene monarchale macht, en het bewind dat gij instelt, is veel bedenkelijker dan de regeer ing die gij weggejaagd hebt.

Het is waar dat de waardigheid niet erfelijk maar tijdelijk, en het gevolg eener volksstemming zijn zal. Maar zij is daardoor slechts te ge vaarlijker voor de vrijheid. Zijt gij er zeker van, dat de reeks van mannen die elkander om de vier jaar op den presidentszetel zullen op volgen, niets dan zuivere republikeinen zijn zullen, die gaarne het bewind nederleggen en tot dat private leven terugkeeren zullen? Zijt gij er zeker van, dat onder hen nooit een eerzuchtige zal worden aangetrof fen, die in de verzoeking komt om zich in het bewind te handha ven. En indien die eerzuchtige een man is, die zich populair heeft weten te maken, een zegevierend generaal, omstraald met die wapenglorie, wier betoovering voor de Franschen altijd onweerstaanbaar geweest is, of de afstammeling van een dier geslachten, die over Frankrijk geregeerd hebben en die nooit uitdrukkelijk afstand gedaan hebben van hetgeen zij hunne rechten noemen; indien de handel kwijnt, indien een dier oogenblikken van crisis aanbreekt, waarin de ellende en de teleurstelling het volk over-

leveren aan hen, die onder den schijn van liberale beloften, plannen smeden tegen de volksoverheid, — staat gij er dan voor in; dat zulk een eeroovering de republiek niet zal omverwerpen?

“Tot nog toe zijn al onze republieken verlopen in het despotisme. Van die zijde dreigt het gevaar, en van die zijde moeten wij de republiek versterken. Wetgevers der democratie! wat hebt gij daarvoor gedaan? Welke voorzorgsmaatregelen hebt gij tegen den hoofdvijand genomen? Geen enkele! Wat zeg ik? Gij effent voor hem den weg, gij richt in de republiek zelve een bolwerk op, waarin hij zich kan nestelen!”

Grévy's waarschuwend woord vond geen weerklank bij de vergadering. Bedwelmd door de heerlijkheden van het algemeen stemrecht, verblind door de opgaande zon der volksovereiniteit, beneveld door de fantastische droomen van zijn dichterlijken geest, riep de destijds alvermogenende Lamartine onder de daverende toejuiching der vergadering uit:

“Ja, al zou het volk iemand kiezen, dien eene misschien al te bedachtzame omzichtigheid voor gevaarlijk zou achten, wat nood! *Alea jacta est!* Laat God en het volk spreken! Wij moeten ook iets aan de Voorzienigheid overlaten. Zij is het licht van hen, die, evenals wij, in de nevelen der toekomst niet kunnen lezen.

“Welnu, indien het volk zich bedriegt, indien het zich laat verblinden door de flikkering van zijn roemrijk verleden, indien het afstand doet van zijne soevereiniteit na den eersten stap, overrompeld door de grootscheit van het gebouw, waarvan wij voor de natie de poorten geopend hebben in de republiek, en terugdeinzende voor de moeilijkheden van den republikeinschen regeeringsvorm; indien het van zijne veiligheid, van zijne waardigheid, van zijne vrijheid afstand wil doen in de handen van eene herinnering aan het keizerrijk; indien het zegt: breng mij terug in het spoor der oude monarchie; indien het ons ontrouw en aan zich zelve afvallig wordt — welnu! des te erger voor het volk; dan heeft het niet ons, maar het volk zelf aan moed en volharding ontbroken.”

De walmen dezer dichterlijke rhetoriek maakten op het phrazenlievende parlement natuurlijk veel meer indruk dan Grévy's on-

opgesmukt en zaakrijk betoog. Het volk, verrukt over den dichter die zoo diep en eerbiedig boog voor de volkssouvereiniteit, klapte in de handen, en aldus is het geschied dat de republiek, als een met bloemkransen opgesmukte paaschos, onder uitbundig gejuich langs de straten geleid werd, om straks door den hoogepriester van het keizerrijk geofferd te worden op het altaar *des grandes idées napoléoniennes!* Het amendement Grévy werd met 647 tegen 158 stemmen verworpen; — drie jaar later wapperde de keizerlijke vlag van de Tuilerieën! ¹

¹ De Tocqueville, de scherpzinnige schrijver van *La Démocratie en Amérique en l'Ancien Régime et la Révolution*, die in de constitueerende vergadering de rechtstreeksche verkiezing van den president der republiek door het volk tegenover Grévy verdedigde, zag zijne dwaling in toen het te laat was. Het rapport, dat hij den 25sten Juni 1851 in de nationale vergadering uitbracht over een voorstel tot wijziging der constitutie, bevat o. a. deze ware woorden: "Eene groote grievé tegen de bestaande grondwet betreft den *oorsprong* en het *onderling verband* der beide groote machten, die de wetten ontwerpen en ze toepassen. Eene kamer, belast met het maken der wetten, en een president, belast met de zorg voor hare uitvoering, beide rechtstreeks door het volk gekozen. De vergadering almachtig binnen de grenzen der grondwet; de president genoodzaakt haar binnen die grenzen te gehoorzamen. Aan zijne verkiezing door het volk ontleent de president evenwel eene zedelijke kracht, die het denkbeeld van verzet veroorlooft, terwijl hij daarenboven bekleed is met al de prerogatieven die toekomen aan het hoofd van een uitvoerend bewind. Deze beide machten, in oorsprong gelijk, door de wet veroordeeld om elkander tegen te werken, te wantrouwen en te benijden, en nochtans gedwongen om samen te leven, om voortdurend tegen elkander over te staan, zonder een tusschenpersoon of scheidsman, die hen zou kunnen verbroederen of verzoenen, — ziedaar geen voorwaarde voor een geregeld en krachtig bewind." Indien die vrienden der volkssouvereiniteit naar de stem van Grévy geluisterd hadden, dan ware aan Frankrijk de vernedering van het keizerrijk bespaard gebleven. Thans was het te laat. Tusschen Lodewijk Napoleon en zijne creaturen was alles reeds afgesproken. De Morny, de Persigny, Maupas en Fleury

We hebben de houding van Grévy in 1848 eenigszins uitvoerig beschreven, niet slechts omdat zijne bezwaren tegen deze volkssoevereiniteit door de daarop gevolgde gebeurtenissen maar al te zeer zijn gerechtvaardigd, maar ook en in de eerste plaats omdat ze hem kenschetsen als eerlijk republikein, die, tegelijk radikaal en conservatief, het ernstig meent met de democratie. Haar grondslag zij het algemeen stemrecht, haar regeeringsorgaan eene wetgevende kamer met een parlementair ministerie en een permanent voorzitter van den ministerraad als hoofd van het uitvoerend bewind, die door de nationale vergadering en niet door het volk voor een onbepaalden tijd benoemd worde, opdat de periodieke aftreding der grootwaardigheidsbekleeders den tijdelijken president niet in de verzoeking bringe om plannen te smeden tegen de republiek; de president moet ieder oogenblik ontslagen kunnen worden, opdat de nationale vergadering het wapen bezitte om een eerzuchtige onschadelijk te maken, of zich van een onwetende, die niet berekend is voor zijne taak, kunne ontdoen. Zoo zou in Frankrijk eene zuiver democratische republiek en tegelijk eene krachtige regeering gevestigd kunnen worden, bestand tegen de samenzweringen der monarchale partijen, gewapend tegen eerzuchtige presidenten en beschermd tegen de uitspattingen eener onberedeneerde volkssoevereiniteit. Wel berust de soevereiniteit bij het volk, maar men

---

waren gered; een gewezen fabrikant van gelegenhedsversjes, tevens verloopen soldaat, die uit den krijgsdienst weggejaagd was, met de gevangenis kennis gemaakt, en daarna als kapitein van het vreemden-legioen zich aan de kas zijner compagnie vergrepen had, de roemrijke generaal de Saint-Arnaud, had zich bereid verklaard Parijs te mitrilleeren, terwijl zijn waardige krijgsmakker, de generaal Magnan, zich door Fleury had laten bewegen, om tegen een prijs van 500,000 francs bij den coup d'état behulpzaam te zijn, en den zegerieverenden bravo met het garnizoen der hoofdstad te stemmen! Lodewijk Napoleon had wel recht, toen hij tegen Fleury zeide: "*Ce n'est pas avec des gens honnêtes qu'on fait des coups d'état!*"

roep het niet ieder oogenblik in het strijdperk, om over de hoofden zijner wettige vertegenwoordigers heen, telkens in het raderwerk van het staatsleven in te grijpen, en in naam der volkssoevereiniteit gebruikt te worden als een hefboom ten einde de vertegenwoordiging schaakmat te zetten en den parlementairen regeeringsvorm tot eene illusie te maken. Door het algemeen stemrecht kan het volk zijne vertegenwoordigers benoemen en aldus uitspraak doen omtrent de richting van het staatsbestuur, maar indien het twee verschillende lastgevers, president en vertegenwoordiging, bij volksstemming benoemt, dan wordt het straks, bij de conflicten daaruit geboren, tot scheidsrechter opgeroepen en door de comédie van het plebiscit uitgenoodigd om, in naam der volkssoevereiniteit, den parlementairen regeeringsvorm en daarmede de volksvrijheid te vermoorden. Geen wonder dat Grévy zich tegen zulk eene de vrijheid doodende toepassing der volkssoevereiniteit verzette, en met al de kracht waarover hij beschikken kon, in overeenstemming met de geheele republikeinsche partij, o. a. het plebiscit bestreed, waarmee Napoleon, ten einde raad, in Mei 1870 zijne wankelende dynastie nog voor eenige maanden poogde te redden. Door deze volkssoevereiniteit werd, naar zijne meening, de volksvrijheid vogelvrij verklaard, en alle openbare discussie gemuilband. Het was geen middel om den wil der natie te leeren kennen, maar om dien te onderdrukken. Geplaatst tusschen het voldongen feit en de onzekere toekomst, gedwongen om, zonder onderling overleg, zonder beraadslaging, zonder in de gelegenheid te zijn wijzigingen voor te stellen, met een kort "ja" of "neen" uitspraak te doen, werd deze volkssoevereiniteit slechts een hulpmiddel te meer in de handen van het despotisme. Grévy verzette zich dus tegen het plebiscit van Napoleon, maar als man van beginselen verzette hij zich evenzeer tegen de onwettige wijze waarop, bij den val van Napoleon, Gambetta en Jules Favre, krachtens het geschreeuw van het souvereine volk, op 4 September 1870 de repu-

blik afkondigden. Geen joelende en tierende menigte, maar het volk, langs wettigen en regelmatigen weg vertegenwoordigd, had de bevoegdheid over Frankrijk's toekomst te beslissen en een wettigen regeeringsvorm in het leven te roepen. Men herinnert zich hoe het besluit der kamer, om Napoleon vervallen te verklaren en onmiddellijk eene regelmatige wetgevende vergadering bijeen te roepen, door de parijsche straatpolitici machteloos gemaakt werd. Jules Favre en Gambetta, zachtende voor het volksrumoer, waren naar het Hôtel de Ville gesnel en toonden niet geneigd te zijn hun geïmproviseerd mandaat neder te leggen, toen Grévy, met de daartoe benoemde commissie van 4 Dec. 1870, in het Hôtel de Ville het besluit der kamer om onmiddellijk eene nationale vergadering bijeen te roepen, kwam mededeelen. De regeering der nationale verdediging, uit straatkaabaal geboren, beschouwde zich als het wettige gouvernement, rechtstreeks benoemd door het soevereine volk. Gedurende het beleg van Parijs begaf Grévy zich tot tweemaal toe naar Tours om van de regeeringsdelegatie, in naam van haar eerbied voor wet en recht, uitvoering te eischen van het laatste besluit der wetgevende macht, — doch te vergeefs.

Deze losse grepen uit Grévy's staatkundige loopbaan doen ons, naar 't mij voorkomt, met niet al te groote onnauwkeurigheid, de politieke beginselen van het tegenwoordige hoofd der fransche republiek kennen, en rechtvaardigen het vertrouwen dat de Franschen in zijne bezadigdheid, en de republikeinen in zijne belangelooze eerlijkheid en oprechte liefde voor de democratie stellen. Grévy is boven alles de man van orde en recht. Hij is wetgeleerde, even onverbiddelijk, misschien ook even droog als een wetsartikel. Eerbied voor recht en wet is gedurende zijne geheele loopbaan het leidend beginsel van al zijne woorden en daden geweest. Als advokaat bij de balie te Parijs verdedigde hij, bij de politieke

processen onder Louis Philippe, meer nog de onschendbaarheid der wet, dan de cliënten wier belangen hij voordroeg; als volksverteenwoordiger streed hij, in '48, met zijn amendement op de constitutie, voor de onpersoonlijke heerschappij der wet; onder het keizerrijk klemde hij zich als laatste reddingsplank vast aan de wet, en toen het keizerrijk viel, trad hij tegenover de regeering van 4 September andermaal op voor de heerschappij van orde en recht.

't Spreekt wel van zelf dat deze rigoristische wetgeleerde niet behooren kon tot die fransche celebriteiten, die met één ruk hun maarschalksstaf veroveren en zich 's avonds nog in hun vergeten schuilhoek te slapen leggen, om den volgenden morgen reeds als eene europeesche vermaardheid optestaan. Hij boezemt meer vertrouwen en ontzag, dan geestdrift en liefde in. Wellicht is hij van alle Franschen het minst Franschman, in den gunstigen en ongunstigen zin van 't woord. Deftig, kalm, afgemeten, schijnbaar onaandoenlijk, min of meer houderig en stijf zelfs, bezit hij niets van hetgeen de Franschen gemeenlijk in verrukking pleegt te brengen. Hij heeft den Malakoff niet bestormd, hij heeft zelfs nooit geduëlleerd, en zal zich zeker nooit aan den onzin van een tweegevecht verslingeren. Heeft men zijne deftigheid ooit op een *bon mot*, eene geestigheid, een vernuftige wending, een geveleugeld woord, een parlementairen zevenklapper betrapt? Werden de strenge lijnen van zijn gelaat ooit door een gullen lach verbroken? Is zijn afgemeten ernst en waardigheid ooit onder de voeten geraakt ten gevolge van geestdriftige verrukking of opwellenden toorn? Is hij ooit op de banken gesprongen, om met gebalde vuist zijn tegenstander toe te duwen: *C'est un mensonge!* — 't Valt te betwijfelen. Hij is een man van zaken, niet van woorden. Voor volkstribuun is hij volkomen ongeschikt; hij is te sober, te zaakrijk, te beredeneerd, niet onstuimig en opgewonden genoeg, zijn republikeinsch geloof is te veel de vrucht van ernstig nadenken, van kalme en onwrikbare overtuiging, te weinig het heet geba-

kerde kind van politiek fanatisme; hij heeft te weinig groote en te veel degelijke woorden, om met goed gevolg het klavier der volkshartstochten te kunnen bespelen. Zijne redevoeringen zijn, even als hij zelf deftig, afgemeten, massief, stroef zoo ge wilt — althans voor een Franschman. Zijne landgenooten noemen hem "*un talent grave et sévère.*" Van phraseologie en declamatie heeft hij een afkeer. De kunst om goed te spreken is, volgens hem, boven alles de kunst om helder te zien en zuiver te denken. Eerst de gedachte en daarna de vorm. Geen klinkende woorden, maar heldere denkbeelden. De vorm moet 't geen gij te zeggen hebt niet overvleugelen, door geen flinkerenden woordenpraal de aandacht der hoorders van het onderwerp afleiden en op den "sierlijk" sprekenden redenaar overbrengen; uw woord behoort niets anders te zijn dan het voertuig, waarmee gij de onopgesmukte waarheid voor haar zelve laat spreken. Men gevoelt: deze kalme, stipte, bedachtzame man van de wet is voor vuurwerkmaker niet geschikt. Hij kan overtuigen, maar hij kan niet overrompelen.

Met deze eigenaardigheden van geest en karakter kon Grévy aan het bewegelijke, ontvlambare en elegante Frankrijk niet zulk eene vurige bewondering inboezemen als Gambetta. Aan schrikwekkende bedreigingen en puntige gezegden, die als een gevleugeld woord van mond tot mond gaan, heeft hij zich nooit bezondigd, maar daartegenover staat, dat hij ook niets uit zijn verleden hoeft goed te maken, dat hij zich nooit overijld en geen enkele poging gedaan heeft om met twijfelachtige hulpmiddelen de volksgunst voor zijn persoon of zijne denkbeelden te winnen of de oogen der menigte te verblinden door schitterende zeepbellen, opgevuld met oratorischen wind. Man uit één stuk, eerlijk republikein, altijd beredeneerd en bedachtzaam, onvoorwaardelijk voorstander van orde en wet, is hij wel niet de populairste staatsman van het hedendaagsche Frankrijk, maar zeker een dergenen, die het meest ontzag inboezemen, en daardoor het vertrouwen op

de toekomst der republiek bij de burgerij bevestigen. Gambetta veroverde met een genialen coup de main het hart van zijn volk, Grévy heeft langzaam, door een jaren langen arbeid, zich de achting en den eerbied van Frankrijk weten te verwerven.

Een vluchtige blik op zijn leven moge ter voltooiing dezer schets hieraan nog worden toegevoegd.

François Jules Paul Grévy werd den 15den Augustus 1813 te Mont-sous-Vaudrey, in het departement van de Jura, uit welgestelde burger-ouders geboren. Zijn langdurig verblijf te Parijs heeft de herinnering aan de hofstede zijner ouders en zijne liefde voor het buitenleven niet uitgewischt. Zoo vaak zijne staatkundige werkzaamheden het toelieten, ontvluchtte hij zijne derde verdieping in de rue Saint Arnaud, om de niet altijd even verkwikkelijke herinneringen aan het parlementair rumoer te vergeten, dat hij als president der Kamer, ondanks zijne onverstoorbare kalmte, menigmaal slechts door naar zijn hoed te grijpen beheerschen kon. Met het jachtgeweer in de hand, zwerft hij dan tusschen de rotsen en kloven van het Jura-gebergte, terwijl hij in het morgenuur zijne vrienden en vertrouwden ontvangt, of zich verpoost door de studie van zijn lievelingsauteur Dante. De strenge lijnen van zijn gelaat zijn dan eenigermate getemperd; somtijds zelfs ontsnapt hem een *bon mot*, maar dat terstond, als had hij een misstap begaan, op de hiel gevolgd wordt door dezelfde deftige en ernstige gelaatsuitdrukking die de ongedwongen, natuurlijke afspiegeling van zijne geheele persoonlijkheid is.

Te midden van republikeinsche traditiën opgegroeid, was hij van de jeugd af republikein. Zijn grootvader werd in 1790 door zijne medecitoyens in de groote broederschap der republiek tot vrederechter voor zijn district verkozen, en de noodkreet van 1792: "*la Patrie en danger!*" had zijn vader te wapen doen snellen, om het bedreigde vaderland tegen de verbonden mogendheden te ver-

dedigen. Door zijne krijgsmakkers tot bataillons-chef benoemd, streed hij dapper mee in al de oorlogen der republiek, maar onder het consulaat nam hij zijn ontslag en trok zich op zijne landhoeve te Mont-sous-Vaudrey terug.

Voor de studie van het recht bestemd, begon de jeugdige Grévy zijne opleiding aan het college Poligny, om haar straks te Besançon voort te zetten en te Parijs te eindigen, waar hij in 1837 op de rol der advokaten bij het koninklijke gerechtshof werd ingeschreven. Zijne langdurige loopbaan als advokaat was niet gekenmerkt door een dier groote processen, die door de schitterende welsprekendheid van een Berryer en Jules Favre eene historische vermaardheid verkregen hebben. Hij had de triomfen van Berryer in het paleis van justitie bijgewoond, hij had den beroemden redenaar gezien toen hij, Chateaubriand verdedigende, de vervloegen grootheid der oude fransche monarchie met overweldigende trekken schets- te, en de hand naar de St. Chapelle uitstrekkende, het vogelvrij ver- klaarde koningschap stelde onder de bescherming van den God van den heiligen Lodewijk; hij had Berryer bewonderd toen hij, in het proces tegen Lodewijk Napoleon voor het hof der Pairs, de rechters daagde voor de vierschaar van God die de harten kent, hen toeroepende dat zij het recht hadden den mislukten aanslag te vonnissen, in- dien zij durfden zweren dat zij voor Napoleon's voeten niet ge- kropen zouden hebben, indien hij de overwinning behaald had. Maar zijne oprechte bewondering voor "dezen koning van de balie, die sinds Mirabeau tevens de grootste parlementaire redenaar ge- weest is," ging gepaard met het besef, dat zulke overweldigende oratorische gaven hem onthouden waren, en dat zijne kracht lag in het kalme betoog, de strenge logica der bewijsvoering, de onopgesmukte redeneering, — en vooral in de repliek, die hem de gelegenheid schonk de welluidende volzinnen zijner tegenpartij stuk voor stuk te ontleden en de rechters aan te toonen, dat van het verblindende vuurwerk ten slotte niet veel meer overbleef dan

een handvol sintels. Zoo werd hij wel geen schitterend advocaat, maar een gevreesde tegenpartij, die spoedig zijn weg vond in de advocatenwereld en door zijn scherpen blik, zijne veelzijdige rechtskennis, zijn bondige bewijsvoering, zijn onomkoopbare eerlijkheid, ontzag en eerbied wist in te boezemen. Door zijn verkeer in de parijische kringen werd hij in zijne republikeinsche beginselen versterkt. Hij hield zich overtuigd dat de republiek de eenige staatsinrichting was, die aan Frankrijk de zekerste waarborgen verschafte voor de meest mogelijke vrijheid. En daarom was het hem vooral te doen. Niet de republiek om de republiek, maar de republiek om de vrijheid. "*Je suis libéral,*" verklaarde hij, "*avant d'être républicain; j'aime la république parce qu'elle me semble mieux qu'aucune autre forme de gouvernement capable de faire passer dans la région des faits l'idéal du libéralisme et qu'elle est par là même le gouvernement nécessaire de la démocratie moderne.*"

De val van het huis van Orléans in 1848, bracht Grévy uit het paleis van justitie over naar het woelige tooneel der staatkunde. De voorloopige regeering benoemde hem tot commissaris der republiek in het departement Jura; straks verkozen de stemgerechtigden in dat departement hem bijna met algemeene stemmen tot hun afgevaardigde in de constitueerende nationale vergadering. "*Je ne veux pas que la république s'asse peur,*" had hij bij de aanvaarding van zijn ambt als commissaris verklaard, en de eenstemmige keuze op hem uitgebracht, bewees ten duidelijkste dat zijn onvoorwaardelijke eerbied voor orde en wet, zijn eerlijke bescherming van het recht en de vrijheid van alle partijen, aan de bergbewoners allen schrik voor de republiek ontnomen had.

In eene schets als deze kunnen wij Grévy niet volgen op zijne langdurige staatkundige loopbaan te midden van het woeligste tijdperk uit de geschiedenis van Frankrijk. De republiek was voor hem de vrijheid, maar de vrijheid gesteld onder de bescher-

ming van orde en wet. Zij moet de vrijheid aandurven, de vrijheid organiseeren, de vrijheid handhaven; en overal waar de vrijheid wordt beledigd, bedreigd, onderdrukt, snelt hij te wapen om in de eerste gelederen te strijden. De republikeinen in 1848, verschrikt door de socialistische woelingen, hielden Parijs drie maanden lang onder Cavaignac in staat van beleg, — Grévy verzette zich met Ledru-Rollin en verlangde, doch te vergeefs, dat de republiek niet onder 't roffelen van de trom en de bescherming der bajonetten hare loopbaan beginnen zou, maar, vertrouwend op de vrijheid, den staat van beleg zou opheffen toen de nationale vergadering bijeenkwam om de constitutie te ontwerpen. Als de nieuwe constitutie door eene dwaze toepassing der volkssouvereiniteit eene bedreiging wordt voor de toekomst der republiek, dan dient hij zijn amendement-Grévy in, om de vrijheid en de republiek tegen de volkssouvereiniteit te beschermen. Als straks de nationale vergadering, gevallen in de strikken die zij zelve gelegd heeft, door de verkiezing van Louis Napoleon zich geplaats ziet tegenover een president die de man harer keuze niet is, en ter voorkoming van conflicten zich ontbinden wil, dan bezweert Grévy haar, in naam van vaderland en vrijheid, tot het laatste oogenblik op haar post te blijven en gelukt het hem het voorstel Râteau, zij het ook met de geringe meerderheid van slechts 6 stemmen, te doen verwerpen. Hij ziet het dreigende gevaar, dat der republiek in Lodewijk Napoleon boven het hoofd hangt, met iederen dag zich uitbreiden, maar hij verdubbelt in waakzaamheid en verzet zich tegen iederen stap die Lodewijk Napoleon tot de dictatuur nader brengt. Toen Changarnier, in strijd met de wet, tegelijk met het commandement van het leger en van de nationale garde belast werd, riep hij uit: *“le danger n'est plus dans les émeutes: il est dans les coups d'état. C'est par les coups d'état militaires que les républiques périssent.*

Terugdeinzende voor de socialistische woelingen, die Cavaignac

nedergesabeld had, verleid door de betoovering der napoleontische traditie, boog het volk maar al te gewillig voor het rampzalig gesternte van Lodewijk Napoleon, dat nu over Frankrijk opging. De Kamer, die in Mei 1849 bijeenkwam, bestond grootendeels uit voorstanders van het oude koningschap, ultramontanen en reactionairen, die de geslepen Napoleon behendig wist te gebruiken als blinde werktuigen voor de verraderlijke plannen waarvan hij zwanger ging. De wet op de drukpers, waarbij van de dagbladen cautie geëischt, het onvreemdbaar recht van ieder burger om vrij zijne meening te kunnen uitspreken gekortwiekten en de pers aan de willekeur der regeering overgeleverd en tot een regeeringsinstrument verlaagd werd, was de eerste schakel van de keten, die met de wet op den staat van beleg voltooid zou worden en Frankrijk met lijf en ziel aan de genade of ongenade van Napoleon overleverde.

De taak der republikeinsche minderheid was wanhopend; het einde gemakkelijk te voorzien. Toch hield Grévy stand, om het recht, de vrijheid, de republiek te verdedigen tegen de verborgen loopgraven van Napoleon en de geduchte aanvallen, waarmee zij in het parlement bestookt werd door mannen als Thiers en de Montalembert. Van de republiek en de vrijheid kon hij geen kwaad hooren, en toen graaf de Montalembert de republiek en de vrijheid bij de discussie over de drukperswet, aansprakelijk stelde voor de onrust waardoor Frankrijk verteerd werd; hield Grévy der monarchale partij haar breed zondenregister voor oogen in eene redevoering, waarin zijn deftig en afgemeten woord schier tot oratorische verheffing klom, en welks slot aldus luidt:

“Ja, de schuld van het bederf waardoor de maatschappij is aangetast, moet naar mijne innigste overtuiging worden toegeschreven aan het monarchale-gouvernement, aan dat egoïstische gouvernement zonder hart voor het volk, aan dat gouvernement van parlementaire intriges en zonder beginselen.

En gij, ministers van de republiek! wat doet gij om het vertrouwen te

doen herleven en de ontbinding der maatschappij te voorkomen? Niets! Gij voert andermaal het onwaardige schouwspel der monarchale ministeries ten tooneele! Altijd dezelfde minachting voor recht en wet en beginselen! Altijd weer dezelfde tooneelen van ontrouw aan uwe overtuigingen. Gij begrijpt niet, dat Frankrijk thans onmogelijk anders dan door de vrijheid te regeeren is. Gij neemt weer het oude stelsel van onderdrukking, dat Frankrijk reeds zoo menigmaal verbroken heeft, ter hand! Gij hervat de taak uwer voorgangers; gij poogt op uwe beurt den steen tegen de rots op te wentelen, totdat hij u uit de hand valt en u verpletteren zal."

De steen viel spoedig genoeg. Op 2 December 1851 mitrailleurde de generaal St. Arnaud de rustige bevolking van Parijs, en de republiek ging onder in het bloed van weerlooze burgers, dat zich vermengde met de champagne en het goud, waarmee Napoleon de dapperheid der soldaten aanvuurde. Grévy snelde, op het eerste bericht der gebeurtenissen die hadden plaats gehad, naar de vergaderzaal der vertegenwoordigers. Hij vond haar gesloten en met soldaten bezet. Daarna spoedde hij zich met een 300 tal afgevaardigden naar het gebouw der 10de mairie, waar Napoleon, met algemeene stemmen, wegens schending der constitutie, van zijn ambt als president der republiek ontzet werd. De linie-troepen omsingelden evenwel de vergaderplaats, en voerden de afgevaardigden weg naar de gevangenis Mazas.

Spoedig daarna in vrijheid gesteld, trad Grévy gedurende 17 jaren van het tooneel der staatkunde af, verbitterd over den ondergang der vrijheid. Frankrijk was nu in alle takken van bestuur overgeleverd aan de schavuiten van Napoleon, maar Grévy werd nochtans geen oogenblik geschokt in zijn geloof aan het recht en de toekomst der vrijheid. Rustig wachtte hij zijn tijd af. Kroop Frankrijk jaren lang voor de voeten van den zegevierenden bravo, die in naam van "de providentiele roeping" der Napoleoniden iedere flikkering der vrijheid poogde te smoren, in 1868 bewees eene partieele verkiezing in het departement van de Jura, dat de bedwel-

ming eindelijk begon te wijken en de oppositie het hoofd weer opstak. Tegenover den officieelen kandidaat, die 10,000 stemmen op zich vereenigde, werd Grévy met 20,000 stemmen tot volksvertegenwoordiger benoemd. Eenige maanden daarna, toen hij moest aftreden, gaf de regeering in dit departement den moed reeds op, en werd Grévy's mandaat, met algemeene stemmen vernieuwd. Hij nam nu plaats op de banken der linkerzijde, maar hij ging zijn eigen weg, onwrikbaar in zijne beginselen, rustig maar onverzettelijk pleitende, in naam van recht en wet, voor de vrijheid en tegen de huichelachtige volkssouvereiniteit *à la Napoléon*. De comédie van het plebisit van 15 Mei 1870 vond in hem een onverbiddelijken tegenstander, en met Thiers was hij de eenige in het parlement, die zich tegen den misdadigen oorlog met Pruisen verzette. Ongelukkigerwijs kon hij nauwelijks aan het woord komen; het onzinnig geschreeuw "*à Berlin! à Berlin!*" legde hem het zwijgen op.

Het keizerrijk viel nu bij Sedan in duigen, maar de regeering der nationale verdediging, die niet langs den regelmatigen weg der verkiezingen, maar uit straatrumoer geboren was, had zijne sympathie niet. Orde en recht golden bij hem boven alles. Te vergeefs stelde hij tot tweemaal toe bij Gambetta pogingen in 't werk, om Frankrijk door eene wettige vertegenwoordiging zelf over de toekomst te laten beslissen.

Eerst na de capitulatie van Parijs kon zijn wensch vervuld worden, en nam hij zitting in de nationale vergadering voor het departement van de Jura, ofschoon hij tegelijkertijd door dat van de Seine met 51,560 stemmen tot vertegenwoordiger werd benoemd. Het voorstel om Thiers tot hoofd van het uitvoerend bewind te benoemen, was mede door hem onderteekend, en door zijne rechtshapenheid, zijne onpartijdigheid, zijn onvoorwaardelijken eerbied voor orde en recht, had hij aan de verschillende politieke partijen zooveel vertrouwen weten in te boezemen, dat de vergadering hem met 519 van de 536 uitgebrachte stemmen tot haar president

benoemde. In den loop van twee jaar werd hij achtmaal tot voorzitter herkozen, totdat hij in 1873, te midden van een dier rumoerige tooneelen, die in de fransche parlementen tot de orde van den dag behooren, van partijdigheid beschuldigd, zijn ontslag nam. Teruggekeerd tot de banken der volksvertegenwoordigers, greep hij naar het woord en de pen, om Frankrijk te waarschuwen tegen de royalistische samenzweringen, die in 1873 in vollen bloei stonden. In zijne brochure *Le gouvernement nécessaire* betoogde hij met klem van redenen, dat eene restauratie der monarchie Frankrijk andermaal in den bajert der staatsomwentelingen werpen zou en dat de democratische republiek, met het algemeen stemrecht tot grondslag en de wetgevende kamer tot regeeringsorgaan, de eenig mogelijke regeeringsvorm was, die de rustige ontwikkeling van vrijheid, recht en vooruitgang waarborgde. Hij verzette zich tegen het septennaat van Mac Mahon, waarmee de nationale vergadering haar recht te buiten ging en de definitieve vestiging der republiek poogde te verschuiven, en in strijd met zijne republikeinsche geestverwanten, stemde hij daarna ook tegen de constitutioneele wetten, omdat zij in strijd met regel en wet tot stand gekomen waren. De ontbinding der nationale vergadering werd nu gevolgd door de verkiezing van een parlement overeenkomstig de aangenomen constitutioneele wetten. Grévy ontving andermaal zijn mandaat met eene overweldigende meerderheid in het departement van de Jura, en bekleedde sedert dien tijd (Febr. 1876) onafgebroken de waardigheid van president der kamer, totdat hij, 30 Januari jl., aan het hoofd van het bewind geroepen werd. Rustig te midden der orkanen, die meer dan eens de gewelven van het paleis Bourbon op hare grondslagen deden sidderen, onwrikbaar waar het gold de vrijheid van spreken voor alle partijen te handhaven, altijd man van orde en wet, was hij als president de onbewegelijke pool, die de rumoerige vertegenwoordiging telkens binnen de gestelde grenzen terugriep.

Al kon hij als voorzitter zich weinig mengen in het strijd-gewoel der partijen, toch was zijn invloed daarom niet minder groot, en de veronderstelling is zeker niet gewaagd, dat het vertrouwen, hetwelk de republiek aan de gezeten burgerij heeft weten in te boezemen, niet het minst te wijten is aan het ontzag en den eerbied, dien Frankrijk voor Grévy gevoelt, in wien het land den man gezien heeft, die de erfenis van Thiers aanvaardde en de vrijheid met de orde, de republiek met de heerschappij der wet verbinden kon.

Thans heeft hij het Elysée betrokken als de eerste republikein-sche president der Fransche republiek. Hij behoort niet tot de staatslieden en redenaars, die het fransche volk in verrukking kunnen brengen. Hij boezemt geen geestdrift in, maar ontzag voor zijn karakter, eerbied voor zijne belangelooze vaderlandsliefde, vertrouwen op zijn helderen blik, op zijne smettelooze eerlijkheid en zijne onomkoopbare liefde voor wet en recht. Met deze gaven van verstand en hart toegerust, zou hij in ieder land, maar vooral thans in Frankrijk, de rechte man op de rechte plaats zijn.

Zal het hem gelukken de republiek, die reeds zoovele royalistische stormen het hoofd heeft weten te bieden, thans in de veilige haven te brengen, dwars door de verborgen klippen waarop zij nog schipbreuk lijden kan . . . ?

De tijd moet het leeren! Doch indien die zware taak aan een man als Grévy mocht mislukken, dan zal Europa, vrees ik, voor goed versterkt zijn in de meening, *dat de republiek met de zeden en den landaard van het fransche volk niet strookt.*"

ANDRASSY.

GRAAF ANDRASSY.

Voor de voorstanders van vrijheid en zelfregeering der natiën is de geschiedenis der laatste jaren zeker verre van bemoedigend. Wie zich geveid had dat de revolutie van 1848 de laatste gewelddadige poging der volkeren geweest zou zijn om zich van de voorgedij van eierzuchtigen en heerszuchtigen te verlossen en den burgers hun rechtmatigen invloed op den gang van zaken te verschaffen, moet door de gebeurtenissen van het laatste twintigtal jaren zeer gevoelig in zijne gunstige verwachtingen geschokt zijn. Ondanks parlementen en ministerieele verantwoordelijkheid heerschen op het gebied der buitenlandsche politiek diplomaten en diplomaatjes als heer en meester, en over de toekomst en de welvaart van geheele natiën wordt in onze dagen niet minder dan vroeger willekeurig beschikt. Schijnparlementarisme en de zwakheid van eene door het succes verblinde menigte, mogen aan deze willekeur zekeren schijn van rechtmatigheid geven, het feit blijft niettemin onloochenbaar waar, dat de staatkundige hervormingen der laatste eeuw nog geen merkbaeren invloed op het internationale recht uitoefenden.

Is 't daarom juist, wat een Duitsch apologist van graaf An-

drassy zeide, dat "hoe onaangenaam deze waarheid ook in de ooren van menigeen moge klinken, het bankroet van het parlementaire systeem in geheel Europa niettemin aanstaande is"? Ik kan 't niet gelooven, en de hardnekkige strijd die sedert de laatste dagen van October in de Oostenrijksche en Hongaarsche parlementen tegen de politiek van den minister van buitenlandsche zaken, graaf Andrassy, gevoerd wordt en die, naar ik hoop en, zij 't nog niet terstond, ook verwacht, ten laatste met zijne nederlaag zal eindigen, versterkt mij in de meening, dat er een tijd zal komen dat de natiën zullen weigeren langer de speelbal te zijn van heerszuchtige vorsten en eierzuchtige ministers. Een man als prins Bismarck behoort, Goddank! tot de groote uitzonderingen; weinigen slagen er in, met zulk eene minachting van den nationalen wil en van de constitutioneele eischen zulk een verblindend succes te behalen, en zoo zijne lauweren in dezen immoreelen strijd geplukt, anderen tot navolging prikkelen, dan is 't de plicht der natiën en harer vertegenwoordigers hunne rechten en belangen tot 't uiterste tegen deze pseudo-Bismarckjes te verdedigen. Het machtige wapen, waarmede zij ten slotte de overwinning moeten behalen, is de *nervus rerum*, het geld, zonder hetwelk zelfs de handigste minister zijne plannen niet kan volvoeren, en zoo de Pruisische natie slechts hardnekkig geweigerd had belasting te betalen, zou zelfs de ijzeren prins Bismarck voor den nationalen wil hebben moeten zwichten.

De woorden van den Duitschen schrijver, die ik zoeven aanhaalde, zijn ontleend aan eene brochure, welke in Juni 1876 te München verscheen en waarin anoniem de lof gezongen werd van graaf Andrassy en zijne politiek. Die politiek karakteriseerde de schrijver aldus: "Vooreerst toezien en afwachten, maar voorbereid zijn op alles, wat ook gebeuren mocht. Zich niet door voordeelen of vooroordeelen van het een of ander deel des rijks of van eene of andere partij laten leiden; zich bovenal niet in de buitenland-

sche politiek aan een veelhoofdige beraadslagende vergadering storen, maar, evenals prins Bismarck, op dit onaantastbaar gebied steeds leider zijn en blijven, het juiste oogenblik afwachten, maar dan ook terstond daarvan gebruik maken — dat zal het doel, de politiek van Andrassy moeten zijn!" Tot Juni 1876 beantwoordde Andrassy aan dit ideaal van den schrijver, — ook nu zou dit nog wel 't geval zijn, — al neemt hij hem ook eenigszins kwalijk, dat de minister den lastigen vragers in de grondwettige vertegenwoordiging telkens te woord staat . . . "prins Bismarck zou daartoe nauwelijks het geduld hebben." Maar toch geeft het hem voldoening, dat Andrassy dezen parlementairen pygmaëen gevoelen deed hoe klein zij zijn tegenover den gulliver Andrassy.

Indien de politiek van een minister, die zichzelf constitutioneel noemt en dien een man als Franz Deák 't meest geschikt achtte om aan 't hoofd te staan van het eerste constitutioneele ministerie in Hongarije na de verzoening met Oostenrijk, — indien de politiek van zulk een minister zóó verdedigd moet worden als deze bewonderaar van 't absolutisme doet, dan zeker is zij in 't oog van elk waarlijk vrijzinnig man reeds veroordeeld. De geschiedenis der laatste jaren leert, zegt de schrijver, dat, al laat men ook voorloopig aan de wetgevende vergaderingen eenige attributen, "de buitenlandsche politiek zich steeds meer en meer aan den invloed dezer lichamen onttrekt." Al zij ook in Oostenrijk het parlementaire stelsel nog dieper in verval dan in andere landen, zooals de schrijver in 1876 beweerde, in 1878 zal het dan toch nog, naar ik hoop, genoeg kracht bezitten om te toonen, dat de vertegenwoordigers der natie, die voor de belangen van volk en land te waken hebben, "zich steeds meer en meer onttrekken" aan de heerschappij van dwingelanden, die de rechten van het parlement en de belangen der natie met voeten treden. En al mochten de Oostenrijksche en Hongaarsche parlementen thans in de vervulling van hun plicht te kort schieten, dan nog laat zich

daaruit evenmin den aanstaanden ondergang van het parlementaire stelsel afleiden, als uit het feit dat de Duitsche Rijksdag uit blind vertrouwen in Bismarck's leiding tijdelijk zijne hoogste rechten prijsgeeft. Voor den Duitscher, die zóó oordeelt, bestaan blijkbaar de laatste acht jaren van Frankrijk's geschiedenis niet.

Uit het bovenstaande blijkt reeds dat men in de volgende bladzijden geen gunstig oordeel zal vinden over den man, die sedert 13 November 1871 de buitenlandsche politiek der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie leidt. Kan een Bismarck zelfs den vrijheidlievendsten man nog eerbied inboezemen, omdat hij ondanks zijne minachting voor de constitutioneele vormen, althans zoo eerlijk is in den Duitschen rijksdag den afgevaardigden rondborstig te zeggen, dat zij van buitenlandsche politiek niet 't minste begrip hebben, en omdat hij de bekwaamheid en de energie bezit om de taak, die hij zichzelf stelt en die anderen bovenmenschelijk toeschijnt, in spijt van alle moeilijkheden, welke hij op zijn weg ontmoet, ten einde toe te volbrengen; kan men zelfs in weerwil van den tegenzin, dien de politiek van leugen en verrassing van een lord Beaconsfield aan ieder waarheidlievend en rechtschapen man moet inboezemen, den Engelschen premier nog welwillend beoordeelen, omdat hij ten minste het prestige van den Engelschen naam in Europa herstelde en met al zijne diplomatieke kunstjes en verrassingen zich streng hield binnen de grenzen, welke het vertrouwen der volksvertegenwoordiging voor den constitutioneelen minister bepaalt; — eerbied noch welwillendheid wekt een minister als Andrassy, die de volksvertegenwoordiging herhaaldelijk misleidt, die haar vertrouwen misbruikt om juist het éénige te doen, wat zij meermalen op de ondubbelzinnigste wijze verklaarde niet te wenschen, en die gedurende den geheelen loop eener buitenlandsche crisis, waarbij de aan hem toevertrouwde belangen ten innigste betrokken zijn, aarzelt en telkens mistast

en zich door de gebeurtenissen laat beheerschen in plaats dat hij die zelf beheerscht. Van den machtigen wil, de bekwaamheid, de sluwheid en geslepenheid van prins Bismarck en lord Beaconsfield, op wier voorbeeld Andrassy zich herhaaldelijk beroept, is bij hem zelfs geen spoor te ontdekken; zijne navolging maakt ze tot eene karikatuur, die door zijne grenzenlooze verwaandheid en ijdelheid afstootelijk wordt. Wordt hij onder de "mannen van beteekenis" onzer eeuw geteld, dan dankt hij dit zeker niet aan bekwaamheid of edele hoedanigheden, maar alleen aan vorstengunst en aan zijne ijdelheid, die hem blind maakt voor het feit, dat eene machtige absolutistische partij zich van hem als haar werktuig bedient.

Graaf Gyula (Julius) Andrassy van Csikszentkirály en Krasznahorka stamt uit een oud Hongaarsch grafelijk geslacht, welks stamvader Andorás een der aanvoorders van de Magyaren geweest moet zijn bij hunne vestiging in het tegenwoordige Hongarije. Hij is de middelste van drie zoons van graaf Carl Andrassy, werd den 8sten Maart 1823 te Zemplin geboren en volgde het onderwijs aan het gymnasium en daarna aan de universiteit te Pest, waar hij de lessen aan de juridische faculteit volgde. Zijne opvoeding was zoo goed als zij in dien tijd in Hongarije wezen kon, hij leerde ook eenige vreemde talen en maakte na afloop zijner studiën eenige reizen door westelijk Europa, waaraan hij 't waarschijnlijk te danken had dat zijn horizon steeds iets verder reikte dan die van het meerendeel zijner landgenooten, die in chauvinisme en bekrompen nationaliteitsgevoel voor geene natie in Europa onderdoen, ja misschien wel daarin 't van alle andere natiën winnen. Bijzonderheden uit zijn jeugd heb ik nergens aangeteekend gevonden en in de geschiedenis van zijn land vindt men voor 't eerst zijn naam vermeld onder de volgelingen van graaf Széchenyi, den vermaarden en eenigszins idealistischen socialen hervormer, die, op politiek gebied Deák's tegenstander, omdat hij van diens liefde

voor staatkundige vrijheid en zelfbestuur geen begrip had, echter in warme vaderlandsliefde voor dien grooten en edelen burger niet onderdeed. Den ouden adel boezemden de hervormingsplannen van Széchenyi natuurlijk weinig sympathie in, en daarom strekte den vrijzinnigen Andrassy misschien wel juist zijn grafelijke titel tot aanbeveling, toen hij op 24-jarigen leeftijd in het comitaat zijner geboorte candidaat gesteld werd voor den landdag. In 1847 werd hij door dit comitaat afgevaardigd, zoodat hij in den landdag zitting nam juist in een der gewichtigste tijdperken in de geschiedenis van Hongarije. Hij sloot zich onmiddellijk aan bij de liberaal-constitutioneële partij van Franz Deák en werd dus op politiek gebied in zekeren zin de tegenstander van dienzelfden Széchenyi, wiens machtige idealen en onverzettelijke geestkracht hem de poort van het openbare leven ontsloten hadden. In zijne sociale hervormingsplannen bleef Andrassy echter zijn trouwe volgeling, maar met Franz Deák was hij overtuigd dat handhaving van Hongarije's traditioneel recht op zelfbestuur en vrijheid bovenaan op het programma der hervormingsgezinden moest staan. Széchenyi trouwens, die door zijne bijna onstuimige vaderlandsliefde en door de verwezenlijking van vele zijner grootsche plannen het Hongaarsche nationaliteits- en vrijheidsgevoel had opgewekt, deinsde van lieverlede terug voor de geesten die hij had opgeroepen en neigde meer en meer tot de Oostenrijksche hofpartij over. Of Andrassy daarentegen, door den maalstroom van dien merkwaardigen tijd medegesleept, misschien zelfs tot het andere uiterste oversloeg en met Kossuth, Szemere en anderen zijn deel had aan de parlementaire revolutie van 1848, is mij niet bekend; zijne vriendschappelijke verhouding tot Deák, die de revolutie als middel tot handhaving der nationale rechten verfoeide en zich van de beweging terugtrok, toen zij tot den oorlog met Oostenrijk leidde, maakt 't niet waarschijnlijk, maar zeker is 't dat hij, althans in naam, de Hongaarsche revolutie trouw bleef tot zij in het bloed van den slag van Vilagos gesmoord werd.

Reeds jaren achtereen had, ouder gewoonte, hoewel in eenigszins gewijzigden vorm, de twist tusschen de regeering te Weenen en den Hongaarschen landdag over de rechten van het kroonland Hongarije geduurd. Als de keizer geld en soldaten noodig had, was men te Weenen nooit karig met beloften, maar nauwelijks had de landdag te Pest, die in 't algemeen steeds een merkwaardig vertrouwen in de beloften van het huis Habsburg aan den dag legde, het gevraagde toegestaan, of de beloften schenen vergeeten en van lieverlede werden Hongarije's rechten weder geschonden. Een der zoogenaamde concessies van het Weener hof was de benoeming geweest van graaf Apponyi tot hofkanselier, maar ook deze Hongaarsche edelman bleek weldra niet meer bestand tegen de hoflucht te Weenen dan zoovele anderen zijner adellijke landgenooten, en een der maatregelen, die met zijne medewerking genomen waren, werd juist de aanleiding tot de revolutie van 1848.

Hongarije is verdeeld in comitaten, welke ondanks hunne inrichting op feudalen grondslag een zeer groote mate van zelfregeering en vrijheid genieten, eene vrijheid echter, welke van het standpunt der nationale eenheid beschouwd, vooral vóór 1848, eene merkwaardige overeenkomst had met hetgeen men in onzen tijd allicht geneigd zou wezen ongebondenheid te noemen. Het hoofd van het comitaat was krachtens de feudale traditie de oudste mannelijke afstammeling van het adellijk geslacht, dat in het comitaat heerlijke rechten bezat, en onder hem stonden twee door de comitaatsvergaderingen gekozen ambtenaren. Den Hongaarschen naam dezer hoofden en hunner gekozen plaatsvervangers vond ik tot dusver nergens vermeld in de Duitsche werken over Oostenrijk's en Hongarije's geschiedenis en staatsrecht, en Hongaarsche werken daarover zijn voor mij wegens onbekendheid der taal een gesloten boek; de Duitschers noemen hen *Obergespan* en *Vicegespane*. De laatsten traden bij afwezigheid van den eerste in al zijne rechten en bevoegdheden, en daar deze zoowel op administratief als op jus-

titieel gebied zeer uitgebreid waren en de oude Hongaarsche adel gewoonlijk aan het leven aan het hof te Weenen en aan de genoegens der groote stad de voorkeur gaf boven het verblijf in een provincie-stadje, regeerden feitelijk in de meeste comitaten de gekozen *Vicegespane* met vrij onbeperkte macht. Dit verdroot natuurlijk de streng absolutistische en centralistische regeering te Weenen, en met medewerking van graaf Apponyi bepaaldezij in 1847, dat de voor langeren tijd afwezige *Obergespane* door keizerlijke administrateurs in de comitaten tijdelijk vervangen zouden worden.

Reeds aanstonds stak over dezen maatregel een storm in de comitaatsvergaderingen op, die echter daartegenover machteloos waren en zich dus tot heftige maar ijdele protesten moesten bepalen. Den 10den November zou de landdag bijeenkomen en de geest van verzet was zóó algemeen en zóó sterk, dat de regeering 't geraden achtte om den tegenstand in den landdag althans eenigszins te breken. In overleg met de leiders der Deák-partij kwam een "regeeringsprogramma voor den Hongaarschen landdag van 1847" tot stand, waarin allerlei belangrijke hervormingen beloofd werden. De regeering te Weenen slaagde er echter niet in daardoor den storm te bezweren: de hervormingspartij, welke in den landdag de meerderheid had, erkende wel is waar gaarne dat de regeering met haar regeeringsprogramma den weg der hervormingen insloeg, maar toch zette zij haar wil door, dat in het antwoord op de troonrede een zinsnede zou worden opgenomen, die de onwettigheid der benoeming van keizerlijke administrateurs aan het hoofd der comitaten uitsprak en intrekking van dezen maatregel eischte. De regeering beloofde geleidelijke terugroeping harer ambtenaren, maar de meerderheid in den landdag eischte, dat dit onmiddellijk zou geschieden, en liet inmiddels alle verdere werkzaamheden rusten. Te midden van dezen twist kwam de mare van de uitbarsting der Februari-revolutie te Parijs, en Kossuth begreep dat thans het oogenblik gunstig was om de regeering tot

toegeven te dwingen. Door zijne welsprekendheid sleepte hij de meerderheid mede, zoodat de Hongaarsche landdag op zijn initiatief eene reeks hervormingen en vrijheden formuleerde, welker verwezenlijking hij van de regeering te Weenen onvoorwaardelijk voor het "koninkrijk" Hongarije eischte.

De tegenstand der regeering was van korten duur: door den opstand der Italiaansche provincies en door de dreigende revolutie te Weenen, in Bohemen en in andere deelen van zijn gebied, zag Ferdinand V zich genoodzaakt de eischen van Hongarije in te willigen. Eene op zuiver parlementairen grondslag gebouwde constitutie kwam tot stand, een parlement uit twee kamers samengesteld werd in 't leven geroepen, en als leden van het eerste onafhankelijke en constitutioneele ministerie traden de hoofden der hervormingspartij op: graaf Batthyány, Franz Deák, baron Eötvös, Kossuth, Szemere, enz., terwijl aartshertog Stephan, die ter vervanging van zijn populaireren vader, aartshertog Joseph, reeds vroeger tot palatijn van Hongarije was gekozen, met bijna koninklijke macht bekleed werd. Zevenbergen werd in het Hongaarsche staatsverbond opgenomen, eene nieuwe vrijzinnige kieswet werd uitgevaardigd en tal van andere liberale hervormingen werden door keizer Ferdinand bekrachtigd. Al deze wetten en hervormingen, welke de gekroonde koning van Hongarije door zijn koninklijk woord en schrift gesanctioneerd had, vormden het Hongaarsche staatsrecht, welks erkenning Hongarije eerst voor goed in 1866 van Ferdinands opvolger, den tegenwoordigen keizer Franz Joseph, kon verwerven.

Met deze heerlijkheid te Pest had de Slavische bevolking van Croatië, hetwelk een integreerend deel van het jeugdige koninkrijk uitnaakte, echter geen vrede; zij verzette zich tegen de haar opgedrongen Magyaarsche hegemonie en de chef der landsregeering, de banus baron Jellacic, plaatste zich aan het hoofd der keizerlijke troepen en trok op eigen gezag Hongarije binnen. Tegen dezen inval stelde de Hongaarsche regeering hare Honvéd-troepen

over, die trouw aan Hongarije's koning hadden gezworen, zoodat een bloedige strijd ontbrandde van den Oostenrijkschen keizer Ferdinand tegen den Hongaarschen koning Ferdinand. Wiens partij de telg uit het Habsburgsche huis koos, die toen de drager dezer twee kronen was, bleek weldra toen zijne troepen in Italië belangrijke voordeelen op de opstandelingen hadden bevochten en hij dientengevolge ook elders het gewicht van het zwaard in de schaal kon werpen. De keizer desavoueerde den koning, een leger onder prins Windischgrätz rukte naar Pest op, en zoo verzette Ferdinand zich met geweld van wapenen tegen de invoering der vrijzinnige hervormingen, welke hij als koning bekrachtigd had. Niet lang bleef hij echter in deze scheve positie; in December 1848 deed hij, onder den drang der omstandigheden en der hofcamarilla, afstand van den troon ten behoeve van zijn neef Franz Joseph, wiens eerste werk was de intrekking van alle wetten en besluiten, waarop de nieuwe staat van zaken in Hongarije berustte. De kamer van afgevaardigden en de leden van het magnaten-huis, die niet voor gewapend verzet tegen het Habsburgsche stamhuis terugdeinsden, vluchtten van Pest naar Debreczin, en in navolging van Parijs, werd een comité van nationaal welzijn met Kossuth aan het hoofd gekozen, daar graaf Batthyány, Franz Deák en andere ministers zich tegen gewapend verzet verklaarden en aftraden. En toen Franz Joseph den 4den Maart 1849 eene algemeene grondwet voor het geheele rijk schonk, beantwoordde het hongaarsche parlement te Debreczin deze keizerlijke "gunst" met een besluit, waarbij het huis Habsburg wegens schending der constitutie van kroon en troon vervallen verklaard werd.

Aanvankelijk lachte het geluk den Hongaren toe; Windischgrätz werd geslagen, Pest en Komorn werden heroverd, en aan het einde des jaars was geheel Hongarije van keizerlijke troepen gezuiverd. Aan dezen strijd nam Andrassy een werkzaam deel; als *Obergespan* van Zemplin stond hij aan het hoofd der Honvéd-

troepen van dit comitaat, welke zich vooral in den slag van Schwechat onder zijne aanvoering bijzonder onderscheidden. Deze eerste lauweren op het slagveld veroverd, schijnen niet de lust in hem opgewekt te hebben om er meer te plukken; ze weerhielden hem althans niet om van de regeering van Kossuth de benoeming aan te nemen tot gezant der voorloopige regeering bij het Turksche gouvernement, met hetwelk zij tengevolge van de vrijwillige deelneming van uitgewekene Polen en officieren uit het Turksche leger aan Hongarije's vrijheidsstrijd in zeer nauwe betrekking kwam, hoewel Andrassy gedurende het viertal maanden zijner diplomatieke missie vruchteloos zijne overredingskunst aanwendde om de Turksche regeering tot erkenning van het revolutionair bewind van Debreczin over te halen. Aan deze missie echter had Andrassy het te danken, dat hij slechts uit de verte getuige van Hongarije's doodstrijd was en niet, evenals de volmaakt onschuldige Batthyány, na den slag bij Vilagos (13 Augustus 1849), in handen van de Russische of Oostenrijksche beulen van Hongarije's vrijheid viel. Batthyány viel onder de kogels van het executiepeleton, de bloem van Hongarije's jongelingschap werd door den wreeden Haynau, 's keizers militairen gouverneur, vermoord, Andrassy echter werd slechts door den kriegsraad bij verstek ter dood veroordeeld en *in effigie* opgehangen. Hij begaf zich van Konstantinopel naar Parijs, en te midden van de genoegens, die hij zich in deze stad geenszins ontzegde, had hij met recht Franz Joseph, wiens gehoorzame dienaar hij thans is, kunnen toevoegen: "*les gens que vous tuez, se portent assez bien.*" De jaren zijner ballingschap bracht hij afwisselend te Londen en te Parijs door, en van dit tijdperk in zijn leven valt nauwelijks iets anders van belang mede te deelen, dan dat hij in de Fransche hoofdstad de om hare schoonheid gevierde gravin Kendesy de Malomwicz huwde.

Door de tusschenkomst zijner moeder en van eenige Hongaar-

sche magnaten, onder welke de tegenwoordige opperrechter (*judex curiae*) en voorzitter van het magnatenhuis baron Majlath, vergunde de keizer hem reeds in 't begin van 1860 naar Hongarije terug te keeren. Hij vestigde zich op zijn landgoed Terebes en werd reeds in 1861 opnieuw door het comitaat Zemplin naar den landdag afgevaardigd, die den 2den April bijeenkwam en reeds den 21sten Augustus van hetzelfde jaar weder ontbonden werd. In den landdag van 1865 door dit comitaat herkozen, streed hij tot 1867 wakker aan Deak's zijde voor de erkenning van Hongarije's "geheiligde rechten", en dat hij zich daarbij onderscheidde, bewijst het vertrouwen der Deak-partij, die hem tot ondervoorzitter van den landdag koos en bij elke periodieke aftreding hare keuze opnieuw bekrachtigde.

In dit voor Hongarije's toekomst hoogst gewichtig tijdperk, verwierf Andrassy zich de sympathie zijner landgenooten, welke hem in betrekkelijk korten tijd tot het hoogste ambt in het rijk deed opklimmen. Welke ook de drijfveeren zijner handelingen geweest mogen zijn, een feit is 't dat hij met woord en daad een door Franz Deak zeer gewaardeerde steun was in diens krachtigen, maar volkomen wettelijken strijd tegen de Weener regeering, eerst in 1861, slechts zeer kort, tegen het ministerie-Schmerling, en later, van December 1865 tot het begin van 1867, tegen het ultra-reactionaire kabinet-Belcredi-Esterházy. Den 14den December 1865 kwam de landdag, nadat gedurende 4 jaren Hongarije weder op de willekeurigste wijze van uit Weenen geregeerd was, bijeen, en hoewel het ministerie-Belcredi-Esterházy daarmede geenszins eene inwilliging beoogde van de eischen der liberale partij en bij de verkiezingen geen middel ongebruikt liet om eene der regeering gunstige meerderheid te verkrijgen, beschikte de liberale partij in den landdag echter over zulk eene meerderheid, dat er reeds onmiddellijk hoegenaamd geen twijfel aan kon bestaan, dat de wijze waarop de regeering eene verzoening met Hongarije wenschte,

met dezen landdag onuitvoerbaar zou zijn. Aan het tactvol beleid van Deak, wiens partij niet meer als in 1861 door de uiterste linkerzijde, d. i. de voorstanders eener zuivere personeele unie van Oostenrijk en Hongarije, overstemd werd, was 't te danken, dat ook deze landdag niet weder naar huis gezonden werd en hij den grondslag kon leggen van het staatsrechtelijk vergelijk, dat sedert 1867 de onderlinge verhouding bepaalt tusschen Oostenrijk en de landen der Hongaarsche kroon: Hongarije, Zevenbergen en Croatië.

In het adres op de troonrede werd wel is waar als eerste eisch weder de erkenning van het "staatsrecht van 1848" en de benoeming van een afzonderlijk Hongaarsch ministerie vooropgesteld, maar in antwoord op enkele zinsneden der troonrede gaf de landdag, op voorstel van Deak, toch de ondubbelzinnigste bewijzen zijner gezindheid om onderhandelingen met de regeering te Weenen aan te knopen. Eene dezer zinsneden in de troonrede wees op "de onvermijdelijke gemeenschappelijke behandeling der gemeenschappelijke aangelegenheden des rijks," en niet slechts erkende de landdag in zijn adres van antwoord de "onloochenbare" juistheid van 's keizers beweren, dat Hongarije zekere belangen met de andere erflanden der Habsburgsche kroon "gemeen" heeft, maar ook koos hij, eveneens op Deak's voorstel, in Maart 1866 eene commissie van 67 leden uit zijn midden, om de grenzen der gemeenschappelijke aangelegenheden en de van het Hongaarsche standpunt wenschelijke wijze van behandeling dezer zaken in den vorm van een wetsontwerp te gieten. Als voorzitter dezer commissie werd Andrassy door zijne medeleden gekozen, en in deze betrekking nam hij een werkzaam deel aan het ontwerpen der bepalingen, welke later met slechts geringe wijziging in het staatsrechtelijk vergelijk — den zoogenaamden *Ausgleich* — tusschen Oostenrijk en Hongarije werden opgenomen.

De oorlog met Pruisen en Italië was echter uitsluitend oorzaak, dat Deak's plannen verwezenlijkt werden. Zonder Sadowa zou het

stelsel van Belcredi niet toen reeds ten val gebracht zijn en zouden Hongarije's wenschen nog lang op bevrediging gewacht hebben. De oorlog, die tijdelijk de werkzaamheden der landdagen en dus ook van dien te Pest schorste, deed eindelijk de hofpartij inzien, dat het behoud des rijks slechts mogelijk was door eene verzoening met Hongarije en het door Belcredi's stelsel onderdrukte duitsche element. Onder deze auspiciën kwam de Pester landdag den 19den November 1866 op nieuw bijeen, en weldra verscheen een keizerlijk rescript, dat niet slechts het ontwerp der commissie van 67 leden een geschikt aanknooppingspunt voor het tot stand komen van een vergelijk noemde, maar zelfs de benoeming van een afzonderlijk ministerie in 't vooruitzicht stelde.

Behoudens de regeling der bijzonderheden was dan ook nog vóór 't einde van 1866 de verzoening tusschen Hongarije en de kroon tot stand gekomen. Deák echter begreep dat Hongarije voor het behoud zijner zoo moeilijk afgedwongen rechten geen voldoende waarborg bezat in de beloften des keizers en zijner ministers van het oogenblik, maar slechts dan veilig de toekomst kon ingaan, indien ook in Oostenrijk het constitutioneele stelsel definitief gevestigd was en het daaruit voortgesproten parlement het vergelijk met Hongarije bekrachtigd had. In de vervulling dezer voorwaarde had hij een krachtigen steun in den oud-Saksischen minister, graaf Beust, die reeds den 30sten October 1866 graaf Mensdorff, wien het treurig einde van den oorlog met Pruisen ten val gebracht had, als minister van buitenlandsche zaken vervangen had. Deák zelf trad meer en meer naar den achtergrond, hoewel hij alle draden der onderhandelingen in handen hield, en bovenal bediende hij zich van Andrassy om aan zijne plannen uitvoering te geven. Zijne geschiktheid om met personen om te gaan, zijn natuurlijke welsprekendheid, zijne ontegenzeggelijke gevatheid, — alle eigenschappen, welke Andrassy waarschijnlijk

voor een belangrijk deel te danken had aan zijn omgang met allerlei personen en in verschillende omstandigheden te Konstantinopel, te Parijs en te Londen, — niet minder dan de populariteit welke hij door zijne werkzaamheid in de vroeger genoemde commissie van 67 leden in het land en onder zijne medeleden van den landdag verworven had, maakten hem tot den geschikten man om de onderhandelingen met de regeering te Weenen te voeren. Ook viel wellicht de keuze juist op hem, omdat hij zich uit persoonlijke eerezucht en ijdelheid reeds tot zekere hoogte zelf de rol had toegeëigend, welke Deàk hem later deed vervullen. Kort na den vrede van Praag toch en nog vóór de heropening van den landdag te Pest begaf hij zich herhaaldelijk naar Weenen, waar hij zich met de invloedrijkste personen in aanraking stelde en, zonder opdracht van Deàk, reeds in diens geest werkzaam was. Zoo was hij ook na het optreden van graaf Beust als minister een der eersten, die zich met hem in verbinding stelden, en zoo de *Ausgleich*, die aan Hongarije zijne zelfstandige positie schonk, bijna uitsluitend het werk van Deàk was, aan Andrassy waar-schijnlijk dankt zijn vaderland 't, dat die zoo spoedig tot stand kwam. Hij slaagde er namelijk in, graaf Beust over te halen om hem met het Kerstfeest van 1866 te Pest te komen bezoeken, en daar was 't dat hij den nieuwen minister voor de bevrediging van Hongarije's wenschen volkomen wist te winnen en de samenkomsten van Deàk met graaf Beust bewerkte, waarin in zijne tegenwoordigheid de algemeene grondslagen van het vergelijk werden vastgesteld.

Eenmaal van Beust's medewerking verzekerd, kon Deàk met vertrouwen recht op zijn doel afgaan. Op zijn voorstel ging eene deputatie uit den landdag, met graaf Andrassy aan het hoofd, met Nieuwjaar 1867 den keizer de gelukwenschen van zijn "getrouwen" landdag te Pest aanbieden, maar feitelijk had deze deputatie van haren politieken leider in last, de bijzonderheden van

het vergelijk met den keizer en zijne ministers te regelen. Deze onderhandelingen werden geheel buiten de ministers Belcredi en Esterházy om gevoerd, en toen zij met een gunstig resultaat be- kroond werden, volgde den 1sten Februari het ontslag van deze ministers en den 17den daaraanvolgende een keizerlijk rescript aan den Hongaarschen landdag, door graaf Beust gecontrasigneerd, waarin de keizer de tot stand gekomen schikking verklaarde goed te keuren en graaf Andrassy met de vorming van een Hongaarsch ministerie belastte. Den 8sten Februari namelijk was Deák naar Weenen gekomen, en op voorwaarde dat hij er borg voor stond, dat het Hongaarsche ministerie de door den keizer gewenschte her- ziening der wetten van 1848, welke tot instandhouding der een- heid van het rijk noodig was, zou ter hand nemen en tot stand brengen, had de keizer in de benoeming van Andrassy toegestemd.

Deák's vertrouwen plaatste Andrassy aan het hoofd van het eerste constitutioneele ministerie in Hongarije, na de verzoen- ing met den wettigen erfgenaam der heilige Stefanus-kroon, en baande hem den weg tot het hoogste ambt in de Oostenrijksch- Hongaarsche monarchie, welke den 17den Februari 1867 voor het oude gecentraliseerde Oostenrijk in de plaats trad. Zou hij dit vertrouwen van Hongarije's grootsten patriot thans, na eene loop- baan van bijna 12 jaren, nog in dezelfde mate bezitten, indien Deák nog onder de levenden verkeerde? Op deze vraag mogen de volgende bladzijden een antwoord geven, voor zoover men van het bekende tot het onbekende mag besluiten.

Aanvankelijk beschaamde Andrassy zeker in geen enkel opzicht de ten zijnen aanzien gekoesterde verwachtingen. Den 28sten Februari 1867 reeds diende hij, met zijne ambtgenooten Kerkapolyi, Horvath, Wenckheim en Rayner, de eerste politieke wetsontwerpen in, en met buitengewonen spoed werden zij door den landdag aangenomen. Deze werkzaamheden werden den 8sten Maart reeds met de

goedkeuring eener resolutie besloten, waarbij de vertegenwoordiging aan de ministers, — en aan geen andere ministers, gelijk er uit wantrouwen jegens Weenen uitdrukkelijk bijgevoegd werd, — volmacht schonk den overgang van het oude in het nieuwe stelsel geheel naar eigen goeddunken te regelen. Den 9den Maart legden daarop de ministers den eed in handen van den keizer af, terwijl den 8sten Juni daaraanvolgende, met de luisterrijke kroning van Franz Joseph als koning van Hongarije en met 's konings plechtigen eed van trouw aan de nieuwe grondwet, de verzoening tusschen den vorst en de Hongaarsche natie bezegeld werd.

Thans moest ook de wettelijke omschrijving van de verzoening in beide deelen van de gesplitste monarchie tot stand komen. Bijna ongewijzigd diende Andrassy het ontwerp betreffende de gemeenschappelijke aangelegenheden des rijks in, zooals het was vastgesteld door de reeds bekende commissie van 67 leden, wier voorzitter hij geweest was. Met 257 tegen 117 stemmen werd dit ontwerp goedgekeurd; de geheele Deak-partij stemde voor het ontwerp, terwijl het centrum onder leiding van Koloman Tisza en Ghyezy, en de democratische uiterste linkerzijde, toen nog slechts ten getale van nauwelijks 20 leden in de Kamer vertegenwoordigd, tegenstemden, omdat zij slechts een personeele unie tusschen Oostenrijk en Hongarije wilden, d. i. dezelfde verhouding als b. v. tusschen Nederland en Luxemburg bestaat. Het hoofdbezwaar van het centrum tegen de tot stand gekomen schikking bestond hierin, dat door deze wet een deel der financiën, de beschikking over het leger en de buitenlandsche politiek, juist de drie takken van bestuur waarin het absolutisme te Weenen op zoo onverantwoordelijke wijze had huis gehouden, grootendeels aan de contrôle der volksvertegenwoordiging onttrokken werd. De oppositie achtte het gevaarlijk, dat op het terrein der buitenlandsche politiek en ten aanzien van het bestuur en de beschikking over het leger niet voor goed voor alle verdere absolutistische neigingen de deur ge-

sloten werd. De gebeurtenissen der laatste jaren hebben de oppositie van 1867 maar al te zeer in 't gelijk gesteld, en een merkwaardig toeval is 't inderdaad, dat Andrassy, die de vrees der oppositie ijdel noemde, en Koloman Tisza, die zijne welsprekendste redevoeringen uitsprak toen hij de toenmalige regeeringspartij voor het ontzettend gevaar waarschuwde, juist de mannen zijn, welke, de een als rijksminister van buitenlandsche zaken en de ander als Hongaarsch minister-president, thans gewillig de hand leenen tot de bevreeding van de absolutistische wenschen der hofpartij.

't Is hier de plaats om in korte trekken een overzicht te geven van de staatsrechtelijke verhouding tusschen de twee deelen der monarchie, de Cisleithaansche en de Transleithaansche rijkshelft, gelijk ze naar het grensriviertje, de Leitha, genoemd worden. Tot gemeenschappelijke aangelegenheden verklaart de wet, welke in 1867 door beide parlementen te Weenen en te Pest — in de oude hoofdstad des rijks echter met bedrukt gemoed en onder den drang der omstandigheden — werd aangenomen: het rijksleger en de marine, de buitenlandsche aangelegenheden, het beheer der voor de gemeenschappelijke uitgaven toegestane gelden met een rekenkamer, welke met de contrôle over het gebruik dezer gelden belast is, benevens de administratie van eenige speciaal opgenoemde fondsen en inkomsten. Tot deze laatste behooren krachtens het tolverbond tusschen Oostenrijk en Hongarije de inkomsten der douane en de verrekening der restitutie van reeds betaalde rechten bij uitvoer, van welke de voornaamste de accijnsen op suiker, bier en gedestilleerd zijn. De zorg dezer gemeenschappelijke aangelegenheden wordt opgedragen aan drie rijksministers: één voor buitenlandsche zaken, één voor oorlog en marine, waarvoor eene afzonderlijke afdeeling aan het departement van oorlog, met een hoofdofficier der vloot aan het hoofd, bestaat, en één voor financiën. Als eerste rijksministers benoemde de keizer in 1867 graaf Beust, generaal baron John en ridder von Becke, terwijl als erkenning van

zijne den keizer en der monarchie bewezen diensten, aan graaf Beust de persoonlijke titel van rijkskanselier verleend werd.

Den rijksministers staan twee vertegenwoordigende lichamen ter zijde, welke, elk 60 leden tellende en volkomen gelijke bevoegdheid hebbende, gekozen worden uit de parlementen te Weenen en te Pest. Deze vergaderen minstens éénmaal 's jaars ter behandeling van de begrooting der gemeenschappelijke uitgaven en inkomsten des rijks, en eerst nadat volkomen overeenstemming tusschen beider beslissingen verkregen is, wordt daaraan de sanctie des keizers verleend. Bestaat er verschil tusschen een of meer besluiten dezer vergaderingen, welke, uit gedelegeerden der parlementen samengesteld zijnde, den naam van delegaties dragen, dan beoemen beide uit haar midden commissies, welke onderling voorstellen tot bijlegging van het geschil wisselen. Wordt er ook op die wijze geen eenstemmigheid verkregen, dan vergaderen als uiterste middel de delegaties in vereenigde zitting en beslist de volstrekte meerderheid van stemmen. Omtrent de samenstelling der delegaties bepaalt de voor beide deelen des rijks geldende wet slechts, dat 40 leden uit de beide kamers van afgevaardigden en 20 uit het Oostenrijksche heerenhuis en uit het Hongaarsche magnatenhuis daarin zitting hebben, terwijl de wijze van verkiezing aan de wetgevende macht in beide deelen der monarchie is overgelaten.

Deze regeling is voor Oostenrijk en voor Hongarije verschillend. Terwijl de delegatie in Hongarije door de volle kamers gekozen wordt, met uitzondering van 6 Croatische leden, welke door de afgevaardigden van Croatië in de kamer en het magnatenhuis worden gekozen, is de samenstelling der Oostenrijksche delegatie door wetsbepalingen geregeld, welke aan de kamer van afgevaardigden feitelijk elke contrôle op de gemeenschappelijke aangelegenheden ontnemt; hoewel zij door 40 harer leden in de delegatie vertegenwoordigd is. Met 't oog op den verbitterden strijd, die in de jongste bijeenkomst der delegaties tegen Andrassy en zijne poli-

tiek gevoerd werd en die, althans voorloopig, met de overwinning des ministers eindigde, hoewel de kamer van afgevaardigden te Weenen nog kort te voren, den 5^{den} November l.l., met 160 tegen 70 stemmen een adres aan den keizer aannam, waarin opwaardige maar toch ondubbelzinnige wijze Andrassy's politiek werd afgekeurd, komt 't mij wenschelijk voor over dit punt eenigszins uitvoeriger te zijn.

Het streven van het Duitsche element om te centraliseeren, d. i. van Oostenrijk met zijne verschillende nationaliteiten een eenheidsstaat te maken, werd nu eens met meer dan weder met minder succes bekroond, maar nooit is dit doel geheel bereikt kunnen worden. Voor een groot deel zijn de Duitschers zelven daaraan schuld, omdat voor hen dit streven steeds gelijkstond met overheersching der andere nationaliteiten door het Duitsche element. Uit een historisch oogpunt beschouwd, is dit zeker volkomen verklaarbaar; tot 1866 was Oostenrijk de eerste staat in Duitschland en hieraan dankte het Duitsche element de mogelijkheid en voor een deel ook de kracht om, hoewel zelf geen vierde deel der bevolking van het geheele rijk uitmakende, alle andere nationaliteiten min of meer te overheerschen. Ten aanzien van de Hongaren en van de Italiaansche provinciën vóór 1859 gelukte dit den Duitsch-Oostenrijkers nooit, dan met een absolutisme dat elke vonk van publiek leven uitdoofde. Maar ook in de Polen en de Czechen van Slavischen stam in Bohemen en Moravië hadden zij steeds en hebben zij ook nu nog heftige tegenstanders. Al vindt de overheersching der Duitschers ook eene natuurlijke verklaring in het onloochenbaar feit, dat zij in ontwikkeling en beschaving de andere nationaliteiten verre vooruit zijn, toch is 't niet minder verklaarbaar dat de andere nationaliteiten, de eene met meer, de andere met minder kracht en succes, zich daartegen verzetten. Deze onderlinge strijd, die bij enkele nationaliteiten zelfs een onverzoenlijken haat heeft gewekt, is de roode draad die door

Oostenrijk's geheele binnenlandsche staatkunde loopt; het Duitsche centralisme aan de ééne zijde en het federalisme aan den anderen kant trachten elkander de macht uit de handen te wringen, en al bleef het Duitsche element tot dusver nog op menig terrein meester, toch geloof ik dat aan het federalisme de toekomst behoort, tenzij de strijd der nationaliteiten tot ontbinding van het oude Oostenrijk leidt.

Door den *Ausgleich* met Hongarije won het Duitsche element in zooverre aan kracht, dat het van zijn lastigsten en gevaarlijksten vijand ontslagen werd, of juister gezegd, dat de strijd een ander, minder acuut karakter verkreeg; want de wet op de algemeene rijksaangelegenheden bleef de band tusschen de beide vijandige elementen, het Duitsche en Magyaarsche. Dat de 40 jaren der gedeeltelijke scheiding niets tot verzoening hebben bijdragen, is uit den verbitterden en kleingeestigen strijd gebleken, die in het vorige en in de eerste maanden van dit jaar over de vernieuwing van den financiëlen *Ausgleich* (die voor 10 jaren gesloten was) tusschen de beide deelen der monarchie gevoerd is en die meermalen met een volkomen scheuring dreigde te eindigen.

Wat het Duitsche element door de gedeeltelijke afscheiding van Hongarije in 1867 won, verloor het echter weder voor een belangrijk deel, doordien de erkenning van Hongarije's rechten en de toepassing van het federalistisch stelsel ten aanzien van dit deel des rijks ook gelijke lusten bij de andere nationaliteiten opwekte. Een geluk was 't voor de Duitschers, dat de Czechen hun eigen glazen stuk sloegen en de regeering dwongen de landdagen van Bohemen en Moravië te ontbinden, waarin de Czechen de meerderheid hadden, daar 't anders reeds in 1867 waarschijnlijk met het Duitsche centralisme gedaan geweest zou zijn. ¹ Nu hadden zij slechts

---

¹ In alle bijzonderheden te treden, zou mij te ver leiden. Tot toelichting is echter het volgende onontbeerlijk: Volgens het in Oostenrijk geldende

met de Polen, in vereeniging met Slovenen, clericalen en andere fracties te kampen, die evenwel reeds belangrijke bressen in het centralistisch stelsel schoten. Onder de door dezen op de Duitschers behaalde voordeelen behoort de wijze van samenstelling der delegatie.

De samenstelling der Oostenrijksche delegatie berust namelijk, wat de 40 leden uit de kamer betreft, op het federalistisch beginsel, dat elke provincie en elk kroonland, die vertegenwoordigers naar de kamer te Weenen zenden, in de delegatie naar zekere verhouding vertegenwoordigd zullen zijn. Welke de maatstaf is, waarnaar de verdeeling der delegatie-leden over de verschillende landen en provinciën geschiedt, heb ik niet kunnen ontdekken, maar waarschijnlijk is zoowel het cijfer als de dichtheid der bevolking daarbij tot grondslag genomen. De verdeeling is als volgt: Bohemen is door 10 leden in de delegatie vertegenwoordigd; Gallicie door 7; Moravië door 4; Beneden-Oostenrijk door 3; Boven-Oostenrijk, Stiermarken en Tyrol elk door 2; Oostenrijksch Silezië, Karinthie, Krain, Bukowina, Salzburg, Vorarlberg, Istrië, Görz, Triest en Dalmatië elk door 1. Deze gedelegeerden worden in de

stelsel van verkiezingen worden de kiezers in groepen verdeeld, die elk zeker aantal afgevaardigden kiezen. In Bohemen en Moravië nu wegen de Duitsche en Czechische elementen vrij wel tegen elkaar op en geeft de groep van het groote grondbezit, die 70 afgevaardigden naar den landdag zendt, den doorslag. Tot deze groep behoort bijna uitsluitend de feudale adel, die gewoonlijk in den geest der regeering stemt. De toenmalige landdagen in deze provinciën nu hadden eene beslissende Czechische meerderheid, en daar de landdagen toen ter tijde (sedert 1873 is dit veranderd) de afgevaardigden naar den rijksdag uit hun midden kozen, hadden zij 't derhalve in hunne hand slechts Czechen naar Weenen te zenden. Toen zij echter door buitensporige en ontijdige eischen de regeering tot ontbinding noodzaakten, stemde het groote grondbezit onder de pressie der regeering Duitsch, waardoor de meerderheid in den landdag verplaatst werd en slechts Duitsche afgevaardigden uit Bohemen en Moravië in den rijksraad van 1867 verschenen.

volle zitting der kamer, maar slechts door de afgevaardigden uit de verschillende landen en provinciën bij volstreckte meerderheid van stemmen uit haar eigen midden gekozen.

Of deze verdeeling eene billijke is en aan elke provincie haar rechtmatigen invloed verzekert op de buitenlandsche politiek en de uitgaven voor het leger, welke beide onderdeelen van het staatsbestuur, gelijk op 't oogenblik b.v. het geval is, juist de zwaarste offers van de belasting betalende burgers kunnen eischen, wil ik niet onderzoeken, al mag ik hierbij niet onopgemerkt laten, dat er provincies zijn, zooals o. a. Dalmatië, die zelfs hunne eigene bestuurskosten niet opbrengen, en dat derhalve, zoo men eenmaal aan het splitsen van den eenheidsstaat gaat, aan deze moeilijkgelijke rechten kunnen worden toegestaan, om over de buitengewone uitgaven des rijks eene beslissende stem uit te brengen, als aan die provinciën, op welker bevolking de hoogere lasten uitsluitend drukken. Doch in elk geval levert deze samenstelling dit groote bezwaar op, dat zij niet in overeenstemming is met de grondslagen, waarop de volksvertegenwoordiging berust, welker trouwe afspiegeling de delegatie behoort te zijn, daar immers aan haar de uitoefening van een belangrijk deel der rechten van het parlement wordt toevertrouwd.

Deze wanverhouding tusschen de volksvertegenwoordiging en de delegatie wordt nog verergerd door de samenstelling van het Oostenrijksche heerenhuis, dat door 20 zijner leden in de delegatie vertegenwoordigd is. Rechtens hebben zitting in het heerenhuis: de meerderjarige prinsen uit het keizerlijke stamhuis, de 10 aartsbisschoppen en 7 bisschoppen met vorstelijken rang in Oostenrijk en de hoofden der oud-adellijke geslachten, 54 in getal, die erfelijke leden zijn; verder benoemt de regeering zoovele personen tot leden voor het leven als haar goeddunkt en haar belang medebrengt. Dit laatste cijfer bedraagt ruim 100, d. i. de volstreckte meerderheid, zoodat het Oostenrijksche heerenhuis een gewillig

werktuig in de hand der regeering is of door middel van een zoogenaamden *Pairschub* gemaakt kan worden. Van de 20 stemmen der gedelegeerden uit het heerenhuis is dus elke regeering zeker, zoodat er onder de 40 gedelegeerden uit de kamer van afgevaardigden nog slechts een elftal aanhangers der regeering of althans felle tegenstanders der oppositie behoeven te zijn, om elk rijksministerie voor een parlementaire nederlaag te vrijwaren. En let men op den onderlingen rassenhaat en naijver der verschillende nationaliteiten, welke onder den scepter van de Habsburgsche dynastie vereenigd zijn, dan ligt 't voor de hand, dat dit elftal wel nooit ontbreken zal bij de zonderlinge wijze, waarop de delegatie-leden uit de kamer gekozen worden.

Een duidelijk sprekend voorbeeld leverde in dit opzicht de jongste delegatie op, die den 7den November II. hare zittingen te Pest opende, (de delegaties namelijk zetelen van jaar tot jaar beurteelings te Weenen en te Pest). Deze delegatie had haar oordeel uit te spreken over de politiek van graaf Andrassy, die tot de bloedige bezetting van Bosnie en de Herzegowina geleid heeft, en hoewel de kamer van afgevaardigden te Weenen, den 5den November, met 160 tegen 70 stemmen een adres aan den keizer had aangenomen, waarin zij op verschillende gronden een streng afkeurend vonnis over die politiek uitsprak, kon deze verpletterende meerderheid der kamer slechts 27 geestverwanten in de delegatie brengen. En deze oppositie was zelfs nog slechts door allerlei manoeuvres van parlementaire tactiek bijeen te houden! Den grondslag der kamer van afgevaardigden te Weenen, namelijk de kieswet¹ volgens welke bepalingen zij is saamgesteld, zal wel geen

¹ Deze kieswet namelijk is er op aangelegd om aan het Duitsche element een onevenredig aantal zetels, ja zelfs de volstrekte meerderheid in de kamer en in de landdagen te verschaffen, door de verkiesingen in groepen te doen plaats hebben. Het groote grondbezit, de steden, het platteland (voor deze twee groepen geldt bovendien eene vrij hooge census), de

waarlijk vrijzinnig man ooit in bescherming nemen, doch zoo lang deze wet van kracht is, vertegenwoordigt de overeenkomstig hare bepalingen gekozen kamer volgens de wettelijke fictie de natie, en als deze kamer met zoo verpletterende meerderheid de gevolgde politiek afkeurt, dan is van het constitutioneele standpunt die politiek en de minister, die daarvoor verantwoordelijk is, veroordeeld. Daaraan kan eene op geheel andere wijze saamgestelde commissie uit de nationale vertegenwoordiging, — de delegatie toch is feitelijk niets anders, — hoegenaamd niets veranderen, en zoo dus Andrassy met een beroep op de delegaties niettemin aanblijft en zijne politiek voortzet, dan handelt hij inconstitutioneel en bedient hij zich slechts van een constitutioneelen schijnvorm, om daarachter eene zuiver absolutistische politiek te verbergen.

Ook in de Hongaarsche delegatie wordt den rijksministers, hoewel uit andere oorzaken, de overwinning niet moeilijk gemaakt. De meerderheid in de beide kamers van het Hongaarsche parlement is steeds homogeen met de meerderheid in de delegatie, — dit is een belangrijk voordeel, dat Hongarije boven Oostenrijk bezit. De 6 Croatische leden buiten rekening latende, hoewel dezen in den regel tot de meerderheid in het parlement behooren, omdat sedert 1868 nog geene Hongaarsche regeering het waagde met het kroonland Croatië zoo willekeurig om te springen als tot dusverre met Zevenbergen gedaan werd, worden de overige 54 leden der Hongaarsche delegatie (36 uit de kamer en 18 uit het magnetenhuis) bij meerderheid van stemmen gekozen, zoodat de regeeringsmeerderheid de keuzen geheel in hare handen heeft. Grootmoedig staat zij eenige zetels aan de oppositie af, maar natuurlijk

---

universiteiten en de kamers van koophandel kiezen in elke provincie ieder een zeker aantal afgevaardigden, en daar nu, behoudens enkele uitzonderingen, het materieel zoowel als het intellectueel bezit hoofdzakelijk in handen van het Duitsche element is, zoo kiest dit feitelijk 2 à 3 maal, terwijl de groote massa nauwelijks of in 't geheel niet vertegenwoordigd is.

gaat zij in die grootmoedigheid niet verder dan haar belang toelaat, m. a. w. zij moet van de meerderheid in de delegatie zeker blijven. De zetels, welke zij wil afstaan, verdeelt zij in overleg met de oppositie over de fractiën, waaruit deze is samengesteld. De uiterste linkerzijde echter, die nog steeds op haar standpunt van 1867 staat en de personeele unie tusschen Hongarije en Oostenrijk de eenige rechtvaardige en uit een nationaal oogpunt wenschelijke staatsrechtelijke verhouding tot Oostenrijk acht, weigert van jaar tot jaar een mandaat voor de delegatie aan te nemen, en de haar toegedachte zetels neemt de regeeringspartij steeds voor zich zelve in beslag. Hieraan is het toe te schrijven dat, sedert de tien jaren van haar bestaan, in de Hongaarsche delegatie steeds een zeer zwakke oppositie gevonden werd; de groote meerderheid vertegenwoordigde altijd de meerderheid in de kamer, en daar Hongarije vooralsnog in 't bezit eener vrij zuivere parlementaire regeering is en een parlementair ministerie onhoudbaar zou zijn, indien het zich homogeen verklaarde met een rijksminister, wiens beleid door de meerderheid der kamer wordt afgekeurd, zoo ligt het voor de hand, dat zoo lang als de rijksministers met het Hongaarsche ministerie ééne lijn trekken, zij van de meerderheid in de Hongaarsche delegatie verzekerd kunnen zijn. In verband met de noodlottige politiek van graaf Andrassy moge men het betreuren, dat Koloman Tisza de meerderheid in de Hongaarsche kamer, hoe klein zij ook nog moge wezen, beheerscht en dientengevolge de Hongaarsche delegatie aan die politiek hare goedkeuring hecht, de wijze waarop die delegatie is samengesteld voldoet althans aan de strenge parlementaire eischen, omdat zij de meerderheid weerspiegelt van het parlement dat haar "delegeerde".

De hierboven geschetste wet op de gemeenschappelijke aangelegenheden der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie dankt voor een groot deel haar ontstaan aan Andrassy als voorzitter der bekende "commissie van 67" uit den Hongaarschen landdag van 1865.

Op de andere wetten tot regeling van den *Ausgleich*, als het tolverbond tusschen beide deelen des rijk, de regeling van het aandeel in de jaarlijksche rente van de rijksschuld, dat ten laste van Hongarije komt — (voor het kapitaal nam het geene enkele verplichting op zich), de bepaling der verhouding, waarnaar beide deelen des rijk tot de gemeenschappelijke uitgaven bijdragen, (70 : 30), de regeling van eenige accijnsquaesties, enz. enz. — op dit alles oefende Andrassy waarschijnlijk direct weinig invloed, al dragen ook al deze wetten zijne handteekening als Hongaarsch minister-president. Groot daarentegen was zijn invloed op de beslissing der legerquaestie; niet slechts als minister-president, maar ook in zijne hoedanigheid van minister van landsverdediging, voerde hij met den rijksminister van oorlog, baron Kuhn, de onderhandelingen over deze quaestie. De invoering van den persoonlijke dienstplicht stond na het noodlottig einde van den oorlog met Pruisen in 1866 vast, doch terwijl de keizer en zijne militaire raadgevers de eenheid van het actieve leger en, in den geest van het Pruisische stelsel, de samenstelling van de landweer uit de reserve van het actieve leger wenschten, verdedigde Andrassy de verdeeling van het actieve leger en de landweer in twee deelen. In Maart 1868 begonnen de onderhandelingen en tegen 't midden van April kwam onder 's keizers persoonlijke medewerking een vergelijk tot stand: Andrassy gaf ten aanzien van de eenheid van het rijksleger toe, maar daarentegen werd bepaald dat de landweer in beide deelen der monarchie afzonderlijk georganiseerd zou worden uit die dienstplichtigen, die niet door het lot werden aangewezen om in het actieve leger te dienen. Het actieve leger werd voor 10 jaren op 800,000 man oorlogsterkte gesteld, terwijl Andrassy, door de afzonderlijke landweer, voor Hongarije het nationale *Honvéd*-leger wist te behouden. Het zou onbillijk zijn, indien men van de, voor de monarchie in haar geheel en hare beide deelen, te hooge kosten dezer leger-inrichting, — alleen het actieve rijksleger kost jaar-

lijks bijna 100 miljoen florijnen, — graaf Andrassy een verwijt zou willen maken, daar de bepaling der tienjarige sterkte op 800,000 man uitsluitend het werk is van de militaire omgeving des keizers, terwijl voor de kostbare afzonderlijke inrichting der *Honvéd*-armee niet Andrassy, maar de geheele Hongaarsche natie verantwoordelijk is; daartegen toch zou zich toen zelfs de populairste Hongaar, Franz Deák, te vergeefs verzet hebben. De wet op de regeling der levende strijdkrachten werd in Augustus 1868 door het Hongaarsche en in November door het Oostenrijksche parlement aangenomen en daarmede de laatste schakel gesmeed van de keten, die de beide deelen der monarchie voor tien jaren aan elkander verbond.

Alvorens van dit onderwerp af te stappen, moet hier nog worden aangeteekend dat art. 7 van het *Wehrgesetz* bepaalt, dat door de regeering van het actieve rijksleger uitsluitend gebruik gemaakt wordt tot bestrijding van een buitenlandschen vijand of tot handhaving van de binnenlandsche rust. Andrassy, die zich herhaaldelijk op zijn constitutioneelen zin beroept, schijnt bij de aanneming en uitvoering van het Europeesch mandaat tot bezetting van Turksche provinciën, behalve andere, ook nog deze wetsbepaling over het hoofd gezien te hebben.

Ten aanzien van Andrassy's minister-presidentschap (18 Februari 1867 tot 13 November 1871) valt, van het nationaal-Hongaarsche standpunt ten minste, nauwelijks iets anders dan goeds te zeggen. *A posteriori* voorzeker wordt er menige aanmerking op zijn politiek beleid gemaakt, maar niet alleen is dit in 't algemeen veel gemakkelijker dan op 't oogenblik zelf eene politieke daad met juistheid te beoordeelen, maar ook mogen zijne Hongaarsche vrienden van vroeger en zijne bestrijders van heden niet uit het oog verliezen, dat Andrassy's ministerie in eene zeer buitengewone positie verkeerde. Was 't aan de eene zijde een dankbaar werk, door een groote meerderheid gesteund, Hongarije bij de eerste

schreden op de baan der staatkundige zelfstandigheid te leiden, aan den anderen kant waren daaraan ook eigenaardige moeilijkheden verbonden. En deze waren niet alleen die, welke aan elke organisatie van een nieuwen toestand noodzakelijk verbonden zijn, maar sproten vooral ook voort uit de bestaande instellingen en uit de geaardheid der Hongaren.

In de eerste plaats mag niet uit 't oog verloren worden, dat de schikking met Oostenrijk slechts een compromis was, dat in menig opzicht aan velen in den lande mishaaide en dat in de kamer naar verhouding meer verdedigers had dan in het land. Hiermede had de regeering te rekenen en, al laat in Hongarije de vrijheid der verkiezingen nog al wat te wenschen over, zoo zelfs dat de mannen, die de teugels van het bestuur in handen hebben, met hunne middelen van pressie evenmin kieskeurig zijn als hunne aanhangers met daden van ruw geweld, toch moet in Hongarije een ministerie de nationale ijdelheid en de heerschende vooroordeelen misschien nog meer dan in eenig ander land ontzien. Want de Magyaar, is vrijzinnig en royaal, maar tevens innig overtuigd van zijne eigene voortreffelijkheid boven alle andere natiën; hij is chauvinist in den meest bekrompen zin en met blindheid geslagen voor de fouten zijner natie en voor de verkeerdheden in alle mogelijke dingen, welke hij nu eenmaal als bij uitnemendheid nationaal beschouwt. Als zoodanig gold, en geldt tot zekere hoogte ook thans nog voor den echten Magyaar de instelling der comitaatsregeering met hare zonderlinge vermenging van administratief bestuur en rechterlijke macht; en zoo zelfs Andrassy en zijne collega's ooit ernstig aan eene vervanging dezer vaak aan anarchie grenzende toestanden door een regelmatig en meer gecentraliseerd bestuur gedacht hebben, dan is het nog zeer de vraag of zij deze noodzakelijke hervorming wel tot stand zouden kunnen gebracht hebben. Waarschijnlijk is het niet, dat Andrassy zich dit ooit ten doel stelde; het is althans nooit uit iets gebleken, en zulk een zware taak

strookte trouwens weinig met zijn streven naar effectbejag en populariteit, waardoor zijne politiek als minister-president zich bovenal kenmerkte. Dit moge hem in de schatting zijner chauvinistische landgenooten niet geschaad hebben, waar 't meer algemeen de vraag geldt of aan Andrassy onder de staatslieden van onzen tijd een eerste plaats toekomt, daar zijn deze eigenschappen reeds voldoende om deze vraag ontkennend te beantwoorden.

Een paar staaltjes mogen dit bewijzen. Eene zijner eerste regeeringsdaden bestond in eene soort gewelddadige annexatie van Fiume, de havenstad aan de Adriatische zee, welker bezit reeds sedert jaren her een twistappel tusschen Hongaren en Croaten geweest was. Feitelijk behoorde zij vóór den *Ausgleich* van 1867 tot Croatië, doch lang voor dat de verhouding tusschen Croatië, als kroonland der Hongaarsche kroon, en Hongarije geregeld was (December 1868), maakte de Hongaarsche regeering van een onbeduidend ooploopje te Fiume gebruik (April 1868), om een koninklijk Hongaarschen commissaris naar deze stad te zenden. Toen de schikking tusschen Croatië en Hongarije tot stand kwam, kon men 't omtrent Fiume niet eens worden, en inmiddels bleef deze stad tot op heden onder het direct bestuur der Hongaarsche regeering. De stad zelve beteekent weinig, maar zij is de eenige havenplaats in het gebied der Hongaarsche kroon, en onder de illusies, welke het in 1867 overprikkelde nationaliteitsgevoel zich schiep, bekleedde Hongarije's toekomst als zeevarende mogendheid geen geringe plaats. Door deze handelwijze streefde Andrassy dus zeker wel het Magyaarsche chauvinisme, maar door rechtvaardigheid jegens Croatië muntte zij zeker niet uit.

Na zijne kroning tot koning van Hongarije had Franz Joseph het gebruikelijke kroningsgeschenk bestemd voor een fonds ten behoeve van de weduwen en weezen van hen, die in 1848—49 in den vrijheidsoorlog gevallen waren. Dit inderdaad schoone denkbeeld van den vorst, tegen wiens gezag deze opstandelingen zich

gewapenderhand verzet hadden, krenkte den nationalen trots der Magyaren, en het centrum onder Koloman Tisza en de uiterste linkerzijde, die op inderdaad kleingeestige wijze uit alles kapitaal sloegen om oppositie tegen de regeering te maken, brachten een voorstel in de kamer, om een fonds voor de weduwen en weezen der gevallenen uit 's lands middelen te stichten. Andrassy waagde 't niet dit voorstel ruitelijk te bestrijden en aan 's konings blijk van verzoeningsgezindheid op élatante wijze de overwinning over de onkiesche handelwijze der oppositie te verzekeren; met meer handigheid dan loyauté koos hij een middenweg; zulk een fonds moest uit particuliere bijdragen van groot en klein en niet uit 's lands kas worden bijeengebracht, zeide hij, en met een knal-effect eirigde hij: "Ik voor mijn persoon verklaar voor 10,000 florijnen te teekenen!" Het kroningsgeschenk werd nu in eene bijdrage des konings herdoopt.

De zoogenaamde nationaliteiten-wet van November 1868, welke in schijn aan alle nationaliteiten, Magyaren, Duitschers en Slaven, volkomen vrijheid van beweging en gelijkheid van rechten verzekert, doch feitelijk aan de Magyaren en aan hun taal groote voorrechten toekent; de wet derzelfde maand tot burgerlijke en staatkundige gelijkstelling der joden; de leeningswet van 100 miljoen ten behoeve van de uitbreiding van het spoorwegnet, enz. enz., — deze en meer andere wetten van minder beteekenis kwamen onder het ministerie-Andrassy tot stand en verhoogden Andrassy's aanzien in de oogen zijner stamgenooten. Dat die eerste leening eenigszins mislukte, was zeker niet aan de ministers te wijten, doch uitsluitend hieraan dat de geldmarkt den jongen staat haar vertrouwen nog onthield; maar zoo men deze regeeringsdaden van Andrassy nagaat, dan is 't zeker niet te loochenen, dat hij tegenover zijne chauvinistische landgenooten moeilijk dankbaarder onderwerpen ter regeling had kunnen uitkiezen. En terwijl hij zoo den nationalen overmoed streefde

en hoofdzakelijk het oog vestigde op alles wat zijn vaderland den nimbus eener groote mogendheid kon geven, heerschte er in het binnenlandsch bestuur zulk eene verwarring, dat b. v. een Rosza Sandor zich als roover berucht kon maken, en de regeering van jaar tot jaar ongeveer een vijfde deel der directe belastingen als achterstallige bate op de volgende begrooting moest overbrengen. Onder een deel des adels behoorde het tot den *bon ton*, over Hongarije's eer en waardigheid 't luidst mede te schreeuwen, maar het betalen der belasting aan den minderen man over te laten. Dezen kanker uit te roeien, schijnt Andrassy niet te hebben toegelachen. Had hij zich dit ten taak gesteld, waarschijnlijk zou hij te Pest niet bij de periodieke verkiezingen in 1869 met algemeene stemmen tot afgevaardigde der hoofdstad gekozen zijn, maar zeker zou hij zijn land een hoogst gewichtigen dienst bewezen hebben. Wat Andrassy gedurende de 4 $\frac{1}{2}$ jaren van zijn bestuur voor de ontwikkeling en den bloei van zijn vaderland gedaan heeft, is luttel. Het binnenlandsch bestuur liet hij in den chaotischen toestand; de spoorweglijnen, die van staatswege werden aangelegd of waarvoor concessie verleend werd, missen onderling alle verband, en niet het algemeen belang, maar slechts dat van districten of particulieren gaf voor de richting den doorslag. Het deficit op de begrooting groeide van jaar tot jaar op onrustbarende wijze aan, en zoo Andrassy voor zijn vaderland eene positie als groote mogendheid wist te verwerven, dan was 't slechts aan de Europeesche geldmarkt, waarop het leeningen sloot, welke op den nog ongeordenden staat buitensporige lasten legden. In 1871 zag men echter nog slechts het klatergoud zijner bestuursdaden, en terwijl de zoon zijner populariteit nog helder blonk, werd hij door den keizer tot hooger ambt geroepen en als opvolger van graaf Beust tot rijksminister van buitenlandsche zaken en minister van het huis des keizers benoemd.

Deze verheffing van den eerezuchtigen Magyaar verraste slechts door het tijdstip waarop zij plaats greep, want dat zij waarschijn-

lijk eenmaal zou komen, was reeds sedert jaar en dag van de daken verkondigd. Slechts verwachtte men ze den 13den November 1871 niet, omdat iedereen meende dat graaf Beust toen vaster zat dan ooit. Het was een openbaar geheim, dat Oostenrijk-Hongarije, onder Beust's leiding, in 1870 ernstig dacht aan en zelfs met Frankrijk onderhandelde over eene revanche voor Königgrätz, en dat alleen Pruisen's schitterende overwinningen in den Elzas en rondom Metz de uitvoering van dit plan beletten. Had deze mislukte politiek graaf Beust ten val gebracht, niemand zou zich daarover verwonderd hebben. Doch de rijkskanselier werd in zijn ambt gehandhaafd. Hoewel teleurgesteld in zijne hoop zijn tweede vaderland de gelegenheid te mogen verschaffen om den smet, die door Königgrätz op Oostenrijks wapenen kleefde, uit te wischen, welke nederlaag tevens de nederlaag zijner politiek als Saksisch minister geweest was, zette hij niettemin zijne persoonlijke sympathieën, de herinnering aan zijn verleden en alle andere consideratiën ter zijde, om alleen te letten op het belang van het land, welks buitenlandsche politiek aan zijne leiding was toevertrouwd. Dat belang eischte, na Frankrijks totale nederlaag, aansluiting aan Duitschland, en met zelfverloochenenden ijver zette graaf Beust zich aan de vervulling van die taak. Den 11den Juli 1871 reeds wist hij eene samenkomst der keizers van Oostenrijk en Duitschland te Ischl te bewerken; sedert de ontmoeting te Gastein in 1865, van welk tijdstip eigenlijk de twist dagteekende, welke in Juli 1866 zijne bloedige ontknooping vond op het slagveld van Königgrätz, hadden Franz Joseph en Wilhelm I elkander niet weder gezien. "De vorsten begroetten elkaar hartelijk en hunne verzoening was oprecht en volkomen", zoo luiden de officieuse bulletins over die ontmoeting. Franz Joseph beantwoordde het bezoek van den Duitsehen keizer in dienzelfden zomer tweemaal, eerst den 6den September te Gastein en twee dagen later te Salzburg. Deze verzoening was een succes der politiek van graaf Beust, en wie een

jaar geleden zijn val aanstaande geacht had, voorspelde hem na dit succes nog een langdurig ministerieel leven.

Wie dit meende, vergiste zich echter schromelijk. Om met zekerheid de redenen van den val van graaf Beust te kunnen aangeven, zou men niet slechts bekend moeten zijn met alle diplomatieke stukken, die in de Novembermaand van 1871 met Berlijn gewisseld werden, maar vooral volkomen ingewijd moeten wezen in hetgeen er in die dagen tusschen de vier wanden van het keizerlijk slot Schönbrunn voorviel. Ware Beust grootvizier te Konstantinopel geweest, dan zou 't heeten dat serail-intriges hem ten val brachten. Want evenmin had zijne politiek in de delegaties eene nederlaag geleden als dat zijn aftreden wegens eene verwickeling met het buitenland noodzakelijk was. Doch al weet men niet in allen deele hoe zijn onverwacht verdwijnen van het tooneel in zijn werk ging, wel is 't bekend aan welke mannen hij zijn val bovenal dankt: namelijk aan zijn onverzoenlijken vijand prins Bismarck en aan den eerzuchtigen Hongaarschen minister-president graaf Andrassy. Den keizer schijnt 't zwaar gevallen te zijn van zijn minister te scheiden; in de vleidendste bewoordingen althans verleende hij hem, "op verzoek", zooals 't heette, zijn ontslag, terwijl hij hem tevens een der hoogste Oostenrijksche orden schonk. En wel het beste bewijs van 's keizers dankbaarheid jegens den man, die zooveel deed voor de verheffing van het rijk na de verpletterende nederlaag van Königgrätz, is dit, dat hij den eervol ontslagen rijkskanselier, die niet vermogend is, zijn keizerlijk woord verpandde, dat hij tot zijn dood eene hooge betrekking in den staatsdienst zou blijven bekleeden, of althans eene aan zijn rang geëvenredigde bezoldiging genieten zou.

De samenkomst der keizers te Gastein hadden beide rijkskanseliers bijgewoond, maar zoo hartelijk als de ontmoeting der vorsten was, zoo koud was, vooral van Bismarck's zijde, de begroeting der ministers. De Duitsche kanselier gaf spoedig aan de

hofkringen te verstaan, dat slechts dan aan eene oprechte vriendschap en eene innige verstandhouding tusschen Berlijn en Weenen te denken was, als aan het hoofd van het departement van buitenlandsche zaken een ander man dan graaf Beust geplaatst werd, en dat die man de Hongaarsche minister-president was. Hoe lang 't duurde eer de keizer en zijne hoog-adellijke omgeving hun tegenzin tegen den revolutionair van 1848 overwonnen hadden, wiens Magyaarsche adeldom in hunne oogen ver beneden den Duitschen en Boheemschen adel stond, die naar hunne schatting slechts aanspraak op dezen hoogen post konden maken, is naar mijn weten nooit openbaar geworden, en buiten de hofkringen is er zelfs, zoolang de intrige speelde, niets van uitgelekt. Toen de *Wiener Zeitung*, den 13^{den} November, het keizerlijk kabinet-schrijven aan Beust en de benoeming van Andrassy bracht, begroette de geheele pers zonder onderscheid dit feit met een kreet van verbazing, en in de westelijke helft der monarchie werd geen enkele stem vernomen, die den nieuwen minister met eenige warmte welkom heette. In Hongarije daarentegen werd Andrassy's benoeming met gejubel begroet, daar de Magyaren zich door de hunnen landgenoot te beurt gevallen onderscheiding natuurlijk in hun nationaalen trots gestreeld gevoelden. Daartoe hadden zij voorzeker allen grond, daar Andrassy sedert het begin der 16de eeuw weder de eerste Hongaar was, wien de hoogste betrekking in het rijk werd opgedragen.

Of 't voor Oostenrijk een geluk was dan wel betreurd moet worden, dat deze verwisseling van personen aan het hoofd van het ministerie van buitenlandsche zaken plaats had, is moeilijk te zeggen, want wie zou kunnen weten, wat er van de monarchie onder Beust's leiding geworden zou zijn, welke in menig opzicht ook verre van onberispelijk was. Maar wel is 't een feit, dat Andrassy van geluk mag spreken dat toen reeds, en niet eenige jaren later, [graaf Beust als rijkskanselier aftrad. Want het is zeer de vraag of Andrassy dan nog de "providentieele" staats-

man geweest zou zijn, waarvoor Deak hem in 1867 hield. Ware hij vroeger tot rijkskanselier benoemd hij zou ongetwijfeld als minister-president voor Hongarije den roem der Deak-partij, uit welke hij voortkwam, overleefd en zijne populariteit waarschijnlijk verloren hebben. Zijn weelderig bestuur, zonder tevens den binnenlandschen toestand zóó te reorganiseeren, dat Hongarije in staat gesteld werd de kosten van dit bestuur te dragen, werd hem niet als verwijt toegerekend, omdat de Hongaren toen nog in hun vrijheidsroes verkeerden, maar de volgende ministeriën hebben er voor geboet. Lonyay, Szlavy, Bitto en Ghyczy zijn tot zekere hoogte als zoenoffers te beschouwen van zijne politiek als Hongaarsch minister-president, die volkomen hetzelfde karakter droeg als thans zijne buitenlandsche politiek, en die in een paar woorden aldus 't best geteekend is: uiterlijk vertoon en schitterend effect, maar volslagen zorgeloosheid voor de financiële en oeconomische gevolgen.

De ingewikkelde parlementaire machine der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie met hare verschillende ministeries en parlementen maakt het voor een geregelden gang van zaken noodzakelijk, dat de ministers-presidenten te Pest en te Weenen tot zekere hoogte de richting der buitenlandsche politiek bepalen, daar zij ook daarvoor tegenover de parlementen verantwoordelijk zijn. Van die noodzakelijkheid was Andrassy als Hongaarsch minister-president meer doordrongen dan b.v. prins Auersperg, de Oostenrijksche minister-president sedert November 1871, die met zijne collega's geheel aan Andrassy's leiband liep, met het gevolg, dat van 1 Juli ll. tot op heden, de ministeriële crisis in Oostenrijk permanent, en de vorming van een parlementair ministerie onmogelijk is. Den rechtmatigen invloed op de buitenlandsche politiek heeft Andrassy zich als Hongaarsch minister-president steeds weten te verschaffen, en dit was niet meer dan zijn plicht. Maar hij ging verder: in 1867 vergezeld hij den keizer naar de Parijsche tentoonstel-

ling, in 1868 naar de opening van het Suez-kanaal, en zoowel door zijne schitterende uniform als Honvèd-generaal, als door zijn optreden tegenover souvereinen en diplomaten, wist hij van zich te doen spreken. Deze ijdelheid zou men hem kunnen vergeven, al riep zijn plicht hem ook te Pest, ware 't maar niet dat uit andere feiten bleek, dat hij tegen graaf Beust intrigeerde. Een paar dezer feiten zijn aan 't licht gekomen, en als men bedenkt dat Andrassy feitelijk aan Bismarck zijne verheffing tot minister van buitenlandsche zaken dankt, dan schijnt 't niet gewaagd te onderstellen, dat de Duitsche rijkskanselier in dit opzicht nog merkwaardige mededeelingen zou kunnen doen.

In 1868 was door den Hessischen minister-president von Dalwigk in een onderhoud het denkbeeld uitgesproken, dat het eenige middel om de eigenaardige bezwaren uit den weg te ruimen, welke uit de omstandigheid voortsproten, dat de Main-linie midden door Hessen liep, hierin bestond, dat het geheele hertogdom in den Noordduitschen bond zou treden. Beust streefde destijds naar een Zuidduitschen statenbond, en richtte dientengevolge een vrij scherpe nota aan von Dalwigk, waarin hij op ondubbelzinnige wijze te kennen gaf, dat Oostenrijk-Hongarije zijn denkbeeld onmogelijk kon goedkeuren. Andrassy, die zich tegen het zenden dezer nota verzet had, kon aan zijne meening niet de overwinning verschaffen, ofschoon hij, zeker terecht, betoogde, dat na den vrede van Praag voor het Habsburgsche huis geen Duitsche of Italiaansche quaestie meer bestond. De Oostenrijksche staatslieden konden zich echter in deze consequentie van den oorlog van 1866 nog moeielijk schikken, en klampten zich aan de Zuidduitsche staten als aan den laatsten stroohalm vast. De nota werd afgezonden, en een paar dagen later verscheen in den *Pester Lloyd*, die als het orgaan van Andrassy bekend stond, een artikel, waarin verklaard werd, dat Oostenrijk-Hongarije voor het streven naar vereeniging van Noord- en Zuid-Duitschland de oprechtste sym-

pathie koesterde, dat het er hoegenaamd geen belang bij had, de wenschen van het Duitsche volk heimelijk of openlijk te weerstreven, en dat het de consequenties van 1866 met loyaleiteit en vriendschappelijke gezindheid jegens zijne Duitsche bureu aannam.

Te Weenen wekte dit artikel verontwaardiging, maar ook te Berlijn werd het niet misverstaan. En zeker nog duidelijker bleek de bedoeling van den patroon van den *Pester Lloyd*, toen dit blad, in Juli 1870, op hetzelfde oogenblik dat de indertijd met de Grammont aangevangen onderhandelingen over eene alliantie hernieuwd waren, de stellige verwachting uitsprak, dat het Hongaarsche ministerie nooit zijne toestemming zou geven, om door een bondgenootschap met Frankrijk op den sedert 1866 betreden weg terug te keeren.

Andrassy's inzicht moge juist geweest zijn, de wijze waarop hij de politiek van het Weener kabinet dwarsboomde, nadat hij te vergeefs al zijn rechtmatigen invloed daartegen had doen gelden, zal wel niet nader gequalificeerd behoeven te worden. Dat Bismarck de vervanging van Beust door Andrassy voor een oprechte vriendschap tusschen Weenen en Berlijn onontbeerlijk achtte, zal na de vermelding dezer twee feiten ook wel geen nadere verklaring van noode hebben.

Het kan natuurlijk niet in mijn plan liggen de zevenjarige werkzaamheid van graaf Andrassy als minister van buitenlandse zaken der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie in alle bijzonderheden na te gaan. Al is 't ook waar, dat hij aan dit tijdperk in zijn leven bijna uitsluitend zijne Europeesche vermaardheid dankt, en zijne zevenjarige leiding der buitenlandsche politiek van eene der groote Europeesche mogendheden hem aanspraak geeft op eene plaats onder de mannen van beteekenis van onzen tijd, zoodat zijne buitenlandsehe politiek meer in 't bijzonder het onderwerp der beschouwingen in deze bladzijden zou moeten uit-

maken, — toch is zelfbeperking plicht, omdat de stof zoo rijk is, dat door eene breede behandeling de grenzen verre overschreden zouden worden, welke aan de levensschetsen in dit tijdschrift gesteld zijn. Daarom zal ik mij tot een algemeen overzicht zijner politiek moeten bepalen en slechts van die feiten en van die verklaringen des ministers meer in 't bijzonder melding maken, waardoor zijne politiek gekarakteriseerd wordt.

Gouverner c'est prévoir. Toetst men aan dezen regel Andrassey's buitenlandsche politiek, dan is hij zeker niet de groote staatsman, waarvoor hij zichzelf houdt. Herhaaldelijk werd hij door de gebeurtenissen verrast, telkens werden zijne berekeningen door de feiten te niet gedaan, en zijne voorspellingen door de werkelijkheid gelogenstrafft. Aanvankelijk scheen het, dat zijne politiek elke leidende gedachte miste, en alle vragen om opheldering daaromtrent beantwoordde hij steeds met de algemeene phrase: handhaving der belangen van de monarchie, zoo mogelijk met behoud des vředes. Eene nadere omschrijving dier belangen bleef hij van 1875 tot den zomer van 1878 schuldig, en al dien tijd tastten de parlementen te Weenen en te Pest omtrent het doel zijner politiek in 't duister. Toen eerst bleek, dat die politiek geen ander doel had dan de uitbreiding van de grenzen der monarchie ten koste van den Turkschen staat; dat de verovering van Bosnië en de Herzegowina op de minst kostbare wijze de roode draad was, welke door de geheele Oostersche politiek van graaf Andrassy loopt, en dat deze eenige leidende gedachte de jaren lang vruchteloos gezochte verklaring gaf van het zonderling verschijnsel, dat Oostenrijk's politiek nu Russisch- dan Turkschgezind was. Toen eindelijk was het raadsel opgelost, hoe 't mogelijk was dat gedurende de ontwikkeling der Oostersche crisis het eene belang der monarchie na het andere werd prijsgegeven, zonder dat hare regeering zich daarom scheen te bekommeren, en dat den 28sten Juli 1877, juist toen de eerste nederlagen der Russen bij Plewna de kans

op een spoedig einde des oorlogs vermeerderden, in beginsel tot eene gedeeltelijke mobilisatie besloten werd, terwijl het Weener kabinet rustig toezag dat in Januari 1878 het Turksche rijk door de Russische legers vernietigd werd, en Servië en Montenegro hun treurigen moed nog eens aan den reeds gevallen held koelden.

Andrassy heeft zijn doel bereikt, en Bosnië en de Herzegowina voor de monarchie verworven, al faalde ook zelfs nog zijne berekening, dat hij deze provinciën op de minst kostbare wijze verkrijgen zou, na het tractaat van Berlijn. Dit doel was juist het eenige, dat de parlementen te Weenen en te Pest en hunne delegaties, die den minister overigens volkomen vrije hand lieten, herhaaldelijk op de ondubbelzinnigste wijze verklaarden tot elken prijs vermeden te willen zien. Met hooghartige onbeschaamdheid loochende hij, dat dit het doel zijner politiek was, telkens als uit de parlementen of delegaties stemmen opgingen, die met klimmende bezorgdheid hieromtrent opheldering verlangden, en toen in Maart 1878 de Oostenrijksche delegatie het toestaan van het aangevraagde krediet van 60 millioen afhankelijk scheen te willen stellen van eene categorische verklaring des ministers, dat het geld niet bestemd was voor een bezetting van Bosnië en de Herzegowina, antwoordde Andrassy geraakt, dat een minister van buitenlandse zaken zich zijne politiek niet door de volksvertegenwoordiging kon laten voorschrijven.

Een derde reden, waarom graaf Andrassy den naam van een groot staatsman niet verdient, is zijne verregaande veronachtzaming van de oeconomische belangen der natie, wier welvaart aan zijne handen is toevertrouwd, zijne onverantwoordelijke zorgeloosheid voor de financieele gevolgen zijner politiek. Zoowel Oostenrijk als Hongarije lijden aan de chronische kwaal van een tekort van 20 à 30 millioen op hun jaarlijksch budget; beide landen gaan onder een schuldenlast gebukt, waarvan de renten de helft hunner inkomsten verslinden, en desondanks volgde Andrassy eene politiek,

waarvan het enig doel de verkrijging was van twee provinciën, welke verovering zijn zwaar belast vaderland ruim 100 millioen kostte, welke organisatie en bestuur minstens het drievoudige dier som zal eischen, en welke oeconomische gesteldheid weinig uitzicht geeft, dat zij ooit productief voor haar nieuwe vaderland zullen worden.

Natuurlijk zal het feit, dat graaf Andrassy desondanks tot heden op zijn hoogen post gehandhaafd bleef, bij menigen lezer twijfel doen rijzen aan de juistheid dezer schets van Andrassy's politiek. Deze tegenstrijdigheid vindt hare verklaring in verscheidene oorzaken. De eerste is deze, dat de minister het volle vertrouwen van den keizer geniet, of juist wellicht, dat graaf Andrassy het gewillig werktuig is eener heerschzuchtige hofkliek, de gehoorzame uitvoerder van de wenschen eener eerezuchtige militaire partij. Het Oostenrijksche constitutionalisme is nog zoo van den absolutistischen zuurdeesem doortrokken, dat feitelijk alleen de wil van den keizer en zijne omgeving omtrent de handhaving en den val der ministers beslist. De parlementaire regeeringsvorm wordt eigenlijk slechts geduld, omdat de geld- en politieke nood dien in 1867 noodzakelijk maakte, maar meer dan de vorm werd niet verleend, want het wezen der parlementaire regeering ontbreekt in Oostenrijk geheel. En hoewel keizer Franz Joseph gedurende zijne 29jarige regeering reeds driemaal eene constitutie schonk en ze reeds tweemaal eenvoudig weder ter zijde stelde, heeft toch zijne populariteit daaronder niets geleden, en wordt zijn soevereine wil bijna als die van een heilige geëerbiedigd.

Is dit op zichzelf reeds voldoende om het zonderling verschijnsel te verklaren, dat de Oostenrijksche volksvertegenwoordiging en hare delegatie drie jaren lang aan een minister, wiens politiek zij niet vertrouwden, de middelen toestonden welke hem het regeeren mogelijk moesten maken, — toch waren er nog andere redenen, waarom zij geene poging deden om Andrassy tot aftreden

te dwingen. De zoogenaamde liberale meerderheid der kamer te Weenen wist, dat, zoo zij haar doel al bereikte, zij van kwaad tot erger zou vervallen, daar Andrassy's opvolger een geprononceerd vertegenwoordiger der partijen zou zijn, tegen wier politiek zij tot het laatste hoopte dat althans de constitutioneelgezinde Hongaarsche liberaal, waarvoor zij Andrassy tot den laatsten zomer hielden, zich met alle macht verzetten zou. Het optreden van zulk een opvolger nu zou zeer waarschijnlijk een derde intrekking der constitutie ten gevolge gehad hebben. En bovendien had Andrassy's politiek althans deze goede zijde, dat zij tot den jongsten zomer geen oorlogsuitgaven of andere buitengewone lasten van de bevolking geëischt had.

In Hongarije wordt de parlementaire regeeringsvorm wel is waar zuiverder toegepast dan in Oostenrijk, al lijkt 't ook geen twijfel dat de Hongaarsche constitutie, in geval van ernstig conflict met de kroon, evenmin tegen schorsing beveiligd zou zijn als de Oostenrijksche. Maar tot dusverre heeft de meerderheid in het Hongaarsche parlement, zij 't ook door allerlei kunstmiddelen en politiek geknoei, Andrassy's politiek gesteund, en het zekere vooruitzicht, dat niet weder een Magyaar tot het hoogste ambt geroepen zou worden, heeft er zeker niet 't minst toe bijgedragen, dat de Hongaren in het parlement geen oppositie tegen Andrassy voerden, welke zijn aftreden noodzakelijk zou hebben kunnen maken. Buiten het parlement, op de publieke straat en in openbare meetings, hebben zij op de ondubbelzinnigste en luidruchtigste wijze tegen zijne antinationale politiek geprotesteerd, hun *percat's* tegen hem luide genoeg doen weerklinken en hem *in effigie* verbrand, maar de materiele voordeelen, welke de eerste raadsman van de kroon door zijn invloed voor land en volk kan verkrijgen, zijn in een rijk, dat uit een aantal onderling naijverige nationaliteiten is saamgesteld, zóó velerlei en zóó belangrijk, dat het nationale eigenbelang het den berekenenden Hongaren wel ten plicht stelde alles

te vermijden, wat de invloedrijke positie van hun landgenoot in gevaar zou kunnen brengen.

Aan deze omstandigheden alleen dankt Andrassy 't, dat hij reeds meer dan zeven jaren het hoogste ambt in de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie bekleedt. Als oneerlijkheid en minachting van den parlementairen regeeringsvorm en van de belangen der natie den grooten staatsman vormen, dan zeker verdient hij dien naam te dragen. Zoolang hij als minister van buitenlandsche zaken constitutioneel regeerde, sprak hij onwaarheid en misleidde hij de vertegenwoordigers der natie, en zoodra zijne handelingen geen tweeledige opvatting meer toelieten en geen misleiding meer mogelijk was, schond hij de constitutie en regeerde hij zuiver absolutistisch. De juistheid van dit harde oordeel zal het volgende beknopte overzicht van Andrassy's politieke loopbaan sedert 13 November 1871 in het licht stellen.

Op de gebruikelijke wijze wijdde Andrassy zijn nieuwe ambt in, door den 23sten November, in eene circulaire aan de vertegenwoordigers bij de vreemde hoven, van zijn optreden als minister van buitenlandsche zaken kennis te geven. Zij behelsde weinig meer dan de gewone nietszeggende phrase, dat door zijn optreden geen verandering gebracht werd in de door zijn voorganger gevolgde politiek. Maar waarom hij dan de plaats van Beust innam, op deze voor de hand liggende vraag gaf zijne dépêche geen antwoord. Zijne bewering was trouwens niet volkomen juist, daar weldra bleek dat de nieuwe minister nagenoeg in elk opzicht van de politiek zijns voorgangers afweek.

In de eerste dagen van September 1872 had de bekende samenkost der drie keizers van Duitschland, Rusland en Oostenrijk met hunne ministers van buitenlandsche zaken te Berlijn plaats, waar het zoo vermaarde drie-keizersverbond werd gesloten, dat met het etiket: "een waarborg voor den vrede", de wereld werd

ingezonden, maar feitelijk het begin vormde der treurige verwikkelingen en bloedige tooneelen, waarvan Europa drie jaren achtereen getuige was. Wat de drie ministers toen met elkaar overeenkwamen — ook nu nog is het volle licht daarover niet opgegaan; maar dat op deze conferenties alle groote Europeesche vraagstukken ter sprake kwamen en de bestuurders der drie machtige rijken elkander tot zekere hoogte ondersteuning beloofden, indien eene of andere dezer quaesties aan de orde zou komen, kan wel geen twijfel lijden. Of hunne afspraken zelfs zoover reikten, dat met gemeenschappelijk goedvinden eene dezer quaesties, namelijk de Oostersche, op kunstmatige wijze aan de orde gesteld zou worden, dan wel of Andrassy en zijne beide collega's inderdaad te goeder trouw geloofden, dat de woelingen in het Turksche rijk zonder eenige vreemde inmenging en geheel spontaan ontstonden, — een afdoend antwoord op deze vraag is vooralsnog niet te geven, maar de gebeurtenissen der laatste jaren maken het eerste zeker waarschijnlijker dan het laatste. Dat van Russische zijde voortdurend in Turkije gestookt en geïntrigeerd werd, zal zelfs de grootste bewonderaar van Rusland's Oostersche politiek onmogelijk kunnen loochenen, en dat ook Andrassy niet altijd even loyaal tegenover Turkije handelde, is waarlijk gemakkelijk genoeg uit zijne daden en woorden en uit de handelingen der keizerlijke ambtenaren te bewijzen.

Kort na zijne terugkomst uit Berlijn kwamen de delegaties te Pest bijeen en werd aan Andrassy de gelegenheid geboden, zijne politieke denkbeelden en voornemens tegenover de grondwettige volksvertegenwoordiging te ontwikkelen. Of Oostenrijk's traditioneele politiek van wantrouwen en moeilijk verholen vijandschap tegenover Rusland al dan niet gerechtvaardigd was, en of de belangen der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie inderdaad de handhaving van Turkije's onafhankelijkheid en integriteit eischten, kan hier ter zijde worden gelaten; maar een feit is het, dat het drie-keizersverbond en de door graaf Andrassy in de delegaties van Sep-

tember 1872 ontwikkelde denkbeelden niet overeenstemden met de sedert jaar en dag, en ook door graaf Beust, gevolgde richting der Oostenrijksche politiek. Ten aanzien van zijne politiek tegenover Rusland zeide hij toen: "Gelijk algemeen bekend is, heb ik bij het aanvaarden van mijn ambt zekere niet te definiëeren spanning in onze verhouding tot Rusland aanwezig gevonden. De gedachtenwisseling te Berlijn heeft ook in dit opzicht gerustheid gegeven en bovenal tot de verblijdende waarneming geleid, dat zekere panslavistische *Tendenzen*, die zich voortdurend ten taak stelden de beide staten in eene onderling tegenstrijdige positie te brengen, in de toongevende kringen van het groote aangrenzende rijk geen steun vinden, zoodat bij een met vertrouwen ondernomen gedachtenwisseling over beider belangen ook gezegd kan worden dat beiderzijds de opvatting dezer gedachtenwisseling vertrouwen ingeboezemd heeft."

De taal der diplomatie is duister en . . . dubbelzinnig, zoodat men bij eene vertaling zeer licht gevaar loopt zijne denkbeelden in de plaats te stellen voor die van den diplomaat, die ze gesproken of geschreven heeft. Dit geldt ook van den monsterachtigen slotzin, die moeilijk anders nauwkeurig kon worden weergegeven. Duidelijk in deze woorden was echter ongetwijfeld het herstel der vriendschappelijke betrekkingen met Rusland, die sedert den Krim-oorlog zeer veel te wenschen hadden overgelaten, en niet minder verrassend was 't, dat de minister, die de hand van verzoening reikte, een zoon was van de natie, die na den slag van Vilagos, toen Russische troepen de jonge Hongaarsche vrijheid in bloed smoorden, eeuwige vijandschap aan Rusland gezworen had. Of Andrassy zelf geloofde wat hij ten aanzien van de gezindheid der Russische regeering ten opzichte van de panslavistische *Tendenzen* zeide? Zoo ja, dan hebben de gebeurtenissen van 1876 en 1877 hem zeker niet in 't gelijk gesteld.

De afwijking van de traditioneele politiek tegenover Turkije bleek

uit de volgende woorden, waarvan hij zich in dezelfde rede bediende. Na toch kortweg gezegd te hebben, dat voor eene wijziging van politiek geen reden bestond, liet hij er onmiddellijk deze duidelijke restrictie op volgen: "Dit sluit voorwaar geenszins uit, dat wij er naar streven, met de andere landen van het Oosten, die deels integreerende deelen van het Turksche rijk, deels zelfstandige staten zijn, de beste betrekkingen te onderhouden, en de warmste sympathie voor hun welvaart en ontwikkeling koesteren. De betrekkingen tot al deze landen kan ik de verblijdendste noemen." En wien dit niet duidelijk genoeg mocht wezen, hem kwam de officieuse pers te hulp met de onomwonden verklaring, dat na de minister-conferenties te Berlijn Oostenrijk gebroken had met zijne traditie, om "het Turksche bestuur onvoorwaardelijk en eenzijdig te ondersteunen." Waarom dit geschiedde en welke de prijs zou zijn van dezen ommekeer van Oostenrijk's politiek, is in het afgelopen jaar door de annexatie, of wil men liever bezetting van Bosnië en de Herzegowina duidelijk geworden. Dat op dit punt Andrassy's geweten in September 1872 reeds niet zuiver was, blijkt uit deze zinsnede zijner rede:

"Indien men onderstellender wijze — (de onderstelling was door geen enkel lid der delegaties uitgesproken!) — onze politiek andere doeleinden zou willen doen najagen en wenschen zou dat wij naar territoriale uitbreiding streefden, dan zou ik moeten vragen, welke objecten dan voor ons bestemd en aan welke helft des rijks zij zouden toegevoegd moeten worden? Zij zouden juist tusschenbeide in gelegd moeten worden, en wij zouden dan misschien spreekwoordelijk gesproken tusschen twee stoelen op den grond komen te zitten. Is deze opvatting van onzen binnenlandschen toestand juist, dan volgt daaruit van zelf de buitenlandsche politiek" . . . En deze politiek was, zooals nog den 9den Mei 1878 in antwoord op eene interpellatie gezegd werd, dat zij "elk streven naar verwerving van vreemd grondgebied buitensluit." Toch was reeds

twee maanden vroeger, zooals in den afgelopen zomer bekend werd, de opperbevelhebber van het bezettingsleger benoemd, zijn rapport over de wijze waarop hij de bezetting wenschte uit te voeren ingeleverd, en de gedachtenwisseling met hem begonnen over het aantal troepen, dat onder zijne bevelen zou staan!

Het denkbeeld eener annexatie van vreemd grondgebied, dat Andrassy in September 1872 onvereenigbaar noemde met eene juiste opvatting van den binnenlandschen toestand der monarchie, was niettemin het streven der partij, wier werktuig hij was. In de delegaties van 1876 noemde hij het denkbeeld eener bezetting "onzin", omdat immers na afloop daarvan alle moeielijkheden, welke uit den toestand van Bosnië en Herzegowina voor de monarchie voortvloeiden, zich opnieuw zouden voordoen, maar dan in on-eindig grooter omvang en beteekenis. Met verontwaardiging sprak hij toen van het denkbeeld, dat de monarchie voor Europa "gendarme-diensten" in Bosnië zou verrichten, en deze zelfde woorden herhaalde hij in 1877! In de delegaties van 1878, toen het bekende krediet van 60 millioen door de regeering was aangevraagd, om, zooals het heette, op alle onverwachte gebeurtenissen voorbereid te zijn, ontkende hij nogmaals ten stelligste, dat eene bezetting van Bosnie en de Herzegowina in zijne bedoeling lag. Den 11den Maart zeide hij in de begrootingscommissie der Oostenrijksche delegatie, in antwoord op eene categorische vraag van een der leden:

"De vraag met betrekking tot Bosnië heeft wel in de aller-eerste plaats deze strekking, of wellicht de annexatie van dit land het doel van het krediet is? Hierop heb ik de eer te antwoorden, dat eene zoodanige annexatie nooit het doel onzer politiek was en het ook heden niet is. Zoolang Turkije deze landen in zijn bezit kan houden, zoolang vooruitzicht bestaat, dat uit den toestand aldaar niet eene voortzetting of herhaling der verwikkelingen voortspruiten kan of moet, welker weerslag wij tot heden op zoo on-

aangename wijze gevoelden, zoolang ook moet het 't streven der regering zijn alles te vermijden, wat tot eene inbezitneming zou kunnen leiden. Ik zou 't echter eene voor het staatsbelang ondienstige politiek achten, nu reeds openlijk te verklaren dat wij zulk een middel om onze belangen te handhaven en het vraagstuk op eene voor ons gunstige wijze voorgoed op te lossen, als in alle omstandigheden buitengesloten beschouwen. Zulk eene verklaring zou immers een vrijbrief zijn voor allen, die naar eene oplossing in andere richting willen streven.

“Ik zou mij echter, als antwoord aan den geachten vorigen spreker, nog gaarne de vraag willen veroorloven: hoe stelt hij zich van zijn standpunt de belangen der monarchie in die landen voor? Als men erkent, dat het in strijd met onze belangen zou zijn, ze met Servië, of met Montenegro, of met beide vereenigd te zien, als echter verder zou blijken dat eene autonomie weinig uitzicht op duurzaamheid biedt, omdat daarvoor door den geringen omvang en door het antagonisme der gemengde bevolking de hoofdoorwaarden ontbreken, — als verder blijken mocht, dat Turkije niet bij machte is zijn bezit in het vroeger verband te handhaven, — als op die wijze elke kans op een vreedzamen toestand, die duurzaamheid belooft, buitengesloten zou zijn, — wat zou dan moeten gebeuren?

“Zoolang overigens de mogelijkheid bestaat, dat het congres de quaestie op eene wijze oplost, waardoor in hare consequenties onze belangen niet benadeeld kunnen worden, kan eene annexatie niet het doel der regering zijn.”

En toen desondanks de samentrekking der gemobiliseerde troepen aan de grenzen van Bosnië en de Herzegowina en de allerwege loopende geruchten de bedoelingen der regering verrieden, en in de kamer van afgevaardigden eene interpellatie tot de regering gericht was, “of het binnenrukken der Oostenrijksch-Hongaarsche troepen in Bosnië en de Herzegowina beoogd werd,”

toen liet graaf Andrassy, bij monde van den Oostenrijkschen minister-president prins Auersperg, met onberispelijke duidelijkheid nog den 14den Mei l.l. antwoorden: "De keiz. en kon. regeering is in staat al deze berichten volkomen ongegrond te verklaren." En toch was toen de opperbevelhebber reeds benoemd en waren de korpsen aangewezen, die de bezetting der Turksche provinciën ten uitvoer zouden leggen!

In de zitting der Oostenrijksche delegatie van 5 December jl. beriep Andrassy zich op zijne boven aangehaalde, den 11den Maart gesproken woorden, om te betoogen dat de vertegenwoordigers der natie van de aanstaande bezetting van Bosnië en de Herzegowina niet onkundig gelaten waren. Dat de opschortende voorwaarden vervuld zouden zijn, zonder welke, volgens Andrassy's eigen woorden, de regeering alles moest vermijden wat tot eene annexatie van Bosnië en de Herzegowina zou kunnen leiden, dit bewijs bleef hij echter schuldig. Daarmede trouwens zijn de feiten in lijnrechte tegenspraak. Want niet alleen is door niets gebleken, dat Turkije niet in staat zou wezen zijn gezag in de beide provincies te handhaven, zoo slechts Andrassy voor een strenge neutraliteit van Oostenrijk's zijde wilde waken, — terwijl zonder Europa's toestemming aan eene verovering dezer provinciën door Servië en Montenegro natuurlijk niet te denken viel, — maar ook blijkt uit de handelingen van het Berlijnsche congres, dat Andrassy op de beslissing der gevolmachtigden vooruitliep, door het mandaat tot bezetting der bewuste provinciën te eischen, daar hij, toen Rusland en Italië groote neiging toonden hunne toestemming te weigeren, aan Bismarck te kennen gaf in dat geval het congres te zullen verlaten, en derhalve het begonnen vredeswerk te verstoren. Eene weigering van zijn eisch beschouwde hij dus als een *casus belli*, terwijl hij de nationale vertegenwoordiging verzekerde, dat de beslissing omtrent Bosnië en de Herzegowina uitsluitend van het congres zou afhangen! Dat ook Turkije zijne toestemming gaf,

waagde zelfs Andrassy niet ten zijnen gunste aan te voeren. Die toestemming trouwens werd den Turkschen gevolmachtigden afgeperst; toen zij poogden zich tegen den afstand der twee provincies te verzetten, haalden zij zich een barschen uitval van Bismarck op den hals, die hun te verstaan gaf dat zij slechts gehoor hadden te geven aan de wenschen van Europa, en toen zij later, onder uitdrukkelijke voorwaarde van overleg met het kabinet te Weenen, namens hunne regeering ingewilligd hadden, maakte Andrassy dit overleg onmogelijk door, in strijd met het tractaat van Berlijn, de erkenning der souvereiniteit des sultans te weigeren. Toch gaf hij het bevel tot het oprukken der troepen, en zoo was hij oorzaak dat de vreedzame bezetting in een bloedigen oorlog otaardde. Andrassy's goede trouw tegenover Turkije staat op ééne lijn met zijne waarheidsliefde tegenover de volksvertegenwoordigers, en volkomen verdiend waren de harde woorden, welke een der leiders van de Oostenrijksche liberale partij, de oud-minister Giskra, hem den 5den December l.l. in de openbare zitting der Oostenrijksche delegatie toevoegde:

“Den staatsman, wien een beetje recht en een beetje bloed van weinig belang schijnt, moge 't onverschillig zijn of hij zich in overeenstemming bevindt met de parlementen, in Oostenrijk echter mag 't niet onverschillig wezen ook slechts een beetje absolutisme in toepassing te brengen. Wie van de meening of de dwaling van een ander gebruik maakt voor een ander doel dan hij zegt na te jagen, die handelt op eene wijze, waaraan de in deze vergadering geldende wet niet toelaat de juiste qualificatie te geven.”

De 5de November 1878 was een der schoonste dagen voor het Oostenrijksche parlement. Onder den verschen indruk eener gloeiende improvisatie van den Poolschen afgevaardigde Hausner, die de verovering van Bosnië en de Herzegowina een schandelijken roof genoemd en, zich beroepende op de geschiedenis van zijn onge-

lukkig vaderland, van dit in gemeenschap met Rusland gepleegde onrecht voor Oostenrijk den dood der vrijheid voorspeld had, nam de kamer van afgevaardigden met 160 tegen 70 stemmen het bekende adres aan den keizer aan, waarin zij op waardige wijze de ernstige bezorgdheid der natie uitsprak wegens de financieele en staatsrechtelijke gevolgen der bezetting.

Het eenig antwoord op dit waardige, met eene meerderheid van ruim $\frac{2}{3}$ der volksvertegenwoordigers aangenomen adres, was eene schriftelijke mededeeling van den minister-president prins Auersperg aan den voorzitter der kamer, dr. Rechbauer, "dat het Z. M. behaagd had het adres minzaamst in ontvangst te nemen." De kamer had, streng constitutioneel, het recht der kroon geëerbiedigd, om hare ministers naar welgevallen te benoemen; de keizer heeft, niet minder constitutioneel, dit recht uitgeoefend door aan Andrassy zijn vertrouwen te blijven schenken. Noch de kamer, noch de keizer heeft er zich echter op beroemd streng constitutioneel te zijn. Slechts Andrassy, die na dit verpletterend votum van wantrouwen zijne portefeuille zelfs niet ter beschikking des keizers stelde, verhoovaardigde zich in de delegatie, van wier slaafsche meerderheid hij zeker is, op zijn constitutioneelen zin! En niet slechts houdt hij zijne portefeuille vast, maar zelfs volhardt hij, met hooghartige minachting voor den duidelijken wil van het Oostenrijksche parlement en voor de wenschen en belangen der natie, in zijne absolutistische politiek. Zonder dat hem voor het burgerlijk bestuur der nieuwe provincies een enkele kreuzer is toegestaan, voert hij een geheele organisatie in, benoemt en bezoldigt hij een heirleger van ambtenaren, niettegenstaande de parlementen zich uitdrukkelijk de regeling van het binnenlandsch bestuur waarvoor zij het geld moeten toestaan, hebben voorbehouden, en ondanks de uitdrukkelijke bepalingen der organieke wet, die de gemeenschappelijke aangelegenheden van beide deelen der monarchie met name aanwijst en waarin geen

plaats is voor de administratie van nog niet wettelijk ingelijfde provinciën.

Zou Andrassy na zijn 12-jarige ministeriële loopbaan nog het vertrouwen bezitten van Hongarije's grootsten patriot, Franz Deák, indien deze nog onder de levenden verkeerde? Deze vraag stelde ik op eene vroegere bladzijde, en zoo men mij tegemoet voert dat Andrassy's politiek tot dusverre nog steun vond in het Hongaarsche parlement, dan mogen de volgende feiten en het oordeel van eenige trouwe vrienden van Deák mijn twijfel rechtvaardigen.

De meerderheid in de Hongaarsche kamer is samengesteld uit de overblijfselen der oude Deák-partij en de bij elke periodieke verkiezing sedert 1867 (alleen met uitzondering van die van Augustus l.l.) steeds versterkte partij van het linker-centrum, die, onder aanvoering van Koloman Tisza, Andrassy als Hongaarsch minister-president zoo fel bestookte en vooral tegen den *Ausgleich* met Oostenrijk zoo heftige oppositie maakte. In den winter van 1874—75 heeft deze partij haar negatieve standpunt ten aanzien van den staatsrechtelijken grondslag der verhouding tot Oostenrijk vaarwel gezegd en zich met den *Ausgleich* verzoend. Zij werd daardoor, wat de Duitschers zoo juist noemen, *regierungsfähig*, en toen de Deák-partij en het centrum zich vereenigd hadden, trad in 1875 Koloman Tisza als erkend hoofd der gefusioneerde liberale partij op. Sedert de bezetting van Bosnië en de Herzegowina geen twijfel meer overliet omtrent de ware bedoelingen van Andrassy's politiek, brokkelden de elementen der oude garde van Deák van lieverlede van de regeeringspartij af, en haar adres van antwoord op de troonrede, dat in de overwegingen oneindig scherper, doch in de conclusie vager is dan het meergenoemde Oostenrijksche adres, werd in eene kamer van bijna 400 leden slechts met eene meerderheid van 22 stemmen aangenomen.

Na de discussies over dit adres traden alle Deákisten van eenige

beteekenis uit de liberale partij, met uitzondering slechts van Szlavy en Falk, die echter verklaarden dit voorbeeld te zullen volgen, als uit de bezetting annexatie zou volgen. Dit verlies wordt slechts opgewogen door de stemmen der 34 Croatische afgevaardigden, die echter onverholven verklaren de politiek der regeering te steunen, alleen in het vooruitzicht dat Bosnië met Croatië vereenigd zal worden, en de dualistische monarchie voor de trias Oostenrijk-Hongarije-Croatië plaats maken zal. In Hongarije vindt Andrassy derhalve nog slechts steun bij het parlement, op voorwaarde dat hij zelf de hand zal slaan aan zijn eigen werk van 1867!

Minister van financiën in het kabinet-Tisza was Koloman Szell, het pleegkind van Franz Deák. Zoo iemand, dan was hij aan den grooten patriot gehecht, die den 7den Februari 1876 als het ware door de geheele Hongaarsche natie ten grave werd gebracht; niet slechts uit dankbaarheid voor het vele goede, dat hij aan zijn pleegvader te danken had, maar ook omdat hij in Franz Deák den grooten staatsman vereerde, met hem één van zin en één van richting was. Koloman Szell nu, die zich het herstel van het financieel evenwicht in Hongarije ten levenstaak gesteld had, had in het bekende voorstel tot het aanvragen van 60 millioen in Maart II. eerst toegestemd, nadat Andrassy hem omtrent zijne plannen gerustgesteld en verzekerd had, dat hoogst waarschijnlijk slechts de helft zou worden uitgegeven. Toen echter dit krediet, ten gevolge van de bezetting van Bosnië en de Herzegowina, niet slechts met ruim 40 millioen overschreden werd, maar Andrassy ook voor 1879 hooge eischen aan de Hongaarsche schatkist stelde, legde hij zijne portefeuille neder. De minister-president Koloman Tisza trachtte te vergeefs hem te bewegen op zijn besluit terug te komen; Szell was onverbiddelijk en verklaarde, dat zijn besluit reeds sedert Augustus onherroepelijk vaststond, maar dat hij daaraan geen uitvoering had kunnen geven ten gevolge van de afwezigheid van Tisza, die wegens gezondheidsredenen zes weken te Ostende

had vertoefd. De bezettingspolitiek, zeide Szell, maakte hem de vervulling zijner taak onmogelijk, en niet op nieuw mocht en kon hij zich aan misleiding omtrent het doel en de gevolgen dier politiek blootstellen. Szell trad als minister af en onttrok zich aan het openbare leven, blijkbaar omdat hij in het parlement zijne oude ambtgenooten niet wilde bestrijden, en toch ook onmogelijk hunne politiek kon steunen.

Ongeveer terzelfder tijd verscheen in een maandschrift te Pes een artikel van Franz Pulszky, een warm en trouw vriend van den grooten patriot, dien hij in zijn strijd voor Hongarije's onafhankelijkheid trouw had ter zijde gestaan. In dit opstel, "de crisis" getiteld, werpt de schrijver een terugblik op Hongarije's geschiedenis sedert 1867, waarna hij zeer uitvoerig bij de politiek der tegenwoordige regeering en bij hare gevolgen voor de toekomst stilstaat. Karakteristiek zijn de bladzijden, welke hij aan het optreden van Andrassy als minister van buitenlandsche zaken wijdt. Kort samengevat zegt Deak's vriend:

Wonderlijk was 't, dat een Hongaarsche graaf, een vóór 20 jaren ter dood veroordeelde oproerling, wien het slechts als agent van Kossuth gegund was een vluchtigen blik in het geheime spel der diplomaten te werpen, plotseling minister van buitenlandsche zaken werd te Weenen, waar Hongarije's tegenstanders de meerderheid vormen, waar de stamboom van een Hongaarschen graaf als een struikje is in het bosch der stamboomen van den Oostenrijkschen en Boheemschen adel, en waar men zich nog kort te voren van het verbond met Duitschland, dat in Andrassy zijn vertegenwoordiger had, met afkeer had afgewend. Dit raadsel vindt hierin zijne oplossing: Bismarck achtte het, in de stellige overtuiging dat een tweede oorlog met Frankrijk onvermijdelijk zou zijn, noodzakelijk de mogelijke bondgenooten van Frankrijk, de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie en Rusland, in zulke avonturen te wikkelen, dat zij, als de groote oorlog uitbrak, den Franschen niet ter hulp

zouden kunnen komen. Zulk een avontuur was de Zuid-Slavische quaestie, de verdeeling van Turkije door gemeenschappelijk overleg van Oostenrijk en Rusland. Met dit doel werd het drie-keizersbond in 't leven geroepen, en de zonderlinge aanbeveling van Bismarck, dat hij slechts in Andrassy vertrouwen stelde, verschafte dezen de portefeuille van buitenlandsche zaken. Bismarck, Rusland en de Oostenrijksche militaire partij, die naar annexatie haakte, hadden allen een Hongaarschen minister noodig, omdat zijn landaard geen argwaan kon wekken en zijne populariteit als schild tegen zijne lastige landgenooten kon dienen.

De karakter-teekening van den minister door Pulszky is te merkwaardig om ze niet woordelijk over nemen. "De schitterende talenten van graaf Julius Andrassy," zegt hij, "zijn niet in de gehoorzaal ontwikkeld, maar in het leven. Hij was afgevaardigde, Honvéd, Kossuth's afgezant te Konstantinopel, verbannen revolutionair, te Parijs een belangstellend getuige der intriges van het tweede keizerrijk, later beheerder van zijn landgoed Terebes, een der schitterendste leden van de Deák-partij en ten slotte minister-president. Doch dit alles vergoedde niet het gemis van een regelmatig gedachtengang, want in zijne hersenen ontstaan wel, naar de behoeften van het oogenblik, treffende beelden, handige vergelijkingen en fijne zinnen, maar in zijn gansche leven was zijne politiek eene politiek *von Fall zu Fall*, welke slechts het naastbijliggende doel ziet, maar al het overige uit het vogelperspectief beschouwt. Van systematischen arbeid heeft Andrassy geen begrip; hij haat de holle phrase en het uiterlijk vertoon van het liberalisme; in hem zijn alle goede eigenschappen en alle fouten van den *grand Seigneur* vereenigd: de edele eerzucht, zonder welke geen staatsman denkbaar is, de afkeer, dien alles wat vuil en laag is hem inboezemt, en bovenal de souvereine minachting voor de wetenschap, de openbare meening, de drukpers en het parlementarisme, terwijl hij gaarne hovelingen ziet en hen met

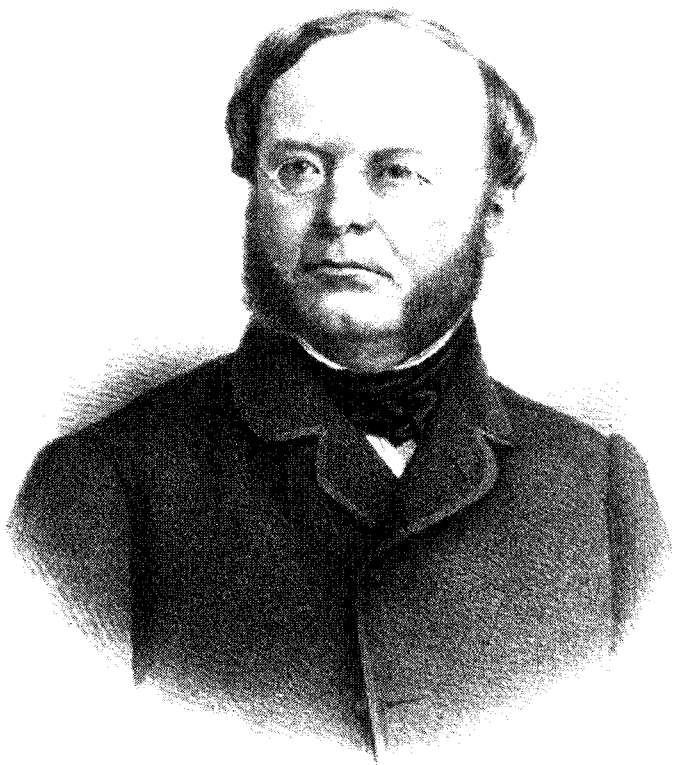
baantjes zijn dank betaalt. Bovendien heeft hij, als elk uitstekend man, een onwankelbaar vertrouwen in zichzelf."

Met nog een paar aanhalingen uit dit merkwaardig opstel wil ik besluiten. "Andrassy", zegt Pulszky, "liet zich in de Oostersche politiek door Bismarck en Gortschakoff blindelings leiden, terwijl hij zich inbeelde dat hij de leiding had" . . . "De militaire partij wilde de annexatie van Bosnië en de Herzegowina, en zoo hij slechts eenigszins verder dan de naaste toekomst zag, had hij kunnen voorzien dat hij, met behoud zijner portefeuille, dit doel niet kon verijdelen. Maar door zijn eerzucht verblind, volgde hij een politiek met horten en stooten; hij aapte Beaconsfield na, doch slechts in zooverre dat ook hij zijn krediet van 60 millioen eischte. Toen loochende hij nog elk streven naar het bezit van Bosnië en sprak hij slechts als een *Jupiter tonans* uit de dichte wolken tot de volksvertegenwoordigers."

Pulszky eindigt zijn opstel met deze woorden: "Uit dezen doolhof voert geen andere uitweg dan ontruiming van Bosnië en behoud van het dualisme, of, daar het behoud van Bosnië onverenigbaar is met de handhaving van het dualisme, de personeele unie, opdat Hongarije, door niets belemmerd, zich voor den onvermijdelijk geworden strijd op leven en dood met het panslavisme kunne voorbereiden. Met de voorloopige bezetting is het dualisme bestaanbaar, met de annexatie nooit!"

In deze woorden ligt Andrassy's vonnis als staatsman opgesloten. Wat hij in 1867 met vuur verdedigde tegen den leider der oppositie Koloman Tisza, vernietigde hij zijns ondanks met dezen in 1878. Hij heeft zijn eerzucht bevredigd, hij is tot het hoogste ambt opgeklommen, hij wordt door den ouden federalistischen adel bewierookt en de hoogste keizerlijke gunst schittert in den vorm van het ridderkruis van het Gulden Vlies op zijn borst, maar de sympathie en de liefde van zijn volk heeft hij verloren, en zijn eigen werk heeft hij ondermijnd.

ROTTERDAM, December 1878.

BARON VAN HOEVELL

DR. W. R. BARON VAN HOËVELL.

Nederlandsch-Indië is sedert bijna drie eeuwen het tooneel geweest eener merkwaardige nationale bedrijvigheid. Een groot rijk is daar gesticht door den moed, het beleid en de stalen volharding van vele uitstekende Nederlanders. Niet alleen in het verleden onderscheidden zij er zich door koene hoedanigheden; de geschiedenis zal recht doen wedervaren aan menigen landgenoot, die ook in onzen tijd in Indië groote daden verricht en ongewone talenten ontwikkeld hebben. Thans nog is Indië de groote oefenschool, waar karakters gevormd worden, die, in het stille, alledaagsche leven van het moederland, niet tot hun volle recht zouden kunnen komen. Immers, zoo het niet valt te ontkennen, dat groote mannen invloed uitoefenen op hunne omgeving; wederkeerig moet men erkennen, dat de gebeurtenissen en toestanden, te midden van welke uitgelezen personen zich bewegen, het milieu waarin zij verkeerden, van groote beteekenis zijn voor de taak die hun is opgelegd.

Met volle recht mag deze beschouwing toegepast worden op de merkwaardige figuur, die wij ons voorstellen te schetsen. Ware van Hoëvell in Nederland gebleven, nadat hij te Groningen zijne akademische opleiding had genoten, voorzeker, zijne taak zou

niet beperkt zijn gebleven tot die van den nederigen dorpsprediker. Hij zou door zijne genialiteit als Evangeliedienaar, in Nederland zoowel als in Indië, ook spoedig de aandacht getrokken hebben. Zijn heldere geest zou zich hebben gericht op de godsdienstige eischen van de moderne maatschappij. De energie, die hij eenmaal toonde op koloniaal gebied, zou der Nederlandsche Hervormde Kerk ten goede zijn gekomen. Hij zou, van den kansel, rijk en arm, aristocraat en plebejer, boer en burger door zijne wegsleepende wel-sprekendheid tot zijne overtuiging hebben overgehaald, en te midden der godsdienstige beweging, ware hij misschien de zegevierende hervormer van het Nederlandsche protestantisme geworden.

Een middelmatig man zou van Hoëvell nooit zijn geweest; maar ongetwijfeld had zijn twaalfjarige werkkring in Indië een beslissenden invloed op zijne verdere loopbaan en waren het de omstandigheden die hem, zijns ondanks, tot een der merkwaardigste politieke personen van Nederland hebben gemaakt.

Toen hij, in het jaar 1836, op vier-en-twintigjarigen leeftijd, met zijne echtgenote, als predikant naar Indië vertrok, bestond bij hem het vastberaden voornemen om niet, zooals menigeen zijner kerkelijke voorgangers, in Indië slechts een ruimer bestaan te zoeken dan dat hetwelk de meeste pastorieën van het moederland aanbieden. Hij had eene hoogere opvatting van den arbeid die hem was opgedragen. Hij beschouwde Indië als een nog schier geheel braak liggend veld, dat door en voor het christendom moest ontgonnen worden. Hij geloofde, met de illusiën zijner poëtische verbeelding, dat eenmaal ook daar het kruis de zegepraal over de halve maan en de overleveringen van vroegere Oostersche godsdiensten moest behalen. De Indische taalstudien, die hij spoedig na zijne aankomst te Batavia aanving, hadden aanvankelijk voor hem geen ander doel, dan om in de taal van het land de schoone leer van het Evangelie voor de inboorlingen van den Indischen Archipel te kunnen prediken.

Gedurende al den tijd van zijn leeraarsambt op Java behield hij deze illusiën. Noch zijne historische en oudheidkundige studiën, noch de aanraking met wetenschappelijke mannen, die minder gunstig dachten over de toekomst van het christendom in Indië, brachten hem aan het wankelen. In 1847 was het hem gegeven eene reis over Java, Madura en Bali te volbrengen, die hij zelf gedeeltelijk in zijn eigenaardigen, onderhoudenden trant heeft beschreven. ¹ Van Hoëvell geeft in die reisbeschrijving onverholven de indrukken terug van zijn gemoed. Vol gevoel voor natuurschoon, belangstellend in alles wat hem een dieper blik in het volksleven doet slaan: oudheden, zeden, gebruiken, instellingen, acht hij niets onbelangrijk of onbeduidend; doch telkens, soms op treffende wijze, ver- toont zich de rechtgeaarde predikant, de voorganger, die er prijs op stelt eene kleine kudde bij de godsdienstoefeningen voor te gaan en haar eene heilrijke herinnering aan zijne woorden en daden na te laten. In Java's oosthoek raakt hij zelfs opgetogen, omdat hij, in de dessa Wioen, onder het lommer der palmboomen, getuige meent te zijn van de verwezenlijking van zijn steeds geliefkoosd denkbeeld: de verspreiding van het christendom onder de Javanen.

Vergezeld van een ambtgenoot, trad hij daar de nederige woning van den Javaan Pa-Dasima binnen. "Nauwelijks", verhaalt hij, "vernam Pa-Dasima wie wij waren, of hij lef een matje over een ouden stoel, den eenigen dien hij bezat, en nog een over de *balé-balé*, noodigde ons te gaan zitten, en bood ons klappermelk ter verfrissching aan. Langzamerhand verzamelde zich een twintigtal mannen en vrouwen om ons in de kleine woning, en raakten wij met hen, en voornamelijk met Pa-Dasima, in gesprek. De bijzonderheden behoef ik niet mede te deelen; genoeg zij het, dat Christus er de hoofdinhoud van was. Eindelijk stelde hij ons voor, om de kerk, die hij naast zijn huis gebouwd had,

---

¹ Uitgegeven door professor P. J. Veth in 1849.

te bezichtigen. Het was eene eenvoudige *pandopo* met zitplaatsen, allen van *bamboe*, en een klein tafeltje, waarop een exemplaar van het Javaansche Nieuwe Testament van Brückner en enkele traktaatjes. Allen gingen met ons mede en zetten zich vóór ons neder, Pa-Dasima vóór den bijbel. Hij deed aan dezen en genen nog eenige vragen uit het Evangelie, die zonder schroom, eenvoudig, maar met juistheid werden beantwoord. Nu hieven zij een godsdienstig liéd aan, dat achter een der traktaatjes gevoegd is. De melodij was zacht, gevoelvol, niet onwelluidend; maar het karakter van alle Indische muziek, dat der eentonigheid, werd er niet in gamist. Pa-Dasima verklaarde, bij iederen regel die gezongen werd, wat de inhoud was. Het was eene wel eenigszins materiële, maar toch treffende beschrijving der kruisiging van Christus. Langzamerhand begonnen hem zijne aandoeningen te overmeesteren; bij de uitlegging, die hij ons gaf, liepen hem de tranen over de wangen, en in het oog van velen dier onbeschaafde natuurkinderen zag ik een parel glinsteren. Mijn ambtgenoot en ik waren zelven geroerd; het greep ons aan, hier een ongekunsteld, diep godvruchtig gevoel te vinden, dat in vele langgevestigde gemeenten dikwijls te vergeefs wordt gezocht, en met warmte deelden wij in het gebed, dat door Pa-Dasima werd uitgesproken." Elders schrijft van Hoëvell nog over deze kleine Javaansche christenzamenleving: "Ik heb toen den geest van Christus zien werken met kracht, maar in stilte, voor het oog der wereld verborgen; ik heb opgemerkt, hoe het koninkrijk der hemelen niet komt met uiterlijk gelaat."

Latere mededeelingen van zendelingen leggen een minder gunstig getuigenis af van den vromen geest der Javaansche christengemeenten, wel een bewijs, dat van Hoëvell, in 1847, slechts zag wat hij vurig verlangde op Java te mogen aanschouwen. Eerst nadat hij, in het moederland teruggekeerd, als volksvertegenwoordiger zich zijner staatkundige roeping met den dag meer bewust werd,

kwam hij tot het inzicht dat verspreiding van het christendom in Indië minder de taak van het Nederlandsche volk is dan het vestigen aldaar van een rechtvaardig en beschavend bestuur, dat niet uitsluitend te rade gaat met de geldelijke eischen van het moederland, maar voornamelijk de welvaart en het geluk van Indië's ingezetenen beoogt.

Trouwens, zoowel van Hoëvell als zijne wetenschappelijke vrienden moest het staatkundig en economisch stelsel, waaronder Java's inboorlingen gebukt gingen, onbevredigd laten. Waarmede zij hun tijd doorbrachten, wat ook hun uitverkoren bezigheden uitmaakte, het kon hun niet verborgen blijven dat het oude koloniale stelsel, de exploitatie van Java *à outrance*, de vernedering van het ambtelijk personeel tot gediensstige werktuigen van die exploitatie, de verwaarloozing van zoo vele hoogere belangen, die geen onmiddellijk geldelijk voordeel afwierpen, eigenlijk der Nederlandsche natie onwaardig, voor Indië verderfelijk en op den duur ook voor het moederland noodlottig moest zijn. Reeds in 1847 was van Hoëvell volkomen overtuigd, dat het stelsel van regeering, destijds in vollen bloei, het groote struikelblok was, blijkens de kernachtige schets die hij er van geeft in zijne reisbeschrijving:

“Dat stelsel is alleen gebouwd op den stationairen toestand, waarin de Indiërs van den Archipel sedert eeuwen verkeerd hebben; het beschouwt de volkeren niet als bestaande uit menschen, denkende, redeneerende, zelfstandige, voor ontwikkeling vatbare en bestemde individuen, maar als massa's, die altijd blijven wat zij zijn, en slechts in beweging gebracht behoeven te worden, om altijd in denzelfden kring rond te draaien; als een uurwerk, dat, na opgewonden te zijn, de wijzerplaat afloopt; als eene stoommachine, die, eens in elkander gezet, geene verdere zorgen behoeft, dan toezicht, dat de machineriën en raderwerken in goeden staat, dat is: juist zóó blijven als zij oorspronkelijk ge-

weest zijn. Alles wat de individuen, waaruit de groote machine van het staatsbestuur in Indië is samengesteld, zou kunnen wijzigen, in een anderen toestand brengen, tot meer ontwikkelde wezens vormen, wordt, als voor het welzijn van het geheel alerschadelijkst en verderfelijkst, vermeden en verhinderd. Daarom schuwt en vreest en haat men de drukpers, als de bitterste vijandin van de rust en de welvaart van de kolonie van den staat; daarom tracht de regeering door alle middelen, die onder haar bereik staan, de werking en den invloed dier pers te vernietigen en te dooden . . . .”

Hoe reeds in Indië van Hoëvell's oordeel over bestuursaangelegenheden gescherpt was, getuigen mede zijne indrukken bij een bezoek aan de in 1847 in aanbouw zijnde, later weder gesloopte vestingwerken van Soerabaja. “Met groote belangstelling,” schrijft hij, “heb ik dat alles in oogenschouw genomen, omdat het mij toescheen, op zich zelf beschouwd, een zeer voortreffelijke arbeid te wezen, die onze genie-officieren eer aandoet. Ik ben geen bevoegd beoordeelaar, maar er ligt mij toch iets op het hart, dat er af moet. Het is de vraag, of er geen nuttiger werken zouden zijn op te richten, dan dergelijke vernielingsmiddelen? of Java niet beter, zekerder en voordeeliger op zee dan te land zou kunnen verdedigd worden? of een veertigtal stoomschepen, die bijna zooveel zouden gekost hebben als al die fortificaties, niet met vrij wat beter gevolg, en in vrede en in oorlog, konden gebruikt worden, dan die wallen en grachten en muren? Men zegt, dat de bevestiging van Java nu reeds veel meer dan twintig millioenen schats kost. Men heeft die millioenen uitgegeven in een tijd, toen de natie zuchtte onder een vreeselijken schuldenlast; toen de beruchte monsterwet, tot dekking van ontzettende te korten uitgave, veler welvaart geheel dreigde te slopen; toen het stelsel van bezuiniging in sommige opzichten tot in het bespottelijke werd toegepast, — juist op zulke zaken, waarvan verstandige menschen

dachten, dat zij geene bezuiniging gedoogden; toen, als een gevolg daarvan, onze marine, de grondslag, de kern van ons volksbestaan, in den treurigen toestand is gelaten, waarin zij thans nog kwijnt en zucht. Dit alles in overweging nemende, moet gij wel tot het resultaat komen, dat er al zeer overtuigende redenen moeten bestaan hebben voor de noodzakelijkheid van dezen reuzenarbeid, ja, dat er *periculum in mora* was! En ik heb u nog maar opmerkzaam gemaakt op de twintig millioenen schats, die dit werk aan de Nederlandsche schatkist kost; ik heb u nog niet gewezen op het zweet en bloed, dat er van de arme Javanen aan kleeft; ik heb u nog niet verhaald, dat hier dagelijks vijftien honderd — niet slaven, maar — vrije menschen werkzaam zijn, die gedeeltelijk 30, 40 en 50 palen ver moeten loopen die hunne akkers en hunnen veldarbeid, hunne vrouwen en kinderen moeten verlaten, om hier tegen een zeer karig loon (15 duiten daags) te komen werken. Ja, ik schaam mij bijna het te verhalen, maar ik ben het, in 't belang der menschelijkheid, voor God en mijn geweten verplicht, — juist toen ik te Soerabaja was, had het Gouvernement een besluit genomen, dat, aangezien de werkzaamheden der genie en van het nieuw aan te leggen drijvend dok meer *koeli's* vereischten dan Soerabaja kon verstrekken, voortaan Pasoeroean en Bazoeki daarin zouden deelen. Dien ten gevolge heb ik, toen ik te Banjoewangi was, landbouwers gezien, die van daar eene reis moesten doen van meer dan 150 palen, die alles moesten achterlaten, en te Soerabaja gaan arbeiden. — Honderden huisgezinnen hebben bovendien hunne *kampong's*, waar ze hunne kostwinning vonden, waar hunne ouders en voorouders gewoond hadden, waaraan ze met hart en ziel gehecht waren, moeten verlaten, omdat de grond, waarop hun hutje gebouwd was, door de aan te leggen werken moest worden ingenomen. — En waartoe nu dat alles? Niet om ons tegen de inboorlingen te wapenen: daartoe zijn kleine fortjes vol-

doende; maar om Java tegen eenen buitenlandschen, Europeeschen vijand te verdedigen. Ik herhaal, dat ik niet kan beoordeelen, in hoeverre de opgeworpen fortificaties daartoe voldoende zijn; maar ik weet wel, dat aarden wallen en versterkingen niets beteekenen, zoo lang er geene kanonnen zijn. Om nu al die vestingen behoorlijk te wapenen, heeft men, naar ik verneem, nog een tiental millioenen noodig. En dat is nog niet alles. Fortificaties en kanonnen beteekenen niets, zonder eene behoorlijke bezetting. Naar men mij verhaalde, zijn er, alleen om Soerabaja te verdedigen, 6000 man noodig. Het leger op Java zal dus meer dan verdubbeld moeten worden; en dat niet in oorlogstijd alleen, maar te allen tijde; want in Indië een leger te scheppen gaat zoo gemakkelijk niet. Daartoe heeft men veel tijd noodig. In één woord, — ik weet het niet, maar — oppervlakkig, uit hetgeen ik hoorde en zag, eene conclusie makende, zou ik zeggen, dat die millioenen schats nuttiger konden besteed zijn, indien men ze had aangewend voor het aanleggen van waterwerken ten dienste van den landbouw, en het openen van scholen onder de Javanen; of, indien Java tegen eenen buitenlandschen vijand moet verdedigd worden, voor schepen en stoombooten.

“Weet gij waar het gouvernement zijne vestingen moet aanleggen?” zeide mij eens een eenvoudige inwoner van Soerabaja “In de harten der Javanen,” gaf hij zelf tot antwoord.”

Toen van Hoëvell deze bladzijden schreef voor de pers van het moederland, was zijn naam reeds gemaakt in Indië, niet slechts als uitnemend kanselredenaar, maar tevens als publicist, van wien men als zoodanig de grootste verwachtingen koesterde. Hij was letterlijk de ziel geworden van een frisch, gezond intellectueel leven in eene kwijnende, aan louter materiële genietingen overgeleverde samenleving; het middelpunt van een uitgelezen kring van mannen, die hij als wetenschappelijke medearbeiders voor het door hem in 1838 gestichte *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*

wist te winnen en te behouden. De stichting van dit vermaarde maandwerk verraadde op zich zelf den voorganger, den meester, dien men slechts te volgen, te steunen had. De geregelde verschijning mocht reeds als een kunststuk van beleid en overreding beschouwd worden, onder een bestuur dat de drukpers als zijne gevaarlijkste vijandin beschouwde, dat steeds berouw gevoelde de toestemming tot de uitgave, zelfs onder allerlei beperkende voorwaarden, te hebben gegeven, dat onophoudelijk den redacteur hinderpalen in den weg legde, en zoo wantrouwend elke aflevering gadesloeg, dat er zelfs niet te denken viel aan de nietigste economische of staatkundige zinspeling. Toch zag het publiek in den redacteur van het Tijdschrift den man, die, mocht hij eenmaal de kniusters verbreken, waarin het gezag zijn krachtigen geest meende te moeten snoeren, met ongeëvenaarden klem zou opkomen voor de billijke eischen der Indische maatschappij.

De weerslag der Europeesche gebeurtenissen in de lente van het jaar 1848 en van het initiatief van koning Willem II ten gunste van de lang begeerde grondwetsherziening in het moederland, zou dit vertrouwen op van Hoëvell scherp doen uitkomen. De belangrijke tijdingen uit Europa brachten de gemoederen te Batavia aan het gisten. Men had er grieven en men wilde eindelijk eens in het openbaar toonen dat men grieven had; men verlangde het moederland, dat zijne politieke instellingen zou gaan veranderen, duidelijk te maken, dat voor Indië niet minder dan voor Nederhand hervormingen en verbeteringen noodig en gewenscht waren. Eenstemmig plaatsten zich allen onder de leiding van van Hoëvell, die de zaak langs wettigen weg behandelde en alleen daarvan iets vruchtbaars voor Indië verwachtte. De toestemming der regeering werd, op zijn raad, gevraagd voor het houden eener openbare bijeenkomst, op 22 Mei, in het loaal der societeit de Harmonie, en werkelijk gaf zij schriftelijk "aan goede ingezetenen en huisvaders de gelegenheid om zich over billijke en

redelijke wenschen te verstaan en die aan de bevoegde machten te doen kennen." De goede ingezetenen en huisvaders van alle standen verdrongen zich in het gebouw, dat voor de eerste maal een dergelijke meeting binnen zijne muren te aanschouwen gaf¹. Onder presidium van van Hoëvell werd in de zeer talrijke vergadering het woord gevoerd door een keur van Indische hoofdambtenaren, hoofdofficieren en rechterlijke ambtenaren. Zij besloot, in een eerbiedig adres aan den koning, de bezwaren der Nederlandsche ingezetenen te ontwikkelen over de bepalingen omtrent het ambtenaars-radicaal, waarbij het onderwijs aan de Delftsche Akademie verplichtend was gemaakt voor ieder zonder onderscheid, die in Indië eenigen post zou wenschen te bekleeden, hooger in rang dan dien van commies, en bij gevolg elke gelegenheid voor in Indië geboren en opgevoede personen was afgesneden om zich anders dan te Delft voor eenige noemenswaardige betrekking in Indië te bekwamen.

Slechts één billijke en redelijke wensch werd door de vergadering aan de bevoegde macht schriftelijk te kennen gegeven. Het gemoed vol van bezwaren tegen de harde wijze waarop Indië werd geregeerd, begreep de leider dat men zich toch moest onderscheiden door gematigdheid, en er zich toe bepalen de aandacht te vestigen op Indië's toestand door de uiteenzetting eener enkele grief, die door alle ingezetenen zonder onderscheid werd gedeeld. Het was echter de, op 22 Mei 1848, in de Harmonie vergaderden niet bloot te doen om voor zich en de hunnen de aanspraken op gewichtige landsbedieningen te verzekeren. Nadat van Hoëvell de vergadering gesloten en zich verwijderd had, bleven nog velen in het lokaal verschillende onderwerpen luid en verward bespreken. Er werd geroepen om "de vrijheid van drukpers", om de "ver-

¹ Volgens art. 111 van het regeerings-reglement zijn thans nog vergaderingen van staatkundigen aard in Nederlandsch-Indië verboden.

tegenwoordiging van Indië in de Staten-Generaal", enz.; doch eindelijk bedaarde de stemming en keerden allen rustig huiswaarts. Het was de regeering zelve, die aan de vergadering van 22 Mei 1848 een onheilspellender karakter toedichtte dan het vastgestelde bezwaarschrift daaraan kon geven. Het garnizoen werd plotseling onder de wapenen geroepen, de kanonniers met brandende lont aan de stukken; andere voorzorgen werden genomen alsof de goede ingezetenen en huisvaders van Batavia gereed stonden in opstand te komen en achter barricades het wettig gezag te bestoken.

De regeering, begrijpende dat zij zich slechts in de oogen van het publiek door haar ijdel alarm bespottelijk had gemaakt, wilde niet de onschuldige beteekenis der vergadering erkennen. Zij patrocineerde losse en onjuiste geruchten en leende zelfs 't oor aan de onware beschuldiging, als zoude van Hoëvell, in eene talrijke, nachtelijke vergadering van kleurlingen, dezen tot feitelijk verzet opgestoot hebben. Het kerkbestuur gedroeg zich hierbij mede zeer onkiesch, zoodat van Hoëvell, gekrenkt over den toeleg om hem in een valsch daglicht, geheel in strijd met de feitelijke toedracht, te stellen, zijn ontslag nam, met het voornemen zich in het moederland te rechtvaardigen. De regeering rechtvaardigde volledig den geheel ten onrechte betichten predikant, maar belemmerde toch zooveel het kon den terugkeer naar Indië van den geduchten redenaar en schrijver, en deed aldus onwillekeurig het hare om van Hoëvell de gelegenheid te geven hier den vruchtbaren strijd te gaan voeren, die zulke gewichtige gevolgen heeft gehad voor de toekomst van Indië.

Hij besloot tot voortzetting in Nederland van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*. Verlost van de veelvuldige belemmeringen die hem in Indië zijn arbeid bemoeilijkten, betrad hij vrijmoedig het hem zoolang verboden staatkundig en economisch gebied, en wat hij, nadat hij tot lid der volksvertegenwoordiging was ver-

kozen, met zijn machtig woord in de hooge landsvergadering voorstond, werd telkens in zijn maandwerk nadrukkelijker aangedrongen in de sierlijke vormen, waarover zijne vruchtbare pen beschikken kon. Hard was de strijd, ontzaggelijk de taak, die hij op zijne schouders laadde; gering was de steun, die hem gedurende geruimen tijd in Nederland verleend werd. Onbezweken bleef niettemin zijn moed, onverflauwd zijne geestdrift, onwankelbaar zijn vertrouwen op de eindelijke zegepraal zijner beginselen.

Toen hier zijne staatkundige loopbaan aanving, scheen de taak die hij op zich nam schier wanhopend te zijn. Nog altijd verkeerde men in Indië in absolute afhankelijkheid van Nederland. Zooals hij het zelf eenmaal schetste, "miste de Indische regeering zelfs elken zweem van zelfstandigheid. De Gouverneur-Generaal, losgemaakt van den Raad van Indië, bleef onderworpen aan de leiding, aan den wil van den Minister. Hoedanig het kultuurstelsel op Java werken moest, werd in Nederland geregeld; hoeveel koffie, suiker en indigo Java opbrengen kon, werd niet dáár, maar in Nederland vastgesteld; of er nieuwe contracten voor suikerfabricatie konden uitgegeven worden, werd niet op Java, maar in Nederland beoordeeld; of de Javanen nog meer belasting konden opbrengen, was een punt van overweging en beslissing, niet in Indië, maar in Nederland; of men in Indië eenige uitgaaf mocht doen ten behoeve van Indië, werd niet in Indië, maar in Nederland beslist; of er gronden waren om een hoofdamtenaar te verplaatsen, of een inlandsch regent te vervangen, het waren onderwerpen van beslissing, niet voor den Gouverneur-Generaal in Indië, maar voor den Minister in Nederland; of men in Indië handelen kon, als er gehandeld moest worden, kwam in geen aanmerking. Niet in Indië, maar in Nederland werden alle becijferingen gemaakt tot bepaling van het "batig slot". Indische begrotingen van ontvangsten en uitgaven vonden geen vertrouwen, in Nederland werden ramingen gemaakt, welke, ofschoon

zij in Indië bewezen werden ondeugdelijk te zijn, toch dienen moesten tot richtsnoer, waarnaar alles in Indië geregeld en gekneed moest worden. De Gouverneur-Generaal durfde niets zonder den Minister. Bij den Minister bestond algeheele centralisatie van bestuur ¹."

Het dwang- en monopoliestelsel had zijn toppunt van overdrijving bereikt. Particuliere landbouw, nijverheid en handel bestonden er bijna niet meer, en het weinige dat men nog bespeurde leed aanzienlijk door het bedorven muntstelsel, door de koperen duiten, waarmede Indië letterlijk was overstroomd. Van werken van openbaar nut, van inrichtingen ten dienste van het publiek, van gemeenschapsmiddelen voor het algemeen, was geen sprake, en wat er bestond, ten behoeve van de kultures van producten voor de Europeesche markt en van de administratie, was allergebrekkigst, meestal uitsluitend opgericht en in stand gehouden door den gedwongen arbeid der bevolking. Het leger was karig bedeeld; officieren en manschappen waren slecht bezoldigd voor de toewijding en ontberingen, die van hen gevergd werden. De justitie was, als een ondergeschikt voorwerp van gouvernementzorg, geheel op den achtergrond geschoven. Het binnenlandsch bestuur loste zich op in het min of meer weelderig uitdeelen van rottingslagen. Onderwijs voor afstammelingen van Europeanen werd ongaarne gezien, — voor inlanders bepaald onstaatkundig en verderfelijk geacht. Van de rechten en vrijheden, die elke beschaafde maatschappij toekomen, mocht niet gerept worden. Het verlangen naar eene vrije drukpers werd als 't ware gelijk gesteld met poging tot oproer. Indië beantwoordde volkomen aan het ideaal eener meierij, waarin aan Europeanen en hunne afstammelingen in 't algemeen een eerlijk, vrij bestaan werd betwist en slechts aan enkele uitverkorenen werd toegelaten, in overleg met het

¹ "Tijdschrift voor Nederlandsch Indië", 1854, I, blz. 220.

gouvernement, fortuin te maken; en zoo weinig begrip heerschte er van het welzijn der inheemsche bevolking, dat men steeds waarschuwde tegen "schadelijke overdrijving" van het karig loon, dat haar in den vorm van enkele duiten werd toegeworpen. Om den Indischen buit was het uitsluitend te doen, tot dat men eindelijk met ontzetting bespeurde, dat de inlanders onder de veelvuldige zware lasten, die hun waren opgelegd, begonnen te bezwijken¹.

In Nederland hadden, vóór de grondwetsherziening, enkele leden der vertegenwoordiging een volhardenden strijd gevoerd tegen het oppermachtig beschikken der regeering over de geldmiddelen van Nederlandsch-Indië. In de nieuwe grondwet waren enkele voorschriften opgenomen, die hare bevoegdheid in dit opzigt beperkten en overigens de Staten-Generaal een rechtstreekschen invloed toekenden op verschillende aangelegenheden van het koloniaal beheer. Zij bepaalde dat de reglementen op het beleid der regeering voor de koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddelen, het muntstelsel, de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen, bij de wet vastgesteld of geregeld moesten worden; dat de koning jaarlijks aan de Staten-Generaal een omstandig verslag zou doen geven van het beheer der koloniën en bezittingen en van den toestand waarin zij zich bevonden; en dat andere onderwerpen van kolonialen aard door de wet zouden worden geregeld, zoodra de behoefte daaraan bleek te bestaan. Duidelijk en onverholen blijkt uit die bepalingen, dat de grondwetgever het financieel beheer niet meer uitsluitend aan het koloniaal opperbestuur wenschte over te laten; dat hij tevens de deur verlangde te openen voor hervormingen in de overzeesche

¹ De lezer, die meer de bijzonderheden van Indië's toestand in 1830—1850 wenscht te vernemen, wordt verwezen naar het werk van den schrijver dezer schets: "Geschiedenis van het Kultuurstelsel," Rotterdam, H. Nijgh.

bezittingen; maar van het formuleeren van beginselen waarop het koloniale stelsel van Nederland voortaan zou rusten, onthield hij zich zorgvuldig, misschien zeer wijselijk aan de vrije werking der constitutioneele practijk overlatende wat regeering en vertegenwoordiging voortaan gezamenlijk te doen zouden hebben.

De hervorming op koloniaal gebied, een open veld, volgens de grondwet, was feitelijk voor schier iedereen een duister probleem. De openbare meening in Nederland, voor gewichtige koloniale maatregelen nog geheel onbevoorbereid, wantrouwde des te meer elke wijziging in de bestaande toestanden, omdat zij in den waan verkeerde, dat Indië door het exploitatiestelsel in een goudmijn van het moederland was herschapen en de middelen, die daartoe in het werk werden gesteld, gerechtvaardigd waren door de Oostersche instellingen, waarvan de regeering gezegd werd slechts partij te trekken in het welbegrepen eigenbelang der inlandsche bevolking. Het stelsel telde genoeg lofredenaars. Indische specialiteiten van den eersten rang hadden er hun zegel aan gehecht. De heer J. C. Baud, vóór 1848 minister van koloniën, na de aanzienlijkste koloniale betrekkingen te hebben vervuld, thans lid van de Tweede Kamer, wiens gezag nog door zijne rijke ervaring werd verhoogd, trachtte met woord en daad het stelsel, zoo goed of kwaad als doenlijk was te midden der veranderde omstandigheden, in stand te houden, de aanvallen daartegen af te weren, althans de hervormende denkbeelden in verdenking te brengen, als utopieën en illusiën, geheel onvatbaar voor verwezenlijking in de aan de meesten zijner hoorders volslagen onbekende Indische maatschappij.

Niet alleen moest van Hoëvell, bij zijne intrede in de vertegenwoordiging, trachten de oogen te openen voor de ware toestanden in Indië, voor het vele gebrekkige dat daar het bestuur aankleefde, voor ernstige tekortkomingen en schreeuwende misbruiken; niet slechts moest hij de vreesachtigen en wijfelaars overtuigen ten aanzien van het wenschelijke en onschadelijke der door hem

beleden beginselen; maar hij had vooral te worstelen tegen den plooi, dien de begrippen ten gunste van het oude stelsel hadden aangenomen en die nog bleef bestaan nadat het vertrouwen daarop reeds was geschokt. Het vooroordeel was zóó ingekankerd, het wantrouwen zóó groot, dat men die aantrof zelfs bij de liberale partij, die van Hoëvell overigens om zijne welsprekendheid, zijne veelzijdige talenten als *debater* en zijne krachtige persoonlijkheid, met voorkomendheid in hare gelederen opnam. In de avondzitting der Tweede Kamer van 15 December 1849, toen hij de koloniale kwestie ahangig maakte met eene redevoering over de zeerooverijen in den Indischen Archipel, bleek hem reeds aanstonds met welke eigenaardige moeilijkheden, hij op den ingeslagen weg te worstelen zou hebben. Ruim een jaar geleden, had eene expeditie tegen Soeloe plaats gehad, die als mislukt moest beschouwd worden wegens de ongenoegzaamheid der maritieme middelen, over welke de Indische regeering kon beschikken. Slechts twee kleine oorlogsvaartuigen, twee brikken, waren tegen dit oude rooversnest uitgezonden en moesten, na eenige onbeduidende verwoestingen te hebben aangericht, onverrichterzake naar Batavia terugkeeren.

Van Hoëvell begon met eene duidelijke voorstelling van de zaak, die het onderwerp van het debat uitmaakte. "In het noordoosten van den Indischen Archipel," zeide hij, "liggen eenige eilanden, die den naam dragen van "de Soeloe-archipel"; het voornaamste hunner is bij uitnemendheid Soeloe genaamd, en de hoofdstad van dit eiland heet Soog. Deze eilanden staan onder het bestuur van een Sultan, wiens oppermacht echter, in afwijking van de meeste Indische vorsten, niet geheel en al zelfstandig is, maar door eene krachtige aristocratie wordt gewijzigd en getemperd, eene aristocratie bestaande uit de afstammelingen en de leden der vorstelijke familie. Die eilanden zijn, gelijk de meeste eilanden van den Archipel, door de natuur rijk gezegend; de grond brengt allerlei producten voort; maar de voornaamste bron

van rijkdom der inboorlingen bestaat, niet in de voortbrengselen van den grond, maar in die van den zeeroof. De zeeroof behoort daar tot de elementen der maatschappij; zij is er georganiseerd. Men heeft er geen handel-maatschappijen maar zeeroof-maatschappijen. De zeeroof staat daar onder het bestuur van den vorst en zijne aristocratie; ieder lid dier familie, ieder gegoede ingezetene draagt het zijne bij, om rooverschepen uit te rusten. De bemanning dier schepen bestaat uit slaven; zij worden ook weder geleverd door den zeeroof; het zijn de menschen die de rooversprauwen overal in den Archipel oplichten en naar Soeloe voeren. Jaarlijks ziet men geheele vloten van dergelijke rooversprauwen beoosten Celebes, door de straat van Makassar en bewesten Borneo, onze wateren, onze zeeën vervullen, bedekken en verpesten. Zij vinden, juist door de ligging van dien Archipel, gelegenheid om zich te verschuilen, wanneer het noodig is, in de menigte van krekken, inhammen en baaien onzer eilanden. Wij weten het, mijne heeren, sedert jaren hebben er expeditiën plaats gehad, krachtige expeditiën, ook van onze marine, teger die vreeselijke volksramp; maar ofschoon men hier of daar het kwaad een knak mocht toebrengen, het was als de hydra; men moest het in de hartader aantasten om de wonden die het sloeg te kunnen genezen."

De spreker betoogde vervolgens, dat de regeering ook tot die overtuiging was gekomen; dat, in overleg met het opperbestuur, door het Indisch gouvernement tot eene expeditie tegen Soeloe werd besloten; dat die expeditie slechts uit twee brikken had bestaan, bij gebrek aan maritieme middelen; dat die macht onvoldoende was en de maatregel meer kwaad dan goed had berokkend. Hoewel dit betoog volledig werd toegelicht, diende het den spreker alleen tot inleiding voor het stellen van grootere vraagstukken en het openen van breeder gezichtspunten. Om de vergadering diep te overtuigen van de dringende noodzakelijkheid der

uitbreiding onzer zeemacht, wees hij achtervolgens op de Europeesche mogendheden, die ons in onzen Archipel omringen, op de zeerooverij in 't algemeen, op de oppermacht over de Indische vorsten en op de ontwikkeling van Indië zelf. Elk dezer punten werd kort, doch met zeldzame zeggenkracht uiteengezet.

“Wij worden omgeven door Spanjaarden, door Portugeezen en door Engelschen. Wat de bedoeling van Engeland is met den Archipel, behoef ik niet aan te duiden; de bemoeiingen en handelingen van dat rijk gedurende de laatste jaren hebben het uitgewezen. In ieder geval zijn onze rijke bezittingen, waarvan tegenwoordig het staan of het vallen van Nederland afhangt, niet te behouden zonder een goed verdedigingsstelsel. Men heeft dit ook begrepen. Men heeft millioenen schatten aan vestingwerken op Java ten koste gelegd, die op dit oogenblik nog niet zijn afgebouwd, en die nog eenige millioenen schats zullen kosten, wil men ze behoorlijk wapenen en een leger aanwerven en op de been houden, dat met de behoefte van die vestingen en het geheele stelsel van verdediging in overeenstemming is. Ik zal mij niet vermeten over het doeltreffende van dat stelsel te spreken. Ik zou spreken over zaken die ik niet versta; maar ik mag u toch herinneren, dat hier sprake is niet alleen van Java, maar van geheel Neêrlandsch Indië, van den geheelen Archipel: van Sumatra, van Borneo, van Celebes, van de Molukken en van duizend eilanden meer. Al ware nu die macht voldoende om Java tegen een overval, zelfs van den machtigsten buitenlandschen vijand, te verdedigen, dan nog ligt de Archipel bloot. Er is dus, ook wanneer die vestingwerken, in het oogenblik des gevaars, met vrucht den vijand weêrstand zouden kunnen bieden, nog in ieder geval, wil men den Archipel verdedigen, eene krachtige maritieme macht noodig.

“De spreker uit Dokkum heeft gezegd, en ik stem daaromtrent geheel met hem in: wij moeten geene vergelijking meer maken

tusschen onzen tegenwoordigen toestand en dien waarin onze voorouders van een vroeger tijdperk verkeerden. Dat is waar; maar in één opzicht behoort er overeenkomst te zijn. Wij moeten althans verdedigen wat zij ons als eene kostbare erfenis hebben nagelaten. Daartoe moeten wij al onze krachten inspanssen; of, wel verre dat onze nakomelingen met denzelfden eerbied van ons zullen spreken, waarmede wij thans op onze vaderen wijzen, zal ons geslacht gebrandmerkt zijn in de geschiedenis.

“Een tweede omstandigheid, waarop ik wil wijzen, is de zeeroof. Ik heb u den toestand daarvan met betrekking tot een enkelen staat slechts in weinige woorden geschetst, maar ik moet, ten einde u den waarachtigen toestand van den zeeroof in onze overzeesche bezittingen te doen begrijpen, u herinneren, hoe de zeeroof in den Archipel ontstond. Toen voor het eerst de vlag van Europa in den Archipel verscheen, kende men daar nog bijna geen zeeroof, althans niet wat wij onder zeeroof verstaan. Er was een levendige handel; er waren beroemde handelsteden, waarvan de inboorling thans nog in zijne overleveringen en legenden met hoogmoed, maar tevens met weemoed spreekt. Ik herinner u Malakka, Singapoera, Atjin, Palembang, Bantam, en welke niet al meer! Maar toen wij kwamen met ons monopoliestelsel, was in weinige jaren de handel in den Archipel vernietigd. De oorzaak daarvan aan te toonen zou ons te ver heen leiden, — maar het feit is niet te loochenen: door ons monopoliestelsel verdween weldra de inlandsche handel. Zeelieden en handelaren worden niet plotseling in landbouwers en industriëlen herschapsen. Waartoe namen derhalve die zeelieden en handelaren, door den nood gedwongen, hunne toevlucht? Tot den zeeroof! En hoe meer wij ons monopoliestelsel uitbreidden, hoe meer wij in den Archipel leefden en werkten, des te meer nam die zeeroof toe. Zoo is die eilandenwereld eindelijk gekomen in den toestand, waarin zij zich thans bevindt.

“Ik zal u niet schetsen, welke verschrikkelijke ramp de zeeroof voor de bewoners van den Archipel is, ook voor hen, van wier handenarbeid Nederland op dit oogenblik zulke rijke vruchten plukt, ook voor de strandbewoners van Java en Madura. Ik zal u niet schetsen, hoe plotseling een aantal rooversprauwen een dorp aanvalt, het verbrandt en verwoest, en vrouwen, kinderen en mannen naar Soeloe of elders in slavernij worden weggevoerd. Ik zal u niet schetsen, welk lot hun daar wacht. Maar ik durf vragen: is het, zoowel uit een beginsel van zedelijkheid als van eigenbelang, niet plicht voor Nederland, al ware het ook zijne laatste krachten in te spannen om die vreeselijke volksramp te keeren en om aan die inwoners bescherming te verleenen?

“De oppermacht over de Indische vorsten en volken vereischt eveneens eene krachtige zeemacht. Er zijn er, die meenen, dat de macht en de kracht van ons bestuur in Indië in de waagschaal gesteld en ondermijnd worden, hoe meer de inlandsche bevolkingen toenemen in ontwikkeling en beschaving. Dat is mijne meening niet. Maar ik heb eene andere vrees; zij bestaat hierin: indien wij niet altijd de billijkheid en rechtvaardigheid in 't oog kunnen houden; indien wij, om redenen van eene altijd kortzichtige en bekrompen staatkunde, ons wel eens verplicht rekenen om datgene te doen, wat strijdt tegen ons gevoel van zedelijkheid en recht, is het dan niet gevaarlijk, dat onze macht in Indië niet in overeenstemming blijft met den aard en de uitgestrektheid van ons gebied? Is het dan niet hoogst gevaarlijk, dat onze macht den inboorlingen niet altoos en bij elke gelegenheid in de oogen schittert, maar wij soms blijken geven van zwakheid en moedeloosheid? Ik vrees niet, dat de ontwikkeling en beschaving der Indiërs, maar dat ons eigen gebrek aan veerkracht, onze eigen onverschilligheid en lautheid onze oppermacht in Indië ten laatste zal doen verloren gaan. Overal behoort onze vlag op de wateren van den Archipel gezien te worden. Niet al-

leen is er eene zeemacht noodig in tijden van oorlog of opstand, maar vooral ook dan wanneer het woelt en kookt, en onlusten op het punt zijn van uit te barsten. Onze oppermacht over de inlandsche vorsten en volken heeft eene zeemacht noodig, omdat ze ons vele en nuttige bondgenooten op den duur verzekert. Die bondgenooten onder de Indische vorsten (de geschiedenis heeft het ons geleerd) blijven ons getrouw, zoolang zij ons in staat rekenen, ons zelve en hen te verdedigen. Zoolang hebben zij vertrouwen in ons; maar wanneer het vertrouwen wordt geschokt, wanneer ze ons, al is het dan ook tijdelijk, zwak zien of onze macht waggelende, dan staan die bondgenooten niet op zulk een hoog standpunt van gevoel van eer en recht, dat zij ook dan nog aan hun verbond getrouw zullen blijven.

“Eindelijk, mijne heeren, wij hebben eene krachtige zeemacht in Indië noodig voor de ontwikkeling van Indië zelf, ons welbegrepen eigenbelang. De bescherming der Indiërs is onze roeping niet alleen uit een zedelijk oogpunt, maar ook uit een koud begrip van eigen voordeel. Beschaving schept behoeften en het voorzien in die behoeften is de bron van onzen rijkdom. Een der eerste middelen in onze hand, om die beschaving te bevorderen, is het herstellen van den inlandschen handel, door ons vernietigd. En dat herstel is niet mogelijk, zonder eene drukke gemeenschap en eene aanhoudende beweging onzer oorlogsbodems in Indië.

“De Archipel, waarover wij spreken, wordt beheerscht door winden, die een half jaar oost en een half jaar west waaien, en waaruit dus natuurlijk voortvloeit, dat zeilschepen een half jaar lang slechts met moeite den koers tegen de heerschende moesson kunnen volgen. Daarom hebben wij, gelijk de spreker uit Dokkum terecht aanwees, eene machtige stoomvaart in Indië noodig. Zoo zullen wij het vertrouwen der Indische volkeren op de veiligheid van den Archipel herwinnen, zoo zal de inlandsche handel

langzamerhand weder ontluiken. Zonder dien handel geene ontwikkeling. De grootste weldaad, die de Archipel voor ons afwerpt, is niet, dat door het tegenwoordige stelsel van kultures op Java millicoenen schats in onze schatkist vloeien; maar de grootste weldaad, die ik hoop dat wij eenmaal aan den Archipel verschuldigd zijn, is deze: dat onze industrie hier in 't moederland worde opgewekt en wij in de meer en meer toenemende behoeften der Indische bevolkingen grootendeels zelve voorzien; dat onze handel op Indië, thans van weinig beteekenis, eene groote uitbreiding erlange; dat de rijkdommen, die ons uit Indië toevloeien, het gevolg worden van gemeenschappelijk belang. Daartoe is noodig dat wij zelve die behoeften aan de Indische volkeren leeren kennen, en alzoo tot den arbeid en den handel dwingen, niet door geweld, maar door de beschaving die wij hun aanbrengeu."

't Kon niet anders — de mannelijke taal, waarin deze nieuwe denkbeelden over koloniaal beleid voor het eerst in de Tweede Kamer werden voorgedragen, moest een diepen indruk te weeg brengen. De vergadering was geboeid, verrukt, een oogenblik door den redenaar bekeerd. De heer Groen van Prinsterer, die, ondanks zijn vernuftigen geest en zijn schrandere oordeel, bestendig aan de oude koloniale politiek is blijven hangen, wenschte dien indruk niet ongestoord te laten voortduren. Hij bracht, niet alleen uit zijn naam, maar ook uit naam der geheele vergadering, dank toe aan den heer van Hoëvell voor de belangrijke mededeelingen, die het bewijs opleverden, dat deze de jaren, in Indië doorgebracht, niet vruchteloos had besteed; maar tevens meende hij te moeten waarschuwen tegen den indruk dien specialiteiten, vooral wanneer die veel talent hebben, in eene vergadering te weeg brengen. Daarom maakte hij eenige aanmerking op de gehouden rede. Hij meende er in te bespeuren een toon van algemeene afkeuring; hij berispte, dat zoo beslissend en uitgemaakt de staf was gebroken over het monopolie van Nederland in Indië.

Hij hield de geuite wenschen van uitbreiding onzer zeemacht in Indië voor overdreven: het handhaven namelijk van "ons gezag niet alleen op Java, maar ook op Borneo, op Sumatra, op de Molukken, op vele andere eilanden."

De terechtwijzing schonk van Hoëvell de gelegenheid zijne gevatheid als *debater* te toonen en, in eene geïmproviseerde replek, de juistheid zijner eischen nog treffender te doen uitkomen. Van dit oogenblik af zagen zijne medeleden in hem een sieraad hunner vergadering: maar ook de waarschuwing van Groen bleef werken: "dat men zich moet wachten voor specialiteiten, die veel talent hebben;" en van Hoëvell zag duidelijk in, dat hij een volhardenden strijd te strijden zou hebben en het succes op zijn werk slechts door de uiterste inspanning van zijne beste krachten behaald kon worden.

Het is zijn eer en roem dien strijd volledig en zegevierend te hebben gestreden. In het parlement was hij steeds op zijn post; waar het hem eenigszins mogelijk was, bracht hij bestendig de koloniale kwestie ter sprake: onderdeelen van bestuur, de geringste details van beheer waren hem even geschikte middelen als groote vraagstukken, om zijne betere denkbeelden te ontwikkelen. Wat hij in de openbare vergaderingen niet kon, beproefde hij in de afdelingen, met de meer gemeenzame vormen der conversatie, waarin hij mede uitmuntte, en vaak won hij daar voor zijne denkbeelden de verstandigsten, die in het openbaar door zijne wel-sprekendheid niet te overreden waren. Waar hem de gelegenheid daartoe geopend werd, trad hij bereidwillig voor het groote publiek op. Het was hem niet te doen om persoonlijk te schitteren, om bewonderd te worden, maar om te overtuigen. Hij beschouwde zijne taak als een waar apostolaat. Mocht hij niet het woord voeren, dan was zijne pen des te ijveriger in de weer, dan werd het "koloniaal behoud", des te vuriger bestreden in het "Tijdschrift voor Nederlandsch Indië", dan verschenen geschriften

van zijne hand, zooals: "Slaven en Vrijen onder de Nederlandsche wet", die het groote publiek ontsteld uit zijne zoete rust deden opspringen. Evenals vroeger in Indië, was hij thans in Nederland de hefboom der intellectueële ontwikkeling van Indië. Zijn overmoeide ijver werd een spoorslag voor lauwen en onverschilligen om mede te werken op den lang verwaarloosden en evenwel zoo vruchtbaren akker; de beminnelijke hoedanigheden van zijn karakter schonken hem eindelijk trouwe medestanders en medewerkers; het enthousiasme waarmede hij steeds, in gesloten kringen en bij den huiselijken haard, over Indië en de Indiërs sprak, deed de liefde, die hij den bewoners van den Archipel toedroeg, overgaan in het gemoed van menigeen, die hen onder den sluier der vooroordeelen beschouwde; zijne zucht om persoonlijke grieven steeds aan het groote algemeen belang ten offer te brengen, maakte soms van heftige tegenstanders der groote zaak, die hij voorstond, nieuwe voorstanders zijner beginselen.

Bij talenten en eigenschappen, zelden in één persoon vereenigd, had van Hoëvell blijk te geven van een onbuigbaren moed om hetgeen hij als zijne roeping beschouwde met kans van slagen te volbrengen. Het oude koloniale stelsel moge ongerijmd zijn geweest, het was buitengewoon kunstig in elkander gezet. Het krioelde van misbruiken; maar de misbruiken gaven eer, aanzien en fortuin aan velen. Het werkte niet in het algemeen belang van de inboorlingen, noch in dat van het Nederlandsche volk; maar het geldelijk belang der meeste ambtenaren was bij de handhaving betrokken. Het sloot alle vrije mededinging van den Nederlandschen ondernemingsgeest uit; maar gunstelingen van het gezag waren er aan verbonden door contracten, die voor hen aanzienlijke schatten afwierpen. De Nederlandsche Handelmaatschappij teerde er uitsluitend op voor hare grove en gemakkelijke winsten, en interesseerde op hare beurt een geheelen zwerm van makeelaars, scheepsbouwers, reeders, industrieelen, leveranciers enz. De

staatslieden, die het stelsel in stand hielden, hadden er een bolwerk van gemaakt, een in hun oog onneembare veste, met eene sterke bezetting, die geroepen was haar op leven en dood te verdedigen.

Op de eerste noodkreten ontbrandde dan ook tegen van Hoëvell de woede van allen, die bij het oude stelsel belang hadden. Felle, somtijds onwaardige en onedele aanvallen had hij schier iederen dag te verduren. Alle middelen, die opgezweept, bittere harts-tochten aangeven, werden tegen den publicist en den tribuun gezegd; er verschenen zelfs bladen met het doel om een tegenwicht aan zijn woord en zijne pen te stellen. Te vergeefs. In de Tweede Kamer moest de regeering van lieverlede meer en meer zwichten voor zijne overweldigende argumentatiën, en buiten de vertegenwoordiging wijzigde zich de openbare meening met elken dag ten gunste der denkbeelden van den populair geworden afgevaardigde van Almelo.

In 1862, na meer dan een kwart eeuw rusteloos voor Indië te hebben gewerkt, mocht hij veilig het woelige en afmattende tooneel der actieve staatkunde vaarwel zeggen voor het kalme, sedentaire lidmaatschap van den Raad van State. Hij had het terrein voorbereid. Hij had de grootste struikelblokken verwijderd. Versche krachten, mannen van goeden wil en gezond verstand konden nu verder het veld, door van Hoëvell omwoeld en beploegd, bezaaien en de kiemen leggen van een nieuw, gezond koloniaal leven. Hij had moeilijke tijden met zijne Indische propaganda doorgeworsteld, gebeurtenissen doorleefd, die herhaaldelijk de aandacht der Nederlandsche natie van hare groote koloniale belangen aftrokken. Vooral had hij langen tijd te kampen met de onbekendheid met Indië in Nederland. Om verstaan te worden, in zoowel als buiten de Tweede Kamer, moest hij 't zich laten welgevallen, vaak in de rol van den schoolmeester op te treden. Verlangde hij eenige verbetering of hervorming in eenigen tak van bestuur, dan moest hij beginnen met zijne hoorders vooraf van

den bestaanden toestand althans een oppervlakkig denkbeeld te geven. Sprak hij over de ontginning van woeste gronden op Java, dan moest hij aanvangen met eene beschrijving er van, ten einde begrepen te worden in zijn verlangden dat zij aan den particulieren ondernemingsgeest zouden worden overgegeven, en dan barstte in 's lands vergaderzaal eene "algemeene hilariteit" los om de daarin onvermijdelijke Javaansche namen, waarvan men den klank nog nooit had gehoord. Drong hij op hervorming van het kultuurstelsel aan, dan moest hij het grootste deel zijner rede wijden aan eene zeer populaire verklaring van het stelsel. Vóór hij de ergerlijke misbruiken kon aanwijzen in de stelsellooze wijze, waarop kultuur-contracten door het gouvernement met gunstelingen werden gesloten, moest hij de vraag beantwoorden: wat is een kultuur-contract?

't Getuigt niet ongunstig voor onze natie dat zij dezen grooten kampvechter niet ongekroond heeft laten ter ruste gaan. Zij luis-terde naar zijne woorden en gaf daardoor het bewijs harer levensvatbaarheid op staatkundig gebied. Zij drong tot hervormingen, tot toepassing der beginselen, door een harer uitstekendste zonen met warmte van overtuiging verdedigd, en zij zorgde dat hij nog in zijne laatste levensjaren de veelvuldige en rijpe vruchten mocht aanschouwen van zijne grootsche doch afmattende taak.

Immers, hoe geheel anders zijn de toestanden geworden. In Indië bestond vroeger geen intellectuëel leven, en thans doen er de zedelijke behoeften van den beschaafden mensch niet onder voor zijne materiële behoeften. Er was geen spoor van drukpers te vinden, en Indië telt tegenwoordig vele dagbladen, tijdschriften en menige leesinrichting, waar alle belangrijke Nederlandsche en vreemde werken worden aangetroffen. In Nederland werden de Indische belangen zelden besproken en zij waren er nog minder bekend — thans bekleeden die belangen eene voorname plaats in de beraadslagingen der Staten-Generaal, in de polemieken der

Nederlandsche dagbladen en tijdschriften, en de kennis der koloniale toestanden houdt als 't ware gelijken tred met de kennis der bloot Nederlandsche toestanden. In Nederland en Indië viel vroeger zelfs in de verte niet te denken aan eene publieke meening over koloniale aangelegenheden — tegenwoordig bestaat die publieke meening en moet zij ontzien worden zelfs door opperbesturende ministers en de hoogste autoriteiten in Indië.

Er is thans niemand meer die durft beweren, zooals in de memorie van toelichting van het Indisch regeerings-reglement in 1853 nog stoutweg werd vooropgezet, dat Indië, door verovering verkregen, behoorde geregeerd te worden als een vesting in staat van beleg. Het energieke protest van van Hoëvell tegen deze ruwe stelling deed het besef ontwaken, dat het gouvernement nog voor andere belangen heeft te zorgen dan voor de handhaving van zijn gezag, dat het welzijn van Indië's ingezetenen in de eerste en voornaamste plaats dient ter harte te worden genomen en dat eene welvarende en tevreden bevolking den hechtsten grondslag uitmaakt van onze overheersching in den Archipel. Indië heeft van lieverlede een progressief, in stede van een stationair bestuur verkregen. Gewichtige hervormingen en verbeteringen zijn tot stand gekomen. Schadelijke gouvernements-kultures zijn ingetrokken; kultuur-contracten worden niet meer uitgegeven; de gedwongen suikerkultuur moet thans wijken voor een stelsel van vrijwillige overeenkomsten tusschen landbouwer en industrieel, en velerlei werkzaamheden, die daarbij voorheen geschieden in gedwongen, slecht beloonden arbeid, worden reeds sinds jaren verricht door vrije, goed betaalde arbeiders. Feitelijk bestaat nog slechts ééne enkele gouvernements-kultuur: de koffiekultuur, en het bestuur stelt bij die kultuur de krachtigste pogingen in het werk om de Javanen tot vrijen arbeid over te halen, zoodat alleen de verplichte levering in de landspakhuizen een monopolie zal blijven, als eene schatting aan den landsheer voor het

gemis van andere middelen. Belastingen, zooals de bazaar- en vischpacht, zijn afgeschaff; onbetaalde leveranciën worden niet meer van den Javaan gevergd; de staat zorgt voor de volledige bezoldiging van geheele categorieën van inlandsche ambtenaren, die voorheen door hunne onderhoorigen moesten onderhouden worden; de heerediensten, vroeger geheel onbeperkt, zijn geleidelijk verminderd, en bij betaalden arbeid voor de landsinrichtingen wordt den arbeider gelegenheid gegeven een billijk loon te verdienen.

Het burgerlijk bestuur is geheel van aard en strekking veranderd; de residenten zijn weder geworden werkelijk besturende ambtenaren, in stede van een soort aannemers voor de prompte en civiele levering van producten geschikt voor de Europeesche markt. De rotting is hun uit de handen genomen, zij worden thans bijgestaan door speciale ambtenaren voor speciale dienstverrichtingen, en op onderscheidene plaatsen hebben zij reeds het presidium der landraden overgedragen aan rechterlijke voorzitters. De bepalingen op het in dienst treden der ambtenaren zijn sedert jaren op den meest bevredigenden voet gewijzigd en, door het degelijk onderwijs hetwelk thans in Indië zelf is te verkrijgen voor kinderen van minder vermogende Europeanen, zijn natuurlijk de bezwaren vervallen, die vroeger tegen de verplichte opleiding te Delft bestonden. Vele verbeteringen zijn in het leger ingevoerd; voor officieren en manschappen wordt meer gezorgd dan voorheen. Er zijn normaalscholen voor inlandsche onderwijzers opgericht en scholen voor inlanders gesticht; volgens bevoegde beoordeelaars, vaak meer dan vereischt wordt voor de wezenlijke behoeften der inheemsche samenleving.

Een goed muntstelsel heeft de circulatie van koperen duiten en van papieren guldens vervangen. De posten te water en te land zijn georganiseerd; telegrafische draden verbinden de gewesten van Java onderling en met het wereldnet. De stoomvaart

bewijst geregeld hare diensten aan passagiers en aan het vervoer van pakketten en goederen in de verschillende deelen van den Archipel. Voor openbare werken bestaan thans budgetten met milioenen-tallen in plaats van de vroegere tienduizendtallen. In plaats van vestingen te bouwen met gepreste landbouwers, bouwt het gouvernement thans spoorwegen en groote havenwerken met goed betaalde vrijwilligers. Het gouvernement heeft zich door wettelijke voorschriften verbonden om bepaalde grondrechten aan de Europeesche en inlandsche ingezetenen van Indië te verleenen, en daardoor eene belangrijke schrede gezet op den weg der ontwikkeling van den rijken Indischen bodem. De particuliere landbouw, nijverheid en handel zijn door dit alles ontegenzeggelijk vooruitgegaan. Een douane-tarief is ingevoerd, dat, tegenwoordig vooral Nederlandsch Indië eene plaats doet innemen onder de vrijgevigste beschaafde rijken der wereld.

Wat men zou mogen noemen het programma van Hoëvell, is volledig, in den ruimsten zin, uitgevoerd. Zijne beginselen, zijne denkbeelden zijn werkelijkheid geworden. Dikwerf uitgekreten als een sloopster, mag toch van zijne critiek niet getuigd worden dat zij eene bloot afbrekende was. Het oude koloniale stelsel bezweek onder zijne mokerslagen; doch de groote kracht van zijn streven, het geheim van zijn succes bestond in zijn opbouwend genie, in het practische en gematigde zijner eischen. Koene staatslieden, een Thorbecke, na hem in het parlement te hebben waargenomen, een Duymaer van Twist, na eene vijfjarige ervaring als landvoogd van Nederlandsch Indië, deden hem in dit opzicht recht wederbaren, en werkelijk, het standpunt door van Hoëvell voor koloniale hervormingen ingenomen, blijft nog altijd het eenige ware en goede. Vruchteloos zal men andere richtingen beproeven, telkens zal men moeten terugkeeren tot den wel is waar ernstigen, flinken, doch tevens geleidelijken gang, dien hij steeds voorstond en aanpreef, en dien men niet verwarren moet met stilstand zelfs

bij de belangrijkste hervormingen. Tot aan zijne laatste levensdagen protesteerde hij tegen het gezegde, dat de koloniale kwestie voor goed was opgelost, en beweerde hij terecht, dat zij steeds aan de orde zal blijven, omdat het bestuur van een groot rijk zooals Indië bestendig nieuwe vraagstukken op te lossen geeft, en uit hervormde toestanden telkens nieuwe behoeften zich ontspinnen, nieuwe eischen te voorschijn treden, die bevredigd behooren te worden. Wanneer Nederland zoo gelukkig mag wezen mannen te vinden, die van Hoëvell slechts van verre navolgen en in zijne voetstappen kunnen treden, behoeft het niet te vreezen voor zijne koloniale toekomst en mag Indië gerust wezen dat zijne belangen naar wensch zullen behartigd worden.

Hebben wij in onze schets bij voorkeur het oog gevestigd op van Hoëvell, den baanbreker onzer koloniale hervormingspolitiek, eenige biographische bijzonderheden zullen, naar wij hopen, den lezer ten slotte niet onwelkom zijn. Toen hij op den 19den Februari 1879 te 's Gravenhage overleed, had hij nog slechts den betrekkelijk jeugdigen leeftijd van 66 jaren bereikt. Zijne krachten waren, naar het schijnt, sinds geruimen tijd gebroken; toch wordt de klacht over hetgeen hij met zijn helderen geest en edel hart voor het vaderland nog had kunnen zijn, onderdrukt door een gevoel van dankbaarheid voor hetgeen hij geweest is.

Walther Robert van Hoëvell was de afstammeling van een oud-adellijk maar onbemiddeld geslacht. Hij was de zoon van baron van Hoëvell, officier bij het Nederlandsche leger en van freule van der Cappellen, eene dochter van den beroemden baron van der Cappellen, die tot de partij der patriotten behoorde, en daarvoor tijdens de reactie met verbeurdverklaring zijner goederen gestraft en bovendien genoodzaakt werd naar Frankrijk te vluchten. Geboren den 15den Juli 1812 te Deventer, bezocht de jeugdige Walther, na zijne voorbereidende studiën vol-

tooid te hebben, de hoogeschool te Groningen, teneinde tot predikant te worden opgeleid. Reeds als student trok hij de aandacht door eene niet onverdienstelijke metrische vertaling van eenige oden van Anacreon, en niet minder door het beantwoorden eener prijsvraag over het leven en de geschriften van Flavius Josephus, door de Utrechtsche faculteit voor bespiegelende wijsbegeerte en letteren uitgeschreven en door haar met den gouden eerepenning bekroond. Op raad van zijn oom, baron van der Capellen, zocht hij eene predikantsplaats in Nederlandsch Indië, en na in 1836 eene dissertatie over de eenheid der Kerk volgens Irenaeus verdedigd te hebben, en met den hoogsten lof tot doctor in de godgeleerdheid bevorderd te zijn, stak hij vol illusies, met zijne jeugdige echtgenoot, mejufvrouw Trip, den Atlantischen Oceaan over. In welken geest hij in Indië werkzaam was, hebben wij vroeger reeds aangestipt. In plaats dat de tropische hitte zijn geest uitdoofde en zijne kracht verlamde, schudde hij daarentegen de sluimerenden wakker, en werd hij met zijn *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* de ziel en het middelpunt van een frisch en krachtig intellectueel leven. Tal van opstellen en bijdragen vloeiden uit zijne vruchtbare pen, en dat hij bij zijn vertrek naar Indië de lier niet aan de vaderlandsche wilgen had opgehangen, bleek genoeg, onder anderen uit eene metrische vertaling met commentaar van het Maleische gedicht *Bidasari*. Wil men eene proeve van zijn dichterlijk talent? De hoogleeraar Veth deelt er ons eene mede ¹, genomen uit van Hoëvell's *Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Nederlandsch Indië*.

BLOEMEN OP HET KERKHOF.

Zie toch die boomen, die kruiden, dat groeien,
Lachende perkjes en bloemen die bloeien; —
Maar — ieder bloem is een vrucht van den dood.

¹ In Eigen Haard Jaarg. 1879, blz. 173.

Boven de zephyrs die spelen en stoeien,
 Boven de geurige rozen die bloeien,
 Boven het leven — maar onder de dood.

Mocht men den akker des doods wel versieren?
 Plukken de rozen die welig hier tieren?
 Mocht men dat, ware in den dood slechts de dood?
 Maar pluk ze vrij; want in 't sterven is leven;
 Daarom mag 't graf ook zijn bloemen ons geven,
 Zoo geeft de nacht ons, o morgen! uw rood.

Onvermoeid was hij in Indië met het woord en de pen werkzaam, als predikant te Batavia of op zijne dienstreizen, als voorzitter van het Bataviaasch genootschap voor kunsten en wetenschappen, als redacteur zijner tijdschriften, als directeur van het Nederlandsch-Oost-Indisch Bijbelgenootschap. Achtereenvolgens zagen het licht zijn: *Batavia in 1740*, (1840); *de nagelaten leerredenen van den Samarangschen predikant W. C. H. Toewater, met een levensbericht* (1845); *de Bijbel in Indië* (1846); *Nederland en Bali, eene stem uit Indië* (1846); *de Emancipatie in Nederl.-Indië* (1848). Zijne verdiensten werden zelfs door de regeering erkend, die hem in dit tijdperk tot ridder van den Nederlandschen leeuw benoemde. Zij had, naar 't schijnt, destijds in van Hoëvell den geduchten *slooper* nog niet gezien, wiens machtig woord haar straks den schrik om het hart zou doen slaan.

Onder de vroeger gemelde omstandigheden naar het vaderland teruggekeerd, verdubbelde hij zoo mogelijk in zijn ijver. Getuige zijne door den hoogleeraar Veth uitgegeven: *Reis over Java, Madura en Bali* (1849), zijne *Bedenkingen tegen de mededeeling van den Minis'er van Koloniën in de Tweede Kamer over den verkoop van landen op Java* (1849); zijne *Beschuldiging en veroordeeling in Indië en de rechtvaardiging in Nederland* (1859); zijn *Tochten van een Engelschman door*

den Indischen Archipel voor Nederland bewerkt (1853); *zijn Slaven en drijven onder de Nederlandsche Wet* (1854); *Uit het Indische leven* (1860); *De vrije arbeid op Java behandeld in Felix Meritis* (1860); *Dertienjarige beoordeeling van het Kultuurstelsel* (1861); en — last not least — *zijne Parlementaire redevoeringen* (1862—1866).

In 1849 werd hij door Zalt-Bommel naar de Tweede Kamer afgevaardigd; daarna genoot Almelo de eer onafgebroken door van Hoëvell, tot 1862, in het parlement vertegenwoordigd te worden.

In 1862 tot lid van den Raad van State benoemd, trad hij meer naar den achtergrond. Was zijne kracht gebroken? Misschien wel. Zijn leven, rijk aan arbeid, was helaas! ook rijk aan beproevingen. Vader van drie zonen en ééne dochter, werden hem zijne beide oudste zonen op volwassen leeftijd, de een controleur bij het binnenlandsch bestuur op Sumatra's westkust, de ander particulier op Java, door den dood ontrukkt, terwijl bovendien de echtgenoot zijner eenige dochter, de mijn-ingenieur de Greve, in 1872, bij een tocht op de rivier van Indragisi op Sumatra, zijn graf in de golven vond. Doch behalve deze huiselijke wederwaardigheden belemmerde hem ook nog zijne betrekking. "Men mocht verwachten" — de hoogleeraar Veth heeft het gezegd¹ — "hem in het tweede ministerie Thorbecke als Minister van Koloniën te zien optreden; hij moest zich met eene plaats in den Raad van State vergenoegen. Niet alleen zijn woord verstomde, ook de pen moest hij ter zijde leggen; want zijne nieuwe betrekking verlamde hem als publicist, door de geheime behandeling der staatszaken waaraan zij hem verbond. Van Hoëvell nam de plaats in den Raad der Oudsten met weezin in; maar hij kon niet anders; hij kon noch naast, noch tegenover den zwakken

¹ Eigen Haard, *ibid.* blz. 174.

man staan, die nu geroepen was om *zijne* veroveringen te bevestigen en te handhaven. Hij was nuttig zooveel hij kon, deed zooveel hij vermocht, maar zijne kracht was gebroken. En nu volgden rampen op rampen, slagen op slagen, smarten op smarten. Toen de dood kwam, ware zij hem een verlossing geweest; zonder de zorg voor de dierbaren die hij achterliet. Hij was een geduldig lijder, geen klacht ontglipte aan zijn mond. Voor zijne vrienden was hij steeds even vriendelijk, voor zijne vijanden even vergevingsgezind, voor de toekomst van de maatschappij en het menschdom altijd vol van dezelfde grootsche en schoone verwachtingen."

• Aan dit oordeel van den hoogleeraar hebben wij niets toe te voegen, of het moest de verklaring zijn, dat allen die het voorrecht hadden van Hoëvell te kennen, onvoorwaardelijk met prof. Veth zullen erkennen, "dat van Hoëvell niet alleen een der merkwaardigste, maar vooral een der beminneuswaardigste menschen was die Nederland in onzen tijd heeft opgeleverd."

STIELTJES

T. J. STIELTJES.

Wij zouden te kort doen aan het rechtmatig gevoel van fierheid en dankbaarheid, waarmee ons volk de nagedachtenis zijner groote mannen pleegt te vereeren, indien wij in de reeks der "Mannen van Beteekenis" Thomas Joannes Stieltjes met stilzwijgen voorbij gingen. Van verschillende zijden hebben de uitnemendste onzer landgenooten hem herdacht. Niemand minder dan de generaal Knoop gaf bij Stieltjes' graf uitdrukking aan "het gevoel van bewondering dat allen vervulde voor de deugd en den zielenadel van den man, die meer dan iemand anders had uitgeblonken, en wiens levensloop zonder smet of rimpel was;" onze dagbladen waren eenstemmig in het verkondigen van zijn lof; de mannen van het zwaard, die geroepen zijn den vaderlandschen bodem tegen een buitenlandschen vijand te verdedigen, erkenden in hem den Meester, zonder slaafs al zijne denkbeelden omtrent de landsverdediging te omhelzen, en de mannen des vredes, die, gewaapend met houweel en spade, de gemeenschapsmiddelen pogen te verbeteren, ten einde aldus de nationale welvaart te vermeerderen, bewonderden de onverzettelijke volharding waarmee hij hen voorging, en de vernuftigen hulpmiddelen die hij wist te scheppen, om hun de overwinning te verzekeren in hun strijd te water

en te land. Thans vooral, nu het jaren-oude defensie-vraagstuk zijne ontkenning schijnt te naderen en eene kanalisatie op breede schaal ter hand genomen, althans bij de wet voorgedragen, helaas! door de Tweede Kamer verworpen werd, wordt het gemis van Stieltjes in onze vertegenwoordiging levendiger dan ooit gevoeld. "Ik zal niet uitweiden," zeide een der directeuren van de Rotterdamsche Handelsvereniging, de heer Aug. Then Berg, "over de vele verdiensten die Stieltjes kenmerkten. Slechts dit ééne wil ik zeggen, dat hij als technisch adviseur van de Rotterdamsche Handelsvereniging, in welke betrekking ik de eer had gedurende vijf jaar met hem werkzaam te zijn, blijk heeft gegeven van ongeëvenaard talent, en aanhoudend bewijzen leverde van zijne ijzeren werkkraft en van de vlugheid, waarmede hij aan de moeilijkste technische zaken oplossing wist te geven. En wat ons het meest trof, 't waren de eenvoudigheid en bescheidenheid waarmee zijne groote kunde gepaard ging. De eigenschappen van zijn groot en edel hart trokken ons aan." Wat hem boven velen kenmerkte en aan zijne persoonlijkheid den adel van een groot karakter mededeelde, 't was de gelukkige harmonie tusschen verstand en gemoed, de vereeniging van een rijken geest met een edel hart. Allen die hem gekend hebben, weten nauwelijks wat ze in hem 't meest bewonderden: de veelzijdigheid van zijn geest, de scherpste van zijn blik, de oorspronkelijkheid en 't geniale zijner denkbeelden, de ongehoofelijke werkkraft waarover hij beschikken kon, of de bescheidenheid en goedheid van zijn hart en de volstreekte belangeloosheid zijner onomkoopbare eerlijkheid en overtuigingstrouw. "De man" — Mr. M. Th. Goudsmit heeft het gezegd ¹ — "wien het aan geen miskenning of teleurstelling had ontbroken, die, steunende op eigen kraft, alles aan zich zelf, nagenoeg niets aan

¹ Nieuwe Rotterd. Courant van Juli 1878.

anderen te danken had, was niet somber, niet stug, niet hooghartig, toonde zich niet van zijne zedelijke en intellectueele meerderheid bewust. Hem kenmerkte een benijdenswaardig optimisme, een opgewekte levensbeschouwing, een beminnelijke bescheidenheid, een goedig sarcasme, een gezonde humor. Hij had tijd voor alles, en stelde in alles belang. Geen tijdvak der geschiedenis was hem vreemd, zelfs geen datum, geen naam ontsnapte aan zijne herinnering. Geen der nieuwere romans die de aandacht trokken, bleef ongelezen. De klassieken, vooral de franschen, bij voorkeur Barbier en Paul Louis Courier, met wien hij meer dan één trek gemeen had, kende hij door en door; hij hield er van om nu en dan in het gesprek eenige toepasselijke regels, soms geheele stukken aan te halen, waartoe zijn bewonderenswaardig geheugen hem in staat stelde. In den huiselijken kring vergat hij zorgen en arbeid, en te midden der zijnen weerklonk zijn gulle, aanstekelijke lach. En men denke niet dat hij daar weinig toefde; Stieltjes, wiens ongeëvenaarde werkzaamheid zijne tegenstanders verbaasde, had het eigenlijk nooit druk, en vond tijd voor alles. Hartstochtelijk liefhebber van muziek, was hij overal te zien, waar hij verwachten kon iets goeds te hooren. Elke vraag die men tot hem richtte werd beantwoord; elk advies dat door zijne vrienden gewenscht werd, werd hun in den regel schriftelijk na weinige uren of dagen ter hand gesteld. Een beroep op zijne welwillendheid werd nooit te vergeefs gedaan; hij heeft in stilte weldadigheid beoefend, en menige op zijn graf gestorte traan getuigde van zijne menschenliefde."

Deze welsprekende woorden, gevloeid uit de pen van iemand die het voorrecht had Stieltjes zijn vaderlijken vriend te mogen noemen, getuigen van den verheffenden indruk dien zijne persoonlijkheid maakte op hen, die met hem in aanraking kwamen, en verklaart de eereplaats die hij in de achting van zijn volk inneemt.

De eereplaats . . . ? 't Zou niet te verwonderen zijn, indien

meer dan één onzer lezers bij deze verklaring geneigd mocht zijn met een gevoel van wrevel en verbazing te vragen: of dan de Nederlandsche natie geen beter bewijs van hare hooge achting voor hare uitnemendste burgers weet te geven dan door hen uit 's lands dienst weg te jagen? 't Is zoo! Tot tweemaal toe werd Stieltjes door de regeering *niet-eervol ontslagen*. Maar het niet-officiële Nederland heeft dit feit weten te waardeeren, voor 't minst er een bewijs te meer in gezien dat Stieltjes zijne overtuiging meer liefhad dan zijn belang. Op meer dan één gebied eene volle manslengte boven zijne tijdgenooten uitmuntende, te midden van het spichtig opgeschoten kreupelhout der middelmatigheid als een forsche stam zich verheffende, scheen hij de aangewezen man om de hoogste betrekkingen in den staat te bekleeden. Toch werd hij er niet toe geroepen! Warm vaderlander, tot aan zijn dood toe overtuigd dat Nederland tegenover elken buitenlandschen vijand zijne nationale onafhankelijkheid verdedigen moet en ook verdedigen kan, indien het onafhankelijk blijven *wil*, had hij minister van oorlog kunnen zijn, en de millioenen, jaren lang zoo stelselloos verkwest, zouden waarschijnlijk der landsverdediging ten goede gekomen zijn; maar Stieltjes was en bleef nu eenmaal de *Oud-soldaat*, dien men goedgevonden had *niet eervol* uit de gelederen te verwijderen. Zijne veelzijdige kennis onzer koloniën, gedurende zijn tweejarig verblijf in Indië opgedaan, zou voor Indië vooral niet minder dan voor het moederland tot een rijken zegen geweest zijn, indien hij tot het bestuur onzer koloniale aangelegenheden geroepen geweest ware, — maar Stieltjes was en bleef wederom de adviseur voor technische zaken bij het departement van koloniën, door den heer Franssen van de Putte, kort en goed *niet eervol* uit 's lands dienst ontslagen. Toen, bij het wederoptreden der liberale partij, een afzonderlijk departement voor openbare werken en waterstaat opgericht werd, scheen daarmede een arbeidsveld geopend te zijn, waarop Stieltjes goed en deugdelijk zijne riddersporen verdiend had, en zonder de verdiensten in twijfel te willen trek-

ken van den grootwaardigheidsbekleeder, die aan het hoofd van het nieuwe departement geroepen werd, zal het toch wel niet gewaagd zijn te beweren, dat Mr. Tak van Poortvliet zich niet miskend gevoeld zou hebben, indien het den heer Kappeijne, als kabinetsformeerder had kunnen goëddunken, een man met zulke antecedenten als Stieltjes aan den koning voor te dragen tot minister van openbare werken en waterstaat. Doch, wat zal ik u zeggen? Stieltjes was in hooge en zeer hooge kringen geen *persona grata*. Bovendien hij was geen politiek man. Van geven en nemen, van schipperen en plooiën had hij een onverwinnelijken afkeer. Hij geloofde zeker niet aan eigen onfeilbaarheid; tegenspraak maakte hem niet wrevelig; goede redenen — Thorbecke heeft het gezegd — maakten op hem indruk; voor elke eerlijke overtuiging had hij een geopend oor; maar waar het beginselen gold, was hij onverzettelijk en onhandelbaar; onwaarheid en onrecht kon hij niet dulden, en waar hij op beiden stuitte, sprak hij rondweg uit wat hem op 't hart lag en zette hij zich onbeschoemd over den vorm heen. En — wat ik wel in de eerste plaats had mogen zeggen — hij was en bleef altijd de niet-eervol ontslagen ambtenaar. Dwalen is menschelijk — in de dwaling te volharden, is, naar het schijnt, *gou-vernementeel*. Ook de hiërarchie der ambtenaarswereld heeft haar onfeilbaarheidsdogma, en het prestige van het gezag, de achtbaarheid eener regeering, de eerbied voor de overheid, en wat dies meer zij, schijnt slaafsche onderdanigheid van haar personeel te eischen, voor 't minst slechts op de been gehouden te kunnen worden, wanneer eene regeering onverzettelijk volhoudt bij het eenmaal uitgesproken vonnis, ook al komt zij tot de ontdekking dat dit vonnis een onrecht was aan een uitstekend burger gepleegd. Doch hoe dit ook zij, zooveel is zeker, dat de regeering in hare misplaatste fierheid niet verder is kunnen gaan dan dat zij ter elfdure Stieltjes' ontslag in eene eervolle demissie veranderde; en ook dit nog slechts omdat ze hem noodig had en hij, volkomen te-

recht, niet te bewegen was als ambtenaar een land te dienen, dat hem zonder vorm van proces had weggejaagd. Van eene *officiële* erkenning zijner groote verdiensten kan dus geen sprake zijn.

Gelukkig bestaat bij ons vrij en onafhankelijk volk, naast en boven het officiële Nederland, nog eene hoogere rechtbank, die zich de vrijheid veroorlooft vonnissen te herzien en regeeringsdaden te beoordeelen. De pols onzer moraliteit klopt niet uitsluitend, zelfs niet in de eerste plaats, op het Binnenhof te 's Gravenhage, maar in onze publieke opinie, die, bij allen eerbied voor de gestelde overheid, geen geloof slaat aan hare onfeilbaarheid en zich het recht van kritiek op hare daden en revisie van hare vonnissen voorbehoudt. Welnu, dit niet-gouvernementeële Nederland heeft zijn oordeel op ondubbelzinnige wijze uitgesproken, en het feit dat de hoofdstad des lands het zich tot eene eer gerekend heeft, den niet-eervol ontslagen ambtenaar haar mandaat als volksvertegenwoordiger op te dragen, alsmede de daverende toejuiching, waarmee Stieltjes' naam begroet werd, toen die werd afgelezen onder hen, aan wie de Leidsche hoogeschool bij haar driehonderdjarig jubilé het eere-doctoraat opdroeg, — deze feiten bewijzen genoeg, dat het officiële en het niet-officiële Nederland niet altijd dezelfde meening omhelzen.

Indien diegenen gelijk hebben, die beweren dat de vermeerdering onzer intellectueele hulpbronnen, de gemakkelijheid waarmee onze kinderen zich allerlei wetenschappen kunnen eigen maken, de beschaving wel in omvang maar niet in diepte doet toenemen, dat de maatschappij onder een zwellenden stroom van uitnemende en uitlokkende boeken "verboekt" dreigt te worden; indien het waar is dat onze kinderen, reeds van moeders schoot door een drom talentvolle onderwijzers en onderwijzeressen gefatsoeneerd, gevaar lopen alles te worden behalve zich zelve, eene eigene persoonlijkheid met een eigen persoonlijk geestesleven; dat het toenemen

onzer beschaving niet bevorderlijk is voor zelfstandigheid van oordeel en oorspronkelijkheid van gedachten, dan verkeerde Stieltjes in zijne jeugd zeker in bijzonder gunstige omstandigheden. Onderwijs en opvoeding hadden in het eerste vierdedeel onzer eeuw nog niet den hoogen trap van ontwikkeling bereikt, waarop zij thans staan. Doch al ware dat het geval geweest, dan zouden er voor Stieltjes' ouders nog inderdaad meer dan gewone finantiële talenten noodig geweest zijn, om van de schamele bezoldiging van een gepensioneerd kapitein-kwartiermeester aan acht kinderen eene wetenschappelijke opleiding te geven. Bovendien werden de zorgen, die op de ouders drukten, niet weinig verzaamd door allerlei huiselijke rampen. Het jaar vóór de geboorte van Thomas Joannes — hij was hun jongste zoon en zag op 19 Mei 1819 te Leuven het levenslicht — werd zijn vader gepensioneerd, en toen Thomas nauwelijks een jaar oud was, werd een zijner broeders krankzinnig en te gelijker tijd zijn vader door eene ziekte aangetast, waarvan hij nooit meer geheel genas en die hem van dien tijd af gedurende elf jaren aan het ziekbed kluisterde. Onbezorgd waren de eerste levensjaren van Stieltjes dus geenszins: een voorspel als het ware van hetgeen hem later in het leven te wachten stond. Hij zou zich met mannenmoed door tal van hindernissen moeten heenslaan, en de kracht daartoe ontleende hij voor een goed deel aan het voorbeeld, dat hij in het onderlijke huis voor oogen had. Al ontbraken aan het gezin van den gepensioneerden kapitein-kwartiermeester alle weelde en overdaad, toch werden de kinderen weinig of niets van de zorgen der ouders gewaar. Ook hier was de moeder de goede genius van het huis, die met haar onverstoorbaar optimisme alle zorgen moedig en blijmoedig droeg, en door de opgeruimdheid van haar geest en de zelfverloochenende toewijding harer liefde, altijd zonschijn wist te brengen in de speelkamer en in het ziekenvertrek der bescheiden woning op de Predikheerenplaats te Leuven. Straks werden de huiselijke beproevingen nog vermeerderd door de poli-

tieke gebeurtenissen. De Belgische opstand noopte alle hollandsche en protestantsche familiën naar Noord-Nederland te vluchten, maar de toestand waarin Stieltjes' vader verkeerde, maakte het hem en de zijnen onmogelijk de wijk te nemen, zoodat men, ook al stonden zij als vurige aanhangers van het huis van Oranje bekend, al had de twaalfjarige Thomas soms in heftige bewoordingen zijn haat voor de Belgen uitgesproken, wel genoodzaakt was op genade of ongenade voorshands onder de opstandelingen te blijven wonen. Gelukkig had de kranke officier zich door zijn getrouwe plichtsbetrachting de achting der bewoners van Leuven weten te verwerven. Wel ging nu en dan een kwaadwillige zijne woning voorbij, zeggende: "*daar woont ook nog zoonen Ollander,*" maar hij voegde er toch in éénen adem bij: "het is een brave kerel." Door de tusschenkomst van een hunner leuvense vrienden bleven zij zelfs van inkwartiering verschoond.¹

De dood van het hoofd des gezins in September 1831 nam de belemmering weg die het vertrek uit België verhinderde, en de weduwe begaf zich nu naar Noord-Nederland, met 't plan om zich te Breda te vestigen, waar haar oudste zoon als eerste luitenant der artillerie in garnizoen was. Evenals zijne drie andere broeders was Thomas Joannes voor den krijgsdienst bestemd. De lessen aan de militaire akademie waren destijds geschorst, zoodat Stieltjes, na onder de leiding zijns broeders, eerst gedurende eenigen tijd het onderwijs van Beyer en Strootman bijgewoond te hebben, in 1834 als volontair dienst nam bij het bataljon veldartillerie te Nijmegen, ten einde langs dien weg in het kader der artillerie-officieren te worden opgenomen. De beschroomdheid die den jeugdigen volontair in gezelschap eigen was, wekte wel nu en dan den spotlust zijner kameraden op, maar de helderheid van zijn geest, de scherpszin-

---

¹ Wij ontleenden deze en andere bijzonderheden aan bovengenoemde levensschets van Mr. Goudsmit in de Nieuwe Rotterdammer Courant.

nigheid van zijn oordeel en de hulpvaardigheid van zijn hart, misten ook in de kringen dezer toekomstige landsverdedigers den invloed niet, dien verstandelijke en zedelijke meerderheid pleegt uit te oefenen. Trouwens dat hij hun meerdere was, bleek duidelijk genoeg uit het officiers-examen van 1839, waarbij Stieltjes van de 30 volontairs de eerste was.

De aangenaamste herinneringen van zijn leven waren zeker niet aan zijne militaire loopbaan verbonden. De tamelijk werktuigelijke arbeid van den militair in vreedstijd kon, uit den aard der zaak, den werkzamen en weetgierigen geest van den jongen tweede luitenant niet voldoen. Bovendien kon zijn onafhankelijk karakter zich moeilijk voegen naar den eigenaardigen geest van discipline en onderdanigheid, die destijds als een der eerste voorwaarden voor den soldaat gold. Een eigen inzicht, eene zelfstandige afwijkende overtuiging, niet omtrent de door den hogere in rang dagelijks voorgeschreven plichten, — zonder deze gehoorzaamheid is natuurlijk geen leger, niet eens eene geordende burgerlijke samenleving denkbaar, — maar eene eigene overtuiging omtrent theoretische vraagstukken van strategie, landsdefensie en politiek, werd in die dagen beschouwd als een hoogst bedenkelijk teeken van insubordinatie. Het *perinde ac cadaver* was, ik zal niet zeggen de hoogste militaire wijsheid, maar ten minste het zekerste middel om zich aangenaam te maken bij de superieuren. Van eene nauwe, wederkeerige betrekking tusschen volk en leger was destijds geen sprake; het leger was als het ware een staat in den staat, met eigen wetten en eischen naast, vaak tegenover het volk. De officier die zijn gezichtskring trachtte te verruimen, zijn kennis te vermeerderen, die zich tegelijk burger van zijn land gevoelde en oog en hart had voor de groote wetenschappelijke en politieke vraagstukken die het volk beroerden, een officier die te gelijk een man van wetenschap begeerde te zijn, werd destijds of met wantrouwende oogen gadeslagen of beschouwd als iemand

die zich met dingen bemoeide, die buiten zijne bevoegdheid lagen, en dien het aan echten soldatengeest ontbrak. Sedert zijn de toestanden merkbaar veranderd, al is het nog niet zo veel jaren geleden, dat een minister van oorlog zich geroepen voelde eene afkeurende proclamatie uit te vaardigen tegen jeugdige, talentvolle militairen, die zich de weelde veroorloofden eigen denkbeelden te bezitten en zich verstoutten de pen te voeren.

Wellicht schatte Stieltjes de theoretische vorming van den soldaat te hoog en wat men noemt den militairen geest te gering. Een zijner lievelingsdenkbeelden, — door hem nog toegelicht in eene militaire studie: *Over de organisatie onzer levende strijdkrachten ingericht naar de nederlandsche behoefte*, na zijn dood door den heer W. Staring uitgegeven, ¹ — bestond in het zorgvuldig scheiden van het staande leger en van het militie-leger. Het laatste zou dan gelocaliseerd en zooveel mogelijk buiten de kazernes gehouden worden. De kazerneering, volgens hem, “in vele gevallen een noodzakelijk kwaad, maar nooit een absoluut goed, moest tot de geringste afmetingen herleid, en als de pest geschuwd worden.” Vele jongelieden van goede ontwikkeling zouden dan geen plaatsvervangers meer stellen, maar er zich op toeleggen onderofficier en officier bij de militie te worden. Uit deze voorstelling blijkt, volgens militaire specialiteiten ², dat Stieltjes in zijn *hart* nooit *militair* geweest is. Of er dan eigenlijk in Stieltjes “met al zijn

¹ In het begin van 1876 zag de eerste eener serie van militaire studiën van Stieltjes' hand het licht, handelende over de militaire inundatiën. Blijkens de voorrede zou zij gevolgd worden door verhandelingen, ^{2o} over de organisatie onzer levende strijdkrachten, ^{3o} over de inrichting van forten en posten in polderlanden in het algemeen, en ^{4o} over de inrichting van onze liniën en positiën in het bijzonder, terwijl daarna nog een paar andere aan de serie zouden worden toegevoegd. Slechts de tweede verhandeling is na zijn dood door den heer Staring uitgegeven.

² “Stieltjes' laatste arbeid”, door van Tuerenhout. *Vragen des Tijds*, Jaarg. 1878/79, I, blz. 332.

verstand en groote kennis" nooit een soldatenhart geklopt heeft...? Met het oog op zijn afkeer voor de kazerne en zijne geringschatting van den soldatengeest kan men ten minste de vraag stellen. Zelfs de generaal Knoop, dien niemand zeker van afkeer voor theoretische vorming en wetenschappelijke ontwikkeling verdenken zal, zegt, zonder zich rechtstreeks tegen Stieltjes te richten, naar aanleiding van de militie-wet van het ministerie Geertsema-van Stirumbroox (1873): "Eene andere voorgestane meening kwam eenigszins neer op de algeheele afschaffing van de kazernen; men moest de soldaten buiten de kazernen laten wonen; men moest de kazernen alleen aanwijzen als verblijfplaats voor hen, die zich misdroegen — of hierbij wel veel gedacht is aan de eischen van orde, van tucht, van éénheid, van krijgsgesest? Of beschouwt men die eischen als verouderd, als onbeteekenend? De kazernen moeten dienen om *soldaten* te vormen; dat wil zeggen: om mannen te vormen, gewoon aan een matig en gehard leven, gewoon om voor zich zelven te zorgen" . . . . .

.....
 "Daar wordt men aan orde en eenheid gewend en een menigte officieren, waarop het Nederlandsche leger met recht roem draagt, hebben hunne vorming ontvangen in de kazerne. Bij ons gaat men wel eens te werk, alsof de man, die de wapenoefeningen geleerd heeft, daardoor een soldaat is. Men zal u in ernst vragen: hoeveel tijd is er noodig om de wapenoefeningen te leeren? evenzoo als men vraagt: in hoeveel lessen kan men dansen of schermen leeren? Men vergeet daarbij, dat om den soldaat te vormen, er nog iets anders noodig is, dan hem te leeren, hoe hij een geweer gebruikt, een kanon bedient, of met een paard omgaat; dat men hem daartoe soldatengeest moet geven, de eigenschappen en het karakter van een soldaat." ¹

¹ Aangehaald door van Tuerenhout. Ibid., blz. 332.

Onbevoegd om een zelfstandig oordeel te vellen, zullen wij ons niet opwerpen als pleitbezorger vóór of tegen de kazernen. We hebben ons deze korte uitweiding slechts veroorloofd, omdat de afschuw van Stieltjes voor de kazerne, òf het gevolg was van hetgeen hij als volontair gezien en ondervonden had en dus eene bijdrage is tot zijne levensgeschiedenis, òf het bewijs levert dat hij, zooals de heer van Tuerenhout meent, in zijn hart nooit militair geweest is, en dus zijne persoonlijkheid kenschetst. Trouwens de wapenrok moest iemand als Stieltjes wel knellen. Het toezicht op de vervaardiging van geweren te Maastricht en te Luik hem opgedragen, kon zijn weetgierigen en ondernemenden geest niet bevredigen. Bovendien stuitte zijn scherpe blik op tal van gebreken in legerorganisatie en defensie, — maar de geest van subordinatie, zooals die destijds in het leger begrepen werd, legde hem het zwijgen op, voor 't minst dwong hem tot eene anonymiteit, die op den duur onverdragelijk zijn moest voor zijn zelfstandig en onafhankelijk karakter. Geen wonder dus, dat hij reeds van den aanvang zijner militaire loopbaan af, maar vooral sinds hij te Luik met zijne toekomstige echtgenoot kennis gemaakt had, naar een anderen werkkring uitzag, die hem met een ruimer bestaan ook de gelegenheid schenken zou om vrij en onbelemmerd zijne wieken uit te slaan.

Doch al was hij in zijn hart wellicht geen militair, het antimilitarisme *à outrance* van hen, die iederen penning aan de landverdediging besteed, verkwist achten, wekte den wrevel en de ergernis van zijn vaderlandlievend gemoed. Gedurende zijn geheele leven heeft hij gepleit voor den plicht en ook voor de mogelijkheid om den vaderlandschen bodem tegen elken buitenlandschen vijand te verdedigen, zonder dat daardoor aan de natie lasten opgelegd werden, die zij niet zou kunnen torschen. “Een volk als het Nederlandsche van 4 millioen inwoners, wonende in een van nature sterk terrein, kon,” meende hij, “onafhankelijk blijven

indien het slechts wilde." Telkens, en met de meest uiteenlopende argumenten, verdedigde en lichtte hij die stelling toe. Diegenen onder onze landgenooten, die het aan trots op onze roemrijke tradities of aan waardeering onzer nationale onafhankelijkheid ontbreekt, om de noodige offers voor de verdediging des lands te brengen; greep hij aan op een punt waarvoor wij Nederlanders niet ongevoelig plegen te zijn: bij de beurs, en nauwkeurig cijferde hij hun vóór, dat het geld goed besteed voor eene behoorlijke inrichting der weerbaarheid, *productief* besteed geld is, meer productief besteed geld dan de 600 millioen gulden, die de Franschen ons van 1795 tot 1810 hebben afgenomen.

"In een mijner eerste redevoeringen," zeide Stieltjes in de zitting der Tweede Kamer van 16 December 1873, "heb ik er op gewezen, dat een goed verdedigingsstelsel te hebben tot zuinigheid leidt. Het niet verdedigen tegen Frankrijk in 1794 en het overgaan aan die republiek heeft ons gekost van het jaar 1794 tot aan de inlijving van 1810, zonder de indirecte schade te berekenen of het verlies onzer koloniën, maar alleen wat wij aan geld betaald hebben door de honderd millioen, de kleeding der fransche troepen, de uitrusting van de eskaders ten gerieve van Napoleon naar Boulogne, en andere directe uitgaven eene som van 600 millioen gulden, of naar de tegenwoordige waarde van het geld, ongeveer het dubbele. Wanneer men nu één jaar rente daarvan neemt, heeft men middelen ruim voldoende om ons geheele verdedigingsstelsel goed in orde te brengen. Ik betaal dit jaar rente liever om den vijand uit het land te houden, dan dat ik het geheele kapitaal geef, om dan nog afhankelijk van vreemden te zijn, en ik herhaal dus wat ik vroeger zeide: een goed verdedigingsstelsel is de beste geldbelegging.

Een goed verdedigingsstelsel!... Wie heeft dien steen der wijzen gevonden...? De kaleidoscopische snelheid waarmee achtereenvolgens een paar dozijn generaals elkander de portefeuille van oorlog hebben overhandigd, terwijl zij nauwelijks tijd hadden om zich rustig in den ministeriëlen zetel neder te vleien, bewijst dat in deze eeuw van vraagstukken een goed verdedigingsstelsel

almede tot die vraagstukken behoort, waarop de kinderen dezes tijds zich moe peinzen, en waaromtrent in de rijen der mannen van het vak eene babylonische spraakverwarring heerscht. Soldatenbloed zit ons Nederlanders niet veel in de aderen, op wapenglorie zijn wij weinig belust, doch de billijkheid vereischt dat wij de geringe opgewondenheid waarmee niet weinigen het budget voor oorlog gadeslaan, niet in de eerste plaats toeschrijven aan gebrek aan vaderlandsliefde, maar voor een goed deel aan den niet onredelijken twijfel of de millioenen besteed om *heden* forten te bouwen overeenkomstig *dit* systeem en *morgen* diezelfde forten weer af te breken in naam van *dat* systeem van defensie, ten slotte de landsverdediging wel ten goede zullen komen.

Gelukkig ontbreekt het ook op dit gebied niet aan lichtpunten, die moed geven voor de toekomst. De nevelen beginnen op te trekken. "Onze weerkracht" — heeft Stieltjes gezegd — "is in vergelijking van vroeger in zeer groote mate vooruitgegaan." De arbeid van mannen als Stieltjes, Knoop en de Roo van Alderwerelt is niet onvruchtbaar geweest, en al ware het slechts dat de landsverdediging door hun invloed thans als een vraagstuk van wetenschap, een onderwerp van openbare discussie beschouwd wordt, dat zij niet meer een ondoorgrondelijk geheim gebleven is, zorgvuldig weggegendeld in het binnenste heiligdom van het departement van oorlog, dan zou het optreden van den *Oud-soldaat* met zijne "*Denkbeelden over een zuiniger en doelmatiger samenstelling van het Nederlandsche leger*" in 1843, reeds daardoor alleen verdienstelijk genoeg geweest zijn.

De verschijning van dit geschrift, waarin een *Oud-soldaat*, wel niet in sierlijken, maar niettemin helderen vorm, den vinger hield bij de wondeplekken onzer legerorganisatie, was eene schrikwekkende gebeurtenis, die in geen geringe mate de verbazing, den toorn en de nieuwsgierigheid van het leger opwekte. Immers de landsverdediging moest een heilig mysterie blijven, slechts bekend

aan de hoogepriesters van Mars. Wie het, waagde dit omfloersde beeld van Saïs te naderen, en de misdadige hand naar haar sluier uitstreckte, viel wel niet dood ter aarde als de overmoedige jongeling in Schiller's Ballade, maar werd toch voor een verkapt landsverrader uitgekreten. De verbazing was te algemeener, omdat men zich niet ontveinzen kon dat de tentoongestelde gebreken onbetwistbaar waren en de nieuwe denkbeelden van genialiteit en oorspronkelijkheid getuigden. Nog in hetzelfde jaar liet de *Oud-soldaat* op zijn eerste geschrift een tweede volgen, waarin hij zijne meening nader toelichtte. Is de soldaat in het leger gewoonlijk slechts een nummer, hier werd hij eensklaps eene persoonlijkheid, naar wiens naam en rang de nieuwsgierigheid vlijtig vorschte; en 't is zeker niet het geringste bewijs voor den indruk dien Stieltjes' geschrift maakte, dat men de namen van allerlei hooggeplaatsten elkander in 't oor fluisterde, dat men den stoutmoedigen auteur zocht in de gelederen der aanzienlijkste hoofdofficieren, maar dat niemand dacht aan den vier-en-twintigjarigen luitenant. Ook in een klein land als het onze kan ieder auteur zijne anonymititeit bewaren, indien zijne ijdelheid hem slechts niet verschalkt om een tipje van den sluier voor bevriende aangezichten op te heffen. Meer dan twintig jaar bleef de *Oud-soldaat* de anonymus van 1843, totdat Stieltjes in 1860, bij zijn kandidatuur voor de Tweede Kamer te Amsterdam, zelf het geheim oploste. "Weet gij," vertelde hij met zijn kostelijken humor ¹ "hoe gij 't moet aanleggen om uwe anonymiteit te bewaren? Ik heb een uitmuntend recept, dat mij zelf te pas is gekomen. Telkens als in den trein of in gezelschap van den *Oud-soldaat* sprake was, en verschillende gissingen werden gewaagd, waarvan de een al gekker was dan de andere, mengde ik mij in het gesprek, begon op de zwakke punten van de brochures te wijzen, werd gedurig heftiger

¹ Mr. Goudsmit, in de Nieuwe Rotterd. Courant.

en liet in mijn kritiek van den *Oud-soldaat* geen stuk heel. Niemand kon dan denken dat hij den schrijver voor zich had."

Terwijl hij aldus met zijne kettersche denkbeelden de militaire wereld in rep en roer bracht, en bij menigeen twijfel wekte omtrent de onfeilbaarheid van het geheimzinnige plan van verdediging, gaf hij onder zijn eigen naam de slotsom zijner nasporingen aan den constructie-winkel te Maastricht en te Luik in het licht, onder den titel: "*Proeve eener handleiding over de draagbare geweren.*"

Al dacht niemand bij den *Oud-soldaat* aan Stieltjes, toch had hij bij het leger reeds zoozeer de aandacht getrokken, dat hij spoedig geroepen werd op het terrein, waarop zijn vindingrijke en ondernemende geest schitteren, en daarna zich met voorliefde het grootste gedeelte van zijn volgend leven bewegen zou: de kanalisatie in Nederland. De toestand der waterwegen in Overijssel eischte dringend verbetering, doch vóór de ontwerpen tot verbetering der afwatering en uitbreiding der waterwegen ter tafel gebracht konden worden, moest natuurlijk de hoogte van het terrein, de afwatering en de toestand der rivieren nauwkeurig onderzocht worden. De heer W. C. A. Staring, luitenant bij de artillerie, aan wien de opmetingen in Overijssel waren toevertrouwd, vroeg en verkreeg Stieltjes tot assistent. Met den onvermoeiden ijver en de scherpzinnigheid die hem eigen was, sloeg hij nu de hand aan het werk. Het terrein werd nauwkeurig opgenomen, de middelen ter verbetering aangewezen, en niet slechts dat de resultaten van den gemeenschappelijken arbeid der artillerie-officieren onder den titel: *De scheepvaart van Salland en Twenthe (1847)*; *De Overijsselsche wateren (1848)* en *De Rijn-Wezervvaart (1850)* door den druk openbaar gemaakt werden, maar — gelukkiger dan zoovele voortreffelijke ontwerpen, die op het papier gebleven zijn en een rustig graf vonden in de protocollenkelders der archieven! — de ontwerpen van Staring en Stieltjes werden binnen betrekkelijk korten tijd uitgevoerd en gaven, met het kanaal

van Zwolle door Dalmsholte naar Almelo, van Deventer over Raalte naar Almelo, en het kanaal door de Bergentheimsche venen naar de Vecht bij Haandrik, boven Gramsbergen, aan de Overijselsche waterwegen eene uitbreiding van nagenoeg 100 kilometer.

Toen de werkzaamheden met den heer Staring geëindigd waren, keerde Stieltjes naar het garnizoen terug en diende nog eenigen tijd bij de pontonniers te Zutphen. Intusschen had de *Oud-soldaat* reeds den langsten tijd in de gelederen gediend. Spoedig daarop werd hij kort en goed aan den dijk gezet. Het gold, gelijk men weet, de eedsaflegging bij de troonsbestijging van koning Willem III. Wij kunnen niet beter doen dan de woorden aan te halen, waarmee mr. Goudsmit deze belangrijke gebeurtenis uit Stieltjes' leven beschrijft. Zij bevat eene kostelijke bijdrage tot onze kennis van hetgeen men in het jaar 1849 onder insubordinatie verstond.

"Reeds in 1848," zegt mr. Goudsmit, "was, naar aanleiding van een werkje van den heer Kempees: *Holloway-pillen voor een jong officier*, strijd ontstaan over de beteekenis van den eed door de officieren af te leggen. De heer Kempees, en velen met hem, vatten de woorden van het formulier op in monarchalen, anderen in constitutioneelen zin. In 1840 had men den eed laten doen: "Trouw aan Willem II"; in 1849 werd de oude formule: "Trouw aan den Koning" hersteld. Stieltjes had in die veranderlijkheid van vorm bezwaar. Had een minister het recht om naar willekeur in den eed wijziging te brengen? Waarom niet trouw aan de Grondwet, in plaats van aan een persoon? "Personen kunnen door den dood worden weggerukt, maar de wet blijft bestaan, en is onafhankelijk van hem, die met de uitvoering daarvan belast wordt." Kort na het overlijden van Willem II wendde hij zich derhalve op 21 Maart 1849 tot de Tweede Kamer, en verzocht haar mede te werken tot het vaststellen van een formulier, "dat in verband zou staan met onze andere vernieuwde grondwettige instellingen."

Toen nu kort daarna het bevel verscheen om de officieren den eed af te nemen, verzocht Stieltjes uitstel; hij hoopte dat zijn adres aan de Kamer een discussie zou uitlokken en de kwestie op een voor zijn constitutioneelen zin bevredigende wijze zou worden opgelost. Dat uitstel werd hem niet verleend; op de aflegging van den eed werd onder bedreiging met ontslag aangedrongen. Nogmaals zette hij in een tot den kommandant gericht brief zijne bezwaren uitéén; — doch te vergeefs. Een redeneerend militair, die nog wel van het recht van petitie gebruik maakte, was ongeschikt om langer in de rangen van het leger een plaats te bekleeden, en het besluit van zijn niet eervol ontslag werd op 20 April 1849 geteekend.

“Men heeft die episode uit Stieltjes’ leven verschillend beoordeeld; men heeft geschreven over ziekelijke gemoedsbezwaren, over Don Quichotterie. *N’est pas si Don Quichotte qui veut*. Zij is een bewijs van sterk ontwikkeld plichtsgevoel, van een gezond begrip onzer grondwettige instellingen, zij teekent den man, die toen voor het eerst, niet voor het laatst, het slachtoffer was van zijne beginselvastheid, zijn overtuigingsmoed. “Slechts één soort van lieden zal ik tegen mij hebben,” schreef hij terecht. “Het zijn de eedafleggers *à tout prix*, die altijd gereed staan om het een of ander te bezweren, het zijn . . .” enz. Al deze lieden zijn zeer grif met het eedafleggen, en dat wel in den meest letterlijken zin; want zij leggen een eed af evenals zij een oud kleedingstuk afleggen.”

Ter verontschuldiging dezer willekeurige regeeringsdaad moge in het midden gebracht kunnen worden, dat men in die dagen van onrust en grondwetsherziening nog niet levendig genoeg doordrongen was van den plicht eener constitutioneële regeering en het recht van den burger in een constitutioneelen staat, ook al is die burger soldaat; toch is het niet minder waar, dat tegenwoordig niemand de regeering verdedigen en Stieltjes van Don Quichotterie

beschuldigen zal. De regeering heeft dan ook haar schuld erkend, door op initiatief van den minister de Casembroot, in 1860, een *eervol* ontslag te verleenen aan den man, dien zij elf jaar te voren had weggejaagd, omdat hij niet dienen kon in gelederen, waar de subordinatie scheen te eischen dat de militair zich blindelings met lijf en ziel aan zijne superieuren moest overgeven, gereed om te bezweren wat ministeriële willekeur zou goedvinden voor te schrijven. Stieltjes' ontslag lokte natuurlijk een levendigen pennestrijd uit. Zijn brochure: *Hoe een Nederlandsch ministerie over eeden denkt*, gaf den heer Storm van 's Gravezande eene bestrijding in de pen, waarop Stieltjes op zijne beurt antwoordde met zijn strijdschrift: *Hoe de heer Storm van 's Gravezande over eeden denkt*.

Sterk door het besef dat hij overeenkomstig eer en plicht gehandeld had; vol vertrouwen dat iemand met een helder hoofd en een kloeken geest ook buiten de militaire gelederen zijn weg wel vinden zou, ging hij moedig de wijde wereld in. Al aanstonds was hem eene zeker niet alledaagsche verrassing bereid. Terwijl de regeering aan den onwaardigen tweede luitenant Stieltjes den rug toekeerde, zocht zij tegelijkertijd de vriendschap van zijn dubbelganger, den anoniemen *Oud-Soldaat*. De *Denkbeelden over een zuiver en doelmatiger samenstelling van het Nederlandsche leger*, in 1843, hadden hun werking niet gemist, en de gunstige meening omtrent den schrijver werd in geen geringe mate versterkt, toen dezelfde *Oud-soldaat*, ter beantwoording der vraag: *Is Nederland nog te verdedigen?* in 1849 een werk het licht deed zien, zóó overtuigend en met zooveel zaakkennis geschreven, dat zelfs in de regeeringskringen het geloof aan de onfeilbaarheid van het oude, geheimzinnige verdedigingsplan begon te wankelen. Zelfs ging men van het voornemen zwanger om op verschillende punten het krijgswezen te hervormen, en de minister Van Spengler achtte het oordeel van den onbekenden *Oud-soldaat* zoo hoog,

dat hij, niet wetende wie de auteur was, zich door tusschenkomst van den uitgever, den heer J. F. Thieme te Nijmegen, tot den *Oud-soldaat* wendde, met het verzoek de regeering wel met zijn advies omtrent verschillende onderwerpen te willen dienen. Vermoedelijk, of liever zeker, zou de regeering zich wel tweemaal bedacht hebben, indien zij slechts in de verste verte had kunnen gissen dat de *Oud-soldaat* niemand anders was dan de jeugdige tweede luitenant, dien zij 's jaars te voren uit den krijgsdienst ontslagen had. Stieltjes, of liever de *Oud-soldaat*, gaf de gevraagde adviezen en maakte ze openbaar onder den titel: *Adviezen door den Minister van Oorlog gevraagd aan een Oud-soldaat* (1850).

Te midden van deze militaire studiën verloor hij de waarnemingen, die hij met den heer Staring in Overijsel gedaan had, niet uit oog; bijna gelijktijdig met zijne adviezen aan den minister van oorlog, verrijkte hij de literatuur over de waterbouwkunde met een belangrijk werk over "*De nederlandsche hoofdrivieren en hare verbetering*", toegelicht met tabellen en kaarten, en waarin de kennis onzer hoofdrivieren op populaire en tegelijk grondige wijze binnen ieders bereik gebracht werd. Al onthak het dus Stieltjes, toen hij ambteloos burger geworden was, niet aan arbeid, toch kon het zijn werkzamen geest op den duur niet bevredigen slechts plannen te maken op het papier. Hij wenschte niets liever dan van de theorie naar de praktijk over te gaan, en met de spade in de hand de deugdelijkheid te bewijzen der ontwerpen die hij met de pen had aanbevolen. Gelukkig behoefde hij niet lang op een werkkring te wachten, die aan zijn talent en zijne liefde voor waterbouwkunde beantwoordde. Straks zeiden wij reeds, dat de afmetingen door Staring en Stieltjes in Overijsel gedaan, niet zonder vrucht bleven. Met eene in dit klassieke land van temporizeeren en rapporteeren verrassende voortvarendheid werd reeds in 1851 de hand aan 't werk geslagen. Onder de leiding van den ingenieur van den waterstaat L. van de Kastele,

als ingenieur-directeur, zouden de Overijselsche waterwegen verbeterd en uitgebreid worden. Onder den heer van de Kasteele tot ingenieur benoemd, maakte Stieltjes al aanstonds de bestekken der eerste werken, die uitgevoerd moesten worden, op, terwijl hij daarna, nog in hetzelfde jaar (1851), met den directeur eene reis door Frankrijk ondernam, ten einde de constructie en de werking van stuwen in de rivieren na te gaan, en zijn voordeel te doen met de opgedane waarnemingen bij de stuwen die hij ontwerpen moest op de Regge te Hancate, en op de Vecht te Ane en te Haandrik. Afkeerig van de "naäperij", die hij op militair gebied bestreed tegen hen die het Pruisische stelsel ook in Nederland wenschten in te voeren, ging hij ook op waterbouwkundig terrein zijn eigen weg, niet slechts door verschillende verbeteringen in de beweegbare stuwen aan te brengen, maar door ontwerpen te leveren, die door eenvoud, doelmatige inrichting en besparing van kosten uitmuntten. Met den dood van den heer Van de Kasteele in 1854, werd hij in diens plaats tot ingenieur-directeur benoemd, en bleef hij tot 1860 onafgebroken in deze betrekking te Zwolle werkzaam. Hoezeer zijn talent en karakter door zijne stadgenooten werd gewaardeerd, bewees het lidmaatschap van den gemeenteraad hem te Zwolle opgedragen, en dat zelfs Thorbecke, die, tusschen de jaren 1856 en 1860, toen de spoorwegkoorts ons vaderland in zenuwachtige beroering bracht, hem telkens om adviezen en inlichtingen vroeg, dat zelfs Thorbecke, wiens lippen niet pleegden over te vloeien van loftuitingen, en die bovendien zelf de kunst van te arbeiden goed en deugdelijk verstond, aan Stieltjes schreef: "*ik bewonder uwe werkzaamheid*", zal den lezer wel niet meer bevreemden, indien ik hem herinner dat Stieltjes in die betrekkelijk korte tijdsruimte het kanaal van Deventer naar Dalmsholte en het kanaal door de Bergentheim-sche venen uitvoerde, eene prijsvraag beantwoordde tot overbrugging van den IJsel te Katerveer (1854), de reis beschreef die

hij met den heer Van de Kastele door Frankrijk gedaan had (1853), een werk het licht deed zien over: *De Overijsselsche waterwegen* (1855), daarop in 1859 een boek uitgaf over: *De Nederlandsche land- en waterwegen*, en bovendien in tal van brochures, brieven en onuitgegeven rapporten en adviezen, aan den spoorwegstrijd deelnam. En alsof dit nog niet genoeg ware, zette hij ook zijn dubbelganger ijverig aan het werk, en opdat niemand denken zou dat de *Oud-soldaat* zijn gedwongen non-activiteit in ledigheid doorbracht, liet hij ook den afgedankten krijgsman zijn oordeel uitspreken over de spoorwegvraagstukken, in een open brief aan den minister van oorlog (1859), terwijl hij bovendien tot zijne oude voorliefde: de hervorming van het krijgswezen, terugkeerde, en op zijn geschrift van 1853: *Hoe is Nederland te verdedigen?* in 1859 een tweede volgen liet, getiteld: *Nederland en Rusland*.

Dit alles geschiedde tusschen de jaren 1851 en 1860. Toch had Stieltjes het nooit druk en behoefde zijn gezin — hij was in 1851 met mejuffrouw Heijm gehuwd — niet te klagen dat hij, door bezigheden overladen, zich aan het gezellige leven onttrok. Eene zeldzame vlugheid en vaardigheid van geest, eene benijdenswaardige gave om aanstonds zijne gedachten te kunnen concentreren op een bepaald onderwerp, dat woekeren met ieder oogeblik, waardoor groote geesten de kunst verstaan om den tijd elastiek te maken, boven alles het levendig besef dat groote talenten ook groote verantwoordelijkheid opleggen, verklaren het geheim zijner verbazingwekkende arbeidzaamheid.

Met het jaar 1859 waren de Overijsselsche werken voltooid en liep het mandaat, aan Stieltjes opgedragen, ten einde. Zijn roem was destijds reeds zoo goed gevestigd, dat de Russische regeering hem aan haren dienst poogde te verbinden, en hier te lande de eerste pogingen in het werk gesteld werden om hem naar Indië te zenden, ten einde een onderzoek naar de vervoermiddelen op Java in te stellen. Beide deze pogingen mislukten, en nu stelde

Amsterdam, dat zich eindelijk den slaap uit de oogten begon te wrijven en tot een nieuw leven zou opstaan, in 1860 Stieltjes tot kandidaat voor de Tweede Kamer. De kandidatuur, hem door de kiesvereening *de Grondwet* opgedragen, werd aanvankelijk door Stieltjes aangenomen, maar daarna weer ingetrokken. Deze verandering van besluit vereischt eenige toelichting, te meer omdat de houding van Stieltjes destijds zoo uiteenlopend beoordeeld werd. Ook hier zij mr. Goudsmit onze zegsman.

“Onmiddellijk,” schrijft deze, “nadat de kandidatuur gesteld was, begonnen zich geruchten te verspreiden omtrent de verontwaardiging die de keuze te 's Hage had opgewekt; men meende de kandidatuur van den ontslagen luitenant van 1849, die geweigerd had den eed af te leggen, te moeten beschouwen als onmiddellijk gericht tegen den persoon des konings; op allerlei wijze werd pressie uitgeoefend, in lijnrechten strijd met het beginsel van vrijheid van verkiezingen. Alleen waar zijn eigen belang niet strookte met dat van stad of land, was Stieltjes gewoon te wijken.

“Aan pressie toe te geven,” zoo drukte hij zich uit, “zou ik afwijking achten van alle constitutioneele begrippen. Slechts ééne vraag,” zoo ging hij voort, “heeft de gedane mededeeling bij mij doen ontstaan. Het is deze: is onder de tegenwoordige omstandigheden mijne benoeming voor Amsterdam wenschelijk? Zal zij nuttig zijn om datgene, wat men daar het meest zoekt, te bevorderen? Zoude het de bestaande spanning niet veeleer kunnen vermeederen en den wenschelijken voortgang der zaken belemmeren?” Die vraag meende hij ontkennend te moeten beantwoorden; na rijp overleg besloot hij derhalve voor de kandidatuur te bedanken. Dat besluit werd door zijne vrienden, door de liberalen in de hoofdstad, zeer ongunstig beoordeeld. Zijne vijanden brachten het in verband met de onderhandelingen over de Indische missie, en later met zijn eervol ontslag uit den dienst. De laster had vrij spel; de couranten (helaas! niet enkel die van eene andere rich-

ting) stortten haar gal uit. "*Calomniez*," schreef Stieltjes zelf bij deze gelegenheid, "*il en reste toujours quelque chose*", en: *il en restait beaucoup*. Zijne partijgenooten, zijne vrienden drongen op eene rechtvaardiging aan. Thorbecke schreef hem op zijne gewone kernachtige wijze, na eerst het bedanken te hebben afgekeurd: "Doch ik laat daar wat niet te herdoen is, om u te vragen of gij het niet volstrekt noodig keurt u rondelijk te verantwoorden. Wanneer men zich, zooals gij deedt, beschikbaar heeft gesteld, is het, dunkt mij, eene staatsburgerlijke verbindtenis, zoo men zich terugtrekt, reden te geven." Stieltjes dacht niet alzoo; hij was te fier om zich te verantwoorden; zijn verleden, meende hij, had reeds voldoende getuigenis gegeven van zijn karakter; hij zweeg derhalve. — En zoo bleef men ongestoord mompelen en lasteren, terwijl wellicht de gewenschte verklaring een einde aan allen laster had gemaakt.

"Ik ben bij deze episode wat langer stil blijven staan, omdat ik weet, dat tot het laatste toe de vrienden van den *Oud-soldaat* zijne handelwijze hebben betreurd en zijne vijanden er munt uit hebben geslagen. Men kan het afkeuren dat Stieltjes aan de pressie heeft toegegeven; men kan met Thorbecke vragen: "Wie is meer te beschuldigen, hij die een kinderachtig dreigement beproeft, of hij die zich daardoor laat afschrikken, en alzoo oorzaak is, dat gelukke, hetgeen niet moest kunnen gelukken?" Maar dat slechts edele drijfveeren: het naar zijne meening waarachtig belang der hoofdstad, hem bewogen hebben, dat hij ook ten aanzien dezer kandidatuur eene daad van zelfverloochening verrichtte, bewijzen de stukken die vóór mij liggen, al ware niet het geheele leven van Stieltjes een krachtig protest tegen elken toen zoo vermetel geuiten laster."¹

Was een vroeger plan om aan Stieltjes eene zending naar Java op te dragen mislukt, nu onder den invloed der koloniale her-

¹ Mr. Goudsmit, t. a. p.

vormingspolitiek allengs het bewustzijn ontwaakte, dat Nederland ook plichten te vervullen heeft jegens zijne koloniën, en ontwerpen en voorstellen ter tafel werden gebracht tot den aanleg en de exploitatie van spoorwegen op Java, trachtte de minister Rochussen andermaal Stieltjes aan 's lands dienst te verbinden en hem als technisch adviseur bij het departement van koloniën naar Indië te zenden, ten einde een onderzoek in te stellen omtrent de bestaande vervoermiddelen op Java en voorstellen te doen omtrent alles wat tot verbetering daarvan noodig was. Hoezeer het aanbod zijn ondernemenden geest ook toelachte, stelde Stieltjes, volkomen terecht, het aanvaarden der opdracht afhankelijk van de intrekking van zijn ontslag als officier in 1849, en het alsnog verleenen van een eervol ontslag uit den militairen dienst door den koning. Het bezwaar werd, zooals wij reeds opmerkten, door den minister de Casembroot weggenomen, en nu vertrok hij met zijne echtgenoot en een zijner kinderen naar Indië, waar hij 7 Februari 1861 aankwam, om na verloop van 2½ jaar andermaal niet-eervol uit 's lands dienst te worden ontslagen.

Toen de minister Rochussen Stieltjes' zending naar Java aan den koning voorstelde, was zijn doel zoo spoedig mogelijk tot praktische uitkomsten, werkelijken spoorwegbouw, te komen. Vandaar dat in de instructie de lijnen van het binnenland naar de kust, en onder deze die van de Vorstenlanden naar Samarang, op den voorgrond werden geplaatst. Maar zij moesten natuurlijk ontworpen worden met het oog op eene latere verbinding, die vooral de verdediging zou te stade komen. Overigens was hij volkomen vrij gelaten om 't zij locomotiefdienst, 't zij paardenspoorbanen, 't zij staatsspoorwegen, 't zij particuliere banen aan te bevelen, naarmate het een of het ander hem nuttiger zou toeschijnen. Met zijn staf van ingenieurs, — in het begin van 1861 volgden hem

¹ T. J. Stieltjes. "Overzicht van hetgeen met de oorwegen op Midden-Java is voorgevallen," 's Hage, Gebr. J. en H. Langerhuizen 1864, blz. 37.

nog twee ingenieurs en een aspirant-ingenieur, terwijl in Indië nog een ingenieur, twee aspirant-ingenieurs en eenige opnemers aan het personeel werden toegevoegd, — met zijn staf van ingenieurs sloeg hij met zijne gewone voortvarendheid aanstonds de hand aan het werk. Hij verdeelde den arbeid in 5 sectiën, hield de teugels van het geheel zelf in handen, was onvermoeid in de verschillende sectiën bezig met het voorloopig onderzoek van het terrein, bezocht in die 2 $\frac{1}{2}$ jaar alle deelen van Java met het oog op de verbetering der vervoermiddelen, door aanleg van spoorwegen, kanalen, verbetering van gewone wegen, aanleg van havens enz. Men behoeft slechts een vluchtigen blik te slaan in de zes afleveringen zijner *Gegevens omtrent de zaak der spoorwegen op Java* en zijn *Overzicht van hetgeen met de spoorwegen op Midden-Java is voorgevallen*¹, om verbaasd te staan over zijne rustelooze arbeidzaamheid en zijne veerkracht van lichaam en geest, die niet gebroken werd, noch door de afmattende tochten in een tropische hitte, noch door de langzaamheid van de Indische regeeringsmachine, waarmede hij in den beginne onder den gouverneur-generaal Pahud te worstelen had, noch door de tegenwerking² die hij daarna bij diens opvolger Baron Sloet ondervond. “Stieltjes had dadelijk begrepen,” zegt een der deskundigen die onder zijne leiding in Indië gearbeid heeft en later eveneens niet-eervol uit 's lands dienst ontslagen werd, de ingenieur Roorda van Eysinga,³ “dat op Java de ijzeren banen niet het breede Wes-

¹ 's Hage. Gebr. J. en H. van Langenhuizen 1863.

² Omtrent zijne verstandhouding tot de Indische regeering schrijft Stieltjes in zijn *Overzicht* enz., pag. 41: “Ik begrijp niet hoe de commissie uit de Tweede Kamer er toe gekomen is om te zeggen, dat mijne verstandhouding met *andere autoriteiten* minder goed is geweest. Behalve over den baron Sloet van de Beele en den heer Dixon (hoofd-ingenieur van spoorwegen en industrie in Nederl.-Indië) heb ik mij over niemand te beklagen gehad, en heb ik mij over niemand beklagd.”

³ Vergel. “Oost en West”, 28 Maart 1879.

terspoor van $14\frac{1}{2}$ palm moesten hebben, maar een smaller b. v. van 11 palm. Vooreerst is Java een eiland. Het behoeft zich dus niet te voegen, gelijk Nederland, naar de spoorwijdte van aangrenzende staten. Ten tweede is het een bergachtig land. En in de bergen is een smal spoor wenschelijk, omdat een smal spoorwegrijtuig, welks assen een onveranderlijk evenwijdigen stand behouden, minder wringing en slijting ondergaat in een scherpe bocht van den weg dan een breed rijtuig. Een scherpe bocht stelt in staat veel geld te besparen aan uitgraving in de heuvelen en aan ophooging in de dalen. Eindelijk, Java wordt bewoond door eene arme bevolking, die slechts weinig behoeften heeft. Een Javaan kan desnoods leven van tien centen aan rijst en gedroogde visch daags. Zijne woning stelt hij samen van bamboes, gekapt uit zijn dorp. Een stuk doek om het lijf geslagen, is als kleding voldoende. Bouwsteenen, zand, kalk, steenkolen, brandhout, wollen stoffen, wijn, bier, enz. heeft hij dus niet aan te voeren. En die artikelen voeden in het Westen menigen spoorweg. De vervoermiddelen behooren in verhouding tot het vervoer te zijn. Waar een kruiwagen toereikend is, bezigt men geen vrachtwagen. Waar een schoener volstaat, rust men geen fregat uit. Voor den dienst tusschen de steden op het meer van Genève bouwt men geen stoomers gelijk de trans-atlantische tusschen Liverpool en Nieuw-York. Daarom wilde Stieltjes op Java smal spoor. Maar de regeering en de Staten-Generaal besloten tot breed spoor. Vijf jaren later moesten zij op hunne beslissing terugkomen.

“Stieltjes begon met de twee richtingen voor den spoorweg te doen onderzoeken, die het meest in aanmerking kwamen; eene zuidelijke door het gebergte, dicht bevolkt, rijk aan koffie, maar bezwarend door de steile hellingen; eene oostelijke, in de vlakte, minder bevolkt, minder vruchtbaar, maar aanbevelenswaard door de gesteldheid van den bodem, die geen enkel kostbaar kunstwerk vereischte. De berglijn lachte den ingenieur toe, die in zijn

vaderland altijd in de modder had moeten werken. Zij was stout en daarom gevoelde hij er hartstocht voor. Stieltjes was echter de man niet om het algemeen belang op te offeren aan de volvoening van persoonlijke roemzucht. Hij zou al de voor- en naedeelen der beide richtingen *zorgvuldig* gewikt en gewogen hebben."

"Bij het beschikbaar komen," zegt Stieltjes in zijn *Overzicht*,¹ in September van meer personeel, had ik den ingenieur Roorda de leiding gegeven van de lijn door de hem bekende vlakke, waarvoor hij steeds ijverde, niet om de vele producten die er waren, maar als zoenoffer voor *den hongersnood* van vele jaren vroeger en eigenlijk als *armenbedeeling*. Ik kon mij met die motieven tot spoorwegbouw niet vereenigen, maar wilde geen richting zonder onderzoek afkeuren. Toen in het laatst van September (1861) de metingen in de vlakke aan den gang waren, vertrok ik derwaarts, verkende met den ingenieur Roorda het terrein bij Glapon en Kapoeng en den 30sten September bezuiden Gombo langs Karong Rayong tot in de Telawa, dat wil zeggen de gewijzigde richting, die later door den gouverneur-generaal Sloet werd aanbevolen." Door voortgezet onderzoek begon hij allengs de hoop op te geven om eene vlaktelijn zoo dicht bij de bergstreek te vinden, dat deze er nut van kon hebben. Naar zijne overtuiging was eene vlaktelijn zonder zijtak eene ongerijmdheid, daar zodoende personen en producten ontloopen zouden worden; en omdat hem bleek dat een zijtak moeilijker was dan de hoofdlijn van Samarang naar Merak-Matti en dus de bezwaren, met grooten omweg, verplaatste en vermeerderde maar niet wegnam, werd de lijn door de vlakke opgegeven en het onderzoek naar de berglijn met verdubbelde ijver voortgezet. Dat in de bergen het meeste producten- en personenvervoer bestond, was reeds lang gebleken. De vraag bleef slechts over (en de beantwoording van deze zou den door-

¹ Overzicht, enz. blz. 47.

slag geven) of de lijn door de bergen naar Merak-Matti, welke gemakkelijk tot Salatiga kon gebracht worden, en die van Pengong door de vlakke tot Solo en Djocjo die geen ernstige bezwaren aanbod, ook tusschen Salatiga en Pengong mogelijk was.¹ Terwijl Stieltjes zich aan dit onderzoek wijdde, was inmiddels de gouverneur-generaal Pahud vervangen door baron Sloet van de Beele en daarmee het conflict geboren, dat op een tweede niet-eervol ontslag zou uitloopen. De spanning die tusschen hen bestond, dagteekende reeds van vroeger, toen Stieltjes in Nederland eene spoorweg-concessie, door den heer Sloet aangevraagd en door de Eerste Kamer verworpen, bestreden had. Thans zou de strijd in Indië hervat worden.

Door de heeren Poolman, Alex. Frazer en E. H. Kol was in 1861 concessie aangevraagd tot aanleg en exploitatie van een spoorweg van Samarang over Poerwodadi door de Soekomattische landen naar de Vorstenlanden. Deze aanvraag werd in handen gesteld van Stieltjes om bericht en advies. Er was bij die aanvraag geen enkel gegeven, geen kaart of iets hoegenaamd tot opheldering. Slechts eene memorie, van ongerijmdheden overvloeiende, was aan de aanvraag toegevoegd. Onderzoek van den bodem had niet plaats gehad. Men wist — Roorda heeft het gezegd en het *Overzicht en de Gegevens* van Stieltjes, bevestigen zijn oordeel, — men wist letterlijk niets! Maar men had zich een schijn van plaatselijke kennis willen geven. Men had bedongen, dat de baan Sereep zou aandoen. Dagen lang bleef het voor Stieltjes en zijn ingenieursstaf een geheim, waar toch dat belangrijke Sereep lag. Eindelijk was Roorda zoo gelukkig het te ontdekken; op eene etappen-kaart, op den gis'saamgesteld, las men den naam Sereep, halfweg Samarang en Soerakarta. Op het hoogste punt van een heuvelrug den Goenoeng kending vond hij het gehucht Ngesrep, bestaande

¹ T. a. p., blz. 52.

uit zes armoedige hutten. Vermoedelijk had daar in den Java-oorlog wel eens eene patrouille gerust. Bewesten dat gehucht was eene ravijn, door de natuur als aangewezen voor een weg. Maar de aanvragers, die van zijn bestaan geen kennis droegen, bedongen uitdrukkelijk, dat hun baan over den top zou gaan, langs dat brandpunt van nijverheid, Ngesrep, of volgens hen Sereep. ¹ De hoofd-ingenieur Dixon, dien Stieltjes ten eenemale onbekwaam achtte, bepleitte de aangevraagde concessie, met betooggronden waarvan de Raad van Indië verklaarde dat zij de waarde hadden van *scheurpapier*. In districten waar bijna geen djatti-hout te vinden was, gaf hij djatti-boschen op grooter dan het district zelf, waarin bovendien nog honderdduizende picols rijst geteeld zouden kunnen worden!.. In Singen-Lor bijv. groeiden, volgens de statistieke opgaven van den heer Dixon, 46 v. palen bosch, terwijl het district bovendien sterk bevolkt was en duizende picols rijst opleveren zou. Het geheele district bleek evenwel slechts 19 palen oppervlakte te hebben!.. Stieltjes ² noemde dat *cultuur met verdiepingen*, 1^e verdieping, 19 v. palen bosch; 2^e verdieping 19 v. palen bosch; 3^e verdieping 8 palen bosch en rijst; 4^e verdieping de overige rijst en de bevolking. Niettemin adviseerde de Raad van Indië den gouverneur-generaal om overeenkomstig dit "*scheurpapier*" de aangevraagde concessie te verleenen! Zonder het onderzoek van het spoorwegvraagstuk door de commissie tot de vervoermiddelen af te wachten, verleende de heer Sloet reeds in 1862 voorloopig concessie, maar in eene gewijzigde, zuid-oostelijke richting. Eenige artikelen der verleende concessie moesten door de wetgevende macht bekrachtigd worden. De rapporten en kaarten, die tot toelichting strekten, waren door den minister van koloniën aan de Kamer overgelegd als afkomstig van de commissie der vervoermiddelen. Aan de wetgevende macht werden, naar Stieltjes' oordeel, de stukken die licht konden

¹ "Oost en West."

² "Overzicht", blz. 74.

verspreiden onthouden, en — wat nog erger was — op eene kaart die de wijziging aangaf van de oorspronkelijk gevraagde concessie, waren cijfers geplaatst, die de hoogte van het terrein ten opzichte van het Samarangsch peil foutief voorstelden. Door de ingenieurs der commissie tot de vervoermiddelen was met fijne waterpas-instrumenten de hoogte boven de zee van enkele punten bepaald. Door de korporaals van het topographisch departement waren die punten ook opgenomen met ruwe hellingmeters, maar hunne cijfers waren lager. Waar de ingenieurs eene hoogte van 300 voet gevonden hadden, kwamen de korporaals slechts tot 200, en het waren juist deze foutieve, voor de nauwkeurige opmetingen der ingenieurs in de plaats gestelde cijfers, die door den gouverneur-generaal gebruikt werden om aan te toonen, dat de richting door hem gewijzigd, geen grooter, zelfs minder bezwaren dan iedere andere zou opleveren...!

Toen de aldus gewijzigde kaart onder Stieltjes' oogen kwam, richtte hij onmiddellijk, met voorbijgang van den gouverneur-generaal en den minister, tot de vertegenwoordiging een adres, waarin hij de Kamer op de ondervonden bejegening opmerkzaam maakte en op een degelijk onderzoek zijner adviezen en plannen aandrong. Niettemin werd de concessie door de Tweede Kamer, met bijvoeging van een zijtak van Willem I naar Tempoeran, aangenomen. Hij wendde zich nu tot de Eerste Kamer. Ook hier geen gehoor vindende, verzocht hij ten slotte den koning, de wet, als strijdig met 's lands belang, niet te bekrachtigen. Ofschoon hij den constitutioneelen weg ingeslagen en voor niets anders dan het recht en het algemeen belang gepleit had, was het verzet van den adviseur voor technische zaken zoodanig in strijd met den geest van onderdanigheid, dien ook liberale ministers van hunne ambtenaren schijnen te eischen, dat de regeering Stieltjes in allerijl ontsloeg, met lastgeving om zoo spoedig mogelijk Indië te verlaten, zoo hij de vergoeding voor de kosten der terugreis niet wilde verbeuren.

De minister Fransen van de Putte was van oordeel dat de adviseur misbruik gemaakt had van het recht van petitie, dat hij niet had *servi fidèlement, loyalement l'administration dans laquelle il se trouvait engagé*. De geheele liberale partij scheen met den heer v. d. Putte in te stemmen en van oordeel te zijn, dat hooren, zien en zwijgen ook tegenover valsche cijfers, foutieve opgaven en onjuiste rapporten de eerste plicht is van den ambtenaar, die de administratie *fidèlement et loyalement* wil dienen. Slechts de heer Groen van Prinsterer nam den handschoen op voor den niet eervol ontslagen adviseur, en herinnerde daarbij aan de ongehoorzaamheid van Perponcher, die in 1815 ons leger gered had. "Wanneer ik," zeide Groen, "met de meeste gestrengheid hetgeen hij gedaan heeft karakteriseer, dan is het eene onvoorzichtigheid, een miskennis van de ambtelijke hiërarchie, een bewijs andermaal, dat hij lijdt aan eene vooralsnog niet epidemische krankheid, waardoor men eigen belang voor overtuiging prijs geeft. Aan den dijk te worden gejaagd, dat althans had de *Oud-soldaat* niet verdiend!"

Zoo werd Stieltjes ten tweede male uit 's lands dienst weggejaagd en plotseling uit zijn werkkring gerukt, zonder dat hem tijd gelaten werd om zijne opmetingen en gegevens behoorlijk te rangschikken en zijn werk tot een volledig geheel af te werken. Intusschen, zijn verblijf gedurende 2½ jaar in Indië was niet zonder vrucht. De *Gegevens over de spoorwegen van Java* en het *Overzicht*, bij zijne terugkomst in het vaderland openbaar gemaakt, behelsden een goudmijn van waarnemingen en opmerkingen, die over de nevelachtige spoorwegkwestie alle mogelijke licht en een niet zeer begeerlijke schaduw over eenige onzer grootwaardigheidbekleeders wierpen. Wat hij ook voor Indië zou hebben kunnen zijn, bewijst onder anderen zijn grootsch denkbeeld eener kanalisatie van Midden-Java.

Op de Sindoro, in Midden-Java, ontspringt de Progo, die reeds

bij Blego, in Kedoe, in het droogste jaargetijde, 70 teerling ellen water in de seconde afvoert. Al dat water vloeit nutteloos weg in den Indischen Oceaan. Sinds dertig jaren hadden tallooze ambtenaren van het binnenlandsch bestuur en den waterstaat de schoone rivier waargenomen, zonder te denken aan de voordeelen die de landbouw er van trekken kon. Maar nauwelijks had Stieltjes een blik op het terrein geworpen, of een grootsch, weldadig plan drong zich op aan zijn geest. Hij wilde de Progo bij Blego opstuwen, haar water leiden in de Denkeng, een zijtak van de Solo-rivier of den Bengawan, "den stroom bij uitnemendheid", den loop van dezen regelen en haar steeds bevaarbaar maken, door de monden harer voornaamste zijtakken, zooals de Madioen-rivier, te voorzien van overlaten, overal rechts en links vloeingskanalen graven en alzoo welvaart verspreiden in vijf provinciën: Kedoe, Soerakarta, Madioen, Rembang en Soerabaja.¹

Indien dit grootsche denkbeeld ooit wordt uitgevoerd, — bij ons te lande wil alle ding tijd, pleegde Heye te zeggen, — dan zal Midden-Java een zijner weldadigste en vruchtbaarste werken te danken hebben aan het genie van den niet eervol ontslagen ambtenaar, die naar het oordeel des heeren Fransen van de Putte niet *fidèlement et loyalement* de administratie gediend had.

In het najaar van 1863 in het vaderland teruggekeerd, vestigde Stieltjes zich als civiel-ingenieur te Delft. Aan arbeid ontbrak het hem niet, aan opgewektheid en moed evenmin, ondanks de grievende bejegening die hij ondervonden had. Op de verschillende geschriften over de Indische missie volgde in 1865 eene studie: *Over de onderwaterzettingen der Grebbe-linie*, en in 1866 een uitgebreid rapport over het onderzoek, dat hij op uitnoodiging van het kanaal-comité der steden Husum, Schleswig en Erkernförde, tot verbinding der Noordzee met de Oostzee, ingesteld had. Te ge-

¹ Roorda, in "Oost en West".

lijkertijd werd zijn naam verbonden aan een niet minder grootsch werk dan de kanalisatie van Midden-Java. Op voorstel der maatschappij van gronderdriet te Amsterdam, gaf de inspecteur J. A. Beijerinck, in 1866, eene *Proeve van ontwerp tot afsluiten, indijken, droogmaken en in cultuur brengen van een gedeelte der Zuiderzee*. Vóór deze *Proeve* het licht zag, waren hare grondslagen aan Stieltjes' oordeel onderworpen, en indien de droogmaking der Zuiderzee thans in staat van wijzen verkeert, en slechts op het geld en den ondernemingsgeest onzer landgenooten wacht, om ter hand genomen te worden, dan hebben wij dat te danken aan de met evenveel doorzicht als volharding door Stieltjes verstrekte gegevens omtrent den bodem der Zuiderzee en de topographische gesteldheid van het aangrenzende terrein. In tal van rapporten en adviezen, ten deele in de *Verzameling van officieele bescheiden*, door de Nederlandsche Maatschappij van Gronderdriet in 1868 en 1870 uitgegeven, heeft hij de resultaten zijner waarnemingen blootgelegd. Houdt men hierbij nu in het oog, dat hij middelerwijl, met de heeren Conrad en Reuvens, van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland de opdracht ontving, om middelen te beramen tot verbetering van den waterstaat van het zoo uitgestrekt waterschap van Rijnland; dat hij telkens door verschillende gemeentebesturen, als van 's Gravenhage, Amsterdam en Delft, geraadpleegd werd; dat zijn onvermoeide pen telkens opstellen leverde in de *Gids*, in de *Werken van het koninklijk instituut van ingenieurs*, in de *Economist*, *Eigen Haard* enz; dat hij belangrijke voordrachten hield in het Instituut van Ingenieurs, in de koninklijke Academie van wetenschappen, waarvan hij sedert 1868 lid was, in de krijgskundige vereeniging te 's Hage; dat hij te Leiden, Delft, Utrecht, Amsterdam en elders over de landsverdediging of publieke werken telkens het woord voerde; dat hij daarenboven commissaris was van de Maatschappij tot exploitatie van staatspoorwegen en van den spoorweg Zutphen-Winterswijk-Duitschland,

dan zal dit wel voldoende zijn om den lezer eenigermate eene voorstelling te geven van de inderdaad verbazende werkkraft, waarover Stieltjes beschikken kon.

In November 1866 door het kiesdistrict Zwolle tot lid der Tweede Kamer benoemd, nam hij als volksvertegenwoordiger deel aan het openbare leven. In 1869 zag de hoofdstad des lands in Stieltjes den aangewezen man, die, bij het nieuw ontwaakte handelsleven der Amsterdammers, de belangen der hoofdstad kende en het kanaal door de Geldersche vallei ijverig bepleiten zou. Sedert dien tijd bleef hij, tot zijn dood toe, Amsterdam in het parlement vertegenwoordigen. Hij was geen politiek man, ofschoon beslist liberaal en zelfs sterk neigende tot de jongere economische school. Wars van elk dogma en elke priesterheerschappij, stelde hij te grooten prijs op zelfstandig handelen en oordeelen, hechte hij te groot gewicht aan vrijheid van denken in den meest uitgebreiden zin, dan dat hij zich slaafs zou hebben aangesloten aan de partij wier sympathieën hij deelde. Zijne welsprekendheid was van een eigenaardig gehalte; hij sleepte niet weg, maar overtuigde; hij versmaadde elke oratorische figuur, maar gaf een bondig, duidelijk, logisch advies. Zijne wijze van voorstellen was zoo helder, dat het bijkans onmogelijk was hem niet te begrijpen.¹ De heer Joost van Vollenhoven, burgemeester van Rotterdam en lid der Eerste Kamer, verklaarde dan ook bij zijn graf, dat niet alleen de leden der Tweede, maar ook die der Eerste Kamer met groote belangstelling zijne redevoeringen hoorden en lazen, overtuigd als zij waren, dat waarheid, groote zaakkennis en onkreukbare trouw de grondslagen daarvan uitmaakten. Trouwens de heer van Vollenhoven had hem ook in een anderen werkkring van nabij gadeslagen. De kloeke Rotterdammers benoemden hem in 1872 tot ingenieur bij hunne Handelsvereeniging, en droegen

¹ Goudsmit, t. a. p.

hem de leiding op der grootsche werken die tot stand moesten gebracht worden. De vereeniging liet voor bijna 7 millioen verwerken tot aanleg van havens, bruggen en pakhuizen. De vernuftige wijze waarop Stieltjes de moeielijkheden van het terrein wist te overwinnen, — de bouwgrond te Feyenoord is de slechteste van geheel Nederland, — de onvermoeide ijver waarmee hij zich op de hoogte stelde van hetgeen in de havensteden van het buitenland werd tot stand gebracht, wekten de bewondering der deskundigen. De bascule-brug bijv., die toegang geeft tot de binnehaven is, met hare opening tusschen de landhoofden van 23 meter en hare breedte op het dek van 10,5 meter, de grootste die ooit is uitgevoerd.

Stieltjes heeft de voltooiing van de grootsche werken te Rotterdam niet mogen beleven, — maar het smadelijk schouwspel van Pincoffs' val is hem tevens bespaard. Hoe zou zijn eerlijk hart daarbij van toorn hebben gebeefd!

Een leven zoo rijk aan arbeid, geadeld door zooveel zelfverloochenende toewijding, maakt altijd een verheffenden indruk, al ware het slechts als afdoend bewijs tegen allerlei pessimisten, die beweren dat beginselvastheid en overtuigingstrouw slechts goed zijn om in verzen bezongen en in predikatiën aanbevolen te worden, maar volkomen onbruikbaar voor wie zijn weg wil vinden door de wereld. In Stieltjes verloor het vaderland een zijner eerlijkste, meest begaafde en trouwste burgers. Voor zijne vrienden en bloedverwanten was hij meer dan dat. Hij was de vreugde van zijn gezin, de trots zijner echtgenoot en kinderen. "Hij heeft, gewerkt, goeds gesticht en alles gedaan wat een man doen kan, die voor waarheid en overtuiging strijd voert. Hij heeft aller liefde en achting verdiend. Zulk een lot is gelukkig." ¹

¹ Woorden van generaal Knoop.

BENJAMIN DISRAELI

LORD BEACONSFIELD.

Slechts in de bijbelsche beeldspraak kunnen wij uitdrukkingen vinden, die het verschillend oordeel, dat er in het voorgaand jaar over Disraeli is uitgesproken, met al de kracht van de antithese kan terug geven. Licht en duisternis, hemel en hel, engel en duivel, alleen dat scherpe dualisme is in staat, ons bij benadering eenig denkbeeld te geven van de vergoding en de verguizing, waarvan Lord Beaconsfield in den laatsten tijd het voorwerp is geweest.

Aan de eene zijde werd hij, na afloop van het congres van Berlijn, als de engel des vredes begroet, terwijl het enthousiasme van het volk geen grenzen kende, en zijn weg met palmtakken en rozen werd bezaaid. Doch op dezen intocht in zijn Jeruzalem, onder de toejuiching der schare, volgde ook over zijn hoofd al spoedig het "kruis hem!" Die engel des vredes toch was volgens ander oordeel satan in eigen persoon, en de peinzende Faust en het ongelukkige Gretchen werden door Mephisto niet meer bedrogen en om den tuin geleid, dan Engeland zich liet misleiden door dezen Mephistopheles.

De "Times" en "Daily Telegraph" hieven hunne hymnen van aanbidding aan voor den grafelijken ridder van den Kouseband, die

nu een plaats innam te midden van keizers, koningen en prinsen van den bloede en die als een halfgod van den Olympus slechts voor eene wijle meer kon nederdalen onder gewone stervelingen. En tegenover deze uiting der publieke meening, ging de onsterfelijke "Punch" steeds voort, om het masker van het gelaat van dezen bewierookten held van den dag af te trekken, terwijl het amerikaansche blad "The Nation" van Lord Beaconsfield getuigde, dat er in deze eeuw op geen daad kon gewezen worden, die in huichelarij en geveinsdheid het geheim tractaat, met Turkije gesloten, nabij komt.

En toen kort daarop de deuren van het parlement werden geopend, herhaalden zich diezelfde toejuichingen en veroordeelingen onder de leden der vertegenwoordiging. Terwijl aan de eene zijde de aanbidders der regeering Lord Beaconsfield als den nieuwen Messias van Engeland begroetten, werd aan den anderen kant zijn staatkunde op de bitterste en heftigste wijze aangevallen.

Deze stand van zaken heeft ons doen besluiten nog eenmaal in deze serie van "Mannen van Beteekenis" een opstel te wijden aan Disraeli. Sedert er in den tweeden bundel een biografie van hem verscheen, zijn er toch weder acht jaar verloop. Destijds zeide de schrijver van die biografie, dat het zich niet liet aanzien, dat Disraeli vooreerst weder aan de regeering zou komen. Toch gebeurde dit spoediger dan toen werd vermoed. En thans is Disraeli's regeering tot een zekere slotsom gekomen, waaraan zich wel een nieuw gemotiveerd oordeel kan vastknoopen. Want al zullen wij ons niet tot zulk een graad van enthousiasme of van veroordeeling laten leiden als het Engelsche volk, daar de jongste regeeringsdaden van Lord Beaconsfield ons niet rechtstreeks aangaan, toch stellen wij er hoogen prijs op, om, te midden van zulk een verschillend vonnis over hem uitgesproken, eene meening omtrent zijn persoonlijkheid te zijn toegedaan, die op billijkheid is gegrond. Onze betrekkelijke onzijdigheid kan ons waar-

schijnlijk ten goede komen: zij zal ons boven den hartstocht verheffen, die ten allen tijde een slechte gids is bij de beoordeeling van personen en gebeurtenissen.

Terwijl wij aldus voor de bijzonderheden uit Disraeli's leven, naar de vorige biografie, in deze serie verschenen, verwijzen, willen wij alleen ons een oordeel omtrent hem trachten te vormen, vooral met het oog op zijne jongste regeeringsdaden. Om dit echter naar waarheid en zuiver te kunnen doen, is het noodig, dat wij die regeeringsdaden in verband beschouwen met zijn staatkundig genie, met zijn staatkundige richting, met de staatkundige feiten, die met die laatste daden in onmiddellijk verband staan.

Enkele biografische bijzonderheden, voor zoover wij die niet in onze beschouwing vermelden, mogen daaraan voorafgaan. Benjamin Disraeli werd in het jaar 1805 te Londen geboren. Zijn vader, die zelf de letterkunde boven den handel had gesteld, kon dan ook moeielijk in zijn zoon den trek naar het ideale leven bestrijden, toen Benjamin, na op een kostschool geweest te zijn, geen bevrediging vond op een notariskantoor, waar hij geplaatst werd. Hij mocht zich dus met geheel zijn hart aan de letterkunde wijden, een voorrecht, dat niet alle dichters hebben genoten, daar deze meestal met de vooroordeelen van hunne ouders te strijden hadden. De eerste vrucht zijner letterkundige werkzaamheid was de roman "Vivian Grey", in de jaren 1826—29 verschenen. Twee jaren later maakte Disraeli zijne bekende reis naar het Oosten, die van zulk een blijvenden invloed op zijn latere werken en op zijn geestesrichting is geweest. Kort na zijn terugkeer begon zijn voorliefde voor de literatuur onder te doen voor zijne politieke neigingen. Althans reeds in 1831 stelde hij zich kandidaat voor het parlement, bij gelegenheid eener beweging over de Reformbill. Destijds was hij zeer radikaal, en schreef

hij eene brochure, getiteld: "*What is he?*" in een volkomen demokratischen geest. Deze kandidatuur mislukte. Kort daarop ging hij tot de Tory-partij over, doch ook zijn eerste poging om door haar gekozen te worden, gelukte niet. Eerst in 1837 werd hij voor Maidstone naar het parlement afgevaardigd. Den tusschentijd had hij nog besteed tot het schrijven van zijn "Henriette Temple", een zijner beste werken, en andere romans. Eenmaal lid van het parlement, werd de politiek voor hem hoofdzak, en vond hij aanstonds in zijn strijd tegen Robert Peel en de voorstanders van den Vrijen Handel een terrein, dat wel in staat was hem vermaardheid te geven. Disraeli plaatste zich toch destijds aan het hoofd van het "jonge Engeland", en wachte van eene hervorming van de conservatieve partij alleen heil. Tot in het jaar 1846 bestreed hij het ministerie Peel. In 1852 trad hij voor het eerst zelf als minister op, toen het kabinet Russell door de aanneming eener motie van Lord Palmerston viel. Lord Derby koos hem toen als minister van finantiën. Op het punt van den vrijen handel moest Disraeli als minister toegeven. Daarentegen behaalde hij in dat eerste ministerie reeds aanstonds eene glorierijke overwinning door zijne militaire wetten, die Engeland veel voordeel hebben aangebracht. Van 1852—58 was hij weder als gewoon parlementslid werkzaam. In 1858 trad hij andermaal als minister op, en wel met de verklaring, dat hij eene Reformbill zou voorstellen, die naar zijn meening van geen partij afhankelijk was. Daar die bill echter werd verworpen, trad Disraeli af, en van dat oogenblik dagteekent vooral het antagonisme tusschen hem en Gladstone, die echter in 1866 op zijn beurt evenzeer voor een Reformbill bezweek, om de eer van de vaststelling dier wet toch weder aan Disraeli te laten. In 1868 werd hij geroepen om de plaats van Derby in te nemen, en bereikte hij aldus het toppunt van zijn eerezuchtige wenschen, toen hij verheven werd tot de hoogste waardigheid van Engeland. Doch deze eere-

post zou hij toen niet lang bekleeden. Want reeds in het eigen jaar gaf de aanneming van de afschaffing der Iersche staatskerk aanleiding tot ontbinding van het parlement, waarvan het gevolg was dat de liberale meerderheid zoo groot werd, dat Gladstone zich met de vorming van een nieuw ministerie belast zag. De hooge betrekking van premier, zoo kort bezeten, bleef echter Disraeli's doelwit. De Engelsche politiek vertoont ons dan ook in de laatste jaren een onophoudelijken strijd om dien eerstoel tusschen Disraeli en Gladstone. En toen de laatste dan ook in 1874 viel, was zijn tegenstander weer de aangewezen persoon, om hem als eerste minister op te volgen. Dat tweede tijdperk in die hooge betrekking is tot heden door Disraeli beter gebruikt. Vooral door zijn jongste houding in Ruslands aangelegenheden, heeft hij zich een onmiskenbaren naam verworven en roem bijgezet aan zijne regeering. En zoo zijn wij thans door deze enkele levensberichten van onzen held voorbereid op onze beschouwing, die thans volgen kan.

I.

Hoe verschillend ook het oordeel moge zijn over Lord Beaconsfield, niemand zal dunkt ons de waarheid kunnen ontkennen van de woorden, die reeds in het jaar 1868 E. Forcade over hem in de "Revue des Deux Mondes" uitsprak. Het was in dat jaar, dat Disraeli voor het eerst de hooge plaats van premier in het Engelsche ministerie innam. Naar aanleiding van dat feit zegt Forcade het volgende: "In deze overwinning is iets, dat het hart verruimt. Het is dus mogelijk, dat in de meest aristokratische maatschappij, waar met de grootste overtuiging de eerbied voor oude geslachten wordt levendig gehouden, de eerste plaats aan iemand kan gegeven worden, die, zonder eenige aanspraak op geboorte, die plaats verdiend heeft door zijn eigen krachtsinspanning. Disraeli bereikte die hooge positie noch door de gunst

van het hof, noch door het fanatisme van een partij, noch door populariteit ten gevolge van demagogie. Alleen zijne meerderheid als mensch heeft hem zoo hoog doen stijgen."

Zelfs zijne heftigste tegenstanders kunnen de waarheid van dat oordeel niet ontkennen, en al gevoelen wij ons meer aangetrokken door de politiek van zijne tegenstanders, wij zouden elke veroordeeling van zijne staatkunde eenzijdig en onwaardig achten, zoo wij niet met lof en waardeering van Disraeli's grootheid onze studie aanvingen. Hoe ook terecht de ernstige staatsman den staf moet breken over vele zijner regeeringsdaden, inzonderheid over de laatste, niemand zal hem staatkundig genie mogen ontzeggen. Let allereerst op zijne geboorte! Wel verre van te behooren tot een oud Engelsch geslacht, is Disraeli, gelijk algemeen bekend is, van Israëlitische afkomst, zeker de geduchtste hinderpaal, die hij in de engelsche maatschappij en vooral bij de tory-partij kon aantreffen. Het zal waarschijnlijk onzen lezers welkom zijn, de volgende minder bekende bijzonderheden aangaande zijn afkomst te vernemen.

Volgens Disraeli's eigen mededeelingen waren zijne voorouders in Spanje gevestigd, welk land zij in de 16^e eeuw verlieten, om aan de inquisitie van Torquemada te ontkomen. Zij verplaatsten zich toen naar Venëtie. Daar wisselden zij van naam: Villareal heetten zij voorheen, daarna noemden zij zich Disraeli, naar een hebreuwsch woord, dat dankbaarheid aan God voor zijne bescherming in gevaren beteekent. In Venëtie werden zij kooplieden en bankiers en verwierven een schitterend fortuin. De vrijheid, die sedert George III de Joden in Engeland genoten, deed het hoofd van het handelshuis besluiten, om in Londen eene succursale van de bank van Venëtie op te richten, onder leiding van zijn jongsten zoon Benjamin, den grootvader van Lord Beaconsfield. Deze Benjamin Disraeli had zeventien jaar in Engeland geleefd, toen hij het protestantisme omhelsde. Onze Disraeli zegt van dien over-

gang, dat "zijne grootmoeder ten gevolge van de onderdrukkingen der Joden bittere gevoelens koesterde niet tegen de vervolgers, maar tegen haar eigen geslacht, een verschijnsel, dat hoe weinig gerechtvaardigd ook, toch bij eezuchtigen, die onder het gewicht van maatschappelijke minderheid gaan gebogen, dikwijls voorkomt." Disraeli's grootvader stierf in 1817. Reeds hij telde vele staats- en letterkundige vrienden; zijn zoon Isaïc toonde geen aanleg voor den handel, maar wijdde zich uitsluitend aan de letterkunde. Zijne *Curiosities and amenities of literature* maakten grooten omgang. "De Spaansch-Portugeesche Joden" — zoo voegt Disraeli daar zeer eigenaardig bij — "verloren langzamerhand de heerschappij der beurs, terwijl de Duitsch-Poolsche Joden, de Rothschilds, de Goldsmiths e. a., zich daarvan meester maakten. Wij waren niet bestemd, om die heerschappij te behouden."

Het was zeker in het bewustzijn, dat hem een andere bestemming en eene andere heerschappij wachtte, dat Disraeli die laatste woorden omtrent zijn geslacht uitsprak. In het jaar 1858 toch schreef hij die gedachte ter neer en hoewel hij destijds nog niet het hoofdoel zijns levens had bereikt, was hij toch reeds een groot eind weegs daartoe genaderd. Trouwens, gelijk wij zien zullen, had Disraeli reeds jaren te voren een voorgevoel van zijne grootsche bestemming.

Langen tijd heeft men in het onzekere verkeerd, of het genie van Disraeli op letterkundig of op staatkundig gebied te huis behoorde. En inderdaad twijfel hieromtrent was mogelijk. Want ook zijn letterkundige produkten zijn velen in aantal en meer dan één heeft buitengewone verdienste. Toch, al moet b. v. zijn "Henrietta Temple" als een meesterstuk van poëzie worden erkend, de ware critici hebben in de meesten zijner andere werken aanstonds meer het politiek dan het literarisch genie ontdekt. Zij zijn allen veel meer ingegeven door een staatkundige gedachte, dan dat zij op den naam van zuiver aesthetische kunstwerken mogen aanspraak

maken. De genoemde Forcade zegt zelfs in eene kritiek van zijn roman "Coningsby", dat "Disraeli de kunst geweld heeft aangedaan in naam der politiek van het oogenblik, een geweld, dat hij zelfs vergelijkt bij de barbaarsheid om vuurwapenen in een orkest te brengen." Zeker mag de kunst zich door de politiek laten inspireeren, maar zoodra het zichtbaar wordt, dat de kunst slechts gebezigd wordt als voertuig om politieke denkbeelden te verspreiden, wordt haar aard en haar wezen verkracht. De groote dichters hebben zonder twijfel politiek behandeld, doch dan altijd zoo, dat hunne opmerkingen van algemeene strekking waren, en niet met het oog op een bepaalden tijd of een bepaalde partij werden geschreven. Disraeli nu eene plaats onder die groote dichters te geven gaat niet aan. Zijn romans zullen den storm des tijds niet verduren. Reeds nu zijn ze voor een groot deel reeds in het vergeetboek. Doch even zeker als het nageslacht hem niet onder de dichters zal plaatsen, even zeker zal in de staatkundige geschiedenis van Engeland zijn naam onuitwischaar gegrift staan.

Waarin bestaat toch het eigenaardig kenmerk van het staatkundig genie? Het is een geheel bijzondere samenwerking van de verschillende vermogens van den menschelijken geest, van 's menschen willen, gevoelen en denken, toegepast op de groote kringen van het praktische leven. Geheel bijzonder, zeg ik, want harmonisch in den gewonen zin des woords zijn deze vermogens bij den staatsman niet ontwikkeld. Zij zijn op kolossale wijze in hem aanwezig, doch schijnen nu en dan elkander te verdringen. De staatsman heeft een vurige verbeeldingskracht, die hem verwant doet zijn aan den dichter. Hij schept zich eene ideale wereld en tracht, door den blik daarop gevestigd te houden, de werkelijkheid, die hem met haar koud proza ergert, daarvan allengs te doordringen; te midden van allerlei afdwalingen van verstand en hart, te midden van al zijn teleurstellingen en bittere levenservaringen, houdt hij toch onafgebroken zijn wil op één punt ge-

richt, dat, hoe ook telkens voor zijn blik verduisterd, toch uit elke verdonkering met een glansrijker licht hem tegenstraalt. Getoetst aan den maatstaf der burgerlijke moraal, kan de staatsman voor haar vierschaar niet bestaan. Op zijn afzonderlijke daden en woorden moet telkens een zonderling licht vallen, daar de vermogens zijner ziel hem dikwijls tot de wonderlijkste tegenstrijdigheden aanleiding geven. Het is voor hem vaak, of de kleine zonden niet bestaan. Hij heeft alleen het oog gericht op de groote smarten, op de groote kwalen, op de groote zonden van zijn tijd en zijn volk, en daarvoor zoekt hij naar genezing. Zelf geprikkeld door grenzenlooze eerzucht, die uit elke vernedering nieuwe krachten put, zijn alle dingen, het kwade zoowel als het goede, onderworpen aan zijn levensdoel. Vandaar, dat hij meer dan iemand aan het oordeel der wereld is blootgesteld, een wereld, die alleen afgaat op den schijn en het tegenwoordige, en geen denkbeeld zich kan vormen van de idealen van den staatsman. De tegenstrijdigste karaktertrekken zijn buitendien in den staatsman aanwezig. Het diepste en fijnste gevoel gaat bij hem gepaard met de schijnbaar ruwste oplossing van moeielijke vraagstukken. Hardheid en zachtheid, kracht en teederheid, dingen vaak bij hem om den voorrang. En terwijl de wereld dikwijls geen woorden genoeg heeft om zijn daden als goddeloos te brandmerken, is hij wellicht de goedardigheid in persoon die geen vlieg zou kunnen kwellen. Hartschoetelijk in de hoogste mate, bezit hij tevens een wonderbaarlijke kracht van zelfbeheersching en onuitputtelijk geduld.

Dat zulk eene vereeniging van tegenstrijdige moreele eigenschappen eene zeldzaamheid is, behoeft geen betoog. Doch daarom is het staatkundig genie ook zulk eene groote uitzondering. Zooveel is echter zeker, dat alle politiek van ieder land onbeduidend is en enkel op administratie uitloopt, als de tijd zulke geesten niet voortbrengt. Met sluwheid en advokatenlist is nog niets gewonnen voor de leiding van een volk in een gegeven tijdperk zijner

geschiedenis. Daartoe is noodig die wonderlijke diepte, rijkdom en veelzijdigheid van gemoed, waarop wij wezen en die wij slechts het genie terugvinden.

Om slechts van onzen tijd te spreken, wijs ik op een von Bismarck, die luidens de getuigens van allen, die hem van nabij kennen, de vroomheid en goedhartigheid in persoon is, terwijl de wereld in hem slechts den man van bloed en staal ziet. Op een Thiers, rondom wien zich in 1870 het geheele Fransche volk als zijn natuurlijken redder schaarde. Op een Gladstone die telkens tot den geheel anderen arbeid van hoofd of handen terugkeert, om met des te meer leeuwenkracht daarna weder tot verdediging van zijn zaak te verrijzen. Op een Gambetta, die door zijn krachtig zelfbedwang uit den hartstochtelijksten demagoog allengs een groot politicus wordt, en ook den grootsten machten der aarde eerbied weet af te dwingen.

Tot die staatkundige geesten behoort zonder eenigen twijfel ook Lord Beaconsfield. Hoe men ook over zijne staatkundige richting moge oordeelen, niemand kan hem dat geniale ontzeggen, dat den staatsman eigen moet zijn. Herinnert u, wat wij zoo even zeiden omtrent zijn afkomst en geboorte. Al hadden reeds zijn vader en grootvader zich een letterkundige vermaardheid verworven, om de plaats te bekleeden, die Disraeli allengs heeft ingenomen, wat bergen van bezwaren en vooroordeelen moest hij daartoe niet doorworstelen! En toch, reeds op twintigjarigen leeftijd gevoelde hij zijn staatkundige vocatie. Zijn eerste roman, in 1825 verschenen, "Vivian Grey" geheten, kenmerkte reeds zijn staatkundige eerezucht. Hij wilde worden, wat het ideaal was van zijn held; het hoofd eener partij, de leider van den politieken toestand van Engeland. Welke teleurstellingen daarna ook zijn deel mochten zijn, hoevele malen hij ook vergeefs zich kandidaat stelde voor het parlement, met welk eene hilariteit zijn maidenspeech in 1837, toen het hem eindelijk gelukt was om voor Maidstone zitting te verkrijgen, werd ontvangen; de

stoutste droomen bleef hij koesteren en hij maakte daarvan geen geheim. De eerste plaats onder zijn tijdgenooten was de eenige, die hij zijner waardig keurde. De maatschappij, die zijn broeders in Israël door de macht van het geld beheerschten, wilde hij op zijne beurt beheerschen, door het politiek gezag zich toe te eigenen. Evenals Napoleon III had Disraeli een onwankelbaar geloof in zijne roeping, een verzekerdheid van zijne toekomst, die door geen enkel slecht voor-teeken, door geen enkele teleurstelling hem kon worden ontnomen. Geheel afgezien van de waarde van zijn werk, teekent dat geloof op zich zelf reeds het genie. De voorspelling, die hij in het Lagerhuis op den 7den December 1837 deed, te midden van het gelach en den spot zijner medeleden, is verwezenlijkt. Men heeft hem ten einde toe moeten aanhooren, en sinds lang legt zijn stem gebiedend het stilzwijgen op en dwingt de aandacht af. De macht, die hij zich had voorgenomen te verwerven, heeft hij uitgeoefend. Drie malen is hij kanselier der schatkist geweest, en voor de tweede maal bekleedt hij thans den hoogsten post in Engeland. Zijn woord en zijn pen zijn zijn eenig wapenschild geweest, om die hoogte te bereiken.

Ook kan niet ontkend worden, dat zijne jongste regeeringsdaden, hoe ook te beoordeelen, een geniale gedachte bevatten. In kiem liggen deze zelfs reeds in verscheidene zijner romantische werken. Aan welke politieke denkbeelden hij ook in zijne dichtelijke voortbrengselen uitdrukking heeft gegeven, hoe ook "Coningsby" de vestiging eener nieuwe tory-partij, "Sibyll" een verdedigingsschrift van de chartisten, "Lothair" een apologie van den godsdienst voor de maatschappij mogen heeten, Disraeli heeft nimmer opgehouden, bovenal de gedachte uittespreken, dat met Engeland's heerschappij in het Oosten een nieuwe levensdag voor zijn land en de wereld zou aanbreken. Schrijf dit toe, zoo gij wilt, aan traditioneele gevoelens, die zelfs de overgang van den grootvader tot het christendom niet uit de borst van den nakomeling van Israël heeft

kunnen verwijderen. Ook da Costa's poezië vindt voor een groot deel haar bronader in dergelijke chiliastische droombeelden. Niet gaarne zouden wij die voor onze rekening nemen. En toch ligt er een kiem van waarheid in. Als de zending van het christendom, als de roeping der beschaving iets wil beteekenen en iets anders zijn wil dan een ijdele klank, dan moet op den duur door de groote beschaafde rijken van Europa, Azië worden gedwongen om in te gaan, terwijl van hunne zijde die barbaarsche Aziatische rijken wellicht nog in enkele opzichten gedachten in het oude Europa kunnen overplanten, die alleen door onze maatschappelijke vooroordeelen bij ons een macht zijn geworden.

Wie zal het voorspellen, of Engeland zijn nieuwe roeping zal kunnen verwezenlijken, om de talrijke Klein-Aziatische bevolking de zegeningen der beschaving deelachtig te doen worden? Doch in elk geval, het is een grootsche gedachte, een staatkundig genie ten volle waard. Niemand zal den eersten Napoleon staatkundig genie ontzeggen; niemand zal de genialiteit ontkennen van zijne gedachte, om Europa tot een wereldrijk te vormen; en toch is zijn plan geheel en al mislukt en is alleen de kosmopolitische gedachte van zijn werk, die de natiën weer tot elkander bracht, een macht in zijn arbeid is geweest. Laat het dus ook op den duur een droombeeld blijven, dat Engeland zijn macht in het Oosten zal kunnen handhaven, de grootsche gedachte van Lord Beaconsfield's politiek zal nimmer kunnen worden geloofend. Hoe weinig wij dan ook de middelen kunnen toejuichen, die hem tot dat resultaat hebben geleid, wij kunnen ons begrijpen, dat Engeland, daar het zijn oude traditiën als machtige Europeesche mogendheid in het werk van Lord Beaconsfield ziet herleven, zich geschaard heeft om dezen staatsman en dat althans in den eersten tijd de oppositie tegen zijn arbeid zoo impopulair was. M. a. w.: toetsen wij de jongste regeeringsdaden van Disraeli aan zijn staatkundig genie, dan wordt dit geniale in hem daar-

door bevestigd. Het is echter de vraag, of wij een even gunstig oordeel over hem zullen kunnen vellen, wanneer wij acht slaan op zijn staatkundige richting en op de staatkundige feiten, die er mee in verband staan.

II.

De onsterfelijke "Punch" heeft onlangs afzonderlijk uitgegeven alle caricaturen op Disraeli, die van het jaar 1845 af in zijne verzameling waren opgenomen. Het is ten hoogste vermakelijk, die serie nog eens te doorloopen; velen stonden er ons nog van vorden geest. Doch het is niet alleen vermakelijk, Lord Beaconsfield zoo in al de phasen van zijn staatkundig leven nog eens voor zich te zien, het brengt niet alleen de lachspieren in beweging, maar geeft ook te denken. Wij zullen de laatsten zijn om al de caricaturen van "Punch" voor waarheid te houden. Disraeli als praestidigateur, als paardrijdster en onder dergelijke belachelijke vormen meer voor te stellen, achten wij wel wat beneden de waardigheid van de humoristische stift van "Punch". Doch hoe overdreven ook zijn meeste caricaturen mogen zijn, in allen ligt een waarheid, eene diepe waarheid verborgen. Allergeestigst is o. a. de voorstelling van het gesprek tusschen den sultan van Zanzibar en Disraeli. Disraeli vraagt hem bij zijn afscheidsbezoek, aan den premier van Engeland gebracht, of de sultan bij zijn terugkomst in zijn land wel alle middelen zal aanwenden om de slavernij te bestrijden. Met een fijn ironischen glimlach antwoordt daarop de toegesprokene, om Disraeli te doen gevoelen, hoe moeielijk dat gaan zal: *Conservative party is strong in Zanzibar.*¹

Conservative party is strong in Zanzibar!" En niet alleen in Zanzibar, maar niet minder in Engeland, waar Lord Beaconsfield

---

¹ De conservatieve partij is sterk in Zanzibar.

zelf de leider der conservatieve partij sinds jaar en dag was geweest. Vestigen wij dan thans onze aandacht op die staatkundige richting, om ook daaruit onze gevolgtrekkingen te maken met het oog op de jongste gebeurtenissen.

Conservative party is strong in Zanzibar! Dat begreep Disraeli ook aan den aanvang van zijn staatkundig leven. Van daar dat hij, niettegenstaande hij in het begin meer liberale neigingen koesterde, zich onder de vlag van de oude tory-partij in Maidstone kiezen liet. En zoo was het zijn geheele leven door. Al zijne staatkundige overwinningen vinden in de groote macht der tory-partij haar aansluitingspunt.

Om de waarde daarvan echter te bepalen, is het noodig dat we ons afvragen, welk ideaal Lord Beaconsfield zelf eenmaal van de tory-partij heeft gekoesterd? Zijn roman "Coningsby" kan ons daarop het antwoord geven.

Daarin stelt namelijk de schrijver deze belangrijke kwestie: "Wat is de tory-partij? wat vertegenwoordigt zij? wat zijn hare beginselen? welke toekomst gaat ze te gemoet?"

In Engeland hebben de beide partijen van whigs en Tories een historisch recht van bestaan. Zij vertegenwoordigen werkelijk verschillende belangen: het belang van de middenklassen tegenover dat der aristocratie, het belang van vrijen handel tegenover het belang van landbouwmonopolie, het belang van godsdienst-vrijheid tegenover het belang van een bevoorrechte kerk. Deze tegenover elkander staande belangen worden in beginsel door de whigs en de Tories vertegenwoordigd. Doch hoe is het in de werkelijkheid? Disraeli zag hoe Robert Peel, niettegenstaande hij door de conservatieve partij aan de regeering gebracht was, toch allerlei maatregelen nam op den weg van den vooruitgang. Daarover ontevreden, vraagt hij o. a. in zijn "Coningsby": "Wat wilt gij dan toch behouden? Het conservatisme eerbiedigt op godsdienstige wijze de vormen, en neemt

den schijn aan van een geloof; maar in de praktijk wijkt het voor den hartstocht, voor de toevallige combinatie van het oogenblik.

“In theorie stelt het vast, dat al wat eenmaal bestaat, moet behouden blijven; maar het handelt alsof niets van hetgeen bestaat kon worden verdedigd. Om dit gedrag te verdedigen, neemt men de toevlucht tot een compromis. Men zet het beginsel tijdelijk op zij, met geen ander doel, dan om de agitatie een oogenblik te bedaren; totdat de conservatieven, zonder leiding of doel en onder elkaâr verdeeld, tot een schikking komen, die even weinig staatkundig is, als de voorafgaande.”

Deze en meerdere invectieven tegen de tory-partij zijn bovenal gericht tegen Disraeli's eersten staatkundigen tegenstander, Robert Peel, die, het moet gezegd worden, verwonderlijk slag had, om de belangen zijner partij met de daaraan vijandige te verzoenen. Doch indien het Disraeli ernst ware geweest, dan had hij ook zelf meer getrouw moeten zijn in zijn staatkundig leven aan de beginselen van het conservatisme. En het is op dat terrein, dat “Punch” hem telkens terecht aanvalt. B. v. na den geweldigen strijd, dien de tory-partij tegen den vrijen handel voerde, waarbij Disraeli een eerste rol vervulde, had men mogen verwachten, dat, toen hij zelf aan de regeering was gekomen, hij weder partij zou trekken voor de protectionisten en de monopolieën van den landbouw op nieuw zou handhaven. In 1850 nog deed hij allerlei voorstellen ten voordeele van de boeren; doch in 1852, toen Lord Derby met Disraeli zitting had in het kabinet, deed de conservatieve partij volstrekt geen moeite om de protectie-beweging weder op te wekken. “Punch” maakte dit destijds recht vermakelijk aanschouwelijk door zijn plaat: *A dip in the free trade sea*. Men kan op alle gelaatstrekken der badgasten, die die badkuur ondergaan, zien dat het hun nog al bevalt, in dat bad van den vrijen handel. En zoo is het telkens in zijn bestuur geweest, b. v. met zijn Reformbill, die nagenoeg een radikaal karakter had,

daar Disraeli zelfs aan alle hoofden van huisgezinnen het stemrecht toekende. Blijkbaar gold het dan ook alleen bij die kwestie een strijd tusschen Gladstone en hem over den ministerieelen zetel. Zoowel Disraeli toch als zijn tegenstander moesten beiden eerst voor de wet op het kiesrecht vallen, eer Disraeli, voor de tweede maal, zijn Reformbill er bij het parlement doorkreeg. Daarin is echter niets van een conservatief beginsel te ontdekken. Integendeel is zij, gelijk wij zeiden, eer radikaal dan behoudend. Hij, die eenmaal zoo krachtig en schoon de beginselloosheid van de tory-partij aanviel in zijn "Coningsby", had zelf aan de beginselen van het conservatisme meer getrouw moeten blijven in zijn leven. Terecht doet "Punch" zien, hoe ook hem te vergeefs gevraagd werd naar eene verwezenlijking van het conservatief programma, en hoe hij dus telkens in dezelfde fout verviel, die hij zoo scherp in "Coningsby" in de tory-partij had gegispt.

Toch vergeten we niet, dat er ook inderdaad regeeringsmaatregelen door Disraeli zijn tot stand gekomen, die volkomen in overeenstemming zijn met de beginselen van het conservatisme. Zoo is het o. a. in het jaar 1852 met de militaire kwestie geweest, eene kwestie, die naar onze meening altijd, als het geldt uitbreiding van het militarisme, beter door een conservatief, dan door een liberaal bewind zal kunnen worden opgelost. In beginsel toch moet de liberaal gestemd zijn voor geleidelijke vermindering van de levende strijdkrachten. Hij mag ze meer overeenkomstig de algemeene wetten van rechtvaardigheid en gelijkheid willen toepassen, ontwapening moet eerder zijn ideaal zijn dan wapening op groote schaal. Anders is het met den conservatief. Deze moet krachtens zijn beginsel streven naar een uitgebreide legermacht. En Disraeli heeft dit in 1852 met het grootste succes gedaan. Algemeenen bijval vonden zijne maatregelen van dien tijd, om het leger krachtig te versterken. En in de schatting van het publiek rees de conservatieve partij zeer door de kolossale uitbreiding, die des-

tijds aan de gewapende macht in Engeland werd gegeven, eene uitbreiding, die in 1855 bij den Krim-oorlog aanstonds te stade kwam.

Een dergelijk geval doet zich ook voor bij het aandeel, dat Lord Beaconsfield aan de resultaten van het congres van Berlijn heeft gehad. Ook hierin kan men gerust zeggen, dat hij getrouw is geweest aan zijne staatkundige richting. Het conservatisme toch voert niet in zijn wapen de onaf hankelijkheid en vrijheid der natiën, maar den roem en de uitbreiding der grootte mogendheden van Europa. Engeland nu had in de laatste jaren met zijn traditioeneele eerzucht gebroken; het had althans geene zichtbare pogingen aangewend om een groote rol te spelen in de buitenlandsche politiek. Het streefde er blijkbaar niet naar, om zijn uitwendige macht te vergrooten, maar alleen om te handhaven hetgeen het krachtens de historie had verkregen. De oude roemrijke dagen, toen Engeland de grootste zeemacht was, behoorden tot het verledene, en welken eerbied ook zijn vlag altijd nog afdwong in geheel de beschaafde wereld, de dagen zijner wereldheerschappij waren voorbij. Ook Engeland was in onze 19^e eeuw tot de liberale overtuiging gekomen, dat de hervorming van inwendige toestanden heilzamer is, dan het streven naar grootheid en macht. Ook het vroegere Engeland van het monopolie op elk gebied, van den landbouw, den handel, der koloniën, het Engeland van de graanwetten en tienden, had op economisch gebied allerlei nuttige hervormingen verre gesteld boven de politiek van vorige eeuwen, die uitging van het beginsel der wereldverovering.

Toch, al sliep in het jongere Engeland de zucht naar buitenlandsche grootheid en macht, uitgedoofd was zij niet. Daarvoor is ook het tegenwoordig geslacht nog met te sterke banden aan de traditie verbonden. En te kwader of te goeder ure heeft Disraeli dien band weder vaster aaneengeknoopt. Engeland's koele en onverschillige houding tegenover de buitenlandsche politiek is het

volk vaak als egoïsme verweten. En zeker, daar behoort toewijding, zelfopoffering en geestdrift toe, om zich voor buitenlandsche belangen in de waagschaal te stellen.

Doch die eigenschappen zijn altijd, hetzij van nature, hetzij kunstmatig opgewonden, min of meer in een volk aanwezig. Vandaar dat 't ons ook niet verwondert, het succes van Lord Beaconsfield nagenoeg zoo algemeen te zien toegejuicht. Te recht zeide reeds in 1844 Forcade in zijn genoemde studie: "Daar bestaat eenheid onder alle partijen over de voornaamste punten van de buitenlandsche politiek van Groot-Brittanje. Welke handen het roer van den staat ook bewegen, de politiek schijnt niet te veranderen."

Doch zeker is het, dat de conservatieve partij, welke overigens hare verschilpunten mogen zijn, op dat gebied eenstemmig denkt, en dat dus ook Disraeli bij zijne laatste regeeringsdaden wel geleid zal zijn door de gedachte van den sultan van Zanzibar: *Conservative party is strong in England*. Evenzeer dus als Disraeli getrouw is geweest aan het conservatief beginsel, bij de oplossing der militaire kwestie in 1852, evenzoo weinig kan men hem van ontrouw aan zijn staatkundige richting beschuldigen bij de resultaten van het congres van Berlijn. Integendeel lag dit geheel op zijnen weg. Zulk een eind-resultaat van zijne regeering strookt volkomen met de beginselen eenmaal door hem omhelsd, en is, wanneer wij als het oude ideaal van regeeringsmacht nog moesten aanmerken, *invloed naar buiten*, inderdaad een groot resultaat te achten.

Wij zullen niet ontkennen, dat dit oude ideaal van regeeren nog heden ten dage zijne groote beteekenis heeft. De beschaving moet van binnen naar buiten uitgaan, en elk opdringen daarvan aan de volken, die buiten het christendom staan, kan geen gunstige gevolgen hebben. Doch de wet der geschiedenis is ook van dien aard, dat er nu en dan groote omkeeringen

in de onderlinge verhouding der volken moeten plaats hebben om de beschaving te doen vooruitgaan. Dit zal zelfs in de 19e eeuw niet kunnen ontkend worden. En zij, die daartoe ook in onzen tijd nog hunne krachten inspannen, hebben zonder twijfel hunne staatkundige vocatie.

En toch heeft Disraeli dezelfde politieke rol gespeeld als Napoleon III. Gelijk deze, niettegenstaande zijn woord: "het keizerrijk is de vrede", met den oorlog altijd op de volkshartstochten heeft gewerkt, zoo heeft Disraeli, ook zonder menschenbloed te doen vergieten, de gewetens van Engeland's bewoners verkracht en zijn volk in de overtuiging gestijfd, alsof in uitbreiding van heerschappij het volksgeluk ware gelegen.

Neen, dan draagt het liberalisme edeler deviezen in zijn wapen. Het zal de noodzakelijkheid van eene militaire organisatie in de gegeven maatschappij niet ontkennen. Algeheele volksontwapening — dit ideaal laat het over aan de utopisten, aan de mannen van de Ligue de la paix, aan de gouden eeuw der toekomst. En toch is het militarisme voor het liberalisme slechts een middel om vrij wat grooter goederen dan aanzien en macht te beschermen. Die goederen zijn inwendig volksgeluk, inwendige volkswelvaart, de opheffing van alle knellende banden, die de verschillende klassen der maatschappij belemmerend in den weg staan. Aan dien toetssteen zal het nageslacht de ware staatkundigen toetsen. Daarnaar alleen zal het hunne ware verdiensten afmeten. Zou Lord Beaconsfield in de toekomst voor dat oordeel kunnen bestaan? Wij betwijfelen het. Daarvoor heeft hij te veel geofferd aan den schijn. Daarvoor heeft hij te veel ook het leven als een roman beschouwd en te weinig het oog gevestigd op de werkelijkheid; daartoe heeft hij te weinig nauwgezette studie gemaakt van de behoeften van onzen tijd.

III.

Onder de caricaturen, die "Punch" omtrent Disraeli ten beste gegeven en nu weder verzameld heeft, komt er één voor, die naar mijne meening wel geschikt is om ons een eenigszins juist denkbeeld van Lord Beaconsfield's staatkundig leven te geven, nog geheel afgescheiden van zijn genie en richting. Ik bedoel de plaat, die tot onderschrift heeft: *The two Augurs*. Daarop zijn Disraeli en Gladstone beide afgebeeld als Romeinsche augurs, staande voor een altaar. De eerste doet den laatste de volgende vraag: "Mijn broeder, indien het u gaat, zooals mij, dan kunt gij bij iedere opening van de zitting van het parlement uw lachen niet houden." En op dat cynische gezegde van Disraeli, legt "Punch" den anderen augur, Gladstone, het waardig antwoord op de lippen: "Mijn broeder! ik heb nooit bij die gelegenheid de minste verzoeking tot lachen gehad." Deze woorden karakteriseeren. Inderdaad, welk ook Disraeli's staatkundig genie moge zijn, hoe zijne staatkundige richting ook is te rechtvaardigen, aan wezenlijken ernst ontbreekt het hem geheel. Bij onze niteenzetting van het staatkundig genie maakten wij er geen afzonderlijke melding van, dat daarbij de verschillende vermogens van den menschelijken geest, al naarmate van de persoonlijkheid, op den voorgrond of op den achtergrond kunnen treden, zoodat b. v. de mogelijkheid bestaat, dat het geweten van den staatkundige geheel is ondergegaan, en hij door het verst gedreven egoïsme alles aan zijn eerezucht kan opofferen. Daartegenover bestaan er even goed anderen, die, hoewel insgelijks van eerezucht blakende, toch te veel naar de stem van hun geweten blijven luisteren, dan dat zij de rechtvaardigheid met voeten zouden willen treden of getreden zien. De eersten komen allengs op dat cynisch standpunt van de daareven vermelde plaat van "Punch", de laatsten voelen, even-

min als Gladstone, ooit de minste verzoeking tot hilariteit. De eersten bedoelen met al wat zij verrichten toch de grootmaking van hun eigen persoon; de laatsten, hoe ook evenmin van eersucht ontbloot, vestigen toch ook wel degelijk belangeloos hun oog op de toestanden van staat en maatschappij.

Aan dat idealisme heeft het zeker Disraeli niet altijd ontbroken. Er zijn wegslepende bladzijden in zijne romantische werken, die de taal des harten spreken. En toch heeft in zijn staatkundig leven immer het ik op den voorgrond gestaan, en heeft hij altijd meer de politiek gebezigd als middel tot eigen verheffing, dan wel als middel om de toestanden van maatschappij en staat te verbeteren. Vandaar, dat hij de hoedanigheid der middelen om zijn doel te bereiken, ook niet met nauwgezetheid woog. Reeds bij de bespreking van zijn staatkundige richting deelden wij daarvan voorbeelden mede. Doch zijn gansche leven is vol van dergelijke feiten. Eigenaardig is o. a. het volgende, dat op recht geestige wijze door "Punch" is aanschouwelijk gemaakt.

Disraeli had dikwijls de gewoonte, om zich van lastige vragen, die hem in het parlement werden voorgelegd, af te maken door ze naar een *royal commission*, een *select committee* etc. te verwijzen. "Punch" stelt hem om deze willekeurigheid ten toon als winkelier, met de handen op zijn toonbank geleund, voor hem staande eene dame, aan wie hij vraagt, wat zij begeert: *royal commission*, *select committee*, of wat hij anders in zijn kraam mocht hebben, om zich af te maken van moeielijke dilemma's, door het huis der gemeenten hem voorgelegd. Tot dezelfde categorie van feiten uit zijne regeering, die geen al te gunstig licht werpen op de drijfveeren van zijne handelingen, behoort de ijver, door hem aan den dag gelegd bij de kroning van de koningin van Engeland tot keizerin van Indië. Een waarlijk groot man zou het beneden zich achten, om eene oude vrouw, zooals Victoria is, op zulk eene wijze in haar ijdelheid te stijven. "Punch" vatte den

man wel, toen hij tegenover de caricatuur *New crowns for old ones*, waar Victoria gekroond werd, korten tijd later als pendant stelde: *Empress and earl*, waar aan Disraeli, in geknielde houding voor zijne gebiedster nederliggende, door hare handen de gravenkroon van Beaconsfield op het hoofd gedrukt werd.

Van denzelfden aard zijn, dunkt mij, de feiten, die in verband staan met de jongste regeeringsdaden van Disraeli. Van het eerste oogenblik af, dat de Oostersche kwestie weer aan de orde kwam, is de houding van den premier allerbevreemdendst geweest — ja, van eerlijke politiek draagt die houding zelfs geen spoor. Toen in het jaar 1876 Gladstone zijn geschrift uitgaf over de Bulgaarsche gruwelen,¹ en hij de regeering hare onbegrijpelijke kalmte verweet, bleef, om nogmaals met "Punch" te spreken, *the Sphinx silent*, of beweerde Disraeli althans niets daarvan in de officieele rapporten gevonden te hebben. Hoe grooter proportiën het Oostersche vraagstuk aannam, hoe ingewikkelder de toestand in het Oosten werd, des te minder verklaarbaar was de houding der Engelsche regeering. Gladstone had terecht tegen de gruwelen van het Ottomanische rijk gestreden en op een politiek gewezen, die in vereeniging met Rusland de Turksche wanregeering moest bestrijden. Tegenover deze uit het oogpunt van menschlievendheid onverbiddelijk voorgeschreven politiek, stond echter de traditie. Engeland was zijn Krim-oorlog nog niet vergeten, en evenmin de oorzaken en gevolgen daarvan. Rusland, destijds de gemeenschappelijke vijand, bleef een gevaarlijke macht, in Europa zoowel als in Azië, voor de Engelsche belangen. De keuze was dus moeielijk. Niet voor een staatsman van beginselen, die zijn gevoel en menschelijkheid niet wil opofferen aan tijdelijke belangen, maar wel voor een staatsman, die bij al zijne daden steeds naar eigen

¹ Eene vertaling van dat geschrift zag van mijne hand het licht bij Blom en Olivierse te Knulenburg.

eer en grootheid streefde. Wat moest Disraeli doen? De traditie van Engeland in het aangezicht slaan, een volgeling worden van de politiek van Gladstone, en met Rusland tegen Turkije zich verbinden, of dezelfde houding als in 1853 aannemen? Blijkbaar had hij van stonde aan geen ander doel dan met de Oostersche kwestie zich zelf een nieuwe eerekroon op de slapen te drukken. Doch daartoe konden geen der beide wegen bewandeld worden, daartoe hielp het niet, zich openlijk vriend of vijand van Turkije of Rusland te verklaren. Want met beide die kaarten was de kans op de eerekroon onzeker. Er moest dus een politiek van stilzwijgendheid bedacht worden, die voorshands alleen de neutraliteit van Engeland bevestigde. Daardoor was tijd gewonnen voor de bereiking der oogmerken. Maar het vertrouwen des lands werd er voorlooppig niet door verkregen. Bekend is o. a. de speech, die John Bright in den aanvang van het voorgaand jaar te Manchester hield, waarin hij aan dat wantrouwen uitdrukking gaf. De natie bleef in het onzekere of de regeering den vrede of den oorlog wilde. Ea al mochten de *indignation-meetings*, door Gladstone's politiek in het leven geroepen, geen plaats meer hebben, de publieke meening gaf toch luide haar afkeuring te kennen over de dubbelzinnige houding der regeering. Zoo stonden de zaken, toen na de overwinningen der Russen het traktaat van San Stefano de geheele Europeesche, maar vooral de Engelsche politiek in beweging bracht. Zulk een vermeerdering van Rusland's overwicht in het Oosten van Europa kon niet geduld worden. Daartegen moesten de mogendheden, maar vooral Engeland, zich verzetten. Trok daarom Disraeli uitsluitend partij voor Turkije? De conventie met Turkije, in Juni gesloten, kan daarop het antwoord geven. Bij deze conventie moeten wij eenigen tijd langer stilstaan, omdat zij een der gewichtigste feiten is, die tot de beoordeeling van Disraeli als staatkundig persoon, kunnen dienen. Hooren wij daarom Lord Beaconsfield zelf, om tot een onpartijdig oordeel te komen.

“Gesteld, zoo zeide hij o. a. op het feestmaal der tory-partij, dat mijn edele vriend (Lord Salisbury) en ik alleen met het tractaat van Berlijn zonder de conventie waren teruggekeerd, wat zouden we dan op de vraag onzer landgenooten hebben kunnen antwoorden: welke waarborgen hebt gij voor het behoud des vredes in het leven geroepen? Wat hebt gij gedaan, om de kansen voor die telkens terugkeerende oorlogen over de Oostersche kwestie te verminderen? Wij zouden hebben moeten antwoorden: wat het tractaat van Berlijn deed, bestaat hierin, dat het behoud des vredes waarschijnlijk voor een paar jaar verzekerd is; na verloop van dien termijn zal hetzelfde verschijnsel zich opnieuw voordoen. Maar de Engelsche ministers moesten het oude gebouw zoo goed mogelijk opleisteren. Zoo nu, mijne heeren! vatten mijn edele vriend en ik onze plichten niet op. Wij achtten den tijd gekomen om maatregelen te nemen, ten einde orde te brengen in den chaos, die reeds te lang bestaan heeft. Wij vroegen ons af, of 't noodig was, dat de schoonste provinciën der wereld aan de grootste verwoesting en het ellendigste misbruik werden prijs gegeven. En daar er geen veiligheid voor leven of eigendom kan zijn, zoolang dit land aan de voortdurende vrees voor invallen en oorlog blootstaat, volgden wij den door ons gekozen weg, en ik geloof, dat de gevolgen dezer politiek zullen zijn, dat de vrede verzekerd en de orde gehandhaafd wordt in een deel der wereld, dat reeds zoolang deze zegeningen mist. Ik houd mij overtuigd, dat wij den grondslag legden voor een toestand, die een nieuw gebied voor de Europeesche beschaving opent, en dat de algemeene welvaart bevorderd wordt, als wij ons belasten met de zorg voor de rust en den vrede, welke aan dit land door een nauwe verbinding met Engeland zullen ten deel vallen.”

En in het huis des Lords liet hij zich over deze kwestie aldus uit: “Ons doel met de conventie van Konstantinopel was, orde en rust te herstellen; geschiedt dit, dan is de tijd niet meer ver

verwijderd, dat Europeesche energie en ondernemingsgeest dit schoone land niet slechts tot vroegeren bloei en welvaart zullen terugbrengen, maar ook Europa's welvaart zullen bevorderen."

Bekend is niet minder wat Lord Beaconsfield getuigde in verband tot de annexatie van Cyprus. Zichzelven met Christus vergelijkende, die, op den berg der verzoeking staande, geen der koninkrijken, die hem werden getoond, verlangde, verwierp hij het beginsel van verdeeling van het Ottomanische rijk. En desniettegenstaande is de Turksche staat bijna geheel verdeeld geworden, en terwijl Rusland en Oostenrijk een deel van den buit ontvingen, heeft Engeland zich later schadeloos gesteld door de annexatie van Cyprus.

Ziet daar de feiten. Welk licht werpen deze nu op het staatkundig karakter van Disraeli? Het verwondert ons niet, dat een man als Gladstone zich daarover ten diepste verontwaardigd getoond heeft. Want welke schoonschijnende redenen ook mogen worden bijgebracht om de conventie van Engeland met Turkije te verdedigen, zij verradt eene autocratie, waarvan slechts de annalen der absolute regeeringsvormen getuigen. Geheel buiten het parlement om, zijn die buitenlandsche maatregelen genomen, die Engeland voor zulk een reuzentaak hebben geplaatst, en door eene opzichtige staatkunde heeft de meerderheid van het Engelsche volk zich laten verblinden. Het is waar, wat Gladstone gezegd heeft, dat de regeering het voorbeeld heeft gegeven in de verdeeling van Turkije en door zijn onderhandsche conventie met Turkije het volkenrecht grievend heeft geschonden. De regeering heeft zich van den aanvang af geschaard aan de zijde van slavernij, reactie en barbaarschheid, in plaats van partij te trekken voor vrijheid, nationale ontwikkeling en zelfregeering. Zij heeft den naam en de macht van Engeland misbruikt, om de beginselen van Metternich te doen overwinnen."

Deze woorden, in diepen ernst door Gladstone gesproken, kun-

nen niet worden ontkend en zelden is dan ook reeds zoo spoedig na de voldongen feiten de staatkunde eener regeering beschaamd. Men moge Klein-Azië als oord van landverhuizing op allerlei wijze aanlokkelijk maken, het stadium, waarin sedert den zomer van 1878 de Oostersche kwestie bij vernieuwing is gekomen, de oorlog met Afghanistan, de natuurlijke onwil van Rusland om zich aan het traktaat van Berlijn te houden en wat niet al meer, zijn wel de bewijzen, dat het Oostersche vraagstuk niet is opgelost. Nochtans zal, zoolang dit vraagstuk Europa zal bezighouden, Disraeli's naam met eere daarbij vermeld worden. Al kan het tegenwoordig geslacht niet ontkennen, dat het een zichzelf zoekende politiek is geweest, die Disraeli heeft voortgedreven, wanneer in de toekomst het Oostersch vraagstuk nader tot zijn oplossing zal gebracht zijn, dan zal bij al de groote maatschappelijke hervormingen, die daardoor zullen worden te weeggebracht, de naam van Lord Beaconsfield steeds vermeld worden als van een, die zijn grootsche ideeën in toepassing heeft willen brengen, ook al waren deze nog niet voor dadelijke uitvoering geschikt.

Zijne grootsche ideeën — zoo zeggen wij en met dat woord eindigen wij onze studie. Onmiskkenbaar heeft Disraeli grootsche ideeën. Ongelukkig de staatsman, die ze niet koestert! Gelukkig daarentegen de staatsman, die meer en beter dan Lord Beaconsfield, zijne ideeën met de werkelijkheid weet te verzoenen.

EMANUEL GEIBEL

EMANUEL GEIBEL.

Frans Emanuel Geibel, de derde zoon van Johannes Geibel en Louise Ganslandt, werd den 18^{den} October 1815 geboren te Lubeck, in welke stad zijn vader predikant was bij de hervormde gemeente. In de ouderlijke woning werd hij opgevoed, hier ontving hij zijn eerste indrukken. Van zijn zevende jaar af bezocht hij het gymnasium, waar hij, onder de leiding van Göring, Jacob, Classen, uitstekende vorderingen maakte. Reeds in zijn jeugd gaf hij blijken van dichterlijken aanleg, en stelde hij belang in de litteratuur van zijn tijd. Inzonderheid schijnen de werken van Tieck en Fouqué zijn belangstelling te hebben gewekt. Van 's laatsten "Zauberring" heet het zelfs

"Der einst des Knaben fabelhaft Entzücken war,
Als zwischen hohen Dächern kauend, heimlich er,
An Stirn und Wangen glühend, Blatt um Blatt verschlang."¹

Na met goed gevolg zijn gymnasiale loopbaan te hebben geeindigd, wordt hij student aan de universiteit te Bonn, en komt daar in aanraking met A. W. Schlegel, Perthes, Arndt, en meer andere beroemde personen, die door hun omgang een machtigen

---

¹ Spätherbstblätter, p. 52.

invloed uitoefenen op de vorming van zijn gemoed en de ontwikkeling van zijn geest. Maar ook de schoone natuur trekt hem aan. Vader Rijn legt op hem, zoo goed als op ieder ander, beslag, doet zijn ruïnen tot hem spreken, en ontvonkt zijn verbeelding. Op de menigvuldige uitstapjes, die hij in de Rijnstreek maakt, bloeit en ontsluit zich voor hem "die Wunderwelt der Sagen", en rijzen allerlei gestalten uit het grijs weleer voor zijn oog: "am Fels des Drachen die Jungfrau todgeweiht"; "am Inselrain die bleiche Nonne", op den stroom koning Gunter naar Isenland varend ¹.

En de studie wordt evenmin vergeten. Dat de methode zijner leermeesters hem altijd bekoorde, meen ik te mogen betwijfelen. Zeker mishagde ze hem, zoo dikwijls ze bij het lezen der Ouden niet anders gaf dan "öde Textkritik, Notenkram zu jeder Zeile, Conjecturen hin und her." Daarom is, als zij op het college wordt toegepast bij de verklaring van Propertius, zijn kort en koen besluit:

"Besser künftighin dein Wesen
Zu verstehn in Scherz und Schmerz,
Werd' ich dich beim Weine lesen
Statt im Seminar, Properz." ²

De bekrompen muggenzifterij der geleerden vindt en maakt hij belachelijk. Hij stelt haar ten toon in den Hofrath, den meester, "der mit Ruhme Ebraica tractirt?" Terwijl de studenten aandachtig zitten te luisteren, overtrekt op eens een wolk's leeraars gezicht. Daar staat, ja! daar staat in zijn editie van Habakuk een aleph, die er niet behoort te staan, wat hij met negen en negentig gronden duidelijk bewijst. Een minder vleierende opmerking aan het adres van den uitgever volgt, en in woede slaat hij op het voor hem liggend boek... ach!

"Da springt das Aleph weg —
Was ihn so sehr verdrossen
War nur ein Fliegendreck." ³

¹ Sp. H. Bl., p. 291.   ² Sp. H. Bl., p. 296.   ³ Sp. H. Bl., p. 294.

Het oorspronkelijk plan om in de theologie te studeeren laat Geibel varen, als hij, met goedvinden zijns vaders, de universiteit van Bonn met die van Berlijn verwisselt. Van dit oogenblik af houdt hij zich alleen met philologische en aesthetische studiën bezig, en wordt in zijn liefde voor deze versterkt door den omgang met vele mannen en vrouwen van groote litterarische ontwikkeling. Beroemde kunstenaars, dichters, geleerden vormen den kring, waarin hij zich beweegt. Neander, mevrouw von Arnim (Bettina), Chamisso telt hij onder zijn vrienden. De laatste inzonderheid is zeer met hem ingenomen, raadpleegt hem meermalen over de uitgave van den *Musen-Almanak*, en bezorgt hem het lidmaatschap van het letterkundig gezelschap, dat iederen Maandag samenkomt, en in zich de Berlijnsche geestes-aristocratie vereenigt. Ook de vriendschap met Clara Kugler, Hitzig's schoondochter, is daar ontstaan, een innige en veredelende vriendschap, die met de jaren steeds hechter werd, en vereeuwigd is in de opdracht der "Gedichte" aan haar, aan wier hand de onstuimige knaap eens "von dunklem Jugenddrang bewegt, der ersten Lieder frühe Gabe" schaamrood toevertrouwde ¹.

Na een driejarig verblijf in Pruisen's hoofdstad komt er verandering in zijn lot. Een reeds sedert de jongelingsjaren gekoesterde wensch zal bevredigd worden, de wensch nl. om het Zuiden te bezoeken, en den bodem der klassieke oudheid, Italië, maar inzonderheid Griekenland, te betreden. Zijn vriendin Bettina weet hem, dank zij haar invloedrijk streven, een plaats te bezorgen als huisonderwijzer bij den russischen gezant te Athene, den heer Katakazy, welk aanbod, dat ook financieel niet ongunstig is, gretig wordt aangenomen. Met ongeduld verbeidt hij, na de ontvingen toezegging, den dag des vertreks, met een ongeduld, dat hem in een toestand van gejaagdheid en spanning brengt, en zijn

¹ Gedichte: *An Clara Kugler*, V.

“Sehnsucht” naar het land der belofte in die mate doet stijgen, dat hij eindelijk de klacht niet kan weerhouden :

“Ich weisz ein Land, wo aus sonnigem Grün
Um versunkene Tempel die Trauben glühn,
Wo die purpurne Woge das Ufer beschäumt,
Und von kommenden Sängern der Lorbeer träumt:
Fern lockt es und winkt dem Verlangenden Sinn,
Und ich kann nicht hin!”¹

Doch ook zijn ongeduld zal bevredigd worden. Ten laatste verschijnt de lang gewenschte dag, het zoo vurig verbeide uur. En hoe blij klopt zijn hart, als eindelijk zijn voet den Griekschen grond betreedt, en zijn hand de hand van zijn vriend Curtius, die hem naar den vreemde vooring, kan drukken! Het land zijner “Sehnsucht” welkt den blauwen hemel boven zijn hoofd, en de lieve zuiderkoelte waait hem de geuren der velden toe. Wat zal hij genieten, hoe zich den tijd te nutte maken! — Helaas! nieuwe teleurstelling volgt. De door hem aanvaarde betrekking bindt hem te zeer, het huisgezin waarvan hij deel uitmaakt, trekt hem weinig aan, de tijd, om zich onverdeeld aan zijn lievelingsstudiën te wijden, ontbreekt. Hij gevoelt zich onvrij, als de slaaf, die van vrijheid en rijkdom droomt, maar uit dien droom, ach! zoo wreed, wordt gewekt en dan gestaag een “zur Arbeit!” zich hoort toeroepen². Zijn lot is als van de spinster, die onophoudelijk een: “Schnurre, schnurre meine Spindel, Dreh’ dich ohne Rast und Ruh!”³ zingt. De ure der verlossing slaat, als hij op zich zelf komt te staan en meer tijd krijgt om zich te wijden en aan zijn studie en aan zijn vrienden. Dan openen zich voor hem de schatkamers van Griekenland’s kunst en geschiedenis, de paleizen van het natuurschoon. En hij weet ook anderen deelgenoot te maken

¹ Ged.: *Sehnsucht*, p. 159. ² Ged.: *Der Sklav*, p. 199. ³ Ald.: *Lied der Spinnerin*, p. 209.

van wat hij zelf ziet en hoort, ervaart en beleeft. Daarvan getuigen zijn klassische studiën, en vooral zijn gedichten uit deze periode. Zijn dichtader vloeit onophoudelijk. De Grieksche muze, vertegenwoordigd door haar edelste zonen, bezielt hem; in haar eigen land eerst leert hij haar kennen in haar geheel eenige waarde. Hier toch gaat het licht over het werk der ouden voor hem op:

“Jetzt erst erkenn’ ich euren Werth, ihr Alten,
Seit ich auf eurem heil’gen Boden schreite.
Lebendig wandelt ihr mir nun zur Seite,
Ein hoher Chor befreundeter Gestalten.”¹

Op de Akropolis staat hij en denkt aan Hellas’ schoon weleer, aan het wisselend lot, waarvan die trotsche zuilen de getuigen zijn. En ach! hoe klein wordt dan de eigen smart, bij de herinnering aan de lotgevallen, die het meest vrije volk eenmaal troffen². Ja, ’t is alsof nieuw leven zijn aderen doorstroomt. De lange bange echo van zijn lijden verstomt, de klaagzang moet plaats maken voor den jubeltoon, het feestgewaad het rouwkleed vervangen:

“Nun gilt es, leicht in holder Form zu scherzen;
Denn Frühling kam auf Regenbogenschwingen
Und Frühling blüht und leuchtet mir im Herzen.”³

Over Marathon’s vlakte zweeft eenzaam “der Gefallenen Ruhm,”⁴ en bij het graf van Themistocles schrijft hij een juist gedacht en zinrijk lied:

“Wo am zackigen Fels das Gewog sich brandend emporbäumt,
Senkten die Freunde bei Nacht heimlich Themistokles’ Leib
In heimatlichen Grund. Festgaben und Todtengeschenke
Brachten sie dar, und es flosz reichlich die Spende des Weins.

¹ Ged.: *Alte Poeten*, p. 164.   ² Ald.: *Auf der Akropolis zu Athen*, p. 165.   ³ Ald.: *Neues Leben*, p. 168.   ⁴ Ald.: *Ebene von Marathon*, p. 185.

Aber den Zorn des verblendeten Volks kleinmüthig befürchtend
 Stahlen sie leise sich heim, ehe die Dämmerung erschien.
 Denksteinlos nun schlummert der Held. Doch drüben im Spätroth
 Ragt ihm, ein ewiges Mal, Salamis Felsengestad."¹

De omgeving legt hem zijne "Neugriechische Volkslieder"² op de lippen, en bij het feestmaal, waaraan de vrienden zich vereenigen, klinkt zijn: "O, füllt die Pokale mit cyprischem Wein! Laszt blinken im Becher den purpurnen Schein!"³ De prachtige natuur⁴ en de Grieksche schoone⁵, beiden wekken zijn zanglust. Aan zijn reis op de eilanden, in 1839 ondernomen, danken de "Ritornelle von den Griechischen Inseln", zijn zangen op Corfu, Ithaka, Lesbos, Paros, Naxos e. a. het aanzijn⁶. Ja! 't zijn gelukkige dagen, die hij, al genietend en opmerkend en onderzoekend, doorleeft, dagen, wier heugenis hem immer is bijgebleven, die hem, als hij eindelijk den Griekschen bodem zijn vaarwel moet toeroepen, op den toon der innigste dankbaarheid doen spreken:

"Den letzten Becher bring' ich dir,
 Du schöner fremder Strand!
 Ach, bitter wird das Scheiden mir,
 Als wär's mein Heimathland!"⁷

En toch, hoe schoon het zuiden ook moge zijn, de gedachte aan het vaderland, de liefde voor den geboortegrond kan het nimmer verdringen. Omringd van zijn weelderige pracht, en in het gezelschap van lachende vrienden, dwaalt hij in den geest op den vaderlandschen bodem, en zou gaarne Griekenlands "Blüthendüfte" voor een poos verruilen tegen "Eine deutsche Nebelnacht."⁸

¹ Ged.: *Grab des Themistokles*, p. 187.   ² Ald., 215—224.

³ Ald.: *Beim Feste*, p. 213.   ⁴ Ald.: *Winter in Athen*, p. 203.

⁵ *Das Mädchen von Paros*, p. 234.   ⁶ Neue Ged., p. 32 vlgg.

⁷ Ged.: *Fahr wolk*, p. 236.   ⁸ Ald.: *Rückerinnerung*, p. 211.

Och! de Grieksche schoone moge oog en hart boeien en bekoren zij kan onmogelijk den "Veilchenhauch der deutschen Minne" ¹ schenken. Wat ook het vreemde land biede, "Das Grüsz' ist die Geburt, Und nur daheim ist Segen." ² Badend in het natuurschoon van Griekenland's dreven, wordt hij overvallen door de "Sehnsucht" naar het vaderland, waar juist "die erste Frühlingsahnung zieht." ³ Gelukkig acht hij den mensch, die, na lange zwerftochten buiten, ten laatste den stillen vrede "in der Heimath" hervindt, en het heet:

"Und ob ich im Lied wohl
Die Fremde noch grüsz,
Doch ist wie die Heimath
Kein Land mir so süsz.

Wo der Buchenwald rauscht
Und der Dorn blüht am Zaun,
Und in's Meer geht die Trave,
Laszt Hütten mich bann!" ⁴

't Was die liefde tot zijn vaderland, welke hem in den vreemde zijn: "Wachet auf! Wach auf, du weites deutsches Land," ⁵ in den gaf, waaraan waarschijnlijk ook zijn "Heimweh!" ⁶ en zijn "Daheim!" ⁷ hun ontstaan te danken hebben.

In 1840 keert Geibel terug, maar zonder bepaald plan voor of uitzicht in de toekomst. Voor een vaste betrekking acht hij zich ongeschikt, het genadebrood eten bij zijn ouders wil, genoegzaam door litterarischen arbeid in zijn levensonderhoud voorzien kan hij niet. Alras evenwel komt er uitkomst voor hem. Een oud vriend zijns vaders, Carl von Malsburg, noodigt hem uit, eenigen tijd op het lustslot Escheberg te vertoeven, welke uitnoodiging dankbaar en gretig wordt aangenomen. Op het kasteel aangeko-

¹ Nene Ged.: *Aus Griechenland*, p. 30. ² Ald., 31. ³ Ged. u. Gedenkblätter, p. 116. ⁴ Sp. H. Bl.: *Ostsee Lieder*, p. 81 vlgg. Vgl. 161 vlgg.

⁵ Ged.: *Thürmerlied*, p. 242. ⁶ Juniuslieder, p. 98. ⁷ Ald., p. 102.

men, vindt Geibel er gezellig verkeer, en tevens een bibliotheek, waarin de Spaansche litteratuur boven andere is vertegenwoordigd. Aan het Spaansch wijdt hij dan nu ook zijn tijd en zijn krachten, en legt de vruchten van zijn nauwgezetten en voortdurenden arbeid neer in de vertaling van een aantal Portugeesche en Spaansche liederen, welke later het licht zien en door den druk eigendom van het publiek zouden worden ¹. Het jaar '42, hetzelfde waarin hij Escheberg verlaat, brengt hem een buitengewoon geluk. Op aanraden van Von Rumohr schenkt Frederik Wilhelm IV van Pruisen hem een jaargeld van driehonderd thaler, waardoor hij, althans ten deele, van drukkende finantieele zorgen ontheven wordt. De onafhankelijke positie, waarin hij er door komt, stelt hem in de gelegenheid zich van nu af geheel der dichtkunst te wijden. Hij doet het met uitstekend gevolg. Metterwoon vestigt hij zich te St. Goar, waar hij met Freiligrath kennis maakt, een kennismaking, die weldra vriendschap wordt. Grooten eerbied heeft Geibel voor Freiligrath's dichterlijk talent, voor den "Meister, der sich so stolz gebäumt am Euphrat und am Nile," en hartelijke genegenheid voor den "kühnen Singer," van wien hij groote dingen verwacht ². Die vriendschap bleef, hoe ver ook der dichteren wegen sedert uiteen liepen.

Na zijn vertrek van St. Goar houdt hij achtereenvolgens voor korter of langer tijd verblijf te Stuttgart, Hannover, Dresden, Berlijn, Silezië, is in 1848 een tijdlang waarnemend rector van het gymnasium te Lubeck, vertoeft voor zijn gezondheid nu eens te Carolath, dan weer te Carlsbad, totdat hij in 1852 door Maximiliaan, koning van Beieren, tot professor in de aesthetiek en voorlezer van de koningin, te München beroepen wordt. Hij neemt de eervolle betrekking aan, na zich eerst in den echt te

¹ Span. Volkslieder, Berlin 1843. Spanisches Liederbuch, Berlin 1852. Romanzero der Span. und. Portug. Stuttgart 1856. ² Juniuslied: *An Freiligraths Geburtstag*, p. 211. *Abschied von St. Goar*, p. 216, vlgd.

hebben verbonden met Amanda Trümmer, in wie hij een lieve, trouwe gade vindt. Helaas! kort zou zijn huwelijksvreugde duren. Reeds in 1855 ontvalt ze hem. Wat ze hem was, getuigen zijn liederen, zijn: "Ada, Tagebuchblätter," en zoovele andere van later tijd, waarin hij de herinnering van haar vereeuwigd heeft. Haar dood brengt een leegte in zijn hart, een smart, die zich uit in het weemoedige:

"Wachstf du noch einmal auf zum Schmerz
Aus dumpfem Schlaf, zerdrücktes Herz?
Was schlägst du noch? O Gott, sie haben
Mein Weib undf all mein Glück begraben." — ¹

Uit zijn huwelijk werd hem ééne dochter geboren, die thans gehuwd is met Dr. Fehling, en te Lubeck woont. Alleen het bezit van deze was in staat hem zijn verlies te doen dragen, en weer met het leven te verzoenen. "Doch bleibt," zoo schrijft hij 26 Augustus 1859:

"Doch bleibt ein heil'ger Schmerz
Im Staub nicht ewig ranken,
Und heute soll mein Herz
Nicht klagen, sondern danken,

Dasz, was so schön und hoch
Mir ward an jenem Tage,
Ich als Erinnerung doch
Stillglänzend in mir trage,

Und dasz Du mild von Ihr,
Bis ich sie wiederfinde,
Ein süszes Abbild mir
Bescheert in ihrem Kinde." ²

¹ Neue Ged.: *Ada*, p. 327. ² Ged. u. Gedenkbl.: *Am 26 August* 1859, p. 313.

Moest Geibel in 1864 zijn vorstelijken beschermer, aan wien hij zich innig verbonden gevoelde, en wiens beeld hij in zijn: "Am Ostersonntag,"¹ ons teekent als dat van een trouw en verlicht vorst, van een liefderijk huisvader en echtgenoot, van een wetenschappelijk en kunstlievend man, die ook na zijn dood zal blijven leven, door den dood verliezen, nog drie jaar heeft hij onder diens zoon zijn ambt bekleed. Dan scheidt hem verschil in politieke zienswijze van zijn vorst, legt hij zijn betrekking neer, verlaat München, en vestigt zich te Lubeck, waar hij nog woont en te midden van kind en kleinkinderen, nog altijd werkzaam, zijn levensdagen slijt.

De dichter, wiens levensloop ik boven heb geschetst, had en heeft nog een zeer vruchtbare pen. Om van zijn vertalingen uit het Spaansch, Fransch, Latijn en Grieksch, van zijn "Münchener Liederbuch" en "Classische Studien" niet te spreken, heb ik niettemin de aandacht te vestigen op zes bundels gedichten van zeer verschillende inhoud: Gedichte, Juniuslieder, Neue Gedichte, Gedichte und Gedenkblätter, Heroldsrufe en Spätherbstblätter; op drie tragedies: König Roderich, Brunhilde, en Sophonisbe; op één Lustspiel: Meister Andrea, en een operatekst: Loreley. Dat hij een bij het publiek zeer geliefde poëet is, bewijzen de vele uitgaven, die zijne oorspronkelijke gedichten mochten beleven. Zelfs verscheen van den eersten bundel reeds de 83ste druk, behalve den nadruk, dien een Nederlandsch uitgever de goedheid (!?) had er van te bezorgen. Naar het oordeel van de meesten zijner landgenooten is hij een van Deutschland's beste lyrische dichters dezer eeuw, en een zeer verdienstelijk beoefenaar van de epische, dramatische en didactische poëzie tevens. Zelfs zien enkele zeer vurige bewon-

---

¹ Ged. u. Gedenkbl., p. 318.

deraars in hem "Deutschlands deutschesten Dichter," den "Prophet des Positivismus, den Herold deutscher Ehren" en meenen met recht hem den lof te kunnen toezwaaien, dien hij zelf eens aan Uhland bracht:

"Doch, keiner sang in unsrer Mitte,
Der, so wie Er, unwandelbar
Ein Spiegel vaterländ'scher Sitte,
Ein Herold deutscher Ehren war!"¹

Toch niet allen bewonderen zijn muze onverdeeld. Hoe ware het ook mogelijk! Verschil van smaak der lezers en verschil van waarde zijner voortbrengselen geven tot uiteenlopende beoordeeling, hier en daar ook tot veroordeeling aanleiding. En zoo staan tegenover de lofredenaars de verachters, tegenover de eenzijdige en onverdeelde bewonderaars, die alles prijzen, zij, die nu en dan, hier en daar een vraagteeken plaatsen. Tot de onverdeelde bewonderaars behoor ik niet. Ik meen, dat het volstrekt niet moeilijk valt op veel middelmatig te wijzen; dat er ook hier kaf onder het koren is, en dat men zich de beschuldiging van overdreven eischen te stellen aan het talent, of hypercritisch te zijn, niet op den hals zal halen door toe te geven, dat er zelfs geheel mislukte proeven uit de veelheid van zangen zijn op te diepen. Maar aan den anderen kant ben ik van oordeel, dat er tegenover het geheel mislukte of middelmatige zoo veel staat, wat aanspraak heeft op onverdeelde bewondering, dat het dwaas zou zijn voor enkele boomen, die kroonloos zijn en geen schaduw bieden, het gansche schaduwrijke woud over het hoofd te zien. En met den dichter in zijn geheel hebben wij immers te maken, in bijzonderheden treden kunnen wij niet. Geibel zelf acht een dergelijke beschouwing van zijn arbeid de eenig ware. Hij zelf, overtuigd van

¹ Ged. u. Gedenkbl., *Ludwig Uhland*, p. 84.

de onvolmaaktheid zijns werks, en van oordeel dat het publiek "bei des Jünglings Spielen sich allzu früh in Beifall hat ergossen," stelt aan zijne beoordeelaars den, mijns inziens, rechtmatigen eisch:

"Drum seid mir endlich unbefang'ne Richter,
Und wägt ihr mich, so wägt den ganzen Dichter!"¹

Niet altijd evenwel heeft hij dat juiste standpunt ingenomen. In jeugdigen overmoed heeft hij nu en dan met een zeker souvereine minachting, toen allermint gepast, de critiek getrotseerd en hierdoor zich wel wat al te gemakkelijk van haar afgemaakt. Het is schijnbaar voornaam, aan een jonge vriendin, bij de toezending van gedichten, te durven schrijven:

"Und bist du gröszer, wirst du sehn,
Dasz zwischen den Rosen auch Disteln stehn.
Zürn' aber drum dem Gärtner nicht;
Er liesz sie bei den Blumen licht,
Damit die Esel und Recensenten
Für sich doch auch was finden könnten." (Sic!)²

maar beter ware het, den tuin van distelen te zuiveren en alleen de bloemen te laten staan. De zelfverloochening ten bate van ezels en recensenten is hier al te groot! Verbeeldt u alleen ten hunnen believe het slechte te laten staan of op te nemen! Des dichters plicht is het prulwerk binnen te houden, zich om ezels niet te bekommeren en alleen het beste voor de besten te geven. Hij is dat aan zich zelf, aan zijn uitgever, aan zijn publiek verschuldigd, indien het hem nl. niet slechts te doen is, zooveel mogelijk vellen druks af te leveren. Weinig in overeenstemming voorts met den raad, dien hij elders geeft, om met der wereld "Tadeln

¹ Sp. H. Bl. *Als Epilog*, p. 144.   ² Ged.: *Einer jungen Freundin*, p. 7.

und Loben,"¹ te lachen, is het gevoel van onvoldaanheid, 't welk zich soms van hem meester maakt en hem doet klagen:

"Tonlos werd' ich hinübergehn,
 Man wird mich stumm zur Grube tragen,
 Und wenn die Feier ist geschehn,
 Wird niemand weiter nach mir fragen."²

En toch, hiervoor behoeft hij allermintst bezorgd te zijn. Reeds lang heeft hij zich een blijvende plaats in de letterkunde zijns volks verzekerd door tal van liederen, die, wat inhoud en vorm betreft, tot de beste uitingen der hedendaagsche poëzie mogen gerekend worden en gemeengoed der natie zijn. Inzonderheid wat den vorm aangaat, is Geibel een meester, die niet licht overtroffen zal worden. Ten bewijze strekke zijn "Zigeunerbube im Norden,"³ dat ieder kent, ook hier te lande. En dan, wat dunkt u van coupletten als deze:

"O komm zu mir, wenn durch die Nacht
 Wandelt das Sternenheer!
 Dann schwebt mit uns in Mondespracht
 Die Gondel über's Meer.
 Die Luft ist weich, wie Liebesscherz,
 Sanft spielt der goldne Schein,
 Die Cither klingt, und zieht dein Herz
 Mit in die Luft hinein.
 O komm zu mir, etc."⁴

Hoe welluidend, hoe zangerig, hoe zuiver van toon! Wilt ge iets anders, leest dan "Das sterbende Kind," en bewondert 's dichters macht over taal, rythmus, metrum:

¹ Ged.: *Unbekümmert*, p. 258. vgl. Juniusl.: *Der Gestrenge Kritikus*, p. 271. ² Ged., p. 64. ³ Ald., p. 35. ⁴ Ald.: *Gondoliera*, p. 106.

"Wie doch so still dir am Herzen
 Ruhet das Kind!
 Weisz nicht, wie Mutterschmerzen
 So herbe sind.
 Auf Stirn und Lippen und Wangen
 Ist schon vergangen.
 Das süsze Roth,
 Und dennoch heimlicherwise
 Lächelt es leise —
 Leise
 Küsset der Tod." ¹

Deze enkele proeven zijn voldoende. Wie er meer wil, sla de verschillende bundels naar welgevallen op, hij zal telkens weer de waarheid onzer bewering bevestigd vinden. Zelfs het naar inhoud middelmatige, of mislukte, ja! het meest alledaagsche gedichtje, heeft gewoonlijk nog den vorm voor zich en neemt hierdoor in. Doch de vorm is niet alles.

"Die schöne Form macht kein Gedicht,
 Der schöne Gedanke thut's auch noch nicht;
 Es kommt drauf an, dasz Leib und Seele
 Zur guten Stunde sich vermähle." ²

Juist, inhoud en vorm, gedachte en kleed, lichaam en ziel moeten ten nauwste met elkaar verbonden zijn. Gelukkig de dichter, die dit niet vergeet. Hij heeft den tooverstaf gevonden, waarmede hij een nieuwe wereld scheppen, en over de gemoederen der menschen heerschen kan. Hij kan alles het zijne noemen. Hij moet boeien altijd, hetzij de schatten van Oosten en Westen, Arabië's palmen of Duitsche viooltjes, land en zee, zon, maan en sterren, morgen- en avondrood hem de stof geven tot zijn liederen, ³

¹ Ged., p. 18.

² Jun. L., 241, 5.

³ Ged.: *König Dichter*,

p. 45.

dan wel "Gott, Natur und Liebe" de onderwerpen uitmaken van zijn zangen ¹.

Dat nu Geibel niet terstond het hoogste standpunt bereikt heeft, zal wel niemand wraken! Strijd en lijden vormen den mensch, maar ook den dichter en kunstenaar. Ze hebben ook hem gevormd. Ook zijn muze is in 's levens leerschool opgewassen en ontwikkeld. Op de jeugd is de mannelijke leeftijd gevolgd, het stamelen van den knaap heeft plaats gemaakt voor de sprake des mans. De gerijpte levenservaring heeft ook rijper vruchten gebracht. Nimmer heeft Geibel opgehouden zich zelf te beproeven, te ontwikkelen; zoekende heeft hij gevonden, en werkende heeft hij zich volmaakt. Op de behaalde lauweren is hij niet ingedommeld. In deze heeft zijn volk zich niet over hem te beklagen.

"...Ich darf mich rühmen, dasz nie der Erfolg mich verblendet,
Dasz ich des Kranzes *Geschenk* tren zu verdienen gestrebt."²

Dat dit woord waarheid is, leert ons een vergelijking van vroegeren met lateren arbeid. Naar een ideaal heeft hij gestreefd, en dat ideaal is hij steeds meer nabijgekomen. Ook heeft hij niet nagelaten zich rekenschap te geven van de eischen, die de verschillende soorten van poëzie aan hunne beoefenaars stellen; die eischen zijn door hem geformuleerd en meegedeeld aan anderen. Zij vormen den maatstaf ter beoordeeling, het uitgangspunt ter juiste waardeering van zijn werk. 't Is daarom dat ook wij hen in herinnering brengen, opdat een iegelijk er zijn arbeid aan toetsen kunne en zie, of ze werkelijk zijn vervuld. Heet het bij hem van den lyrischen dichter:

"Das ist des Lyrikers Kunst, aussprechen was allen gemein ist,
Wie er's im tiefsten Gemüth neu und besonders erschuf;

¹ N. Ged., p. 105.   ² Sp. H. Bl., p. 282.

Oder dem Eigensten auch solch allverständlich Gepräge
Leihn, dasz jeglicher drin stannend sich selber erkennt." 1

van het epos en drama leert hij ons :

“Wenn dir das epische Lied unsterbliche Thaten und Leiden
Singt aus vergangner Zeit, und im ruhigen Licht der Erinn'ung
Klar das Gewordene zeigt, so sagt des Dramatikers Name,
Dasz er als Handlung dir das Geschick des erkorenen Helden
Vorzuführen gedenkt; als ein Werdendes sollst du es anschau'n,
Wie's aus den Tiefen der Brust im Streit sich entfaltend emporwächst.
Denn die Handlung beruht auf der Wahl, und die Wahl auf dem Zwiespalt.

.....
die belebende Seele des Drama's

Bleibt das Menschengemüth im Kampf mit sich selbst und dem Weltlauf." 2

Vraagt men, waarom ik mij niet schik onder de onverdeelde
bewonderaars van Geibel's muze, ik antwoord door met een enkel
woord op de gebreken te wijzen, die hier en daar zijn gedichten
aankleven. Zoo laat zijn poëzie nu en dan aan oorspronkelijkheid
te wenschen over, niet in dien zin, als zou hij pronken met eens
anders veeren. Volstrekt niet! Maar hierin, dat sommige zijner
liederen naar inhoud en vorm zoo groote verwantschap verraden
met die van andere dichters, dat er in 't minst geen reden is
om, bij onbekendheid met den schrijver, ze niet ook op anderer
naam te plaatsn. Uhland, Heine, Göthe, Freiligrath, Eichendorff
komen ons, bij het lezen van onzen dichter, schier telkens voor
den geest. Het kenmerkend cachet ontbreekt, en het komt mij
voor, dat Geibel zelf dit voelde, toen hij schreef:

“Woher ich diesz und das genommen?"

Was geht's euch an, wenn es nur mein ward!

Fragt ihr, ist das Gewölb vollkommen,

Woher gebrochen jeder Stein ward?" 3

1 N. G.: *Distichen*, XVI, p. 216. vgl. XVIII, p. 217. 2 Ged.
u. Ged.: *Epistel*, p. 174. vgl. N. Ged.: *Distichen*, XXII, p. 208.
3 Jun. Lied., p. 244.

Voorts hindert ons niet zelden een zekere sentimentaliteit, vooral in de zoogenoemde minneliederen, een overgevoeligheid, die niet altijd even aangenaam aandoet. Ook spreekt de dichter te veel over ZIJN smart en vreugd, waarmede het publiek niet te maken heeft, waarin het, zoo het wat medelijdend of deelnemend van aard is, kan deelen, doch waardoor het zelf niet wordt opgebeurd noch gesterkt. En de taak van den lierdichter is te beschrijven, te bezingen wat *allen* gemeen is. Persoonlijke aandoeningen moeten zoo worden weergegeven, dat ze weerklink vinden in ALLER hart, en er tevens uit blijke, dat ze algemeen menschelijke aandoeningen zijn.

Nog heerscht bij Geibel een zekere eentonigheid, zich hierin openbarend, dat hetzelfde onderwerp met andere woorden en in anderen vorm herhaaldelijk wordt bezongen, zonder dat er iets nieuws bijkomt, of het gezegde beter wordt gezegd dan reeds is gedaan.

Eindelijk zijn zijne politieke liederen nu eens te "schwärmisch", dan te zoetsappig, terwijl hij in zijn balladen niet altijd vrij is van zin voor het vreemde en wonderbaarlijke, soms zelfs voor het ongerijmde ¹.

Doch we willen billijk zijn, en toegeven dat al de hier opgenoemde gebreken in de eerste plaats zijn "Jugendlieder" gelden. In de gedichten van den mannelijken leeftijd, in de Schleswig-Holst. sonetten, ja! ook reeds in sommige zangen der jeugd spreekt een veel krachtiger toon, wat bij vergelijking terstond uitkomt, en aan ieder opmerkzaam lezer in het oog valt.

Doch welke ook de gebreken mogen zijn, — Geibel moge voor de poëzie geen nieuwe banen geopend hebben op de wijze waarop Göthe of Schiller dat deden, — dit staat vast, dat het middelmatige verre

¹ Bv. *Der Page und die Königstochter; Des Deutschritters Ave; Die Türkenkugel* e. a., N. G., p. 245, vlgg.

overtroffen wordt door al het voortreffelijke, 't welk we op onzen weg ontmoeten; dat hij is een liefelijke, vriendelijke verschijning, die uit den goeden schat zijns harten menig verheffend woord tot anderen spreekt, en door zijn poëzie een helder licht werpt te midden van het nuchter proza onzer eeuw. En gaarne spreken wij de hoop uit, dat hij nog menigmaal tot ons spreke, nog menigmaal "den Klang wage,

"Der seinem Volk einst wohlgefiel."¹

Doch ik zal thans den dichter zelf laten spreken, aan ieder overlatend zelf te oordeelen, of het der moeite waard is met hem en zijn werk kennis te maken. Ik voor mij kan met een gerust geweten die kennismaking aanbevelen. Zij is, wat onze burenen gewoon zijn "lohnend" te noemen.

Geibel heeft zich, gelijk ik reeds opmerkte, op elk gebied der poëzie bewogen; de lyrische gedichten echter zijn het meerendeel. Liefde, vriendschap, vaderland, God, natuur zijn de onderwerpen zijner zangen.

De "Jugendlieder" — en ze zijn vele en allerwege verspreid — vloeien over van minneliedjes, die ons meestal een blik gunnen in 's dichters hart, en aan persoonlijk in de liefde opgedane ervaringen het aanzijn danken.² Geibel's gedichten zijn eenvoudig niet te bespreken, zoo we nalaten van die persoonlijke ervaringen gewag te maken. Telkenmale toch wordt de geliefde met andere woorden bezongen en worden wij deelgenooten gemaakt van 's dichters vreugd, maar ook van zijn smart. Zijn juichtoon klinkt ons in de ooren:

¹ Sp. H. Bl., p. 3.   ² Ged. passim. N. Ged., p. 79. Ged. und Gedankenkl.: *Zwölf Jugendlieder*, e. a.

“Seit du mir dein Herz gegeben,
Däucht im engsten Kreis mein Leben
Mir erfüllt und wohlbestellt.

.....
Wo du bist, da scheint die Sonne
Und in Wonne
Blüht der Mai.”¹

Maar ook zijn klachten vernemen we, als het eens gevonden geluk weer verdwijnt,² de ure des scheidens slaat, of de lente des levens ter ruste gaat:

“O schlimmer Tag, o schlimme Stund’,
Die uns für immer schied!
Da sind aus meines Herzens Grund
Geschieden Freud’ und Fried’.”³

Wat hem die scheiding gekost heeft! Niet weinig! 't Blijkt, zoo vaak hij in later dagen aan de liefde zijner jeugd denkt,⁴ in de herinnering van het verleden zwelgt, de zalige oogenblikken uit den bloeitijd zijns levens in het geheugen terugroept.⁵ Ja! op al zijn schreden volgt hem het beeld der eene, die hem eens toebehoorde. Het houdt hem bezig in zijn droomen en waken, het legt hem een schuldbelijdenis op de lippen,⁶ het doet hem waar-schuwend den vinger opheffen en spreken:

“Wo still ein Herz von Liebe glüht,
O rühret, rühret nicht daran!”⁷

en eindelijk den wensch slaken:

“Und am Ende meiner Bahn,
Hoff’ ich, soll voll Milde

¹ Sp. H. Bl. p. 314.   ² Ged., *Wie es geht*, p. 133. *Verlorene Liebe*, p. 126.   ³ Ald., *Scheiden, Leiden*, p. 139. *Nachruf*, p. 141. *Wenn sich zwei Herzen scheiden* p. 275.   ⁴ Jun. L.: *Heimkehr*, p. 77. *Wiederschen*, p. 79. *Sonett*, p. 81.   ⁵ N. Ged., p. 76.   ⁶ Ged. u. Gedenkbl. XXII, p. 33.   ⁷ Ged.: *Rühret nicht daran!* p. 277.

Mir der Todesengel nahm
Ach, in diesem Bilde." ¹

Doch ook nieuwe liefde komt en geeft tot nieuwe liederen stof. Zij legt hem, na het doorgestane leed, een: "Ich kenne dich — Liebe, Liebe, du kommst unaufhaltsam Noch einmal, Herrliche, über mich!" ² op de lippen.

Aan haar danken wij de "Tagebuchblätter", waarvan ik boven reeds melding maakte, een heerlijke gave. Ach! dat nu de dood zoo spoedig tusschen beiden treden en een huwelijk verbreken moest, waarop van toepassing was:

"Das ist die rechte Ehe,
Wo zweie sind gemeint
Durch alles Glück und Wehe
Zu pilgern treu vereint:
Der Eine Stab des Andern,
Und liebe Last zugleich,
Gemeinsam Rast und Wandern,
Und Ziel das Himmelreich." ³

Toch niet altijd staat de eigen persoon op den voorgrond. Ook als algemeen menschelijk verschijnsel wordt de liefde in tal van beelden verheerlijkt. Met de vriendschap gaat ze hand aan hand. Liefde en vriendschap zijn de zusterengelen, die het leven verheffen en het hart gelukkig maken:

"Doch dreimal selig, dreimal hoch zu preisen
Das Herz, wo beide freundlich eingekehrt,
Und wo die Glut der Rose nicht dem leisen
Geheimnisvollen Blühen der Lilie wehrt." ⁴

¹ Jun. L.: *Letzte Sühne*, p. 82. N. G.: *Letzter Grusz*, p. 36.
Ged. u. Gedenkbl. XXII, p. 33.   ² Jun. L.: *Neue Liebe*, p. 9.
Schöne Tage, p. 11.   ³ Ged. u. Gedenkbl. *Ehespruch*, p. 285.

⁴ Ged.: *Die beiden Engel*, p. 24.

Evenwel de liefde is het meest: "Gesegnet das Haus und gesegnet die Flur, Wo ein Herz einst das Wunder, zu lieben, erfuhr." ¹ Zij immers is de lichtstraal, die uit Eden ons bleef beschijnen, nadat de engel met het zwaard onzen stamvader er uit verdreven had. Zij is de ladder, waar langs het hart zich ten hemel verheft. ² Zij de dauw, die de roos bevochtigt, de zonnestraal, die den edelsteen kleurt, de wijn die aan den beker den purpergloed geeft, de regenboog, die de sombere wolken tint, de engel, die den mensch schraagt onder 's levens wee! ³ Zij, ja! zij is de kostelijkste der gaven, door God den menschen geschonken, zij, die haar vredegroet doet hooren, den moed wekt onder lijden en rust brengt in den storm. Zij, de vijandin van zelfzucht, doet de zielen samensmelten, maakt twee tot een, en leert die twee zich aan elkander te geven onverdeeld:

"In *ihrem* Auge *deine* Thränen,
Ihr Lächeln sanft um *deinen* Mund,
 Und all dein Denken, Träumen, Sehnen
 Ob's dein, ob's ihr, dir *ist's nicht kund*.
 Wie wenn zwei Büsche sich verschlingen,
 Aus denen junge Rosen springen,
Die weisz, die andern roth erglüht,
 Und keiner merkt, aus wessen Zweigen
 Die hellen und die dunkeln steigen:
 So *ist's*; du fühlst nur: es blüht." ⁴

Ook kan de mensch aan der liefdemacht nimmer ontkomen, de mensch, die, om zoo te zeggen, tweeling geboren is, en wiens eene helft steeds zoekende is om de andere te vinden. "Und dieses Suchens Leid im Weltgetriebe, Wir heissen's Sehnsucht, und das Finden Liebe." ⁵ Ongelukkig het hart, waaruit

¹ Ged. u. Ged., VI, p. 212.   ² Ged. I, p. 49.   ³ Ald., p. 58.

⁴ Ald.: *Minnelied*, p. 325.   ⁵ Ged. u. Gedenkbl., p. 8.

zij gevloeden is: "O was bleibt dem armen Herzen, Wenn die schöne Liebe floh!"¹

Geen wonder alzoo, dat haar lof op alle wijzen bezongen wordt. Haar offervaardigheid;² haar vurig verlangen;³ haar macht om afstanden te vernietigen en scheidsmuren omver te werpen. Wat men haar ook in den weg legge, "Das Lied, das Lied hat Flügel." Ja het baant zich een pad door alles, het wordt gedragen door de vogels in het woud, door den wind op de vlakke, het wordt gezongen door de meisjes aan de bron, geneuried door den jager, herhaald door den visscher op den stroom, zoodra het maar eens is gehoord. En wind en vogels en visschen, maagdt en jager worden de boden der min, door hen bereikt des dichters: zang het oor der geliefde, en deze voelt *wie* tot haar spreekt:

"Ich habe dich lieb, du Süsze,
Du meine Lust und Qual,
Ich habe dich lieb und grüße
Dich tausend, tausendmal!"⁴

Zoo heeft de liefde haar eigen taal, welke alleen door hem die mint verstaan wordt;⁵ en voert ze haar eigen zaligheid met zich. Met meesterhand wordt de laatste ons geteekend, de zaligheid nl. van het hart, dat een: "Sie ist mein, sie ist mein!" kan doen hooren, van het hart, dat aan geen menschelijk oor zijn geheim wil toevertrouwen en toch dat geheim niet verzwijgen kan:

"O schneller mein Rosz, mit Hast, mit Hast!
Wie säumig dünkt mich dein Jagen,
In den Wald, in den Wald meine selige Last,
Mein süszes Geheimnisz zu tragen!

. . . . .

¹ Jun. L., p. 20. ² Ged.: *Der Page*, p. 31. ³ Ald.: *O stille dies Verlangen!* p. 40. ⁴ Ald.: *Spielmannslied*, p. 43. ⁵ Neue Ged. X11, p. 92.

Es darf mich hören kein menschlich Ohr,
 Ich kann wie die Lerche nicht steigen,
 Ich kann nicht wehn wie der Sturm empor,
 Und kann's doch nimmer verschweigen.

So wiss'es, du blinkender Mond im Flusz,
 So wiszt es, ihr Buchen im Grunde:
 Sie ist mein, sie ist mein! Es brennt ihr Kusz
 Auf meinem seligen Munde!"¹

Maar ook, wat is veranderlijker dan de min!... "Die Liebe gleicht dem April: Bald Frost, bald fröhliche Strahlen,...."² De dichter zelf heeft dat ondervonden. Zijn lach en zijn traan... Doch we stappen van het minnelied af.

Ook het vaderland heeft Geibel's dichtader doen vloeien, het vaderland in ruimer, zoowel als dat in engeren zin: het groote Duitschland in 't algemeen, en Sleeswijk-Holstein in 't bijzonder. Reeds in zijn jeugd gevoelt hij zich deel van het groot geheel, op het nauwst en innigst er mée verbonden: "Dir gehör ich, Vaterland, Wie das Blatt dem Baume;"³ en vol hoop is hij, dat eens, na twist en "Sturmgetos" de morgen der vrijheid en eendracht zal dagen. Den veelbewogen tijd, dien Freiligrath beleefde, heeft ook hij gekend, maar beter dan deze heeft hij zijn kalmte weten te bewaren. Ook is hij meer getrouw gebleven aan de leuze: "Der Dichter steht auf einer höhern Warte, Als auf den Zinnen der Partei." Hierdoor echter missen zijn gedichten niet zelden den gloed, welke die der partijmannen kleurt, verliezen zij zich nu en dan in algemeenheden en frasen, of bevatten waarschuwingen, die, op zichzelf wel nuttig zijn, maar niet veel geven, zoo ze niet gepaard gaan met of achtervolgd worden door daden. Welnu! partijman is Geibel nooit geweest. Hoe linker- of rechterzijde ook roepen, zijn "ewig Echo bleibt ein

¹ Ged., XXXVIII, p. 89. ² Ged., p. 56. ³ Sp. H. Bl., p. 304.

ruhig: "Nein! Denn zu der Fahnen keiner kann er schwören!"¹ Hij meent: "Alles Heil liegt mitten inne, Und das Höchste bleibt das Masz."² Wat meer is, hij acht het een vloek des tijds, dat de sterke, die alleen naar omhoog ziet, ter nauwernood het juiste midden te bewaren weet, en uit den grond zijns harten bidt hij God, dat hij nooit in de armen moge vallen van de furie, de karikatuur der vrijheid, die "im blut'gen aufgeschürzten Kleid" ommewaart.³ Met afkeer ziet hij op het drijven en woelen van mannen als Herwegh, wien hij een:

"Auf Tod und Leben Kampf mit dir,
Kampf, du Poet von Gottes Gnaden!"⁴

toeroept.

En toch, ook hij mint de vrijheid. Maar eene, die het gepeupel den rooden, aan flarden gescheurden koningsmantel om de schouderen hangt, haat hij met innigen haat.⁵ Van haar komt geen uitkomst in de ellende, ach! slechts grooter verwarving. Alleen de ware vrijheid kan zegen brengen aan het vaderland, dat ook hem lief is, en voor welks wonden ook hij het geneesmiddel zoekt. Welk dat middel is? Heilige bezieling tegenover de "leere Nüchternheit", waarin de gansche wereld is verzonken. Eerst dan zal de verlossing komen, als de blik zich van uit het stof der aarde hemelwaarts heft, als liefde de harten vervult:

"Denn wo die Liebe wohnt, da hat ein ew'ger Lenz begonnen,
Da grünen alle Wälder auf und rauschen alle Bronnen,
Ihr offenbart sich was dem Blick der klugen Welt verborgen,
In trüber Dämmerung sieht sie schon den rosenrothen Morgen,
.....
Sie ist ein Kind und doch ein Held mit unbesiegten Waffen,
Und weil sie noch an Wunder glaubt, so kann sie Wunder schaffen."⁶

¹ Heroldsrufe:; *Sonette* (1843—1844), p. 21.   ² Jun. L., p. 253, 55.

³ Heroldsr. p. 27.   ⁴ *An George Herwegh*, in geen der bundels opgenomen.   ⁵ Heroldsr., p. 23 en 24.   ⁶ Ald.: *Was uns fehlt*, 1841, p. 10.

Alles verwacht hij van den Duitschen geest, den geest "voll Liebe, Kraft und Glauben," die zoowel "dem Wort, als dem freien Kampfe der Gedanken ein fröhlich Auferstehn" verschaffen zal. ¹ Zoo die geest maar ontwaakt! En hij zal ontwaken! Eenmaal ook zal de rijksboom weer bloeien en groeien, zich weer tooien met takken en bladeren! Dan ² als Deutschland's Messias zal optreden. Ja! zijn komst is noodig:

"Ein Mann ist Noth, ein Nibelungenenkel,
Dasz er die Zeit, den tollgeword'nen Renner,
Mit ehrner Faust beherrsch' und ehreem Schenkel."³

Wie die Messias, die man is? Wie anders, dan de nieuwe Barbarossa, de duitse keizer, voor wien alle volken zullen buigen en die opnieuw te Aken zal grondvesten: "das heil'ge deutsche Reich."⁴ Duizenden in den lande, die op hem hun hope bouwen, op hem wachten, verlangend naar hem uitzien:

"Deutschland, die schön geschmückte Braut,
Schon schläft sie leis' und leiser —
Wann weckst du sie mit Trommetenlaut!
Wann führst du sie heim, mein Kaiser!"⁵

En al heeft nu de beweging voor "48 geenszins Geibel's sympathie, al acht hij zelfs een oorlog met buitenlandsche vijanden meer wenschelijk dan dat eeuwige gekibbel onder de zonen van hetzelfde land; al roept hij in wanhoop uit:

"Krieg! Krieg! Gebt einen Krieg uns für den Hader,
Der uns das Mark versenget im Gebein —
Deutschland ist tottkrank — schlägt ihm eine Ader!"⁶

men meene toch niet, dat hij de oogen sluit voor het streven van zijn veelbewogen tijd! Zijn gedicht: "Die junge Zeit" kan

¹ Ald.: *Ein Lied am Rhein*, 1843, p. 18 vlg. ² Ald.: *Die Biöche*, 1846, p. 38. ³ Ald., p. 28. ⁴ Ged.: *Friedrich Rothbart*, p. 156.

⁵ Heroldsr., *Durch tiefe Nacht*. 1845, p. 44. ⁶ Ald., p. 29.

het ons anders leeren. Op meesterlijke wijze legt hij daarin zijn zienswijze bloot. Hij ontkent niet, dat zijn tijd rijk is aan groote daden en grootsche ondernemingen, hij is zelfs trotsch op de eeuw, waarin de stoom de volken verbindt, waarin de doode letter voor het levende woord wijken moet, waarin ieders borst voor vrijheid klopt. Alleen vreest hij, dat te midden van het reuzenwerk en het rumoer wel eens vergeten kon worden:

“Dasz droben Einer sitzt auf ew'gen Thron,
So lang vergessen, bis er in Gewittern
Herabsteigt, was du bautest zu zersplittern,
Wie jenen Thurm von Babylon.”¹

1848 komt! Heel Europa staat in lichterlaaie vlam. Ook Duitschland is in beweging. Wat zal er uit de gisting te voorschijn komen? Helaas, niet wat Geibel hoopte! De eendracht blijft verre², en — “wo in vor'gen Tagen Der Stuhl des Kaisers stand, Wächst fort das Gras.”³ Geslingerd tusschen hoop en vrees, brengt hij de jaren na '48 door, nu klagend, dan vol moed en vertrouwen op de toekomst. Nu eens vermaant hij zich zelve tot geduld,⁴ dan weer roept hij zijn mededichters, het priesterlijk geslacht, ten strijde op voor “das Masz und die Gerechtigkeit,” en vermaant hen zich te buigen noch voor gezag, noch voor geweld.⁵ Als hij ziet, dat men niet vordert, stijgen zijn klachten, en verteert zijn hart van droefheid.⁶ Maar ter nauwernood verschijnt een lichtende star, en klinkt hem een: “Freue dich! Ein deutscher Kaiser is gewählt am Main!” in de ooren, of hij jubelt weer! Helaas, dat ook *die* jubeltoon wel dra weer moest verstommen! “Zu Boden fiel des Reiches Apfel. Waisen blieben wir, wie wir's gewesen drei und vierzig Jahr.”⁷

¹ Heroldsr.: *Die Junge Zeit*. 1847, p. 40. ² Ald.: *Deutschland*. 1849, p. 78. ³ Ald.: *Wie rauscht ihr Waldesschatten*. 1849, p. 74.

⁴ Jun. Lieder: *Geduld*. (1849), p. 164. ⁵ Ald.: *Den Dichtern*. 1849, p. 166. vlg. ⁶ Heroldsr.: *Böse Träume*. 1850., p. 75.

⁷ Ald.: *Ein Gedenkblatt*. 1851, (p), p. 80.

Doch hoop verloren, alles verloren! Daarom: "Halte die Hoffnung fest!"¹ Goed en wel, als maar niet het geduld op zoo zware proef werd gesteld!

„Wir können's kaum erwarten:
Wann wird die Eiche grün?
Wan wird im deutschen Garten
Die Kaiserkrone blühen!"²

Wanneer? Ja! wanneer zal de meester komen, die Duitschland opbouwt en één maakt? Wanneer?³ Als de ijverzucht ophoudt! Als aan 's dichters roepstem gehoor gegeven, als zijn eisch: "Seid eins!" wordt opgevolgd. Daarom:

"Seid eins und laszt euch nicht zerspalten
Durch Priesterzorn und Längnerspott!
Mag jeder seiner Kirche walten,
Wir glauben all an Einen Gott."⁴

En altijd wordt op hetzelfde aanbeeld geslagen, altijd weer.⁵
Een rijk moet er komen, *het Keizerrijk*:

Das ist die einz'ge Sühne,
Das ist des Liedes Schlus,
Das ist der Lenz, der grüne,
Der endlich werden musz:
Voll Macht und Rahm
Das Kaiserthum,
Dem freien Volk zum Frommen:
Drum, wie's auch tost,
Herz, sei getrost!
Das Reich wird dennoch kommen."⁶

En 't rijk is gekomen. Gelijk eens uit Jupiter's hoofd Pallas Athene, zoo kwam het uit Bismarck's hoofd, goed gewapend te voor-

¹ Heroldsr.: *Halte die Hoffnung fest!* 1851, p. 95. ² Ald.: *Ungeduld.* 1857, p. 97. ³ Ald.: *Wann, o wann?* 1858, p. 98. ⁴ Ald.: *Seid eins!* 1859, p. 100. ⁵ Ald.: *Gesang der Prätorianer.* 1859, p. 102. *Einst Geschichte's.* 1859, p. 105. *Deutschlands Beruf.* 1861, p. 116.

⁶ Ald.: *Das Lied vom Reiche.* (Jedenfalls vor 1866), p. 136 vlg.

schijn. ¹ Na den Duitsch-Oostenrijkschen oorlog breekt de dag der eenheid aan, en met hem nieuw leven. O! al is 's dichters vreugde nog niet geheel onvermengd, er bestaat althans nu vooruitzicht, dat het jonge rijksgebouw eenmaal voltooid worden en de hand eens keizers zijn tinnen met een vrijheidskrans zal sieren. ²

Nu ook neemt het beeld des Keizers hoe langer zoo meer gestalte voor hem aan. Pruisen moet aan het hoofd staan:

“Du führst den Adler, zieh uns dēn voran
Mit Adlersflug auf morgenrother Bahn!” ³

Daarom niet gedraald, neen! het pas begonnen werk voltooid! Met bange afgunst mogen de Franken de zege der deutsche leger-scharen aanzien, men were de tweedracht in eigen boezem; ⁴ men richte uit de asch den ouden “Kaiserdom” op, en viere “des Schirmvogts Krönungsfest!” ⁵

Laat Allemanen en Zwaben en Beieren de handen ineen leggen, en niet meer wenschen een volk in het volk te zijn! — Dat uit Oosten en Westen allen samenkomen:

“Zieht hin mit euren Fahnen
Zum schönsten Sühnungsfest
Und bringt, die uns verloren
Doch nie vergessen war,
Dem Haupt, das Gott erkoren,
Die Kaiserkrone dar!” ⁶

Want de keizerskroon is de kroon op het gebouw der eenheid. En op wiens hoofd zou ze beter passen dan op dat van Wilhelm den pruisischen koning. ⁷ Ziet! ook deze vurige wensch zal

¹ Sp. H. Bl., p. 261. I.   ² Heroldsr.: *Am Jahresschlusse*. (1866), p. 141. *Frühlingslied* (1867), p. 146. *Was wir wollen* (1867), p. 148.   ³ Ald.: *Vorwärts!* (Sommer 1867), p. 151.   ⁴ Ald.: *Deutsches Leben*, (1867), p. 155.   ⁵ Ald.: *Aus den Salzburger Tagen* (Spätsommer 1867.) p. 159.   ⁶ Ald.: *Ein Ruf über den Main*. (October 1867), p. 161.   ⁷ Ald.: *An König Wilhelm*. (Lübeck, den 13 Sept. 1868), p. 169 vlgg.

bevredigd worden. Daar verschijnt het jaar 1870! De erfelijke vijand van Duitschland gordt zich ten strijde. Geibel zingt zijn "Kriegslied." "Empor mein Volk! Das Schwert zur Hand!" ¹ Hij dicht zijn "Psalm wider Babel!" ² Hij jubelt in de zegepralen zijner landgenooten. ³ Op den 3^{len} September klinkt zijn: "Eere zij God in de hoogte! "Der Herr hat Groszes An uns gethan!" ⁴ Maar zijn grootste vreugde is, als de keizerskroon het grijze hoofd des konings siert. Dan roept hij Duitschland uit den grond des harten zijn "wirf hinweg den Wittwenschleier!" toe, en dan heet het:

"Dein Bräut'gam naht, dein Held und Kaiser
Und führt dich heim im Siegesglanz!" ⁵

Evenmin vergeet hij bij het vredefeest zijn stem te doen hooren; ⁶ bij de heropening van de universiteit te Straszburg zijn loflied aan te heffen, ⁷ bij den terugkeer uit Frankrijk den troepen zijn welkomstgroet toe te zingen:

"Heil euch im Siegerkranz
Streiter des Vaterlands!
Gott war mit euch.
Glorreich in Wacht und Schlacht
Bracht ihr des Erbfeinds Macht,
Halft in verjüngter Pracht
Bauen das Reich." ⁸

We bezitten nog andere tijdgedichten van Geibel's hand, ⁹ doch ze zijn van minder belang dan die, welke betrekking hebben op

¹ Heroldsr., p. 180. ² p. 183. ³ Ald.: *Deutsche Siege*. (Aug. 1870), p. 186. ⁴ Ald., p. 191. ⁵ Ald.: *An Deutschland*. (Januari 1871.) p. 199. ⁶ Ald.: *Zur Friedensfeier*. (18 Juni 1871), p. 203.

⁷ Sp. H. Bl.: *Festlieder* II, p. 128. ⁸ Ald. III, p. 131.

⁹ Ged.: *Der Sklav*, p. 199. Jun. L.: *Der Alte von Athen* p. 142. *Das Negerweib*, 145 e. a. Sp. H. B.: *Ode*. (Geschrieben zur Zeit des Kissinger Anschlags), p. 123.

de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie, waarop ik niet nalaten kan met een enkel woord de aandacht te vestigen. Het is te begrijpen, dat de Lübecker zich van den aanvang af tegen een inlijving van Sleeswijk-Holstein bij Denemarken verzet heeft:

“Wir wollen keine Dänen sein,
Wir wollen Deutsche bleiben.”¹

Ziedaar den grondtoon van zijn „Protestlied” in 1846, maar ook van zijn „Kriegslied”² en van de, wat dichterlijke waarde en heilige verontwaardiging betreft, meesterlijke “Sonette”, in menig opzicht de evenknieën van Rückert’s “Geharnischte Sonette”, die ieder kent. ’t Zijn zangen, waarin schier in elken regel het vaderlandlievend hart des dichters spreekt!³ Niet het minst in zijn “Klage” van 1850⁴ over het gemis aan trouw en moed, waardoor twee hertogelijke hoeden van het rijk gescheiden werden. En zijn verontwaardiging bereikt haar toppunt in zijn in 52 geschreven “Conferenz zu London”, dat niet van bitterheid is vrij te pleiten.

“O Land am blauen Sunde
Mit deutschem Blut getauft,
So bist du denn zur Stunde
Verrathen und verkauft!

. . . . .

Was gilt denn auch der Bettel
Von Deutschland’s Ehr und Ruhm,
Glückt nur der Küchenzettel
Für’s dän’sche Königthum?”⁵

Maar nu vat ook ieder, welk een juichtoon zijn hart slaakt, als eindelijk in 64 het uur der verlossing uit de Deensche heerschappij geslagen,⁶ als de vrijheid is herwonnen:

¹ Heroldsrufe: *Protestlied*. (1846) p. 47. ² Ald., p. 50. ³ Ald., p. 52-63. ⁴ Ald., p. 64. ⁵ Ald., p. 66. ⁶ Ald.: *Beim Ausbruche des Krieges*. (Febr. 1864), p. 68.

“Ihr Meister der Staaten und geht ihr nun und tagt,
So woll euch Gott berathen, auf dasz ihr nicht zagt!
Sprecht: Nichts von Vertragen, Nun bleibt es dabei,
Der Feind ist geschlagen und Schleswig ist frei. — ”¹

Deed zoo de liefde tot zijn land Geibel's dichtader vloeien, ook zijn vroom gemoed heeft zich in zangen lucht gegeven. Met de richting des tijds, die haar kracht in het ongeloof zoekt, heeft hij geen vrede, en kan hij geen vrede hebben. Hij is van oordeel, dat het einde van alle wijsbegeerte is: te weten, dat we geloo- ven moeten:

“Studire nur, und raste nie,
Du kommst nicht weit mit deinen Schlüssen;
Das ist das Ende der Philosophie,
Zu wissen, das wir glauben müssen.”²

Hij heeft behoefte aan geloof en liefde, en is volstrekt niet gediend van het moderne heidendom, dat geen oog heeft voor het goddelijke in de wereld, en ten slotte niets overhoudt dan “die grosze Leere.”³ Hem is de natuur eene openbaring Gods, waarin duizend tongen, boomen en bloemen, zon en vogels, loof en bronnen, hemel en aarde van des Eeuwigen liefde getuigen, van een liefde, waarvoor ook de ongeloovige, die in het heeal niets ziet dan een uurwerk, verstommen moet.⁴ En als hij wil zingen van eeuwige dingen, zoekt hij “den alten Forst an hoher Küste, wo Meer und Wald ihr rauschend Wort verschlingen.”⁵ Van de schepping klimt hij op tot den Schepper, die aan wat is en bestaat den eersten “Lebenspuls” geschonken heeft.⁶ Ja! wie aan het tooverlied

¹ Heroldsr.: *Das Lied von Düppel*. (April 1864), p. 69. Al de poli- tieke gedichten zijn ook in de verschillende bundels verspreid. Gemaks- halve gebruikte ik de “Heroldsrufe”, waarin ze naar tijdsorde zijn ge- rangschikt. ² Jun. L., p. 241. ³ Ged.: *Den Verneinenden*, p. 264.

⁴ Ged.: *Frühlings-offenbarung*, p. 38. Jun. L.: *Herbstblätter I*, p. 185.

⁵ Jun. L.: *Herbstblätter I*, p. 185. ⁶ N. Ged.: *Die Erde*, p. 139.

van een dwazen hartstocht wil weerstand bieden, vluchte op de rots, waartegen de golven breken, of beluistere het woud; en zijn hart zal gereinigd worden, want "vor der groszen Natur heiligem Frieden hält nichts Unläuterer Stand."

"Und wie plötzlich entfacht einst am gesegneten
Nachtmalskelche des Grals feurige Schrift erschien,
Glänzt ein göttlicher Wille
Klar in deinem Gewissen auf." ¹

Geibel ziet in de geschiedenis de openbaring van God, die aan elken tijd zijn taak stelde ² en zoo vreest hij de "Verneinung" niet. In 't minst niet, zij zal voorbijgaan: "Der wahren Kirche dreimal heilig Schiff Treibt gleich der Arche sicher auf den Wellen," en eens zal ook het laatste "Neen!" door den wind worden weggevaagd. ³

Maar niet minder dan tegen de godloochenaars strijdt hij tegen de zoogenoemde practische materialisten, die alleen willen genieten, in weelde zich baden, en op den ernst des levens niet achten, die m. a. w. tot leuze hebben: Laat ons eten en drinken en vroolijk zijn, want morgen zijn we dood;" ⁴ gelijk aan den anderen kant het dwaze drijven der menschen, die hun: "Was brauchen wir fürder des Herrn?" ⁵ spreken, naar verdienste door hem gehegeld wordt.

Zeer zeker, Geibel is een godsdienstig man. Wisten we het niet, zijn liederen op de christelijke feestdagen, zijn "Ostermorgen" ⁶ "Pfungsten", ⁷ "Palmsonntagmorgen"; ⁸ zijn "Gesang des Priesters"; ⁹ en "Zwei Psalmen" ¹⁰ zouden het ons kunnen leeren. Niet het minst zijn gebeden, waarin de religieuse toon zoo uitstekend getroffen is.

¹ Ged. u. Ged.: *Reinigung*, p. 255. ² G u. G.: *Geschichte und Gegenwart*, p. 291. ³ Jun. Lied.: *An die Geweltsamen*, p. 156.

⁴ Jun. L.: *Fragment*, p. 134. ⁵ N. Ged.: *Babel*, p. 51. ⁶ J. L., p. 160. ⁷ Ged., p. 259. ⁸ N. G., p. 199. ⁹ N. G., p. 205.

¹⁰ Ald., p. 201.

We behoeven zijn: "o Du vor dem die Stürme schweigen, ¹ zijn: "Herr, den ich tief im Herzen trage, sei du mit mir!" ² of ook zijn bede om behoud des geloofs, ³ slechts te lezen, om ons te overtuigen, dat voor hem waarheid is, wat hij in een zijner distichen ook anderen raadt:

"Strecke die Hand nur empor im Gebet. Gott faszt sie von oben,
Und die Berührung durchströmt dich mit geheiligter Kraft."⁴

Als de nood der tijden klimt, zoekt hij het aangezicht Gods, ⁵ in dagen van smart heft hij oog en hart ten hemel, want ook de smart is hem een bode des Allerhoogsten, ⁶ en in het leed is God nabij. ⁷ En altijd, ja altijd is hij vol hope:

"Und dräut der Winter noch so sehr
Mit trotzigen Geberden,
Und streut er Eis und Schnee umher,
Es musz *doch* Frühling werden.

.....
Und wenn dir oft auch bangt und graut,
Als sei die Höll' auf Erden,
Nur unverzagt auf Gott vertraut!
Es musz *doch* Frühling werden."⁸

Maar — en gelukkig! — zoo dikwijls hij het wapen opvat voor het te vaak miskende geloof, strijdt hij niet voor een formule, voor een letter, een leerstuk, wel voor een levend christendom. De gezindheid des harten staat bij hem hooger dan de dogmatiek, ⁹ — en „Religion” gaat boven Theologie ¹⁰. Het oude, dat goed

¹ N. G., p. 50. ² J. L.: *Gebet*, p. 69. ³ J. L.: *Gebet*. (Sept. 1848), p. 162. ⁴ N. G. XLIX, p. 228. ⁵ Heroldsr.: *Reformation*, p. 122.

⁶ N. G. XIX, p. 102. ⁷ Ald., p. 103. ⁸ J. L.: *Hoffnung*, p. 140.

⁹ Ged. u. Gedenkbl., 41. p. 198. N. G.: *Gesang des Priesters*, p. 205.

¹⁰ Sp. H. Bl., 23, p. 152, 11.

is, wil hij behouden, doch ook het nieuwe, dat kracht in zich zelf heeft, vreest hij niet ¹. Hij is van oordeel, dat de kerk, zoo zij de verstrooiden weer tot zich wil trekken, hare poorten groot en wijd moet maken ². En vurig wenscht hij, dat de heilige geest uit het graf, waarin letterknechterij en stelselzucht hem begroeven, herrijze met kracht:

“Lasz ihn über's Rund der Erde
Wieder fluten froh und frei,
Dasz das Glauben Leben werde,
Und die That Bekenntnisz sei!” ³

Hand aan hand met zijn religieuze gemoedsstemming, die hem in de natuur een spiegel doet zien van Gods grootheid en goedheid, gaat zijn verheerlijking van de natuur-zelf, zijn bewondering voor haar schoonheid en pracht. En dan zingt hij van de lente met haar geneugten en gaven. ⁴ Maar ook zomer, ⁵ herfst ⁶ en winter ⁷ worden door hem niet vergeten. De rozenroode morgen ⁸ en de stilte des nachts, ⁹ de blauwe hemel ¹⁰ en de heldere aether, ¹¹ de zee ¹² en het woud, ¹³ de zon ¹⁴ en de regen ¹⁵.

¹ Sp. H. B., 38, p. 154. ² Ald., 21. p. 151. ³ Ged. u. Gedenkbl.: *Reformation*, p. 289. ⁴ Ged. IV, p. 52; VII, p. 55; *Ländliche Lieder*, (Frühling) p. 232. J. L.: *Frühlingslieder*, p. 60; *Frühlingshymnus*, p. 73, *Frühlingsbrausen*, p. 88; *Frohe Botschaft*, p. 96. N. Ged.: *Im Frühling*, p. 18; *Frühlingsmythus*, p. 161; Ged. u. Ged. IV, p. 7. Sp. H. Bl.: *Frühling*, p. 211. ⁵ Ged. u. Ged. XI, p. 17; *Sommernacht*, p. 267. ⁶ J. L.: *Herbstlieder*, p. 23; N. Ged.: *Herbstnacht*, p. 10. ⁷ Ged., p. 233. ⁸ Ged.: *Morgenwanderung*, p. 240. Sp. H. B.: *In der Frühe*, p. 25. ⁹ Sp. H. Bl.: *Mitsommernacht*, p. 31; *Eine Sommernacht*, p. 73. ¹⁰ N. G.: *Blauer Himmel*, p. 181. ¹¹ N. G.: *Der Aether*, , p. 13. ¹² J. L.: *Nachts Am Meere*, p. 67; *Am Meere*, p. 90. N. Ged.: *Auf dem See*, p. 165; Sp. H. Bl.: *Ostseelieder*, p. 79. vlg. ¹³ Ged. XXXI, p. 81; J. L.: *Aus dem Walde*, p. 70. Sp. H. Bl.: *Sonntagmorgen im Walde*, p. 75. ¹⁴ Sp. H. B.: *An die Sonne*, p. 39. ¹⁵ Sp. H. Bl.: *Regenzeit*, p. 41.

doen hem de snaren spannen. Ja! Zoo dikwijls hij zich laaft aan haar boezem, laat de natuur niet na hem haar vertroostingen te brengen. Was ze in de jeugd zijn liefde, den moed der jeugd schenkt ze hem op lateren leeftijd, hetzij het geritsel der blaären zijn ooren bereikt, of de golven aan het strand met haar schuimvlokken hem overdekken:

“Das ist's was süßen Trost mir bringt
Und Jugendmuth im Alter,
Dasz mir, Natur, noch hell erklingt
Dein tausendstimmiger Psalter;

.....
Wieviel ich Täuschung auch erfuhr
Im Leben und im Lieben,
Du bist mir allezeit, Natur,
Du bist mir treu geblieben.

.....
O lasz mich still an deiner Hand
Fortwallen, Heiligrosze,
Bis ich vom Schlummer übermannt
Mag ruh'n in deinem Schoosze!”¹

En midden onder al deze meer ernstige zangen, aan liefde, vaderland, God en natuur gewijd, klinkt nu en dan een andere toon, een vroolijk, jolig lied, dat ons als van zelf tot de jeugd des dichters terugvoert, ik zou haast zeggen — al is dit slechts een gissing — tot den onbekommerden studententijd, waarin nog geen droeve ervaringen zijn hart hebben getroffen. Deze liederen brengen ons in aanraking met den levenslustigen jongeling, die vermoeid van een lange wandeling, de herberg onder de schaduw der linden binnentreedt en der schoone “Kellnerin” een kus ontsteelt, zich troostend met de gedachte:

¹ Ged. u. Ged. XXVIII, p. 41.

“Ein braver Bursch, 'ne schöne Maid,
 Wo die sich treffen allezeit,
 Da soll ein Küszchen in Ehren
 Ihnen kein Narr verwehren.”¹

Zij getuigen van een, wiens hart nog aan een weerhaan gelijk is, en die nu bij de blonden, dan bij de bruinen, een andermaal bij de zwarten aanklopt, wien elke dag kussen, en elke avond liederen brengt, en van wiens lachende lippen de wensch vloeit: ‘Ich wollt', ich läg' zur Stunde Am Heidelberger Fasz, Den offenen Mund am Spunde, Und träumt, ich weisz nicht was.’² Maar ook een verzuchting over de babbelzieke oude jongevuffers, die “eines selige Liebe zur Base tragen und zur Frau Gevat-tern,” wordt door hem geslaakt.³ Zijn mond zingt het loflied ter eere van den wijn, den ‘Ehrenpreis der Rebenau’, den ‘Weckemund zum Harfenton’, de goede bron der vreugde⁴; hij dicht zijn ‘Trinklied-der’;⁵ zijn ‘Ritter vom Rheine’, e. a. In ‘des Zechers Traum’ komt wat we gewoonlijk nadorst noemen aan de beurt,⁶ in ‘der Geist von Würzburg’ treedt ‘Herr Katzenjammer’ op en wordt zeer vermakelijk voorgesteld.⁷ In ‘von des Kaisers Bart’ is de prikkelbaarheid van hen, wier wijsheid in de kan is, allergeestigst geteekend, en wordt aan ieder de raad gegeven zich te spiegelen aan de drie gezellen, die twisten over de kleur van Barbarossa's baard en als vijanden scheiden:

“Ihr Brüder, lernt das eine
 Aus dieser schlimmen Fahrt:

¹ Ged.: *Einkkehr*, p. 20. ² Ald.: *Schmetterling*, p. 25. ³ Ged.: *Lieder eines fahrenden Schulers* I. p. 283. ⁴ Ald.: III. p. 286. ⁵ J. L.: *Lied vom Wein*, p. 54. ⁶ J. L.: *Trinklied der Alten*, p. 7. N. Ged.: *Aus dem Schenkenbuch*, p. 150. vlg. Ged.: *Beim Feste*, p. 213. ⁷ Ged., p. 99.
⁸ J. L., p. 272. ⁹ Ald., p. 274.

Zankt, wenn ihr sitzt beim Weine,
Nicht um des Kaisers Bart!"¹

Uit volle borst klinkt een: "der Mai ist gekommen, die Bäume schlagen aus,"² ook in ons land algemeen bekend en geliefd; klinken ook het: "Herab von den Bergen zum Thale",³ en de "Lieder zu Volksweisen",⁴ en uit allen spreekt zijn "leichter Sinn", die hem doet zingen:

"Wisse nur das Glück zu fassen,
Wenn es lächelnd dir sich beut;
In der Brust und auf den Gassen
Such' es morgen, such' es heut.

. . . . .
Froh und ernst, doch immer heiter
Leite dich die Poesie,
Und die Welle trägt dich weiter,
Und du weiszt es selbst nicht wie."⁵

Zoover wat 's dichters lyrische werkzaamheid betreft. Ook op dramatisch en episch terrein heeft Geibel zich bewogen, en als dramaticus inzonderheid zijn krachten gewijd aan het treurspel. Niettemin bezitten we ook een "Lustspiel" van zijne hand: "Meister Andrea", en een "Sangspiel": "Loreley." Het eerste is ontleend aan een novelle van Tieck: "der dicke Tischlermeister," het tweede heeft tot onderwerp de bekende Rijnsage en moest tot tekst dienen voor een opera van Mendelssohn, die het werk echter niet voltooidde en slechts enkele gedeelten op muziek bracht. Later, ik meen in 1867, heeft Bruck het geheel gecomponeerd, en werd "Loreley" met goed gevolg te Keulen opgevoerd.

De drie treurspelen, door den dichter ons geleverd, zijn van zeer verschillende waarde. König Roderich, dat in 1844 verscheen

¹ Ged., p. 292. ² Ged., p. 82. ³ Ged., IV. p. 52. ⁴ N. G., p. 19. vlgd. e. e. ⁵ Ged., p. 230.

schetst ons den ondergang van het Gothische rijk in Spanje door den slag van Xeres de la Frontera, als een gevolg van den toorn van Julianus, die, om den smaad, door den koning zijner dochter Florinde aangedaan, te wreken, de Saracenen uit Afrika in Spanje riep. Het wordt door de kunstrechtters schier algemeen als mislukt beschouwd. Niet in dien zin, als zouden er geen schoone passages, geen treffende scènes in voorkomen! Geenszins. De lyrische gedeelten toch, bij name de natuurschilderingen, het tooneel tusschen Florinde en haar minnaar, de toespraak van Tarik tot zijn leger, na het verbranden der schepen, doen ons den meester kennen. Maar het geheel laat onbevredigd, daar we niet ontvangen, wat we, het onderwerp in aanmerking genomen, van den kunstenaar hadden kunnen en moeten ontvangen.

Veel hooger dan deze eerste proeve staat de tweede, die in 1857 verscheen en tot titel voert: "Brunhild". Het stuk verplaatst ons in het oud-germaansche heldentijdvak, gelijk de bijvoeging op den titel: "Aus der Nibelungen-sage", reeds aanduidt. We bevinden ons nl. aan het hof van koning Gunther te Worms, den dag na diens huwelijk met Brunhilde. Siegfried, Chriemhilde, Gunther, en zijne vrouw, door eerstgenoemde in dubbelen strijd overwonnen, en zoo voor den koning als gemalin veroverd, Hagen, Volker e. a. zijn de "dramatis personae". De oude sage wordt gevolgd, alleen hierin wijkt de schrijver van het origineel af, dat hij Brunhilde terstond na den op haar aandrang aan Siegfried gepleegden moord, zich zelf het leven laat benemen. Meesterlijk geteekend is de strijd tusschen de beide vorstinnen en de uit dien strijd geboren haat van Brunhilde, die, na de van Chriemhilde ondergane beleediging en vernedering, op wraak zint. Brunhilde's stille liefde voor Siegfried, welke niet beantwoord wordt, haar jaloezie op Chriemhilde, wier geluk ze met leede oogen aanziet, bewerken Siegfried's ondergang. Niet minder goed geteekend is de houding van Gunther's vrouw bij het lijk van den door Hagen

verraderlijk vermoorde. Haar haat is bevredigd. Haar mededingster heeft ze in het hart getroffen. Zij heeft gezegevierd. Doch nu ook blijkt haar liefde sterker te zijn dan haar haat. Openlijk belijdt ze voor allen, die aanwezig zijn: "Ja, wiszt es Alle, diesen Mann hab' ich geliebt! Von Anfang ihn, und keinen sonst! Hab' ihn geliebt trotz Schicksalsschluss und Sternen, Und wohl zermalmen können mich die Götter, Doch meine Lieb' entreiszen sie mir nicht!"¹ Met Siegfried wil ze sterven. "Wohlan, du sollst nicht harren! Gieb dein Schwert — Durch Blut und Flammen führt der Pfad hinaus, Du gingst voran, ich folge —"² zoo spreekt ze en stort zich in zijn zwaard.

Toch, hoe schoon dit treurspel in menig opzicht zij, toch lijdt het aan een groote fout. Zoodra wij van de Nevelingen lezen of hooren, wijlt als onwillekeurig onze geest in het rijk der sage, zien we ons verplaatst in een denkbeeldige wereld en omringd van reuzengestalten van bovenmenselijke kracht. Bij Geibel niets van dit alles! Van het "sagenhafte," het "urgewaltige" vinden we, — de daad van Siegfried, die voor Gunther in 's konings "Brautbett" de ontembare bedwingt en aan Brunhilde haar gordel ontrooft, uitgezonderd — geen spoor meer. De locale kleur aan het oude epos eigen, is geheel verdwenen. Siegfried, Hagen, Gunther, Brunhild, Chriemhild zijn slechts de schaduwen van de krachtige origineelen. De "Nibelungen" der oude epiek zijn ze niet. En om onze belangstelling te verdienen, moesten ze dat zijn! —

Eenige jaren geleden zag "Sophonisbé" het licht. De vertaling van Schimmel en de opvoering op sommige onzer tooneelen maakte het hier te lande inheemsch.

't Is Geibel's meesterstuk, en als zoodanig ook erkend. Duizend thaler, den prijs voor de beste tragedie van den laatsten tijd, en de gouden medalje van wetenschap en kunst deed het zijn auteur verwerven. En terecht! Hier toch doet zich de ware kunste-

¹ Brunhild, p. 159.   ² Ald., p. 162.

naar kennen, zoowel in de teekening der karakters, als in de plaatsing van de personen tegenover elkander. Het stuk speelt in Afrika, ten tijde van den tweeden Punischen oorlog. De vijandelijke legerscharen behalen de eene overwinning na de andere. Zegevierend trekken de Romeinen, onder aanvoering van Scipio, voort, en nemen het land schier zonder slag of stoot. Ook Cirta wordt ten laatste bedreigd. Daar heerscht Syfax, de echtgenoot van de jeugdige schoone Sophonisbé, die weldra weduwe is, als ook haar gemaal in den krijg is gevallen. Sophonisbé! Het vaderland heeft hare liefde, Rome en Rome's veldheer zijn de voorwerpen van haar haat. Voor het vaderland huwde ze den grijzen Syfax, wil ze, na diens dood, zich aan Massinissa verbinden; zoo deze Rome verraadt, wil ze zelfs Scipio dooden. Reeds is de dolk gereed om hem in den slaap te treffen in zijn eigen tent, als haar oog valt op een brief des veldheers, welks inhoud haar haat in bewondering en liefde verandert. Ze werpt het wapen weg, en bekent Scipio wat ze voornemens was, doch nu onmogelijk zou kunnen. Dan komt de strijd tusschen liefde en plicht, een strijd, waaraan ze door zelfmoord een einde maakt. Maar terwijl ze sterft, vloeien van haar lippen de woorden: Karthago, Scipio! Tegenover haar staat de fiere gestalte van den Romein, voor wien alles buigt, wiens gelukster niet ondergaat, van den grootmoedige, die gaarne vergeeft, wiens bewondering voor Sophonisbé al hooger en hooger stijgt en ten slotte, na haar dood, zich uit in een: "Hadde ik in Rome een vrouw als zij gevonden, ik gaf daarvoor mijn schoonste zegepraal!" Ook hij is een prachtige figuur. Thamar, de priesteres, die zich voor haar land en goden offert, en Massinissa, de zwakke, weifelende Massinissa, nemen mede in het geheel een waardige plaats in. De kleine gebreken, waaraan het stuk lijdt, worden schier niet opgemerkt bij al het schoone, dat het geheel ons biedt. We laten ze dan ook onvermeld, om ten slotte te zien wat Geibel op episch gebied ons leverde.

Slechts één epos, in den eigenlijken zin des woords, bezitten wij: "König Sigurts Brautfahrt," ¹ klein van omvang, maar uitmuntend van inhoud en vorm. De epische toon is er goed in getroffen. Het verhaalt ons de liefde van den ouden koning Sigurd voor Alfsonne, die met haar broeders Erek en Alf op het kasteel te Skiris-Sal woont, een liefde die evenwel niet beantwoord wordt. Na een vruchteloze poging om de schoone tot vrouw te krijgen, wil Sigurd haar veroveren door het zwaard en trekt tegen de broeders ten strijde. Deze vallen en sneuvelen, Alfsonne beneemt zich het leven. En als, na de behaalde zege, de oude koning zich ter bruiloft gereed maakt, vindt Ragnar, zijn zoon, die uitgezonden is om de bruid te halen, slechts haar lijk. Sigurd, diep bedroefd en verslagen, maakt een einde aan zijn leven. Hij laat een schip in gereedheid brengen, legt er de lijken van de gesneuvelen, het lijk ook van Alfsonne op, bestijgt het zelf, vaart er meê in zee, steekt het in brand en verzinkt met man en muis in de golven. "Da war der Held bestattet. — Dies ist das Lied von Sigurdring."

Dat Geibel een onderhoudend en aangenaam verteller is, bewijzen "Valer und Anna," ² 't welk we, helaas! slechts gedeeltelijk bezitten; "Eine Seeräuber-geschichte," ³ waarin de komische figuur en lakonische persoonlijkheid van Jochen Schütt de lachspieren in beweging brengt; "Das Mädchen vom Don," ⁴ dat ons met de liefde van een Grieksch meisje bekend maakt; de "Schulgeschichten," ⁵ waarin de herinnering der jongelingsjaren verlevendigd wordt, om van meer andere gedichten, waaruit hetzelfde zou kunnen blijken, niet te gewagen.

Van gansch anderen aard, doch niet minder goed geslaagd, zijn: "Der Tod des Tiberius" ⁶ en "der Bildhauer des Hadrian." ⁷ In

¹ Jun. L., p. 327 vlgd. ² N. Ged., p. 279. ³ Sp. H. B., p. 115.

⁴ Ald. p. 101. ⁵ G. u. G., p. 297. ⁶ N. Ged., p. 187.

⁷ Ald., p. 194.

beide wordt de machteloosheid van het wegstervend heidendom, en het onbewust verlangen naar, maar ook de verwachting van een nieuwe toekomst, door het Christendom te scheppen, geteekend. In het eerste ziet de Germaan, die de wacht houdt bij het paleis van den stervenden keizer, en aan wiens voeten de sceptor, in een oogenblik van waanzin door Tiberius uit het venster geworpen, neervalt, het kruis, waarbij hij eens in Palestina stond, als zegeteeken verhoogd, blinken boven de eiken van Germanjes wouden:

„Und seines Volks Geschlechter sah er ziehn,
Unzählig, stromgleich; über den Gefilden
Von Waffen wogt' es, und auf ihren Schilden
Stand jener Mann, und Glorie strahlt' um ihn.”

In het tweede gevoelt de heidensche kunstenaar zijn onmacht om te scheppen, “da ihm der Himmel ward entrissen;” maar tevens, dat geen nieuwe kunst mogelijk is, voor en alear het goddelijke weer in de menschheid begint te leven:

„Und keine neue Kunst mag werden,
Bis über dieser Zeiten Gruft
Ein neuer Gott erscheint auf Erden,
Und seine Priesterin beruft.”

Ook “Judas Ischarioth”¹, een psychologische verklaring van 's apostels verraad; “der Tod des Perikles”,² en “Morgenländischer Mythos”,³ waarin de oostersche sage van de schoone Baldur en Nurreddin wordt weergegeven, “das Lied der ewigen Sehnsucht”, zooals Geibel het zelf noemt, mogen hier niet onvermeld blijven.

Met het oog op de balladen, romanzen enz. vestig ik de aan-

¹ N. Ged., p. 229. ² Sp.H.B., p. 11. ³ Jun. L., p. 207.

dacht op "des Woiewoden Tochter", ¹ "König Roman's Zins", ² "der Spielmann von Lijs", ³ "Schön Ellen", ⁴ "die Blutrache", ⁵ "Johannes Witteborch", ⁶ "König Abels Ende", ⁷ inzonderheid ook op "Traumkönig und sein Lieb", ⁸ een parel van 't zuiverste water. Een slapend meisje, dat droomt, en in haar droom zich luchtkasteelen bouwt, maar ontwaakt, door de werkelijkheid ont-nuchterd en zich bewust wordt, dat ze maar gedroomd heeft:

"Doch als sie empor die Augen schlägt,
 Von langen Wimpern unsäumet,
 Da seufzt sie, da preszt sie das Herz bewegt:
 Ach, war denn mein Glück nur geträumet!"

't Is jammer, dat Geibel in andere gedichten van deze soort zich niet heeft weten vrij te houden van de gebreken der oude romantische school, waaraan zijn „Balladen vom Pagen und der Königstochter”, ⁹ "Deutsch Ritters Ave”, ¹⁰ "die Türkenkugel”, ¹¹ "der Reiche Mann von Köln”, ¹² "Herr Walther”, ¹³ "die weisze Schlange”, ¹⁴ inzonderheid lijdende zijn. Welke strekking deze gedichten hebben, of welk doel Geibel zelf er mée heeft beoogd, is mij niet recht duidelijk. Zoo hij er deze en gene ethische of godsdienstige gedachte in wilde belichamen, heeft hij m. i. zijn doel voorbij gestreefd. De kracht van het gebed b.v. kan op waardiger en meer afdoende wijze in het licht worden gesteld dan in "Deutsch Ritters Ave” geschiedt. De almacht van God, de wroeging des gewetens kunnen in beter voorbeelden geschetst worden dan in "der Reiche Mann von Köln”, "die Türkenkugel”, "Herr Walther” ons wordt gedaan. De gedachte aan een gestorven minnaar kan op andere wijze in het leven worden geroepen en opgewekt dan in

¹ Ged., p. 103.   ² G. u. G., p. 56.   ³ Ald., p. 62.   ⁴ Ald., p. 49.   ⁵ Ald., p. 153—166.   ⁶ Sp. H. B., p. 15.   ⁷ Ald., p. 28.   ⁸ Ged., p. 149.   ⁹ Jun. L., p. 298.   ¹⁰ N. G., p. 245.   ¹¹ Ald., p. 253.   ¹² Ald., p. 257.   ¹³ Ald., p. 263.   ¹⁴ Ald., p. 269.

de "Balladen vom Pagen" het geval is. Ook meen ik, dat de ongeloofige, die zijn eigen wil voor God houdt, zich niet van zijn ongelooft bekeeren zal door het lezen van verhalen, als ons in "der Templer" ¹ een wordt aangeboden.

Doch genoeg van dit alles! Waar ons zooveel goeds geschonken wordt, zullen we het minder goede wel niet over het hoofd zien, maar toch volgaarne met den mantel der liefde bedekken, ons troostend met de gedachte: "Quandoque quidem bonus dormitat Homerus!" Zelfs Homerus dommelde wel eens in. Wat geen levensvatbaarheid heeft, zal van zelf wel vergaan of althans in het vergeetboek geraken. Maar onder dat vergankelijke behooren zeker niet de lessen van levenswijsheid, de raadgevingen op het gebied der kunst, de opwekkingen om naar waarheid, reinheid, liefde te streven, die in de didaktiek ² der verschillende bundels, in den vorm van "Sprüche", of onder den naam van: "Gnomen", "Kleinigkeiten", "Distichen", enz. ons worden voorgezet en aangeboden.

Het geheel van 's dichters arbeid overziende, mogen we tevreden zijn met den oogst, dien we hebben ingezameld, en schrijver dezes zal zich voor zijn moeite beloond achten, indien zijn opstel velen opwekt om met Geibel kennis te maken.

Veel van wat hier niet is genoemd, zelfs niet bij name, en dat toch wel de aandacht waard is, zal dan niet worden voorbijgegaan. En moge nu en dan een distel het rozenperk ontsieren; mogen 's dichters beschouwingen of denkbeelden op godsdienstig, staatkundig of aesthetisch gebied niet altijd de onze zijn, we zullen toch genoeg vinden voor hoofd en hart, om, na gesindigde lezing, in volle oprechtheid te kunnen zeggen, dat wij zijn: dankbaar en voldaan!

¹ Jun. L., p. 115.   ² Jun. L., p. 240. 353—370; N. G., p. 117, vlg. 209 vlg.; Ged. u Ged., p. 185—202; 227—237; Sp. H. Bl., p. 146—261.

DUPANLOUP.

FÉLIX ANTOINE PHILIPPE DUPANLOUP.

De bejaarde Simeon zijn zwanenzang aanheffend en getroost het moede hoofd nederleggend, omdat hij het kind in de armen heeft, dat straks, tot jongeling en man opgegroeid, de profeet der toekomst zijn zal, — deze Simeon is inderdaad eene schilderachtige figuur, wel waard om door het penseel der groote meesters op doek gebracht te worden.

Intusschen, de voorstellingen der idealiseerende verbeelding komen zelden overeen met de gebeurtenissen en toestanden der niet altijd ideale werkelijkheid. Immers Simeon, persoonsverbeelding van het stervende Israël dat zijne taak in de wereldgeschiedenis volbracht heeft, en blijmoedig aftreedt om aan jeugdiger krachten een arbeid toe te vertrouwen, waarvoor het zelf niet meer berekend is, — deze Simeon is, helaas, de plastische voorstelling eener ideale geschiedbeschouwing. Zoo vredig en poëtisch sterven de godsdienstige tradities, de wijsgeerige scholen, de staatkundige richtingen niet! Haar zwanenzang is geen vredewoord maar eene oorlogsverklaring. Nadat ze haar tijd gehad hebben, pogen ze nog met alle middelen haar leven te rekken, en de duizenden en honderd-

duizenden, wier stoffelijk of geestelijk belang met de verouderde sociale, politieke en kerkelijke toestanden staat of valt, in het geweer roepende, putten ze hare laatste krachten uit in eene hardnekkige worsteling tegen de jeugdige politieke en godsdienstige denkbeelden, die aan de nieuwe behoeften der zich ontwikkelende menschheid pogen te gemoet te komen.

Ware Simeon's zwanenzang de nauwkeurige uitdrukking der historische werkelijkheid, ons oordeel zou billijker en onze waardeering zou grooter zijn van het recht en de zegenrijke werking dier verouderde denkbeelden en instellingen, die vroeger een weldadigen invloed uitoefenden, maar ons thans dikwijls wrevelig en ongeduldig maken, omdat wij ze overal op onzen weg ontmoeten als een struikelblok voor de rustige ontwikkeling der moderne samenleving.

In 't bijzonder geldt dit van het clericalisme in beiderlei gehalte: het roomsche ultramontanisme en de gereformeerde anti-revolutie; kinderen van één bloed met *dit* onderscheid, dat de gereformeerde anti-revolutie niet veel meer is dan het onvoldragen en ziekelijke wicht van een op krukken springend ultramontanisme.

Toen een goede vijf-en-twintig jaar geleden de Genestet voor- spelde, dat het laatste vierde deel der negentiende eeuw een tijdperk van reactie op het gebied van kerk en staat zijn zou, haalden wij glimlachend de schouders op over de zonderlinge grillen van onzen meestal zoo optimistischen dichter. "Dichters zijn — dichters", dachten wij. "Zij zien de werkelijkheid slechts door het zonnige of sombere glas hunner levendige verbeelding." En wij, die geen dichters waren, we wisten het immers veel beter? We hielden ons aan de feiten die wij voor oogen hadden; we haalden ons hart op aan de schitterende overwinning, die de goede zaak van vrijheid en vooruitgang aanzien- der oog maakte, en terwijl wij elkander in het oor fluisterden, neen! van de daken uitriepen, bij wijlen in gedichten uitgalmden: "Ei, zie toch hoe heerlijk ver wij het

gebracht hebben!" — lieten we de Genestet voor hetgeen hij was; een vriendelijk, vroom, welluidend zanger der hoop, die in blijde en droeve dagen ons altijd welkom was, maar die toch zijne excentrieke oogenblikken en paradoxale invallen hebben kon.

Sinds dien tijd zijn onze denkbeelden eenigszins gewijzigd. De reactie stak het hoofd op met een machtsbetoon, dat wij voor onmogelijk gehouden zouden hebben. Terwijl in Pruisen het bekrompenste confessionalisme onder de allergenadigste bescherming des keizers niets onbeproefd laat om in de kerk het vrije woord te muilbanden en op het gebied van den staat de gekortwiekte heerschappij der geestelijkheid te heroveren; terwijl hier te lande, ten gevolge van het algemeen stemrecht, de achterkleinkinderen Bogerman's als geestelijke politieagenten post gevat hebben op den drempel onzer kathedralen, opdat niemand worde toegelaten, die niet geneigd is in naam van den gereformeerden syllabus een "*Anathema*" uit te galmen over den grondslag waarop ons staatsbestuur rust, — heeft de katholieke kerk met het Vaticaansch concilie zich geheel in de armen van het Jezuïetisme geworpen, en onze negentiende eeuw haar Onfeilbaarheidsdogma, Encycliek en Syllabus in het aangezicht geslingerd. De geduchte slagen, der kerk in Italië, Oostenrijk, Duitschland en Frankrijk toegebracht, in stede van haar tot bescheidenheid en matiging in hare eischen te stemmen, hebben haar slechts te onstuimiger geprikkeld, om de laatste gevolgtrekking van haar stelsel onverbloemd uit te spreken, en zich aan te gorden tot een strijd op leven en dood tegen de moderne wereld. Mochten wij uit de houding der katholieken in 1848 afleiden, dat eene verzoening tusschen de kerk en de liberale richting voor de deur stoud, — thans koestert zelfs de meest optimistische liberaal in dit opzicht geen enkele illusie meer. De katholieken, die hier te lande vroeger in de oude garde van Thorbecke streden, staan thans bij de stembus en in het parlement arm in arm met de erfgenen der politiek

des heeren Groen van Prinsterer. En hetzelfde verschijnsel tref-
fen wij ook bij andere volken aan. België, waar in 1830 de
kerkelijke en liberale partijen onder één vaandel streeden, is sinds
jaren het tooneel van de hartstochtelijkste worsteling tusschen de
voormalige wapenbroeders; in Pruisen fraterniseeren de heeren van
het centrum met de leden der jonkerpartij, om gemeenschappe-
lijk te velde te trekken tegen de zelfstandigheid van den staat,
tegen de neutrale school en tegen het burgerlijk huwelijk, en in
Frankrijk behoort de kring van liberale katholieken, die zich met
de Montalembert en pater Lacordaire om de Lammenais schaarde,
sinds lang tot de geschiedenis. Zoo heeft zich de strijd allengs
over de geheele linie uitgebreid, en is de leus: *Clerical* of
anti-clerical het schibboleth geworden, dat de Europeesche vol-
ken in twee vijandige legerkampen verdeelt.

Mgr. Dupanloup, de beroemde strijdlustige bisschop van Orleans,
was de laatst overgeblevene van den kring dier talentvolle katho-
lieken, die gedurende de beste jaren van hun leven voor de vrij-
heid in de kerk, althans tegen de voortwoekerende macht van het
Jezuïetisme gestreden hebben. Ten slotte is hij in dien strijd
ondergegaan. Zijn leven was eene aaneenschakeling van teleur-
stellingen en vernederingen. In de kerk heeft hij moeten buigen
voor de macht van een journalist als Veuillot, en in de politiek
werden zijne restauratie-plannen verijdeld door de onverzettelijk-
heid van den graaf van Chambord. Slechts op het gebied van
het onderwijs zag hij zijne pogingen gelukken en achtereenvol-
gens de vrijheid van onderwijs toepassen, eerst door de wet van
1850, daarna door die van 1875. Maar daarom te meer zou hij
zich dit eenige zegeteeken van zijne lange, arbeidzame loopbaan
niet zonder de uiterste krachtsinspanning hebben laten ontnemen
en, indien hij nog leefde, brochure op brochure, mandement op
mandement hebben laten volgen, om het katholieke Frankrijk op
te zweepen in den kultuurkamp dien de regeering met de wet

Ferry meent te moeten beginnen. Met het oog op den strijd, die door de aanhangige wet op het onderwijs de gemoederen der katholieken in Frankrijk verontrust, is eene levensschets van den beroemden bisschop van Orleans niet van belang ontbloomt.

Men verhaalt dat Bossuet eens, in den tuin van zijn paleis door een stortregen overvallen, zonder zich een oogenblik te haasten, met denzelfden majestueusen stap zijne wandeling voortzette, terwijl de abten, die bij hem waren, met de soutane in de hand in allerijl huiswaarts stormden. "*Mais Monseigneur*" riepen ze den grooten bisschop toe, "*vous vous mouillez!*" — "*Un évêque*", antwoordde Bossuet, "*ne court jamais*". Geheel anders was Msgr. Dupanloup. Hij liep altijd, en hij liep altijd tegen iets of tegen iemand. Levendig, prikkelbaar, toegevend aan zijne indrukken, die hij niet beheerschen kon, daarbij begaafd met velerlei talenten, man van smaak en letterkundige ontwikkeling, welsprekend met de pen en met het woord, werd zijn werkzame geest gedreven door een onstuimigen drang om zich in het strijdgewoel te werpen en zijn degen te kruisen met allen, die naar zijn overtuiging de zegenrijke werking der kerk belemmerden. Door den aanleg van zijn prikkelbaren geest, door de omstandigheden waaronder hij leefde, en door zijne onbaatzuchtige toewijding aan de kerk die hij liefhad en aan Frankrijk, dat hij zich niet groot, machtig en welvarend voorstellen kon, indien het aan zijne katholieke tradities ontrouw werd, was een groot gedeelte van zijn leven een rustelooze strijd. Bossuet is in de herinnering blijven leven als de groote en deftige bisschop van Meaux; bij Dupanloup zal men niet bij voorkeur aan den bisschop, maar in de eerste plaats aan den altijd slagvaardigen journalist, pamfletist, volkstribuun zoo ge wilt, denken. Niet dat hij den strijd om den strijd zelven liefhad. Een groot gedeelte van zijn leven bleef hij zelfs geheel op den achtergrond, ondanks de ernstige vraagstukken die in de kerk van Frank-

rijk de gemoederen bezig hielden. Slechts toen het onderwijs, waaraan hij zich met groote voorliefde gewijd had, de twistappel werd waarnaar clericalen en anti-clericalen even begeerig de hand uitstrekten, mengde hij zich in het gewoel, en van dat oogenblik af legde hij de pen niet meer neder, maar overstelpte hij Frankrijk met een waren zondvloed van brochures, mandementen en dagblad-artikels.

Op allen die hem gekend hebben, heeft hij een diepen indruk achtergelaten, niet slechts door zijne onvermoeide werkzaamheid en zijne vurige liefde voor de kerk, maar ook door de goedheid en teederheid van zijn hart, zoodat hij in den grond der zaak meer een man des vredes dan een dapper oorlogsheld geweest zou zijn. Zijne geschriften laten ongetwijfeld een geheel anderen indruk achter. Toch is het verschijnsel niet zeldzaam en ook niet onverklaarbaar, dat teedere, gevoelige, voor allerlei indrukken zeer ontvankelijke harten te hartstochtelijker aanvallen naarmate zij in niger kunnen liefhebben, zoodat zij, in het strijdperk geroepen, zich tot eene onstuimigheid en bitterheid laten verleiden, die het volkomen tegenbeeld is van hetgeen zij in den grond des harten zijn. Vooral wanneer deze gemoedsgesteldheid gepaard gaat met eene zenuwachtige levendigheid en de vaste overtuiging, dat men de volle waarheid bezit. Ze zijn ontelbaar, de slachtoffers die de strijdvaardige bisschop in zijne aanvallen met de grootste bitterheid heeft pogen te verscheuren, ofschoon wij er al aanstonds moeten bijvoegen, dat hij ridderlijk genoeg was om verschooning te vragen, als zijn toorn bedaard was en hij vermoeden kon dat hij zijn tegenstander beleedigd had. Aan de eerlijkheid en oprechtheid zijner overtuiging heeft nooit een zijner tegenstanders getwijfeld, hetgeen evenwel niet wegnam, dat hij in den strijd, naar 't schijnt, zonder bezwaar van verdachte hulpmiddelen gebruik maakte. Hij was zoo vast overtuigd dat hij de volle waarheid aan zijne zijde had, dat hij volkomen onbekwaam was om te begrijpen en bil-

lijk te beoordeelen, wat buiten of tegenover den kring zijner eigene denkbeelden stond. In zijne sympathieën even hevig en buitensporig als in zijne antipathieën, was hij met blindheid geslagen zowel voor de gebreken zijner partijgenooten als voor de deugden zijner tegenstanders. Fijgevoelig en onmeedoogend, beschaafd en ruw, zich nu eens verheffend tot de hoogte eener bezielde wel-sprekendheid, dan weer zijn tegenstander bedelvende onder een stortvloed van smaaddredenen, veelzijdig ontwikkeld en tevens zeldzaam bevooroordeeld, werden al deze deugden en gebreken bijeengehouden en in werking gebracht door eene alles overheerschende, onstuimige, alles verslindende liefde voor de kerk. "*Quel homme!*" riep een der priesters zijner diocese uit, "*il mettrait le feu à la mer!*" Daar was slechts ééne instelling, waaraan hij onverdeeld al de gaven van zijn hoofd en al de liefde van zijn hart wijden kon, en dat was de kerk; de kerk, die voor den mensch denkt, gevoelt en bidt, die hem zegent of vloekt, vrijspreekt of veroordeelt, die de geheele menschheid in haar reddende armen neemt en haar een vrijgeleide hier op aarde en een veilige tehuiskomst hiernamaals waarborgt. Trotsch op het in menig opzicht groot verleden eener kerk, die zich op bisschoppen als Bossuet en Fénelon beroemen kon, najverig op haar macht, bezorgd voor haar toekomst, vast overtuigd dat de grootheid van Frankrijk zou staan of vallen met den bloei der kerk, sloeg hij onvermoeid rechts en links naar de levenden en de dooden. Aan Louis Veillot richtte hij zijn hooghartig *Avertissement*, ook al had de Curie reeds vroeger den doldriftigen journalist in het gelijk gesteld tegenover de fransche bisschoppen; maar niet minder hevig weerde hij zich tegen Voltaire, Littré, Renan en Taine. Immers, dreigde Veillot het Frankrijk van 1789 met zijn onzinnig ultramontanisme van de kerk te vervreemden, — Voltaire, Renan en Littré gingen volgens hem zwanger van het booze plan om Frankrijk tot de orde der "verwenschte" vrijmetselaars te bekeeren, voor 't minst te verleiden om in te gaan in het Walhalla der libre-penseurs.

Dupanloup nam kennis van al wat tegen de kerk gezegd en geschreven werd. Al stond het voor hem vast, eer hij het vouwbeen ter hand nam, dat de boeken van Renan, Littré en Taine niets dan leugen konden bevatten, toch las hij ze, niet om ze te onderzoeken, maar om Frankrijk te kunnen waarschuwen. Van alle fransche letterkundigen heeft misschien niemand ijveriger dan Dupanloup in Voltaire gestudeerd, maar niemand heeft ook een oneerlijker, ten minste partijdiger gebruik gemaakt van zijne belezenheid. Voltaire was volgens hem de booze geest van Frankrijk, die met alle middelen moest worden uitgebaannen. Reeds bij zijne eerste openbare werkzaamheid aan de Sorbonne begon hij den kruistocht, en een zijner laatste redevoeringen in den Senaat was nog eene hevige acte van beschuldiging tegen den schrijver der *Pucelle*, wiens honderdjarigen sterfdag gevierd worden zou.

In 1842 door de regeering van Louis Philippe tot hoogleeraar in de welsprekendheid aan de Sorbonne benoemd, koos hij Voltaire tot onderwerp voor zijn eersten — en laatsten cursus, ten einde aldus den invloed van Michelet en Edgar Quinet op de studeerende jongelingschap te keer te gaan. Na over “den leugengeest” van de wijsbegeerte der 18de eeuw gesproken te hebben, las Dupanloup een gedeelte van een brief van Voltaire aan Thiriot vóór, waarin de wijsgeer van Ferney den leugen verdedigde.

“Le mensonge”, heette het, “n’est un vice que quand il fait du mal; c’est une très grande vertu quand il fait du bien. Soyez donc plus vertueux que jamais. Il faut mentir comme un diable, non pas timidement, non pas pour un temps, mais hardiment et toujours. Mentez mes amis, mentez, je vous le rendrai à l’occasion.”

“Wat dunkt u, mijne heeren!” riep Dupanloup na dit citaat uit, “zou Fénelon niet met meer nadruk van deze menschen gezegd hebben, wat hij van de spinozisten en pantheïsten van zijn tijd verklaarde: *zij zijn geen school van wijsgeeren, maar eene bende leugenaars!*” Het luidruchtig handgeklap en gesis, waarmede deze

ontboezeming door de toehoorders ontvangen werd, gaf aanleiding tot zulk een vinnigen pennestrijd in de katholieke en liberale bladen, dat de angstvallige regeering besloot om de lessen van Dupanloup tot nader orde te schorsen. De professorale kathedder was nu wel voor hem gesloten, maar den strijd tegen Voltaire en de vijanden der kerk zette hij onafgebroken voort, "*Mais c'est une insulte à la religion! c'est une insulte à la France!*" riep hij uit, toen jaren daarna *le Siècle* het plan opwierp om voor Voltaire een standbeeld op te richten. "*On ne le connaît donc pas encore! mais cet écrivain, ce fut par le caractère le dernier des hommes! C'est l'infamie personifiée!*" Met de voortvarendheid die hem eigen was, sloeg hij terstond de hand aan het werk, om aan Frankrijk mede te deelen wie Voltaire eigenlijk was, en slechts op het dringend verzoek zijner vrienden was hij te bewegen om de ontboezeming van zijn toorn nog tien jaar te bedwingen, en met het uitgeven zijner *Lettres sur Voltaire* te wachten, tot de Voltairianen het honderdjarig jubilé van hun afgod zouden vieren. Iedere poging om het gezag der kerk te verzwakken, was, meende hij, een stap nader tot het hellende vlak waarlangs de menschheid gedurende de laatste drie eeuwen in steeds ijlander vaart voortgehoud was naar den afgrond van steeds stouter ontkenningen, beginnende met Luther en eindigende met Renan en Littré.

"Qu'a fait le protestantisme au XVIe siècle?" schreef Dupanloup in 1876 in zijn dagblad *La Défense sociale et religieuse*. "Il attaquait l'Eglise. Qu'a fait le XVIIIe siècle? Il attaquait le Christianisme et tout l'ordre surnaturel. Qu'a fait le XIXe siècle? Un pas de plus et le dernier; il attaque l'ordre naturel lui même, il attaque tout: Dieu, l'ame libre, spirituelle, immortelle, la vie future, la distinction du bien et du mal, la morale. Il en veut une nouvelle, et des sophistes (vermoedelijk Henri Taine) nous disent qu'on est en train de l'élaborer en ce moment. Voilà ce qui est aujourd'hui indignement, audacieusement, impudemment attaqué.

Tegenover dien "boozen geest", die eerst door Luther, daarna

door Voltaire en ten slotte door Renan, Taine en Littré op de menschheid losgelaten was, kende hij als Franschman, katholiek en priester geen ander bolwerk dan de kerk. In haar zag hij de groote reddingsboot te midden van den algemeenen schipbreuk, de eenige bakermat van alle deugd, het palladium van de heiligste goederen der menschheid, dat hem op den vooravond van het Vatikaansch concilie met pathetische verheffing deed uitroepen :

“L'Église, ah je l'aime! Je l'aime parce qu'elle est la société des âmes. Je l'aime parce qu'elle aime; par ce qu'elle sauve les âmes. Et je l'aimerai à jamais cette sainte Église, parce qu'elle n'est occupée ici-bas qu'à rendre aux âmes leur liberté, leur dignité, leur vertu, leur pureté, leurs droits sacrés, leur sainte égalité devant Dieu.”

Men kan zeer zeker op goede gronden van oordeel zijn, dat de kerk van Msgr. Dupanloup hier beneden nog wel aan andere dingen gedacht heeft en nog denkt dan aan de edele taak om aan de zielen hare *vrijheid*, hare *waardigheid* en hare *heilige rechten* terug te geven; men kan met Syllabus en Encycliek in de hand de vraag opwerpen, of de kerk om dit verheven doel te bereiken voor 't minst geen zeer zonderlinge wegen inslaat, maar men heeft het recht niet, de oprechtheid dezer ontboezeming te betwijfelen; te minder omdat Dupanloup's liefde voor de kerk tot alle offers bereid was en ten slotte zelfs niet teruggedeinsd is voor het treurige *sacrificio dell intelletto*. Hij cijferde zich geheel voor de kerk, wier dienaar hij was, weg. Als de Academie hem opneemt onder hare “onsterfelijken”, legt hij bescheiden en deemoedig den lauwerkrans hem toegereikt, op de trappen van het altaar neder, met de woorden :

“Mes faibles écrits, personne Messieurs ne le sait mieux que moi, ne méritaient pas de me recommander à vos suffrages, et dans le bienveillant empressement avec lequel vous avez daigné m'accueillir, je n'ai vu autre chose que la pensée de renouveler l'antique alliance de l'Église et des lettres, de l'Épiscopat et de l'Académie Française, heureux d'être l'humble

anneau en qui se renoue aujourd'hui cette chaîne que l'on aurait pu croire un moment interrompue."

Als straks de beroemde positivist Littré tot het heiligdom der Academie wordt toegelaten, verzet hij zich met alle macht tegen deze beleediging der Kerk aangedaan, en zonder zich te storen aan de bestaande reglementen, neemt hij zijn ontslag en keert hij aan het hooge college vertoornd den rug toe, achtte hij het zelfs beneden zich voortaan de brieven te openen die met het zegel van het Instituut voorzien hem toegezonden werden; en toen ten slotte het vatikaansch concilie voor de deur stond, en alles de vrees wettigde dat hij in den strijd voor de overmacht bezwijken en de kerk van hem de verloochening zijner overtuiging eischen zou, was hij ook tot dit offer bereid en aanvaardde hij de treurige reis naar Rome met de woorden:

D'avance obéissant et obéissant jusqu'à la mort, j'adhère aux décisions du chef de l'église et du concile. J'y adhère du fond du coeur et de toute mon âme, quelles que soient ses décisions, conformes ou contraires, je l'ai dit et je le répète, à ma pensée particulière; qu'elles viennent la confirmer ou la contredire. Que veut on me parler ici de contrainte, de pression, de manoeuvres humaines? Nous sommes tous des hommes, et dans ce concile, comme dans tous les autres, les imperfections humaines auront leur part. Mais notre croyance est précisément que le saint-Esprit dirige, façonne, consume ces imperfections et les tourne aux service de la vérité. Nul n'est catholique sans cette foi, qui est la mienne, et voilà pourquoi d'avance j'adhère, je suis soumis; et je suis heureux d'adhérer joyeux de me soumettre. Après avoir combattu librement, travaillé fortement, agi courageusement, la soumission sera notre victoire et vous nous ferez à tous la grâce, ô mon Dieu, de trouver la paix dans la foi et la joie dans l'obéissance!

Zoo veel kerkliefdede gaat, ik mag wel zeggen gelukkig, ons begrip te boven. Leidt daaruit af, zoo ge wilt, dat eene kerk die zich op grond van haar bovennatuurlijken oorsprong onfeilbaarheid en goddelijk gezag aanmatigt, het geweten bederft en de persoonlijkheid doodt, dat zij wel krachtige instrumenten, naar geen karakters

met een eigen persoonlijk geestesleven vormen kan; zeg dat het katholicisme, dat zelfs zulke scherp geteekende, bewegelijke, eigenzinnige persoonlijkheden als Dupanloup, *un homme qui mettrait le feu à la mer*, tot zulke offers weet te bewegen, wel een alles overweldigenden indruk op den geloovige maken moet, maar wijt niet aan zelfzuchtige berekening, wat in den grond der zaak niet anders geweest is dan de vrucht van kerkelijke bedwelming. Het feit dat dezelfde duitsche bisschoppen, die zoo spoedig het hoofd in den schoot legden, toen zij op het concilie met hunne persoonlijke overtuiging tegenover de kerk stonden, daarna voor geen vervolging zijn teruggekeerd, toen zij als instrumenten der kerk zich verzetten tegen den staat, — dit feit is voldoende om ons te overtuigen dat wij hier met geen alledaagsche kerkelijke fortuinzoekers te doen hebben.

De woelige gebeurtenissen, die Dupanloup gedurende zijne lange priesterlijke loopbaan in zijn vaderland beleefde, waren alleszins geschikt om zijne vurige liefde voor de kerk tot rusteloozen arbeid te prikkelen. Hij was geboren in 1802, te Saint Felix in Savoyje, destijds département du Mont-Blanc. Zijne afkomst was, indien we Louis Veuillot mogen gelooven, eenigszins twijfelachtig. Hij zelf hield zich voor den zoon van een arm bergbewoner, en toen hij het orakel der aristocratische kringen en de biechtvader van graven, hertogen en prinsen geworden was, heeft hij zich nooit over zijne nederige afkomst geschaamd. Aan zijne moeder, die gedurende de laatste jaren van haar leven bij hem woonde, was hij innig gehecht, en geen kleine Savoyjaardsche bedelaar vergat, op zijne zwerftochten door Orleans, om met zijn marmotje aan de deur van het bisschoppelijke paleis aan te kloppen, wel wetende dat hij door zijnen aanzienlijken stamgenoot niet zonder een vriendelijk woord en eene gevulde hand zou worden weggezonden.

Dupanloup ontving zijn eerste onderwijs van zijn oom, een priester op een dorp in de nabijheid zijner geboorteplaats. Op

dertienjarigen leeftijd werd hij naar Parijs gezonden en opgenomen op eene school, die gedeeltelijk door priesters en gedeeltelijk door leeken bestuurd werd. Drie jaren daarna verwisselde hij de school met het seminarie van St. Nicolas, en na gedurende een cursus van twee jaar door de vlugheid van zijn geest de aandacht zijner leermeesters getrokken te hebben, werden in 1820 de deuren van St. Sulpice voor hem geopend. Als seminarist te St. Sulpice won hij de vriendschap van een zijner medeleerlingen, wiens besluit om zich aan de priesterlijke loopbaan te wijden, vooral om de treurige omstandigheden waaronder het genomen werd, een diepen indruk gemaakt had. De hertog de Rohan had door een noodlottig toeval zijne echtgenoot verloren. In een der salons van het kasteel La Roche Guyon hadden hare kleederen vuur gevat, en aan de gevolgen der bekomen brandwonden was zij overleden. Verpletterd door de ramp, nam nu de hertog in 1819 het besluit, zich aan de wereld onttrekken en zijn leven verder aan den dienst der kerk te wijden. De vriendschappelijke betrekking tusschen de beide toekomstige priesters was voor Dupanloup vooral van belang, omdat zij de aanleiding werd tot zijne eerste kennismaking met den jeugdigen graaf de Montalembert, dien hij in den herfst van 1826 op het kasteel La Roche Guyon, waar hij telkens de vacanties doorbracht, ontmoette. Ondanks den gunstigen indruk, dien de toekomstige wapenbroeders op elkander maakten, liepen hunne wegen destijds uiteen, en nog gedurende meer dan twintig jaren zouden beiden hun eigen weg gaan. Montalembert wanstoude destijds de vrijheidsliefde van den jeugdigen priester. "Een half uur omgang," schreef hij, "met den hertog en zijn vriend, overtuigde mij, dat onze denkbeelden schier in geen enkel opzicht geheel overeenstemden. Daar is geen twijfel aan, ik moet mijn eigen leermeester zijn. Ik heb mijn geloof weten te behouden te midden van 120 ongeloofigen op het college, en ik hoop dat God mij de kracht geven zal om mijne denkbeelden over vrijheid en onaf-

hankelijkheid te handhaven trots een dozijn absolutisten. Ik kan mijn hart niet geven aan een priester en Franschman, voor wien vrijheid en constitutioneele gelijkheid hersenschimmen zijn." Het was de edelmoedige droom van Montalembert's leven, dat het katholicisme niet slechts de vrijheid dulden, maar haar als onmisbare levensvoorwaarde voor het geloof prediken en zelfs voor de vijanden der kerk eischen moest. "Ondanks de dwazen," riep hij nog in de laatste dagen van zijn leven uit, "die haar lasteren en de lichtzinnigen die haar misbruiken, zal de vrijheid altijd het beste geneesmiddel voor alle krankheden en de schoonste belooning voor alle deugden zijn. Al houdt men mij voor een ouden babbeelaar, voor een driedubbelen zot, of, erger nog, voor een driedubbelen ketter, toch zal dit geloof, tot mijn jongste snik, de kreet van mijn geweten en van mijn hart zijn." Tot op zekere hoogte deelde Dupanloup in Montalembert's vrijheidszin. De edele graaf beoordeelde den toekomstigen bisschop, niet volkomen juist, toen hij de staatkundige gevoelens van den jeugdigen priester vereenzelvigde met het ultra-royalisme zijner omgeving. Dupanloup was ongetwijfeld royalist, maar tevens vast overtuigd dat Frankrijk slechts voor het katholicisme te winnen of te behouden was, indien de kerk de beginselen van 1789 eerbiedigde. Toen de strijd over de vrijheid van onderwijs naar aanleiding van Guizot's wet op het middelbaar onderwijs, in 1847 Frankrijk in geen geringer mate beroerde dan de tegenwoordige wet Ferry, schreef Dupanloup een boek *De la pacification religieuse*, waarvan zelfs Sainte-Beuve, die den slagvaardigen bisschop nooit een goed hart heeft toegedragen, verklaarde, dat het "*très honorable et d'un ton parfait*" was. "Wat bedoelt men," vroeg Dupanloup in genoemd geschrift, "wanneer men spreekt van den geest der fransche revolutie? Bedoelt men onze vrije instellingen, onze vrijheid van geweten, onze politieke, burgerlijke, individueele vrijheid? Vrijheid van meening, vrijheid van onderwijs, onze gelijkheid vóór de wet, of de gelijke verdeeling van lasten

en gunsten in den staat? Wij begeeren dit alles evenzeer en vragen het voor ons zelve en voor anderen." De Syllabus en Encyclyek van 1864 deden hem, even als Montalembert, een schrik om 't hart slaan, en in zijn geschrift: *La convention du 15 Septembre et l'Encyclyque du 5 Décembre* waagde hij een *tour de force*, — Montalembert heeft het gezegd — *un chef d'oeuvre du subterfuge éloquent pour nous sauver*; maar toch, toen het bleek dat het liberale katholicisme niet meer te redden was, heeft hij ten slotte ook zijne vrijheidsliefde op het altaar der kerk geofferd, en onder de leus: *D'avance obéissant et obeissant jusqu'à la mort*, zich niet gewaagd aan het gevaar om voor een *vieux radoteur*, *un triple sot* en *un triple hérétique* gehouden te worden. Montalembert had de vrijheid lief om de vrijheid; Dupanloup slechts als een hulpmiddel om Frankrijk weer voor de kerk te winnen.

De toestand waarin het katholicisme in Frankrijk in het eerste vierdedeel dezer eeuw verkeerde, was inderdaad hachelijk genoeg. De omwenteling van 1789 had de oude gallicaansche kerk verwoest, hare eigendommen, die niet minder dan 200 millioen francs jaarlijks opbrachten, aan den staat overgedragen en de oude organisatie der kerk vervangen door de dusgenoemde *Constitution civile du clergé*. Op weinige uitzonderingen na waren de bisschoppen en priesters uitgeweken, en toen tien jaar daarna Napoleon de hierarchie herstelde, werd, ondanks het protest van 36 bisschoppen der oude gallicaansche kerk, in overleg met Pius VII, de kerk van Frankrijk geheel gecentraliseerd en feitelijk tot een departement van algemeen bestuur vernederd. Toch was het verlies van hare rijkdommen en hare zelfstandigheid niet het grootste bezwaar waarmee zij te worstelen had. Bedenkelijker was het, dat alle banden tusschen de kerk en de natie in het onrustige tijdperk na de omwenteling verbroken waren. Hare instellingen bestonden niet meer, hare scholen lagen in puin, en de priesters,

die na eene ballingschap van 10 jaar terugkeerden, stonden bovendien tegenover een geslacht, dat Voltaire, Rousseau en de encyclopedisten ijverig gelezen had en van allen godsdienst vreemd was. Onder zulke omstandigheden was het voor de kerk van Frankrijk van belang, dat de poging om de openbare meening weer voor den godsdienst te winnen, niet door priesters maar door leeken in het werk gesteld werd. Chateaubriand was de eerste die met zijn *Génie du Christianisme* in 't strijdperk trad en, op gevaar af zijn naam als letterkundige te verspelen, het jonge Frankrijk trachtte te winnen door op de dichterlijke schoonheid van het Christendom te wijzen. De poging gelukte boven verwachting. Gezet in den toon der destijds in Frankrijk zeer geliefde rhetoriek, de leemten in de redeneering bedekkende door een regen van bloemen en beelden, bracht Chateaubriand ouden en jongen in verrukking over de poëtische figuren, die hij een godsdienstigen mantel had omgehangen. Het half-aesthetisch, half godsdienstig réveil door Chateaubriand in het leven geroepen, werd voortgezet en dieper opgevat, eerst door Vicomte de Bonald, daarna door Joseph de Maistre, tot het eindelijk zijne wijsgeerige uitdrukking ontving met Lammenais' *Essai sur l'Indifférence*. Poëtische verrukking was, meende men terecht, niet genoeg. Beginsel moest tegenover beginsel, gezag tegenover vrijheid, anti-revolutie tegenover revolutie geplaatst worden. Met ongemeene openhartigheid en eene ironie, die somtijds aan Pascal herinnert, trad voornamelijk de Maistre als pleitbezorger voor het anti-revolutionaire recht in kerk en staat op. Vooral had hij het, evenals onze Groen van Prinsterer, op Rousseau, den theoretischen wegbereider der revolutie, gemunt. Ging Rousseau van de meening uit, dat de mensch oorspronkelijk goed is, en dat wij slechts hebben terug te keeren in "het reine spoor der natuur", om het rijk van vrijheid, gelijkheid en broederschap op aarde te doen komen, — de Maistre stelde daartegenover zijn geloof aan de algeheele verdorvenheid der menschelijke natuur en de utopieën der

18e eeuw toetsende aan de treurige werkelijkheid, riep hij spottend uit: "*Je ne sais ce qu'est la vie d'un coquin, je ne l'ai jamais été, mais la vie d'un honnête homme est abominable.*"¹

Buiten de kerk was er voor het gevallen menschdom volgens hem geen redding. "Daar is geen maatschappij denkbaar," heette het, "zonder regeering; geen regeering zonder souvereiniteit, geen souvereiniteit zonder onfeilbaarheid. Wij moeten niet spreken van getemperde souvereiniteit; alle souvereiniteit is onbeperkt en onfeilbaar. Verschillend in de sfeer harer werkzaamheid, is de souvereiniteit op geestelijk en stoffelijk gebied in hoofdzaak en wezen dezelfde. Doch de eerste is van goddelijken oorsprong; daarom berust bij haar in hoogster instantie de eindbeslissing over alles." Men ziet, reeds in het begin der eeuw was men in Frankrijk een goed eind op weg naar het concilie van 1870.

Nog duidelijker en stelselmatiger dan Bonald en de Maistre gesproken hadden, traden de beginselen der anti-revolutie aan het licht, toen de beroemde abt de Lamennais het eerste deel van zijn geruchtmakend boek *Essai sur l'indifférence* het licht deed zien. Het indifferentisme was, volgens hem, uitsluitend de vrucht van de heerschappij der individueele rede en der minachting van het gezag. In tegenstelling met Descartes, verklaarde Lamennais dat alle zekerheid rust op de universeele rede, d. w. z. op het gezag van het menschelijk geslacht. Al de redeneeringen van het denken zijn aan dwaling onderhevig. Te midden van de menigte uiteenlopende theorieën en den voortdurenden strijd der meeningen is het onmogelijk waarheid van dwaling te onderscheiden. De wetenschap geeft evenmin als de ervaring zekere resultaten; toch hebben wij behoefte aan waarheid en mitsdien aan eene onfeilbare bron. In den *individueelen* mensch vinden wij haar niet; daarom moeten wij haar buiten ons zoeken in

¹ J. de Maistre, *Lettres et Opuscules*, p. 407. *Du Pape*, p. 98.

den *consensus communis*, dat wil zeggen in die denkbeelden, waarentrent allen eenstemmig zijn. Hoe grooter het aantal belijders is, hetwelk eene leer of eene meening ten haren gunste kan aanvoeren, des te dichter staat zij bij de waarheid. Doch al de waarheden, die de mensch noodig heeft, zijn oorspronkelijk door God geopenbaard, door de traditie bewaard en gewaarborgd door het gezag van den *consensus communis*. Ten slotte hebben zij zich zuiver ontwikkeld in het christendom; met name in de katholieke kerk, in 't bijzonder in den Paus, die om zoo te zeggen de vleesch geworden waarheid Gods is, en bij wien ten slotte alle gezag en soevereiniteit berust. Hij beslist over de vraagstukken der wetenschap en de bestemming der volken, hij is de levende traditie der menschheid.

De verschijning van Lamennais' *Essai* maakte een diepen indruk. "Majestueus en hartstochtelijk," verklaarde o. a., Victor Hugo, "eenvoudig en schitterend, plechtig en hevig, diepzinnig en verheven, zal dit boek een keerpunt worden in de geschiedenis der eeuw", terwijl een der invloedrijkste geestelijken, tevens grootmeester der universiteit, Frayssinous, uitriep: "Zelfs de dooden zouden door dit boek uit hun graf verrijzen!" Toch waren er onder de priesters, vooral van Ste Sulpice, niet weinigen die bedenkelijk het hoofd schudden over dit te vroeg geboren ultramontanisme en infaillibilisme. Niet ten onrechte vreesden zij, dat indien alle wetenschap op het gezag rusten moest, het gezag zelve onder dien zwaren last bezwijken zou; ook konden zij het vermoeden niet onderdrukken, dat Lamennais door de consequentie zijner beginselen ten slotte, met zijn *consensus communis*, gedreven zou worden om het gezag der kerk te verwisselen met het gezag van het soevereine volk. De katholieke wereld was destijds nog zoo weinig rijp voor Lamennais' absolutisme en infaillibilisme,

---

¹ Vict. Hugo, *Litterature et Philosophie mêlées*, pag. 310.

dat zelfs de Curie, wier goedkeuring hij inriep en bij wie hij zich beklaagde over de vijandige houding der geestelijkheid van Ste. Sulpice, hem wel met de grootste onderscheiding ontving, als "den laatsten der kerkvaders" begroette en den kardinaalshoed aanbod, maar niettemin ongetroost naar Frankrijk terug liet keeren. Verbitterd over den tegenstand waarop hij stuitte, wierp hij zich nu, in zijn *Drapeau blanc*, met al de hevigheid van zijn heerschezuchtig en prikkelbaar karakter, op de regeering van Karel X, die in zijn oog niet doortastend genoeg was, en zijn heetgebakerd absolutisme en infaillibilisme niet durfde en zeker niet kon toepassen; op het openbaar onderwijs, dat hij als goddeloos aan de kaak stelde, en op het episcopaat, dat hij door zijne hevige beschuldigingen noopte om, in eene plechtige bijeenkomst (7 April 1826), voor het laatst de verklaring af te leggen: dat de fransche bisschoppen in hoofdzaak aan de beginselen der Gallikaansche kerk getrouw wenschten te blijven.

Sedert dien tijd zijn de kansen merkwaardig gekeerd en is het zaad door Lamennais uitgestrooid, maar al te weelderig opgeschoten! Verklaarde Gregorius de XVIe in 1836 aan Montalembert, sprekende over de Lamennais: "*Questo abbate voleva dar mi un potere,*" en vervolgde hij, zijne beide handen ten hemel heffende: "*un potere col quale io non avrei saputo che fare,*" — dertig jaar daarna deden de fransche bisschoppen voor altijd afstand van hunne gallikaansche ketterijen en aanvaardde Pius IX, minder zwaartillend dan zijn voorganger, de onfeilbaarheid die het Vatikaansche concilie hem toeschreef. Doch vóór het zoover kwam, zou de partij der liberale katholieken eerst nog al hare krachten moeten uitputten in de hopelooze poging om het katholicisme met de moderne wereld, het geloof met de vrijheid te verzoenen.

De Julirevolutie van 1830, die de Bourbons ten val bracht en met Louis Philippe het constitutioneele koningschap op den troon van Lodewijk XIV plaatste, was ook een keerpunt in de geschie-

denis van het fransche katholicisme. De woorden vrijheid, recht voor allen en constitutioneele gelijkheid, die aller pen in beweging en aller hart in verrukking brachten, werden nu ook de leus eener talentvolle keurbende liberale katholieken. Lamennais, van vurig infaillibilist en ultra-legitimist plotseling bekeerd tot een even onberedeneerd apostel der vrijheid, verscheurde zijn *Drapeau blanc* en stormde met zijn *Avenir* de wereld in, omringd door een staf van mannen als Lacordaire, de Salinis en Montalembert. Niets minder dan afschaffing van het concordaat en van het budget voor eeredienst, benevens toepassing eener onbelemmerde vrijheid van geweten, van drukpers en van vereeniging eischende, bezong Lamennais, welsprekend en onstuimig als altijd, het evangelie der vrijheid en profeteerde hij van de toekomstige verzoening tusschen het katholicisme en de liberale beginselen. Andermaal begeerde hij thans, en met even weinig vrucht als vroeger, de goedkeuring van den H. Stoel voor zijne richting. Had hij met zijn wijsgeerig betoog voor de onfeilbaarheid weinig geluk gehad bij de Curie, nog ongunstiger werd hij in 1832 als vlaggevoerder van het liberale katholicisme ontvangen. Na te Rome maanden lang te vergeefs op antwoord gewacht te hebben, sprak eindelijk de Curie in zeer omzichtige en dubbelzinnige bewoordingen haar afkeurend oordeel uit. De uitgave van de *Avenir* werd nu gestaakt, en weinige maanden daarna had "de laatste der kerkvaders" even radicaal met de kerk als met het legitimisme en ultramontanisme gebroken en slingerde hij Gregorius XVI zijne *Paroles d'un croyant* in het aangezicht. Lacordaire en de Montalembert werden door de Lamennais' afval van de kerk wel diep getroffen, maar zij volgden toch zijn voorbeeld niet. Zij scheidten zich van hem af, bleven met hart en ziel aan het katholicisme gehecht, en aan de gematigde taal, waarmee Gregorius XVI zijne afkeuring over de richting van de *Avenir* had uitgesproken, voor hun geweten vrijmoedigheid ontleenende om te gelijk de vrijheid

en de kerk te dienen, onthielden zij zich van algemeene bespiegelingen over liberale politiek en katholiek geloof, waardoor zij slechts nieuwe conflicten met het kerkgezag in het leven zouden roepen, en zochten zij in de praktijk van het staatsleven naar een terrein, waar het belang der kerk samenviel met de eischen der vrijheid. Zelfs minder scherpzinnige oogen dan waarover Montalbert beschikken kon, zouden spoedig hebben opgemerkt dat in den strijd om de heerschappij over de school de kerk en de vrijheid arm in arm konden gaan, en dat de leus: "vrijheid van onderwijs en onbelemmerd recht van vereeniging", de katholieken van alle schakeeringen tot ééne groote, goed gesloten partij vereenigen zou.

Vóór de revolutie van 1789 was de school geheel in de handen der kerk geweest. Napoleon I maakte van het onderwijs staatsmonopolie en richtte de zoogenaamde universiteit op, een raad voor onderwijs met een grootmeester als voorzitter, waaraan, op den grondslag van het katholieke geloof, het bestuur, het toezicht en de zorg voor het onderwijs in al zijne vertakkingen werd opgedragen. Slechts de godsdienstige congregaties bleven geheel onafhankelijk, en waren aan de contróle der universiteit onttrokken. Deze tweeslachtige inrichting had onder de restauratie reeds aanleiding gegeven tot hevige conflicten tusschen de verschillende partijen. Lamennais, in zijne ultramontaansche periode, brandmerkte het staatsonderwijs als goddeloos en eischte niets minder dan dat de school geheel aan den staat onttrokken en aan de kerk toevertrouwd zou worden; de oppositie daarentegen, verbitterd door de onbeschaamde wijze waarop de regeering van Karel X de uitbreiding der congreganistische en jezuetische vrije scholen met alle middelen in de hand werkte, nam den handschoen op voor de universiteit en drong met klimmende hevigheid aan op beperking der godsdienstige orden. Zoo werd gedurende de laatste jaren der regeering

van Karel X het parlement het tooneel van een formeelen oorlog vóór en tegen de jezuiten, en de onrust en spanning in het land bereikte zulk eene bedenkelijke hoogte dat de koning, bezwijkende voor den aandrang van het ministerie de Martignac en ten einde zijn wankelenden troon te redden, besloot om zijne trouwe vrienden, de broeders van Loyola, in 's hemelsnaam op te offeren en bij ordonantie van 1828 uit het land te bannen. Twee jaren daarna was het met de restauratie-plannen der Bourbons voor goed gedaan, en hield het liberale koningschap van Louis Philippe zijn intocht te Parijs.

De Curie betreurde natuurlijk levendig den ondergang der Bourbons, maar zij begreep tevens, dat zij zich in de gebeurtenissen schikken moest en haar voordeel trachten te doen met den nieuwen geest die over Frankrijk vaardig geworden was. In theorie had zij Lamennais' hooggestemde lofrede op de liberale beginselen wel is waar moeten afkeuren, maar in de praktijk achtte zij het raadzaam om de bakens te verzetten, nu het getij verlopen was, en een tijdlang met de ossen van het liberalisme te ploegen. In tweeërlei opzicht scheen een voorloopig huldigen der liberale beginselen slechts voordeelige kansen voor de kerk aan te bieden. Vooreerst kon men, door een beroep op de vrijheid te doen, aandringen op afschaffing van het staatsmonopolie van onderwijs, en zoodoende niet slechts meer ruimte voor de kerkelijke scholen erlangen, maar de vrijheid en onafhankelijkheid der congreganistische scholen, door Napoleon als eene gunst verleend, thans onder bescherming der constitutie als een recht eischen en aldus de hand leggen op het geheele onderwijs; ten andere kon men, wederom in naam der vrijheid, voor een onbelemmerd recht van vereeniging in 't strijdperk treden, en aldus onder bescherming der wet de verbannen orde der Jezuiten doen terug keeren en plaats scheppen voor de oprichting van allerlei congregaties en geestelijke orden. Reeds bij de wet van Guizot op het lager onderwijs in 1833,

begon de langdurige veldtocht der katholieke partij voor de vrijheid van onderwijs. Dat Guizot de universiteit handhaafde en met het oppertoezicht over het lager onderwijs had blijven belasten, was hun een doorn in het oog. Het staatsmonopolie had geheel moeten worden afgeschaft, en al was door de wet van 1833 aan de gemeentebesturen het recht verleend om desverkiezende het schoolonderwijs aan godsdienstige orden toe te vertrouwen, al had de regeering aan de geestelijkheid eene ruime plaats in het schooltoezicht toegekend, al werd aan allen die in het bezit waren eener acte van bekwaamheid en van een getuigschrift van zedelijkheid, de bevoegdheid verleend om, behoudens het toezicht van het schoolbestuur, eene inrichting voor lager onderwijs te openen, — toch was de katholieke partij met deze getemperde vrijheid niet tevreden. De staat moest zich van alle toezicht onthouden, geen waarborgen vragen, “geen tolgeïd eischen op het gebied van den geest,” maar aan allen zonder onderscheid, met of zonder acte van bekwaamheid en zedelijkheid, het recht verleen om onderwijs te geven. Wel was de katholieke partij niet in staat Guizot's wet te doen vallen, maar zij werd in den loop van eenige jaren toch krachtig genoeg om iedere poging te verijdelen, die eerst door Guizot, daarna door Thiers, de Broglie, Cousin, Villemain en Salvandy, tusschen de jaren 1833 en 1848, in het werk gesteld werd, om overeenkomstig de beginselen der wet op het lager onderwijs van 1833, ook het middelbaar en hooger onderwijs te hervormen.

Montalembert, door den vroegtijdigen dood zijns vaders reeds op drie-en-dertigjarigen leeftijd tot de waardigheid van Pair verheven, stelde zich aan het hoofd der mobiel gemaakte legers en bepleitte in het parlement, in zijn dagblad *l'Univers* en zijn maandschrift *Le Correspondant* de vrijheid van onderwijs en het recht van vrije vereeniging, met eene welsprekendheid die dikwijls hevig, niet altijd billijk, maar nooit onwaardig was. Louis Veuillot, van lucht-

hartig Voltairiaan tot geloovig katholiek bekeerd, mengde zijne scherpe stem in het strijdgewoel en slingerde de regeering en de universiteit beschuldiging op beschuldiging naar het hoofd, die door Michelet en Edgar Quinet met woekerwinst werden teruggekaatst. De eenstemmigheid in de nieuwe katholieke partij, onder de leiding van de Montalembert gevormd, was zóó groot, dat alle geschilpunten tusschen legitimisten, orleanisten, ultramontanen en gallikanen verdwenen en door een en dezelfde vurige vrijheidsliefde verslonden schenen te zijn, zoodat Lacordaire in 1844 aan Mme Swetchine schrijven kon:

“Il n’y a pas quinze ans encore, il y avait des ultramontains et des gallicans, des jésuites et des gens qui ne l’étaient pas, des royalistes et des libéraux, des côteries, des menaces, des rivalités, des misères sans fond ni rive; aujourd’hui tout le monde s’embrasse, les évêques parlent de liberté et de droit commun, on accepte la presse, la charte, le temps présent. M. de Montalembert est serré dans les bras des jésuites, les jésuites dinent chez les dominicains, il n’y a plus de Cartésiens, de Jammenaïsiens, de gallicans, d’ultramontains, tout est fondu et mêlé ensemble.”

Intusschen, ondanks de roerende eensgezindheid dezer elkander omhelzende bisschoppen en jezuiten lag het Koninkrijk Gods, althans het rijk des vredes, voor Frankrijk verder dan ooit in 't verschiet. Alom in het land werden katholieke comités opgericht, die de publieke opinie wakker schudden en het klavier der volksconscientie bespelen moesten. De bisschoppen lieten mandement op mandement volgen, waarin de onderdrukking der kerk door den staat met levendige trekken geschetst, en het heilig recht der vrijheid plechtig aangeroepen werd; de vertegenwoordiging werd onder een stroom van petitities bedolven; Veuillot riep de regeering toe: “Gij vreest de Kerk, maar gij zult gedwongen worden om te doen wat zij wil, want gij kunt slechts op de been blijven zoolang zij het goed vindt”, en de verbittering waarmee de strijd tusschen Montalembert en zijne katholieke partij tegen de regeering en de oppositie gevoerd werd, had

de hartstochten van weerszijde dermate geprikkeld, dat Lacordaire bij zijn weder optreden in Nôtre-Dame, in 1842, het woord voerde voor een gehoor dat zich van wapens voorzien had, ten einde op alle eventualiteiten voorbereid te zijn ¹.

Wel poogde de Tocqueville zijne katholieke geestverwanten tot gematigdheid te stemmen en waarschuwde de aartsbisschop van Parijs, Msgr. Affre, "tegen den beleedigenden toon en de onchristelijke wijze, waarop men ter verdediging van het christendom in het strijdperk trad"; wel riep Msgr. Dubourg van Besançon wanhopend uit: *de katholieke journalistiek brengt ons naar den afgrond!* — doch de hartstocht bleef niettemin aan het woord. De katholieke partij, zich beroepende op de grondwet, eischte absolute vrijheid van onderwijs, zonder controle van staatswege, voor alle geestelijke orden, — de oppositie daarentegen wenschte het onderwijs zooveel mogelijk aan de hand der priesters te ont-

---

¹ Lacordaire schetst den toestand in zijne onvoltooide autobiographie, door Montalembert na den dood van den beroemden redenaar onder den titel: *Le testament du P. Lacordaire*, uitgegeven, met de volgende woorden: "Je retrouvai après sept années mon auditoire tel que je l'avais laissé, jeune et sympathique. Mais il s'en fallait bien que l'état général des affaires et des esprits fut le même. Une lutte passionnée et générale au sujet des droits de l'église avait succédé au calme de 1835 et 1836. Le roi parut effrayé de mon retour au milieu de ces circonstances animées. Il manda l'archevêque aux Tuileries, et là, pendant une heure, en présence de la reine, il essaya d'obtenir de lui que je ne montasse point dans la chaire où j'étais attendu. L'archevêque lui répondit avec fermeté: "Le P. Lacordaire est un bon prêtre, il appartient à mon diocèse, il y a prêché avec honneur; c'est moi qui l'ai rappelé volontairement et qui lui ai donné ma parole publique; je ne pourrais maintenant la lui retirer sans me déshonorer aux yeux de mon diocèse et de toute la France." Le roi ne pouvant vaincre son courage, finit par lui dire: "Eh bien! monsieur l'archevêque, s'il arrive un malheur, sachez que vous n'aurez ni un soldat ni un garde national pour vous protéger."

trekken en geen duim breed gronds aan de verbannen jezuiten af te staan. Iedere poging, door de regeering in het werk gesteld om een vergelijk tusschen de strijdende partijen in het leven te roepen, mislukte; het eene ministerie bezweek na het andere, en het onderwijsvraagstuk was nog altijd de twistappel die het volk beroerde, toen de Februari-storm van 1848 het constitutioneele koningschap op de klippen en Louis Philippe op de Engelsche kust wierp.

Te midden dezer beweging in kerk en staat had de abt Dupanloup niet veel meer dan de rol van belangstellend toeschouwer vervuld. Reeds sinds jaren was hij een man van gezag, de leermeester van graven en hertogen, de biechtvader van koningen en prinses. Toch scheen hij weinig opgewektheid te gevoelen om met zijn invloedrijk woord deel te nemen aan den strijd. Als kweekeling van Ste Sulpice, had hij te veel gallikaansche sympathieën en te veel vrijheidsliefde om onder de restauratie Lamennais' infallibilisme aan te hangen, en als aalmoezenier van het hof en biechtvader van den graaf van Chambord, waartoe hij reeds in 1828 benoemd werd, stond hij te veel onder den invloed zijner legitimistische en royalistische omgeving, om met een onverdeeld hart het liberale programma van Lamennais en Montalembert te volgen, toen de Juli-revolutie van 1830 een einde maakte aan de regeering der Bourbons, "*ces princes pieux qui nous aimaient et que nous aimions*". De eischen van Montalembert en Lacordaire achtte hij overdreven, en het oprichten eener katholieke partij was in zijne oogen een misgreep, die hem later, toen Montalembert in 1850 zich beklaagde dat zijne eigene troepen onder aanvoering van Veuillot aan het muiten geslagen waren, de woorden op de lippen legde: "*Que voulez vous? Vous avez formé un corps de lansquenets: à présent que vous prononcez le mot de paix, ils se revoltent contre vous, eux qui ne vivent que de pillage.*" Dupanloup hield zich dus op den achtergrond,

was tevreden met de lauweren die hij als redenaar in Nôtre-Dame oogstte, wijdde zich onverdeeld aan zijn lievelingswerk: de opvoeding en het onderwijs in de half geestelijke en half wereldlijke school van St. Nicolas te Parijs¹, waarvan de leiding hem was opgedragen, en behoorde zoo weinig tot de in het oog der angstvallige regeering onruststokende liberale katholieken, dat Louis Philippe, die in 1842 met alle middelen eene preek van Lacordaire in Nôtre-Dame poogde te verhinderen, niet aarzelde te gelijkertijd den gematigden abt Dupanloup tot hoogleeraar in de welsprekendheid aan de Sorbonne te benoemen. De onstuimige les over Voltaire, die een einde maakte aan zijne professorale loopbaan, bewees dat, al was hij juist geen begunstiger van de jezuiten en de godsdienstige orden, hij niettemin met groote beslistheid den handschoen opnam tegen Michelet, Edgar Quinet en "de libre-penseurs".

Ten gevolge van een verschil met Msgr. Affre, aartsbisschop

---

¹ Het talent waarmede Dupanloup zich aan het onderwijs wijdde, opende hem de salons der aristocratische geslachten, die hunne kinderen aan hem toevertrouwden, en was de aanleiding, dat door zijne tusshenkomst een bekeeringswerk tot stand kwam, dat inderdaad een waar meesterstuk heeten mocht. De verzoening namelijk met de kerk van niemand anders dan den beruchten ex-priester-diplomaat Talleyrand. Talleyrand had, gelijk men weet, indertijd, bij het eerste jaarfeest van de inneming der Bastille op het Champ de Mars, als bisschop van Autun, de hooge mis gevierd, was door Pius VII in den ban gedaan, in Amerika gehuwd, van de kerk naar de revolutie, van de revolutie naar Napoleon, van Napoleon naar de Bourbons en de Orleansen overgelopen en had met zijne diplomatieke bedriegerijen de wereld in rep en roer gezet. Toen hij in 1838 met zijne redevoering over graaf Reinhardt voor goed van het openbare leven afscheid genomen had, begeerde hij niets liever dan zich zelve eene cervolle begrafenis te verzekeren en in vrede met de kerk te sterven. "*Je n'ai qu'une peur*", zeide hij, "*c'est celle des inconvenances*". Zijne jengdige nicht, de hertogin de Dino, door Talleyrand *l'idole de ma vieillesse* genoemd, bracht den tot bekeering gestemden diplomaat in aanraking met haar

van Parijs, in wiens oogen Dupanloup's methode van opvoeding en onderwijs te breed en te klassiek aangelegd was, genoodzaakt in 1841 zijn ontslag te nemen als superieur van St. Nicolas, daarna, door het tumult bij zijn veldtocht tegen Voltaire, hoogleeraar op non-activiteit, moest hij zich gedurende eenige jaren vergenoegen met den bescheiden rang van titulair-kanunik van Nôtre-Dame. Uit een werkkring gerukt, die hem door neiging en talent lief geworden was, wierp hij zich nu in het strijdgewoel over de vrijheid van onderwijs, en het midden houdende tusschen de strijdende partijen, verdedigde hij in zijn *Lettres à M. le duc de Broglie*, en zijn daaropvolgende brochure *De la Pacification religieuse*, de onderwijswet door Guizot in 1846 andermaal ingediend als het eenige middel om den vrede in Frankrijk te herstellen. *Très honorable et d'un ton parfait*, volgens Ste Beuve, poogde hij de strijdende partijen nader tot elkander te brengen. De katholieken moesten zich een gematigd staatstoezicht over de vrije scholen getroosten

---

leermeester Dupanloup, die de bekeeringsacte opstelde en de te herroepen dwalingen punt voor punt opgaf, nadat de vredesvoorwaarden door Talleyrand zelven voorgesteld onaannemelijk bevonden waren. De eisch van Dupanloup was zelfs een Talleyrand te machtig. Achter elk artikel dezer schuldbelijdenis schreef hij de karakteristieke woorden: *pas encore*. Eerst toen hij op 't sterfbed lag bezweek hij voor de tranen van de hertogin de Dino, zoodat hem door Dupanloup de sacramenten konden worden toegediend. Dat Talleyrand als boeteling in de armen der kerk gestorven was, deed Royer-Collard bewonderend uitroepen: *Monsieur l'abbé, vous êtes un vrai prêtre*. De Parijzenaars ontvingen een geheel anderen indruk. Ze vervaardigden er een liedje op en zongen:

Il a trompé du même coup,
 (Si ce n'est vrai, c'est vraisemblable),
 Le bon dieu, le monde et le diable
 Et de Quélen et Dupanloup.

De Quélen was destijds aartsbisschop van Parijs.

en de liberalen behoorden eene volledige vrijheid van onderwijs ook aan de congregaties en geestelijke orden te verleenen.

“Si nous demandons notre part dans l'éducation de la jeunesse,” zeide hij: “nous ne demandons par là que la liberté du travail et du dévouement, qu'une fonction éminemment spirituelle. En Angleterre, en Allemagne, partout, les ministres de la religion sont les instituteurs de la jeunesse. Il n'y a donc dans notre demande, ni ambition ni empiètement: il y a droit et devoir.

“De vrijheid en de kerk waren tweelingbroeders, die elkander moesten steunen, en slechts in elkanders nabijheid konden leven. Frankrijk zou zijn hart nooit kunnen schenken aan een godsdienst die de vrijheid haatte, maar omgekeerd moest de vrijheid van het godsdienstig geloof hare wijding ontvangen, zou het haar niet aan zedelijken ernst, aan vastheid en duurzaamheid ontbreken.”

Ten gevolge dezer brochures, en meer nog door den naam dien hij zich als paedagoog, door zijn bestuur over St. Nicolas, verworven had, werd hij na de omwenteling van 1848 tot een meer werkzaam aandeel in den onderwijsstrijd geroepen. Louis Napoleon tot president der republiek gekozen, droeg de portefeuille van onderwijs op aan den graaf Falloux. Montalembert en Dupanloup, niet ten onrechte vreezende dat Napoleon, indien de conservatieve en katholieke partij de portefeuille weigerde, den steun hunner tegenstanders inroepen zou¹, trachtten de aarzeling van Falloux te overwinnen, die ten slotte de opdracht aanvaardde, nadat Thiers hem zijne hulp bij de verdediging der vrijheid van onderwijs toegezegd had.

De republiek zou nu de ontwarring ter hand nemen van den Gordiaanschen knoop, waaraan de elkander opvolgende regeeringen gedurende de laatste 30. jaren hare krachten te vergeefs beproefd hadden. Falloux benoemde eene commissie van 24 leden, waarin de katholieke partij door de Montalembert, Dupanloup, den abt Sibour,

---

¹ Napoleon had werkelijk reeds onderhandelingen met Jules Favre aangeknoopt.

Corcelles, Melun en Augustin Cochin, de universiteit door Cousin, St. Marc-Girardin en Dubois, de wetgevende macht door Thiers en Jules Simon, en de verschillende academies en het protestantsche kerkgenootschap ieder door een harer leden vertegenwoordigd was. Deze gemengde commissie moest den minister voorlichten en eene wet op het onderwijs ontwerpen, in overeenstemming met de beginselen der constitutie en bestemd om den vrede tusschen de kerk en den staat te herstellen.

De constitutie van 1848 had het vraagstuk in geen geringe mate vereenvoudigd, door al aanstonds de grenzen der vrijheid van onderwijs nauwkeurig te trekken. Door het onbepaalde voorschrift der grondwet van 1830, "dat de regeling van het openbaar en de vrijheid van het bijzonder onderwijs in de eerste plaats door de regering zou worden behartigd", was juist de vraag: wat men onder vrijheid van onderwijs moest verstaan en in hoeverre aan den staat het recht van toezicht over het bijzonder onderwijs toekwam, het brandpunt van den strijd geworden die de hartstochten in beweging bracht. Onder den indruk der onstuimige discussies van 1844 en 1847, had de republiek het terrein nauwkeuriger omschreven, door in de constitutie te bepalen: *Het geven van onderwijs is vrij. Deze vrijheid zal worden uitgeoefend overeenkomstig de voorwaarden van bekwaamheid en zedelijkheid door de wet te omschrijven en onder toezicht van den staat. Dit toezicht strekt zich uit over al de inrichtingen van opvoeding en onderwijs zonder uitzondering.* De beteekenis van dit voorschrift was ondubbelzinnig genoeg. Aan den wensch der oppositie om de bevoorrechtiging der congregationalistische en kerkelijke scholen, die sinds Napoleon I aan het staatstoezicht onttrokken waren, te doen ophouden, was hiermede te gemoet gekomen, en tegelijkertijd werd 't geen vroeger aan de katholieken als een gunst verleend was, en blijkens de ordonanties van 1828 ook weer naar goedvinden van de regeering ontnomen kon worden, hun thans als een recht verleend. Behoudens

het toezicht der regeering, konden voortaan de jezuiten en allerlei geestelijke orden onbelemmerd hunne scholen stichten en uitbreiden. De bloedige tooneelen, waarvan Parijs in 1848 het tooneel geweest was, hadden bovendien een verzoenenden invloed op de gemoederen uitgeoefend. Montalembert en de zijnen deden afstand van hun eisch om absolute vrijheid, en alle partijen, republikeinen en royalisten, katholieken en protestanten erkenden eenstemmig, dat voortaan van geen bevoorrechtiging, maar ook van geen belemmering voor de kerkelijke scholen meer sprake mocht zijn. De commissie was spoedig met haar arbeid gereed. Guizot's wet op het lager onderwijs werd met eenige onbeduidende wijzigingen overgenomen; het hooger onderwijs werd slechts in het voorbijgaan aangestipt, maar ten opzichte van het middelbaar onderwijs, de lycea en colleges, werd vrijheid verleend aan allen die in 't bezit waren der door de wet vereischte acten en graden, om naast de staatsinrichtingen onbelemmerd scholen te stichten. De staat behield het uitsluitend recht om graden te verleenen, doch de oude universiteit werd veranderd in een *Conseil supérieur de l'instruction publique*, samengesteld uit vertegenwoordigers van den staatsraad, de katholieke en protestantsche geestelijkheid, het instituut en de magistratuur, terwijl de leden van den *Conseil* benoemd zouden worden niet door de regeering, maar door de corporaties die hen afvaardigden. Het staatsmonopolie voor onderwijs scheen hiermede voor goed opgeheven en de school aan den strijd der politieke partijen ontnomen, en toevertrouwd te zijn aan een raad voor onderwijs, waarin de maatschappij in al hare vertakkingen vertegenwoordigd werd, uitgaande van het denkbeeld dat het onderwijs niet uitsluitend een staats- maar een algemeen maatschappelijk belang is.

Ondanks de nauwkeurigheid waarmee de grondwet de grenzen der vrijheid van onderwijs omschreven had, verrees niettemin in den boezem der commissie de vraag, of de wet aan de jezuiten

de bevoegdheid tot het geven van onderwijs niet behoorde te ontzeggen. Met name was Thiers van oordeel, dat zij voor het onderwijs niet onmisbaar waren, en dat de regeering met het oog op den afkeer der publieke opinie voor de jezuiten verstandig zou doen, indien zij de school voor de broeders van Loyola gesloten hield. Dupanloup daarentegen betoogde met zooveel vuur, dat de jezuiten zeer zeker voor de kerk geen levensbehoefte waren, maar dat het des te meer eene levensbehoefte was voor den staat om ook tegenover hen rechtvaardig te zijn, dat Thiers voor de jezuiten gewonnen werd, en bij het verlaten der vergadering tegen Montalembert zeide: *le diable d'abbé il a joliment parlé: la justice et l'innocence*, en enige malen met het hoofd schuddende, herhaalde hij: *la justice et l'innocence!* "Gij zult geen indruk maken," vervolgde hij tegen Montalembert; "laat mij de godsdienstige orden verdedigen." Thiers hield woord; zoo goed zelfs, dat hij in zijne eerste redevoering in de kamer, toen hij zeide: *Maintenant passons aux jésuites!* door de veroordeerde republikeinen in de rede gevallen werd met het geroep: *Oui, oui, vous êtes passé aux jésuites!*

Het beginsel waarop de wet Falloux van 1850 rustte, was zuiver toegepast en hare verdedigers gevoelden zich dan ook sterk tegenover de oppositie.

"Votre loi, Messieurs" — 't is met het oog op het thans weer aanhangige onderwijsvraagstuk in Frankrijk niet onbelangrijk aan deze woorden van Jules Simon te herinneren — "votre loi ne laisse pas subsister les immunités; il était juste qu'elle détruisit les entraves. Les petits séminaires rentrent dans le droit commun; qu'ils y rentrent pour tout. La république n'interdit qu'aux ignorans et aux indignes le droit d'enseigner et elle ne connaît pas les corporations; elle ne les connaît ni pour les gêner ni pour les protéger; elle ne voit devant elles que des professeurs."

Men ziet, Jules Simon, de tegenstander der wet van den heer Ferry, is in 1879, en naar 't mij voorkomt volkomen te recht, dezelfde als de verdediger der wet Falloux van 1850. Ook

in andere opzichten bestaat er eene merkwaardige overeenstemming tusschen toen en thans. In de zitting van 23 Februari 1850 diende de heer Bourzat op art. 65 een amendement in, dat bijna woordelijk overeenkomt met het beruchte art. 7 der wet Ferry. "De leden van niet erkende congregaties," aldus luidde het amendement, "zullen geen openbare of bijzondere, geen lagere of middelbare, geen kerkelijke of leekenscholen mogen oprichten, noch aan een dezer inrichtingen onderwijs mogen geven." De vrijheid van onderwijs werd met dit amendement natuurlijk evenzeer als door art. 7 der wet Ferry, in het hart getroffen. Geen wonder dat Thiers, die onafgebroken op de bres stond, thans met buitengewone levendigheid het voorstel bestreed.

"En fait d'association," vroeg hij, "que disait on sous le dernier régime? Le droit d'association n'appartient pas aux citoyens; l'état seul peut permettre de s'associer; on avait tort ou on avait raison: tel était le régime. En fait de droit d'enseigner on disait: "N'enseignera pas qui voudra; on n'enseignera qu'avec la permission de l'état. On avait tort ou on avait raison, je ne l'examine pas... Vous avez trouvé apparemment tout cela détestable puisque vous l'avez renversé. Vous n'avez pas voulu de la liberté limitée, vous avez dit dans la constitution: "Les citoyens ont le droit de s'associer... tous les citoyens peuvent enseigner. Eh bien, je vous demande si sous le régime des principes existans, on pourrait sérieusement, avec *pudeur*, venir dire aujourd'hui à un homme qui a prouvé sa capacité et sa moralité: "Mais vous appartenez peut-être à telle ou telle congrégation." Je vous demande si cela serait possible? Non lorsque nous avons, avec la constitution, exigé des preuves de moralité et de capacité, nous ne pouvions pas en exiger d'autres sous peine d'inconséquence. Il en est résulté que nous ne pouvions, dans la loi, déclarer en vigueur les ordonnances de 1828, nous ne le pouvions pas et c'est pour cela que nous nous taisons. Devant la liberté, devant la loi il n'y a pas de prêtres."

Ook deze ontboezeming zou thans nog woordelijk tegen de wet Ferry kunnen worden herhaald. Indien onze liberale republikeinen

vrijmoedigheid vinden om het geven van onderwijs aan de niet erkende godsdienstige orden te verbieden, uit kracht van welk beginsel zouden ze dan nog in toorn kunnen ontsteken, — en dat zouden ze toch ongetwijfeld! — indien te avond of te morgen Hendrik V den troon van Frankrijk beklom en, bij koninklijke ordonnantie, aan alle Franschen het recht om onderwijs te geven verleende, “met uitzondering van de libre-penseurs en de “verwenschte” orde der vrijmetselaars . . .”

Het amendement Bourzat werd verworpen met 450 tegen 148 stemmen en de geheele wet Falloux daarna aangenomen met eene meerderheid van 162 stemmen. Zoo was dan het netelige vraagstuk, dat dertig jaar lang onrust en verdeeldheid veroorzaakt had, voor een tijd opgelost en scheen de godsdienstige vrede de eerste zegenrijke vrucht te zullen zijn van den langdurigen veldtocht. Doch het was niet veel meer dan schijn. Montalembert was voldaan over het behaald succes. Dupanloup werd op voordracht van Falloux ter belooning zijner verdiensten tot bisschop van Orleans verheven en Louis Veillot . . . ontrolde in den boezem der katholieke partij het vaandel van den opstand.

Reeds bij de voorbereiding en de behandeling der wet, door de republikeinen *une loi de sacristie* genoemd, had de *Univers* een toon aangeslagen, die bewees dat de eensgezindheid in den boezem der katholieke partij niet zonder vlek of rimpel was. Had Montalembert op den laatsten dag der discussie van de tribune verklaard, “dat met de aanneming dezer wet de katholieken geen meerder vrijheid verlangden, maar dat omgekeerd de vrijheid rekenen kon op den steun van het katholicisme,” — Louis Veillot brandmerkte de wet als een halfslachtig vergelijk; het staatsonderwijs had met wortel en tak moeten worden uitgeroeid. Thans was, volgens hem, duidelijk gebleken, dat het geheele liberale katholicisme een onding, een samen Coppelen van onverzoenlijke tegenstrijdigheden, een heulen

met de vijanden der kerk was. Het katholicisme kon uit zijn aard geen vrede sluiten, maar slechts een strijd op leven en dood voeren met den modernen staat. Al die liberale utopieën van vrijheid van drukpers, van geweten, van onderwijs, al dat dwepen met volksvertegenwoordiging, gelijk recht voor allen en constitutioneele gelijkheid had immers aan Pius IX zijn tiara gekost? Gelukkig was de vlucht naar Gaëta voor den heiligen vader een tocht naar Damascus geweest. Op het voetspoor van zijn voorganger Pius VII, had hij te midden der hevige stormen die het scheepje van Petrus teisterden, de hulp niet afgewezen "van die krachtige en ervaren roeiers, die zich aanboden om de bruisende golven te breken" ¹. Evenals de Paus moest de geheele katholieke kerk zich stellen onder de bescherming der orde van Loyola, *die als geene andere de kunst verstaat om de volken in gehoorzaamheid te houden onder de van God gestelde geestelijke en wereldlijke machten* ². Het goddelijk en absolute karakter der souvereiniteit in kerk en staat moest worden hersteld. Zij was het eenig deugdelijke bolwerk tegen den alles verwoestenden stroom van het liberalisme: de souvereiniteit in de kerk gecentraliseerd in den persoon des pausen: *l'homme avec qui Dieu est pour toujours, l'homme qui porte la pensée de Dieu*, en de souvereiniteit in den staat gecentraliseerd in den persoon des vorsten, die als gezalfde Gods zijn gezag ontleende aan den heiligen vader, wiens bevelen hij nederig behoorde te volgen. Aangemoedigd door den toenemenden invloed der jezuiten te Rome, ging Veuillot met zijn *Univers* de wereld in, om haar te veroveren voor zijn *Romanisme insensé, inepte et coupable* ³. Terwijl Dupanloup na den coup d'état met fiere waardigheid in zijn herderlijken brief herinnerde aan de ellende die Napoleon I over de kerk gebracht had, en eene lofrede hield op het oude koningshuis van Frankrijk,

¹ Bul van Pius VII: "Sollicitudo omnium."   ² Ibid.   ³ Dupanloup.

koos Veillot met groote beslistheid de partij van Bonaparte. Zag Dupanloup in de voorgewende vroomheid des keizers slechts een zonderling mengsel van *un peu de superstition et beaucoup d'hypocrisie*, — bij elken maatregel daarentegen waarmee de keizerlijke regeering de volksvrijheid kortwiekte, zwaaide Veillot het wierookvat zijner bewondering en riep hij den man van 2 Dec. o. a. toe: *Honneur à vous, homme que Dieu a choisi — Marchez fièrement, Sire, au milieu de votre peuple, dont les acclamations vous saluent*. Met klimmende hevigheid werden nu in de kolommen van de *Univers* de liberale beginselen in kerk en staat nagejaagd. Jeugdige priesters, onder de tucht der jezuiten opgevoed, ontzagen zich niet hunne bisschoppen aan te vallen en te beschuldigen. Dupanloup, dien Veillot tot den dood toe haatte met al de boosaardigheid van zijn door fanatisme verwilderd gemoed, was in de eerste plaats het mikpunt der giftigste pijlen. De seminaries en scholen door hem opgericht en bestuurd, waren immers broeinesten van liberalisme en ongeloof? De studie der grieksche en latijnsche klassieken, waaraan de bisschop groote waarde toeschreef, was volgens zekeren abt Gaume *le ver rongeur des sociétés modernes*. Slechts de schriften der kerkvaders mochten bij het onderwijs gebruikt worden. Dat Dupanloup door zijne leerlingen treurspelen van Sophocles en Euripides deed opvoeren en hunne studiën op engelschen trant afwisselde met een roeiwedstrijd of andere lichaams oefeningen, leidde tot niets anders dan heidendom en ongeloof. Langs dien weg kon de fransche geestelijkheid en jongelingschap niet gevormd worden tot de cadaver-gehoorzaamheid die de kerk, of liever het jezuitisme verlangde. Dupanloup bleef het antwoord niet schuldig. Aangetast in den arbeid waaraan hij zich jaren lang met voorliefde en onmiskenbaar talent gewijd had¹, in de *Univers* door Veillot met

---

¹ Het college St. Nicolas kwam onder zijne leiding tot zulk een bloei,

schimp- en smaadreddenen overladen, verbood hij, — zeker eene zonderlinge toepassing van het beginsel der vrijheid! — aan de priesters zijner diocese om voortaan van de artikels in de *Univers* kennis te nemen. De provinciale synode van Parijs, onder de leiding van Msgr. Sibour, volgde zijn voorbeeld, doch met geen andere vrucht dan dat de fransche bisschoppen zich eene vernedering berokken- den, die de eerste zijn zou van eene reeks nederlagen. Over de hoofden der bisschoppen heen richtte Veuillot zich rechtstreeks tot de Curie, die hem haar zegen schonk, zijn ijver hemelhoog roemde, zijne richting voor de eenig ware verklaarde en bij Pauselijke Encyclyek (1853) de bisschoppen vermaande om hunne veroordeeling in te trekken, en het geloovige blad onder hunne veelvermogende bescherming te nemen. Naarmate de invloed der Jezuiten te Rome zich uitbreidde, verdubbelde de ijver van de *Univers*, *cette feuille de la canaille clericale*.¹ Te vergeefs deed Montalembert in zijn *Intérêts Catholiques au XIXme siècle* aan het opkomende ultramontanisme zulke principieele concessies, dat de Tocqueville uitriep: *Ce sont les nuances qui se querellent, non les couleurs*. Wie zich Veuillot eens tot vijand gemaakt had, dien haatte hij ook eens en voor altijd. Met het eigenaardig talent, waarover de behendige orde der jezuiten te allen tijde te beschikken had, spreidde zij allengs hare netten over de geheele kerk van Frankrijk uit. De oude, nationale liturgieën werden door het roomsche ritueel verdrongen, de geschriften van Bossuet

dat niet slechts de aanzienlijkste geslachten van Frankrijk, maar zelfs uit het buitenland hem hare kinderen toevertrouwden. Thiers roemde St. Nicolas als eene model-inrichting. Op de lijst zijner leerlingen komt meer dan een beroemde naam, o. a. die van Ernest Renan, voor. De geschriften, die Dupanloup achtereenvolgens over opvoeding en onderwijs uitgaf, vormen te zamen ongeveer 25 boekdeelen. Aan zijn boek *de l'Education* dankte hij in 1854 zijn zetel in het instituut..

¹ Montalembert.

en Fénelon moesten op de seminaries plaats maken voor de handboeken van jezuiten als Gaume, Rohrhacher en Guéranger; met klimmenden nadruk werden de beginselen van vrijheid en verdraagzaamheid als ingevingen van den satan uitgekreten, en de jonge geestelijkheid, opgevoed onder de tucht van het jezuetisme, wijdde zich met zooveel geestdrift aan de verheerlijking van het *idol du Vatican* ¹ dat Montalembert aan een zijner vrienden klaagde:

“Vous admirez l'évêque d'Orléans, vous l'admiriez bien plus encore si vous pouviez vous figurer l'abîme d'idolâtrie où est tombé le clergé français. Cela dépasse tout ce qu'on aurait jamais pu s'imaginer aux jours de ma jeunesse, aux temps de Frayssinous et de Lamennais. De tous les mystères que présente en si grand nombre l'histoire de l'Église je n'en connais pas un, qui dépasse ou qui égale cette transformation si complète et si prompte de la France catholique dans une basse-cour de l'antichambre du Vatican!”

Ten einde den invloed van de *Univers* te keeren, richtte Dupanloup in 1856 met Montalembert, Falloux en de Broglie hun blad *Le Correspondant* op, dat in 1869 door *Le Français* en na den val van Napoleon door *La Défense sociale et religieuse* vervangen werd. Met eene verbazingwekkende werkzaamheid vloeiden nu uit Dupanloup's vruchtbare pen dagbladartikel op dagbladartikel en brochure op brochure, waarin hij de gebeurtenissen van den dag in kerk en staat besprak. Napoleon III hield hij op een afstand; de benoeming in 1854 tot lid van het instituut was de eenige onderscheiding die hem onder het keizerrijk te beurt viel. De italiaansche politiek der Tuilerieën sloeg hij met wantrouwende oogen gade en met niet minder dan 24 pamfletten trachtte hij het bewijs te leveren, dat de liberale katholieken in ijver voor het wereldlijk gezag des Pausen niet wenschten onder te doen voor hunne ultramontaansche tegenstanders. En toch, juist bij dit netelige vraagstuk bleek

¹ Montalembert.

daghelder hoe onhoudbaar hun standpunt was. Met Thiers, de Tocqueville, Napoleon III en de italiaansche liberalen van 1848, een d'Azeglio, Balbo, Rosmini en Cavour, zagen Dupanloup en de zijnen in het wereldlijke gezag des pausen een noodzakelijk bestanddeel van het europeesch evenwicht, — doch terwijl de eersten op eene hervorming van den kerkelijken staat bleven aandringen, en telkens herhaalden dat de uitspattingen der revolutie en de woelingen der republikeinen den paus niet onthieven van de ernstige verplichting om zijne regeering te hervormen overeenkomstig de eischen der 19de eeuw — was Dupanloup en zijne partij, ten einde den toorn der Curie niet nog meer te prikkelen, genoodzaakt de oogen te sluiten voor het pauselijke wanbestuur en, met verloochening hunner beginselen, de eischen der onderdanen van den heiligen stoel om vrijheid van geweten, van drukpers en constitutioneele gelijkheid te weerstaan. Zij vonden te Rome goed, wat zij te Napels veroordeelden, en weigerden aan Italië wat zij voor Polen eischten. Met uitzondering van Lacordaire, die zich zelve gelijk bleef en stierf als een “boetvaardig christen en een onboetvaardig liberaal”, vergaten zij dat zij in 1849 slechts onder zekere voorwaarden de herstelling van het pauselijk gezag hadden verlangd, en terwijl de liberale katholieken vroeger verklaard hadden dat de paus geen beroep op wapengeweld mocht doen, reisde thans Msgr. Dupanloup naar Oost en West, om de pauselijke Zouaven te zegenen en toe te spreken en deed hij een beroep op de milddadigheid der geloovigen, ten einde den heiligen stoel van vuurwapenen te voorzien. En dat alles in ijdele hoop om aldus de macht van het ultramontanisme te breken en de verspeelde toegenegenheid van Pius IX voor de liberale katholieken te herwinnen!

Dat die hoop werkelijk ijdel was, bleek duidelijk genoeg toen Pius IX in 1864 met Syllabus en Encycliek aan de moderne maatschappij zijne 80 vervloekingen in het aangezicht wierp. Het liberale katholicisme was thans voor goed veroordeeld en andermaal

kon de journalist Veillot met het gevoel van een overwinnaar de borst opsteken tegenover den beroemden bisschop van Orleans. 't Was volkomen overbodig dat Pius IX bij den dood van Montalembert (13 Maart 1870) op eene audiëntie, in tegenwoordigheid van Dupanloup, verklaarde: "*Een katholiek is overleden, die de kerk gediend heeft. Hij was een liberaal katholiek, d. w. z. slechts half-katholiek. Inderdaad de liberale katholieken zijn slechts halve katholieken*": immers voor ieder die lezen kon, was het in 1864 reeds zonneklaar, dat de kerk met den Syllabus voor goed hare schepen verbrand had, en voortaan slechts van een strijd op leven en dood tegen het liberalisme zou willen weten. Dupanloup waagde in zijne brochure *La convention du 13 Septembre et l'Encyclique du 8 Décembre* eene halsbrekende poging, *un chef d'oeuvre de subterfuge éloquent* ' om te betoogen dat de Encycliek niets kwaads bedoelde en ging voort, alsof er niets geschied was, met in zijn *Correspondant* dag aan dag de uitspattingen van het ultramontanisme, de sluip- en kronkelgangen der Napoleontische regeering, de politiek van Cavour en de boeken van Renan, Littré en Taine te bestrijden. 't Is waar, de curialistische politiek was door de kerk nog niet officieel goedgekeurd, en zolang het leerstuk der persoonlijke onfeilbaarheid niet afgekondigd was, ontbrak aan den Syllabus het goddelijk en geloofsverbindend karakter; — doch voor allen die oogen hadden om te zien, was het duidelijk genoeg dat deze laatste overwinning door het ultramontanisme gemakkelijk te behalen zou zijn. Slechts Dupanloup, die nooit een goed oog op de gebeurtenissen geslagen heeft en wiens berekeningen altijd misrekeningen geweest zijn, scheen met blindheid geslagen; althans de hooge, vaak beleedigende toon dien hij aansloeg, was of de openbaring eener merkwaardige zelfbegoocheling of het noodschot eener niet onverklaarbare radeloosheid.

' Montalembert.

Onder deze omstandigheden was de uitslag van het concilie, in 1869 aangekondigd, van te voren reeds te voorzien. Het onfeilbaarheidsdogma bracht de pennen in Duitschland en Frankrijk ijverig in beweging, doch reeds voor de veldtocht beginnen zou was de heldhaftigheid der troepen vervangen door eene *diplomatie de trembleurs et de muets*.¹ Msgr Maret werd tengevolge van zijn geschrift *Du concile général et de la paix religieuse* als een melaatsche geschuwd; Montalembert zond van zijn ziekbed aan den *Correspondant* zijne artikels over "Spanje en de vrijheid",² doch de angstvallige uitgever weigerde de plaatsing en ontlokte aan Montalembert de klacht: *On m'a trouvé trop libéral et compromettant. C'est peut-être la maladie qui m'empêche de m'élever à cette hauteur politique qui inspire un silence si héroïque*. Dupanloup omschreef in drie brieven aan de geestelijkheid zijner diocese, het standpunt dat hij op het concilie tegen de vaststelling van het leerstuk der onfeilbaarheid innemen zou, en in het voorgevoel dat zijne reis naar Rome tevens zijne uitvaart zijn zou, verliet hij Orleans met de woorden: *D'avance obéissant et obéissant jusqu'à la mort...*

Eerst te Rome viel de blinddoek hem voor goed van de oogen en zag hij in, dat hij niet geroepen was om een leerstuk te onderzoeken, maar om *perinde ac cadaver* een *placet* uit te galmen. De smadelijke bejegening die de bisschoppen der oppositie op het concilie ondervonden, werd reeds in een vorigen jaargang beschreven.³ Dupanloup's geschriften tegen Msgr. Deschamps van Meehelen konden slechts te Napels een uitgever vinden; te Rome werd hem door de politie het *imprimatur* geweigerd. Te vergeefs stelde hij met de oppositie de uiterste pogingen in het werk, om het dreigend ge-

¹ Montalembert.

² Na Montalembert's dood door P. Hyacinthe uitgegeven en opgenomen in de Wetenschappelijke Bladen Jaarg. 1877.

³ Verg. Msgr. Reinkens, in Mannen v. Beteek. Jaarg. 1874.

vaar te keeren. Miskend en op de grievendste wijze vernederd, wilde de aartsbisschop van Parijs reeds in Maart 1870 deze negentiende-eeuwsche rooversynode verlaten. "*Nous partirons*," riep Darboy verontwaardigd uit, "*et nous emporterons le concile dans la semelle de nos souliers*"; slechts op de dringende bede van zijn ambtgenoot Dupanloup was hij te bewegen om tot het laatste oogenblik op zijn post te blijven. Ten einde raad, verzocht de bisschop van Orleans zijn vriend graaf Daru, minister van buitenlandsche zaken, dat Frankrijk als de grootste katholieke mogendheid overeenkomstig de historische tradities een gezant naar het concilie zenden zou. Thiers was, meende hij, daartoe de aangewezen man: *Il les charmerait tous*. Was Thiers in de oogen der regeering minder welgevallig, dan kon de hertog de Broglie ongetwijfeld goede diensten verrichten. Noch het een noch het ander geschiedde, en ten slotte bleef er voor Dupanloup niets anders over, dan met de bisschoppen der oppositie plechtig te protesteeren en vóór de afkondiging van het nieuwe leerstuk Rome te verlaten.

De bloedige gebeurtenissen waarvan Frankrijk, weinige weken na het concilie, het tooneel was, leidden de aandacht van den kerkelijken strijd af, doch toen de rust eenigermate in het geteisterde land terugkeerde, was Msgr. Dupanloup, terugdeinzende voor eene scheuring in de kerk, de eerste die in Februari 1871 aan Pius IX. het *sacrificio dell' intelletto* bracht. Hij deed het op zijne gewone onstuimige wijze, met eene drukte en een omhaal van woorden betuigende dat hij in den grond der zaak altijd een aanhanger van de persoonlijke onfeilbaarheid geweest was, alsof hij een waar heldenfeit verricht had. Dergelijke offers zijn in de oogen der Kerk helaas een heldenfeit!

Het liberale katholicisme was nu voor goed dood en begraven; het jezuetisme had zelfs Dupanloup, *cet homme qui mettrait le feu à la mer*, getemd.

Wij zouden hier gevoeliglijk onze schets kunnen eindigen. Sinds het vatikaansch concilie had de bisschop van Orleans opgehouden eene persoonlijkheid en dus ook een man van beteekenis te zijn. Slechts de politieke rol, die hij daarna in Frankrijk speelde, moeten wij nog even aanstippen.

Evenals alle Franschen deelde hij van ganscher harte in het onzinnig geroep der Parijzenaars: *à Berlin!* om straks, na de nederlaag van Sedan, steenen naar het hoofd der gevallen regeering te slingeren. Zijn bisschoppelijk paleis te Orleans was tijdens den oorlog een toevluchtsoord, waar de gewonde fransche en duitsche soldaten met dezelfde edelmoedige toewijding verzorgd werden. Na de éénige overwinning die de geïmproviseerde legers van Gambetta onder generaal Aurelles de Paladine bij Coulmiers behaalden, werd hij bij de herovering van Orleans door den Beierschen generaal v. d. Tann krijgsgevangen gemaakt, omdat hij door zijn geestdriftig woord den moed der soldaten had aangevuurd. Tot lid der nationale vergadering benoemd, koesterde hij de hoop dat zijn "oude vriend Thiers" met hem de voorloopige republiek slechts als eene pleisterplaats tot een vernieuwd koningschap gebruiken zou. Teleurgesteld in zijne verwachting, spande hij daarna alle krachten in om Thiers ten val te brengen en den maarschalk Mac-Mahon te paard te helpen. De verzoening der prinsen van Orleans met den graaf van Chambord was grootendeels de vrucht zijner onvermoeide inspanning. In zijne *Défense sociale et religieuse* en op het kasteel Frohsdorf stelde hij de uiterste pogingen in het werk, om alle hinderpalen op te ruimen en den weg naar Parijs te effenen voor *ces princes pieux qui nous aiment et que nous aimons*. Een oogenblik schenen zijn restauratie-plannen te zullen gelukken; de gala-rijtuigen waren reeds in gereedheid gebracht, doch die rampzalige tricolore-vlag deed alles weer in duigen vallen. 't Baatte niet dat Msgr. Dupanloup voortdurend op reis was naar Frohsdorf, met de rood marokijnen portefeuille van

Talleyrand onder den arm, — al zijne welsprekendheid stuitte af op de onverzettelijkheid van den toekomstigen Hendrik V, en teleurgesteld moest hij van zijn geestelijk pleegkind afscheid nemen met het wellevend verwijt op de lippen: *Vous êtes bien heureux, Monseigneur, que je ne sois plus votre confesseur, car je ne sais pas si je pourrais vous donner l'absolution.*

Gedurende het verwarde tijdperk in het politieke leven van Frankrijk dat nu volgde, speelde Dupanloup een belangrijke rol in de antichambres van Mac-Mahon en in de beraadslagingen van den senaat, waarvan hij voor het leven tot lid benoemd was. De ruwe politiek van 16 Mei 1877, de regeering *de l'ordre moral* en de gewelddenarijen der heeren Fourtou en de Broglie, steunde hij met zijn machtig woord en zijn voortvarend karakter, en zeker heeft Frankrijk 't niet aan den bisschop van Orleans te danken, dat Mac-Mahon, in plaats van zijn toevlucht te nemen tot geweld, liever het hoofd boog en zijn zetel voor Jules Grévy ruimde.

In de kerk overwonnen door Louis Veuillot, in de politiek teleurgesteld door den afval van zijn ouden vriend Thiers, door de onverzettelijkheid van den graaf van Chambord en door de rechtshapenheid van den maarschalk Mac-Mahon, zag hij al zijne plannen in duigen vallen, en moest hij ten slotte nog het verdriet beleven, dat de republiek met iederen dag dieper wortel schoot in den boezem des volks. Bij dit alles bleef hem één troost over: de kerk had ten minste hare machtige hand op het geheele onderwijs gelegd. Was zij door de wet van 1833 en 1850 reeds meester van de lagere en middelbare school, de wet op de vrijheid van hooger onderwijs, in 1874 door den afgevaardigde Jaubert ingediend en door de vertegenwoordiging in 1875 aangenomen, zette de kroon op het gebouw, waaraan de klerikale partij sinds vijftig jaar met zooveel inspanning gearbeid had. Vrije universiteiten konden voortaan worden opgericht, het recht om graden te

verleenen zou aan den staat ontnomen en overgedragen worden aan eene gemengde jury, saamgesteld uit vertegenwoordigers der openbare en der vrije inrichtingen voor hooger onderwijs. Zoo werd voor de kerk een nieuw en veelbelovend arbeidsveld geopend, en kon zij het jonge Frankrijk van de wieg tot den volwassen leeftijd onder hare leiding houden, en aldus zorgvuldig bewaren voor eene besmetting der "heilooze" leeringen eener onkerkelijke wetenschap. De geestdrift waarmee Laboulaye, als rapporteur der commissie, voor de vrijheid van hooger onderwijs pleitte, ontlokte aan Dupanloup een kreet van bewondering, en de offervaardigheid der fransche katholieken, toen de wet aangenomen was, bewees dat de klerikale partij niet ten onrechte een goed vertrouwen koesterde omtrent de macht van het katholicisme in het vaderland van den heiligen Lodewijk. In weinig maanden tijds werden eenige millioenen bijeengebracht, en verzezen vijf volledige hoogeschole van uitstekende hulpmiddelen voorzien, die aan de armzalige rijksacademies niet minder dan 2000 leerlingen kostten.

Dupanloup heeft lang genoeg geleefd om de vrijheid van onderwijs, waarvoor hij streed, te zien zegepralen, en hij is tevens tijdig genoeg gestorven om het gebouw met zooveel inspanning opgetrokken, niet te zien bezwijken onder de thans aanhangige wet Ferry.

Toch zou hij reeds bij zijn leven hebben kunnen voorzien, dat de zegepraal zijner partij op het gebied van het onderwijs van korten duur zijn zou. Verschalkt door het doctrinaire liberalisme van Laboulaye, bevreesd om de godsdienstige hartstochten in die dagen van bedevaarten naar Lourdes en Paray-le-Monial nog meer tegen zich in het harnas te jagen, door eene wet te verwerpen, die in naam van de vrijheid der kerk gevraagd werd, hadden 50 leden der linkerzijde zich van stemming onthouden, en zij die vóór de wet stemden zich slechts bij haar nedergelegd, omdat zij de bepaling bevatte, dat binnen een jaar tijds de staatsuniversiteiten

hervormd moesten worden, ten einde aan de katholieke hoogeschole het hoofd te kunnen bieden.

Overeenkomstig dit voorschrift diende derhalve de minister Waddington in 1876 eene wet in, die, terugkomende op de wet van 1875, het recht om graden te verleenen uitsluitend aan den staat opdroeg, en het stelsel eener gemengde jury buiten werking stelde. De verkiezingen hadden de republikeinsche partij versterkt, en het oogenblik scheen dus gekomen, niet slechts om terug te nemen wat men in een onbewaakt oogenblik verleend had, maar bovendien de geheele onderwijswetgeving te herzien. Dupanloup greep naar de pen, om Frankrijk te waarschuwen tegen eene regeering, die "oorlog wenschte te voeren tegen den godsdienst en de kerk," en al gelukte het hem niet de Kamer te bewegen de wet te verwerpen, de klerikaal gezinde senaat daarentegen bezweek voor de pleidooien van Dupanloup, Laboulaye en de Broglie, en handhaafde de wet van 1875. Doch hiermede behaalde hij ook zijne laatste overwinning. Wat nu volgde, was nederlaag op nederlaag en misrekening op misrekening. Met alle middelen moest de duurzame vestiging der republiek verhinderd worden, en de verdubbelde ijver waarmee hij op meer dan 70jarigen leeftijd arbeidde en schreef, de verwoedheid, waarmee hij in zijn *Défense sociale* de geloovigen opzweept, de onbeschroomdheid waarmee hij in de antichambres van Mac-Mahon intrigeerde en den maarschalk aanspoorde om tot het uiterste te volharden, dit alles bewijst dat Mgr Dupanloup niet zoo volkomen zeker was van de duurzaamheid zijner overwinning.

Op reis naar Rome, ten einde zijn ouden vriend Pecci, thans paus Leo XIII, te bezoeken, werd hij te Layncey door eene ziekte overvallen, die hem den 11den October 1878 op zes-en-zeventigjarigen leeftijd ten grave sleepte. Op zijn uitdrukkelijk verlangen mocht geene lijkrede aan zijne nagedachtenis gewijd worden toen

hij in de kathedraal van Ste. Croix op vorstelijke wijze werd bijgezet.

Een leven zoo rijk aan arbeid en zoo arm aan vruchten, maakt natuurlijk een treurigen indruk. Geen wonder: zelfs het grootste talent en de edelste toewijding is met onvruchtbaarheid geslagen, wanneer men het onverzoenlijke poogt te vereenigen en te gelijkertijd de vrijheid en het katholicisme, de middeleeuwen en onze moderne wereld dienen wil.
